

HISTORICKÝ ČASOPIS

vedecký časopis o dejinách Slovenska a strednej Európy

ISSN 0018-2575

ROČNÍK 64 * 2016 * ČÍSLO 4

**HISTORICKÝ ÚSTAV
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED**

HISTORICKÝ ČASOPIS

vedecký časopis o dejinách Slovenska a strednej Európy

HISTORICKÝ ÚSTAV SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

P. O. BOX 198, 814 99 Bratislava, Klemensova 19

e-mail: histcaso@gmail.com

<http://www.historickycasopis.sk>

Hlavný redaktor: Dušan Kováč

Redakčná rada: Jozef Baďurík, Valerián Bystrický, Miloslav Čaplovič, Viliam Čičaj, Vojtech Dangl, Katarína Hradská, Ivan Kamenec, Eva Kowalská, Jozef Leikert, Tünde Lengyelová, Ján Lukačka, Slavomír Michálek, Jan Pešek, Pavol Petruf, Ján Steinhübel, Dušan Škvarna

Medzinárodná redakčná rada:

Peter Bugge (Aarhus), Stanislaw Bylina (Warszawa), Moritz Csáky (Wien/Graz), Robert J. Evans (Oxford), Frank Hadler (Leipzig), Horst Haselsteiner (Wien), Peter Haslinger (Marburg), Catherine Horel (Paris), George J. Kovtun (Washington), Francesco Leoncini (Venezia), Jiří Malíř (Brno), Antoine Marès (Paris), Jaroslav Pánek (Praha), Jan Rychlík (Praha), Mark Stolarik (Ottawa), Martin Schulze Wessel (München), Arnold Suppan (Wien), László Szarka (Budapest), Ela Zadorožňuk (Moskva).

Výkonná, jazyková a grafická redaktorka: Miroslava Fabriciusová

Vychádza päťkrát ročne. Historický časopis je indexovaný a citovaný od roku 1968 v databázach Arts & Humanities Citation Index, Current Contents, Web of Science a v databáze Scopus od roku 2002. Internetový objednávkový formulár nájdete na adrese: <http://www.historickycasopis.sk>. Nevyžiadané rukopisy nevraciam.

Evidenčné číslo: EV 3084/09

IČO: 00 166 944

Distributed by SAP – Slovak Academic Press s.r.o., Bazová 2, 82108 Bratislava, Slovakia. Distribution are held by KUBON & SAGNER GmbH, Heßstraße 39/41, 80798 München (Germany)

© Historický ústav SAV, november 2016

OBSAH

15. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti

(História, historiografia a etika)

Kováč, Dušan: Veda, historiografia a etika	579
Šuch, Juraj: Konštruktivistické chápanie histórie a jej etická dimenzia	587
Holec, Roman: Historický prameň a etika (na stole, pod stolom a kdesi inde...) ..	597
Lengyelová, Tünde: Historik a médiá v dobe povrchnosti	611
Vörös, László: Sociálna funkcia historického poznania a vedecké písanie dejín v 21. storočí	619
Švorc, Peter: Etika bádateľa vo vzťahu k minulosti a súčasnosti	631
Orosová, Martina: Ochrana osobných údajov podľa zákona o archívoch a registratúrach – problém prístupu k informáciám pri výskume	639
Benko, Juraj – Gogoláková, Elena: Plagiátorstvo vo vede, etické štandardy a autorský zákon	645
Škvárna, Dušan: Otázky nad vysokoškolským štúdiom histórie	669
Zavacká, Marína: Diplom ako záručný list	679
Pekár, Martin: Historik medzi mlynskými kameňmi	683
Vorel, Petr: Hodnocení výsledků vědy a výzkumu v oboru „Historie“ v České republice v letech 2013–2016	699
Čičaj, Viliam: Historiografia v preprojektivizovanom svete	713
Szeghyová, Blanka: Začnime od seba: kvalita verzus kvantita alebo kde sa stratili korekúry?	719
Geschichte, Geschichtsschreibung, Ethik (Resümee)	725
Správa o činnosti SHS pri SAV (máj 2011 – máj 2016)	729
Správa o činnosti Slovenského národného komitétu historikov v rokoch 2011 – 2016 s odkazom na prehľad všetkých aktivít	737
Výzva účastníkov 15. zjazdu SHS pri SAV	742

Diskusia

Kamenec, Ivan: K článku Petra Mosného a Miriam Laclavikovej <i>Slováci a slovenská štátnosť 1939 – 1945 alebo nemali by sme už konečne prijať našu štátoprávnu minulosť?</i>	745
Drgo, Ján: Reakcia na diskusný príspevok Kataríny Zavackej publikovaný v <i>Historickom časopise</i> v č. 4/2015, s. 679-687	751

Recenzie

Kováč, Dušan a kol.: Dejiny Slovenskej akadémie vied (Miroslav T. Moravics) ..	755
--	-----

Glosy	761
-------------	-----

Kronika	765
---------------	-----

Obhájené práce	769
----------------------	-----

CONTENTS

Articles

**Fifteenth congress of the Slovak Historical Society at the Slovak Academy of Sciences
(History, historiography and ethics)**

Discussion

- K a m e n e c, Ivan: To the article by Petr Mosný and Miriam Laclavíková:
The Slovaks and the Slovak statehood of 1939–1945 or: Should we finally
accept our constitutional past? 745
- D r g o, Ján: Reaction to Katarína Zavacká's contribution to discussion
published in *Historický časopis* no. 4/2015, S. 679-687 751

REVIEW-ANNOTATIONS-BIBLIOGRAPHY-CHRONICLE

INHALT

Studien

**15. Tagung der Slowakischen historischen Gesellschaft an der Slowakischen Akademie der Wissenschaften
(Geschichte, Geschichtsschreibung, Ethic)**

Diskussion

- K a m e n e c, Ivan: Zum Artikel von Peter Mosný und Miriam Laclavíková, Slowaken
und die slowakische Staatlichkeit 1939–1945 oder sollten wir nicht endlich
unsere staatsrechtliche Vergangenheit annehmen? 745
- D r g o, Ján: Reaktion auf den Beitrag von Katarína Zavacká, veröffentlicht
in *Historický časopis* Nr. 4/2015, S. 679-687 751

KRITIK-GLOSSEN-BIBLIOGRAPHIE-CHRONIK

15. ZJAZD SLOVENSKEJ HISTORICKEJ SPOLOČNOSTI

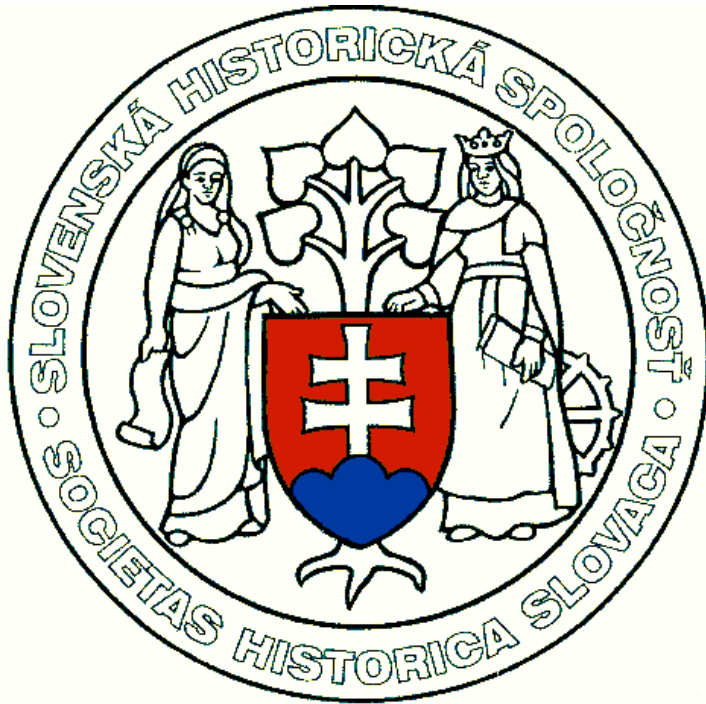
V dňoch 11. – 13. mája 2016 sa v Skalici konal 15. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV. Valné zhromaždenie zjazdu prerokovalo správu o činnosti SHS, ako aj správu o činnosti Slovenského národného komitétu historikov a správy o činnosti jednotlivých sekcí SHS.

Súčasťou zjazdu bola aj vedecká konferencia na aktuálnu tému **História, historiografia a etika**.

Na zjazde sa diskutovala aj otázka neuspokojivého stavu, v akom sa nachádzajú humanitné a spoločenské vedy. Dôsledkom toho je, že veľká časť spoločnosti sa vôbec neorientuje v procesoch, ktoré v nej prebiehajú, čo napomáha rastu politického populizmu a extrémizmu. Je to problém slovenskej society, no súčasne aj celosvetový problém. Účastníci zjazdu prijali **Výzvu k situácii v humanitných a spoločenských vedách**.

V tomto čísle *Historického časopisu* uverejňujeme príspevky z vedeckej konferencie **História, historiografia a etika**, *Správu o činnosti Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV za roky 2011 – 2016*, *Správu o činnosti Slovenského národného komitétu historikov za roky 2011 – 2016*, ako aj *Výzvu k situácii v humanitných a spoločenských vedách*.

Dušan Kováč

DUŠAN KOVÁČ

KOVÁČ, Dušan. Science, historiography and ethics. *Historický časopis*, 2016, 64, 4, pp. 579-586, Bratislava.

The introductory paper from the conference of the Slovak historical community, "History, historiography and ethics" is devoted to general questions of the relationship between ethics and science with regard to the specifics of historiography. The relationship between science and ethics can be perceived in two ways: on the gnoseological – methodological level and on the level of the subjective morality of the scientist as the researcher. On the gnoseological – methodological level, ethics connect directly with the essence of human knowledge and its limits. However, the really important thing is the position of the individual scientist. Ethical problems are connected with mistakes and the willingness to admit mistakes and work with different hypotheses. In science, however, results of research are often falsified, evidence or sources in the case of historiography are manipulated. Scientometria, the question of the accessibility of the results of scientific research, but also ideology and unwillingness to see the wider social and moral impacts of scientific research are further problems in the relationship between science and ethics.

Key words: Historiography. Ethics. Knowledge and ethics. The moral position of scientists. Historiography as a science.

Problém vzťahu vedy a etiky je veľmi starý. Ako problém poznania a morálky či morálky poznávania sa objavil už v antike. V 17. storočí sa mu venoval aj David Hume a v určitom slova zmysle to bol metodologický problém aj pre osvietenecov. Mimoriadne intenzívne sa začal skúmať až po druhej svetovej vojne. Impulzom boli predovšetkým Hirošima a Nagasaki a neskôr prejavy ekologickej krízy, takže diskurz o etických limitoch vedy sa viedol systematicky od 60. rokov minulého storočia. V posledných desaťročiach, v súvislosti s rozvojom informačných technológií, s nebývalým rastom vedeckých informácií, ale aj kvantitatívneho rastu vedeckého výskumu spojeného s jeho finančnou náročnosťou, dostala otázka etiky vo vede, etickej zodpovednosti vedca za výsledky svojej práce, ale aj za metódy, ktoré vo svojej práci používa a ako narába s informáciami a s výsledkami svojich predchodcov i kolegov, nové dimenzie. Je to v posledných desaťročiach jedna z najviac diskutovaných, stále otvorených a páľivých tém. Mnohé vedecké inštitúcie, konfrontované s nedodržiavaním všeobecne akceptovaných, ale nekodifikovaných zásad vedeckej práce, prijímajú svoje etické kódexy ako zásadné a záväzné dokumenty pre svojich výskumných pracovníkov. V júli 2015 prijalo aj Predsedníctvo SAV nový, inovovaný *Etický kódex*, ktorý nahradil v mnohom už prekonaný *Etický kódex* prijatý roku 2011.¹ Aj tento fakt svedčí o aktuálnosti problému nielen vo svete, ale aj na Slovensku.

---

1 *Etický kódex SAV*, schválený 9. 7. 2015. www.sav.sk – Etická komisia SAV. [cit. 2016-11-06].

Vzťah etiky a vedy môžeme vnímať dvojako. Obyčajne sa chápe ako problém subjektívnej individuálnej morálky jednotlivca – vedca. Problém má ale aj svoju gnozeologicko-metodologickú stránku. Preto sa s ním stretne nielen u vedcov zaoberajúcich sa etikou, ale dotýkajú sa ho aj sociológovia, metodológovia a teoretici vedy ako Max Weber, Karl R. Popper, Thomas S. Kuhn a ďalší. K otázke sa vyjadrujú aj viacerí vedci samotní. Často sa k týmto otázkam, predovšetkým v neskorších rokoch života, vyslovoval Albert Einstein.

Podstatou vedy je poznávanie. Už samotný princíp poznávania v sebe skrýva etický rozmer, rovnako ako sa etika dotýka aj metód poznávania. V rovine symbolickej sa s otázkou etiky poznávania stretávame už v knihe *Genesis*. Boh zakázal Adamovi jesť zo stromu poznania: „... *nejedz zo stromu poznania dobra a zla, lebo v deň, v ktorom by si z neho jedol, určite zomrieš*“.² Poznanie dobra a zla – to je etická záležitosť. Ale problém možno vidieť aj hlbšie, hoci v knihe *Genesis* sa poznanie označuje aj v eroticko-sexuálnej rovine: Adam a Eva zistili, že sú nahí a pocítili potrebu sa zaodieť. Ale vyhnanie z raja a smrť majú ešte aj iný podtext: človek sa sám vyhnal z raja, ohnivý meče sú iba básnické obrazy. Tým, že človek začal poznávať, teda poznávať podstatu sveta, stratil svoju rajskú nevinnosť, vydědil sa spomedzi ostatných rajských tvorov. Poznávanie a veda skrývajú teda v tejto symbolickej rovine pre človeka nebezpečenstvo. Poznávaním sa človek vydědil od ostatných tvorov a priblížil sa k Bohu. Ale na rozdiel od Boha, ktorého poznanie je absolútne a pozná nielen podstatu bytia, ale aj jeho etickú stránku (dobro a zlo), na človeka v tejto oblasti číhajú nebezpečenstvá. Poznávanie nemusí zvládnuť morálne a môže zlyhať. V tejto nie už náboženskej, ale sekularizovanej podobe je to aj problém Fausta, ale aj skutočných vedcov – Galilea, Kopernika a ďalších. Z inej strany, ale v podstate podobne, pristupoval k otázke aj Friedrich Nietzsche vo svojom diele *Mimo dobra a zla*.³ Rozlišovanie medzi dobrom a zlom je v ľudskej civilizácii podľa neho veľmi krátke a je to výmysel filozofov obdobia antiky, predovšetkým Sokrata a Platóna. Celé dlhé predchádzajúce obdobie ľudských dejín bolo „mimo dobra a zla“. Morálka je teda výmysel človeka a cez morálku stratil človek svoju pôvodnú živelnosť, pre ktorú bola charakteristická vitalita a vôľa k moci, čo možno považovať v určitom zmysle aj ako „rajskú živelnosť“. A morálka sa pre ľudstvo stala „násilím proti prírode“.⁴ Avšak aj pyšná veda, ktorá bola taká vážená v poslednej tretine 19. storočia, vlastne skôr vedec ako tvor systematický, pracovitý, ale bez perspektív, stali sa predmetom Nietzscheho kritiky. Vedec je podľa neho „*spolahlivý, ale taký, ktorý dokáže chodiť, ale nedokáže prúdiť*“.⁵

Poznávanie, veda, je teda činnosť spojená s určitými rizikami. Na jednej strane poznanie pomáha zlepšovať kvalitu života, ale na druhej strane môže život aj zničiť. Človek sa naučil štiepiť atómové jadro, ale uvoľnená energia jadrového zbrojného po-

2 *Biblia*. Slovenský ekumenický preklad. Banská Bystrica : B, slovenská biblická spoločnosť, 2008. Gen. 2, 15, s. 20. ISBN 9788085486483.

3 NIETZSCHE, Friedrich. *Jenseits von Gut und Böse*. Zur Genealogie der Moral, dielo z roku 1885, citujem podľa vydania: Stuttgart : Alfred Kröner Verlag, 1921.

4 NIETZSCHE, ref. 3, s. 116: „*Jede Moral ist, im Gegensatz zum laisser aller ein Stück Tyrannei gegen die ‚Natur‘, auch gegen die ‚Vernunft‘.*“

5 NIETZSCHE, ref. 3, s. 149.

tenciálu môže už dnes zničiť planétu Zem. Celkom nové a nepoznané dôsledky môže mať aj technológia klonovania ľudských buniek. Podľa Davida Huma z vedy nemožno abstrahovať ani gram morálky, ba viac, morálku nemôžeme odvodiť z rozumu.⁶ Veda a morálka sú teda dve celkom rozdielne kategórie navzájom nepriepustné, existujú jedna mimo druhej. Práve preto je však dôležité, aby existovali v konkrétnom vzájomnom vzťahu, pretože veda bez morálky je pre ľudstvo nebezpečná. Alebo inak: Veda nemá morálku, morálku ale musí mať vedec, teda poznávajúci subjekt. Od vedca sa vyžaduje, aby bol zodpovedný, intelektuálne čestný.

V tomto bode sa bytostný a gnozeologický problém etiky vo vede stretáva s etickými otázkami, ktoré sa dotýkajú psychologickej roviny poznávajúcich subjektov, vedcov. V tejto individuálno-psychologickej rovine možno skúmať problém etiky vo vede z viacerých možných hľadísk. Zatiaľ čo v rovine gnozeologicko-metodologického chápania etiky vo vede, ktorá je charakteristická predovšetkým pre niektoré prírodné vedy a medicínu, humanitné a spoločenské vedy sa tu prejavujú viac-menej na okraji a predovšetkým tam, kde sa prelínajú s ideológiou, v rovine individuálno-subjektívnej sú tieto vedy späté s etikou veľmi úzko.

Až do druhej svetovej vojny sme sa často stretali s názorom, či vlastne postojom vedcov, v tom zmysle, že veda a poznávanie vôbec, ak by sme mali parafrázovať Davida Huma, nemajú morálku a nemajú s morálkou nič spoločné. Veda je záležitosťou „čistého rozumu“, poznávania. Učenci spravidla, výnimky boli iba výnimkami, odmietali morálku a odmietali aj reflektovať etickú stránku vedeckého výskumu. Vedci teda negovali morálku ako jav, ktorý do vedy nepatrí. V historiografii sa tieto postoje do určitej miery odrazili v historickom pozitívizme na konci 19. storočia a v následných neopozitivistických metodológiách, s ktorými sa stretávame až do súčasnosti. Výrok Leopolda von Rankeho, že historikova úloha je iba informovať o tom „*wie es eigentlich gewesen ist*“ bez toho, aby sa do historického poznania vnášali morálne a ideologické konštrukcie, stala sa krédom viacerých historických škôl. Odhliadnuc od toho, že ani sám Ranke nebol takým pozitivistom akého z neho urobili jeho nasledovníci, môžeme aj pozitivistické školy vnímať skôr ako školy, ktoré sa skôr orientovali na kritiku interpretačnej úlohy historiografie ako na kritiku jej etickej stránky a ich diskurz vnímame skôr v rovine metodologickej ako v rovine etickej. Dlhú dobu vnímali vedci vedu ako niečo, čo je, povedané s Friedrichom Nietzsche, „mimo dobra zla“. Po druhej svetovej vojne, keď sa čoraz viac začali prejavovať riziká nekontrolovaného vedeckého výskumu, stala sa otázka morálnej zodpovednosti vedca mimoriadne aktuálnou. A dotýka sa to opäť aj historiografie, aj keď v inom zmysle ako napríklad fyziky či medicíny. V závere 20. storočia sa táto otázka v historiografii otvorila z inej strany, keď Hayden White definoval historické diela ako diela literárne vymykajúce sa možnosti objektívneho hodnotenia, nakoľko sú výplodom jedného subjektu. Aj tu do toho vstupovala etika, pretože dôkladné domyslenie tejto tézy mohlo znamenať, že každý historik, rovnako ako spisovateľ, má právo vidieť veci subjektívne, a tak ich aj podávať. Rovnako ako museli fyzici revidovať svoje postoje v dôsledku jadrovej hrozby, musel napokon aj Hayden White revidovať

6 HUME, David. *A Treaties of Human Nature*. Ed. by L. A-Selbey-Bigge and P. H.Nidditch. Oxford : Clarendon Press, 1978, s. 457.

tento krajný postoj v dôsledku diskusie o holokauste. Je ťažké si predstaviť, že holokaust by mohol ostať „mimo dobra a zla“.

Dôležitým aspektom etiky vedeckej práce je vzťah vedcov k omylom, predovšetkým k omylom vlastným. Omyl je bežnou súčasťou vedeckého výskumu a nevyhne sa mu nijaká vedná disciplína. V spoločenskom vedomí však dlho prevládala predstava, azda až stereotyp, že vedec je už z povahy svojej práce človek intelektuálne čestný a teda človek, ktorý je vždy a za každých okolností pripravený priznať vlastné omyly. Samozrejme, že tomu tak nie je a nemôže byť. Charakter človeka nesúvisí s jeho povoláním. Omyl vo vede vyplýva často z použitia nenáležitej metódy alebo zo zle nastaveného experimentu. V historiografii napríklad z nekorektnej interpretácie či zle čítaného dokumentu, často aj z toho, že niektoré závažné dokumenty neboli bádateľovi známe.

Existujú však aj extrémne prípady, keď sa falšujú výsledky výskumu, manipulujú sa experimenty. Manipulácie sa dejú často nielen zo snahy zakryť vlastné omyly, ale aj s jasným cieľom ako prostriedok na získanie slávy či finančnej odmeny. Z dejín vedy poznáme veľa prípadov, keď sa vedci usilovali za každú cenu dopracovať k vopred stanovenému výsledku. Túto stránku manipulácie vedeckých výsledkov poznáme dobre aj z našej profesie a z nášho prostredia z dôb ani nie tak veľmi dávnych. Z kruhov, ktorým sa voľakedy hovorilo „strana a vláda“ sa aj historikom určovalo nielen to, čo majú (a tiež to, čo nemajú) skúmať, ale už aj výsledok, ku ktorému majú dôjsť. Za týchto okolností, ktoré sa dotýkali nielen historiografie či humanitných a spoločenských vied, ale aj iných vedných oblastí, nemožno sa čudovať, že v spoločnosti vznikla a časom narastala skepsa voči vede vôbec a spoločenským vedám, vrátane historiografie, zvlášť. Dôjst k vopred určenému výsledku nie je v historiografii vôbec ťažký proces. Stačí si vybrať z množstva dokumentov tie, ktoré stanovenému cieľu vyhovujú alebo zamlčať tie, ktoré nevyhovujú, alebo niekedy ich iba „ľahko upraviť“. Keď začiatkom 50. rokov minulého storočia prišiel príkaz, že je treba navždy skončiť s kultom Masaryka a Štefánika, vydali sa dokumenty o protifudovej a protinárodnej politike Masaryka,⁷ začali sa písať „vedecké pamflety“ o jeho a Štefánikovej prisluhovačskej politike svetovému imperializmu.⁸ Tak vznikla aj kniha Ľudovíta Holotíka, tragickej postavy slovenskej historiografie, o Štefánikovskej legende.⁹ Strana prikázala a historici konali. Dialo sa tak v podmienkach totality, ale položme si otázku: Skončili manipulácie naozaj pádom totality? Aj keď okolnosti, za ktorých sa historický proces zámerne manipuluje, sú iné, atmosféra strachu nie je jedinou vonkajšou príčinou neetického konania historikov. Podvody, aj v historiografii, sa, žiaľ, stali súčasťou našej takmer každodennosti. A treba súhlasiť s konštatovaním českého historika Jiřího Peška, že „*podvody destabilizujú každý odbor, tedy i historiografiu. Poškodzujú ji ryze vedecky, ale zároveň tiež v dôsledku posouvajú (nevelké) finanční zdroje nerelevantním směrem a ovlivňují tak i směr dalšího vývoje historické vědy. Snad nejhorší je situace, kdy nerozkrytí nebo tolerování podvodů umožní podvodníkům kariérní*

7 *Dokumenty o protifudové a protinárodní politice T. G. Masaryka.* Red. František Nečásek, Jan Plachta, Eva Raisová. Praha : Orbis, 1953.

8 KRŽÍŽEK, Jurij – ŘÍHA, Oldřich. *Bez Velké říjnové revoluce by nebylo Československa.* Praha : Rovnost, 1951; HÁJEK, Jiří S. *Wilsonovská legenda v dějinách ČSR.* Praha : SNPL, 1953.

9 HOLOTÍK, Ľudovít. *Štefániková legenda a vznik ČSR.* 2. doplnené a opravené vydanie (prvé vydanie 1956). Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1960.

vzestup, resp. získání vědeckých a vědecko-pedagogických míst, z nichž dále ovlivňují obor“.¹⁰ A treba ešte dodať, že podvodníci sú spravidla tolerantnejší k iným podvodníkom a podvodom vôbec.

Pre vedecké poznanie, ktoré je založené na systéme, majú omyly a zámerné manipulácie oveľa väčší dosah ako omyly a manipulácie v bežnom živote. V bežnom živote je to záležitosť jednotlivcov aj v takom prípade, keď sa ich nepodarí odhaliť. Dotýkajú sa pomerne úzkeho okruhu ľudí, aj keď môžu mať v extrémnych prípadoch na ten úzky okruh aj tragické následky. Vo vede však, ak sa dostanú do systému, pôsobia dlhodobo. Nikto nerobí vedecký výskum na zelenej lúke či v bode nula. Každý bádateľ vychádza z publikovaných výsledkov svojich predchodcov (aj keď u nás sa niektorí historici tvária, že pred nimi nič neexistovalo), cituje ich a nadväzuje na ne. Tak môžu mať omyly a manipulácie dlhý, transgeneračný život, až pokiaľ niekoho nenapadne ísť znova *ad fontes*. Tak môže historik napríklad zistiť, že citované dokumenty či výroky vôbec neexistujú alebo, že dokumenty, na ktorých je historická práca položená, sú vyfabrikované. To sú ale výnimočné, neštandardné situácie. Bežná prax však je, že sa citované dokumenty považujú za hodnoverné.

Vedecký výskum si vyžaduje materiálnu základňu, a teda finančnú podporu. Bolo tomu tak vždy. Potrebné materiálne prostriedky na výskum sa získavali a získavajú aj tak, že vedci potrebujú presvedčiť svoje okolie a predovšetkým potencionálnych mecenášov, že ich výskum je zaujímavý, potrebný a že prináša zaujímavé výsledky, nejaký ten kameň mudrcov, zlato z kameňa, prášok večnej mladosti atď. Aj kvôli získavaniu financií na výskum sa výsledky výskumu falšujú, upravujú a niekedy aj fabrikujú. V humanitných a spoločenských vedách (ale nielen tam) sa už niekoľko desaťročí zaužíval zvyk, že sa publikovaným prácam musia dávať atraktívne, ba až šokujúce názvy, ktoré spravidla nezodpovedajú tomu, čo tvorí ich obsah. Ale vymýšľajú sa aj atraktívne témy. V 60. rokoch minulého storočia upútala pozornosť práca o konci ideológií,¹¹ na konci 80. rokov zas práca o konci dejín.¹² V konkurenčnom boji o prostriedky na financovanie výskumu sa vynaliezavosť vedcov často uplatňuje vo väčšej miere ako v samotnom výskume. Druhým takým smerom v zápase o financie je predstieranie novátorstva, ktoré má vo verbálnej rovine takmer neobmedzené možnosti. A obľúbeným nástrojom presadzovania sa je aj pokus o diskvalifikáciu tých, ktorí túto hru na novátorstvo nechcú hrať a robia jednoducho výskum takpovediac tradičnou terminológiou a metodológiou. Nové metódy a nové termíny sú, samozrejme, bežnou súčasťou vývoja vedy. Problémom sa stávajú iba potom, keď sú iba prázdnu, bezobsažnou reklamou. Inými slovami: aj v historiografii je možné prinášať nové poznatky a nové pohľady bez toho, aby sa historickým prácam dávali nejaké atraktívne (a často, to je problém, podstatu veci nevystihujúce, teda iba móde podliehajúce) tituly. Naháňanie sa za módnymi termínmi za účelom získavania financií na výskum má, a s tým je historiografia konfrontovaná v posledných desaťročiach veľmi intenzívne, podobu „reťazovej reakcie“ rôznych módných klišé. Jeden čas sa stalo mód-

10 PEŠEK, Jiří. Podvod jako vážný problém světové vědy i aktuální české historiografie. In *Český časopis historický*, 2014, roč. 112, č. 3, s. 511. ISSN 0862-6111.

11 BELL, Daniel. *The End of Ideology : On the Exhaustion of Political Ideas in Fifties*. Glencoe, III. : Free Pr., 1960.

12 FUKUYAMA, Francis. *The End of History and the Last Man*. Penguin UK 1992. ISBN 9780141927763.

nym študovať „inklúziu a exklúziu“, sociálnu či inú, potom sa roztrhlo vreco s „miestami pamäti“, s kultúrnou antropológiou, zmenou paradigmy a pod.

Všetky tieto módy a módne neresti sú iba takými „hrátkami“ na trhu financovania výskumu a možno, že ani nemajú až taký výrazný etický aspekt. Sú to často iba triky na zaujatie pozornosti. Vážnejším problémom, ktorý ale už má jednoznačne etický rozmer, je problém, ktorý sa dá azda pomenovať jedným termínom: scientometria. Na získanie financií na výskum je často potrebné predbehnúť konkurenciu množstvom publikácií a citácií. Formuláre na žiadosti o granty spravidla takúto rubriku obsahujú. To vlastne núti vedcov publikovať stále viac a viac, čo nemôže trvalo fungovať bez ujmy na kvalite vedeckej práce. V súčasnej vede sa už trvalo zabýval princíp „publish or perish“. Dôsledok toho je, že každý musí písať, takže nemá čas čítať. Etický rozmer však vstupuje do toho procesu v tej chvíli, keď sa začnú preberať celé pasáže z prác iných autorov bez citovania prameňa. Plagiátorstvo na jednej strane a bujnenie tzv. predátorských časopisov a vlastne aj predátorských publikácií vôbec, to je vážny etický problém súčasnej vedy. Aj *Etický kódex SAV* za „obzvlášť závažné porušenie etických zásad výskumu a vývoja“ považuje „najmä fabrikovanie a falšovanie výsledkov a plagiátorstvo“.¹³ Rovnako je to aj s citáciami. Napriek tomu, že boli jednoznačne odhalené tzv. citačné kartely fungujúce na širokej medzinárodnej základni a že je to v súčasnosti už rozšírená prax vo všetkých vedných oblastiach, aj keď v humanitných a spoločenských vedách vzhľadom na malý počet impaktovaných časopisov to nie je až také dramatické ako v prírodných vedách, stále sa pracuje s citáciami nielen pri získavaní grantov, ale aj pri akreditačných a evaluačných procesoch. Závažné etické otázky sú späť aj s udeľovaním vedeckých hodností a akademických titulov napríklad politikom alebo ľuďom z biznisu, a tiež aj celý proces posudzovania projektov v grantových agentúrach alebo vedeckých článkov, dizertácií, habilitačných, či inauguračných spisov a pod.

Špecifickým etickým problémom vo vede je otázka prístupnosti výsledkov vedeckého bádania. Na jednej strane podľa *Všeobecnej deklarácie ľudských práv* má každý človek právo participovať na vedeckom pokroku a výsledkoch vedeckého výskumu, ale na druhej strane má každý vedec ako tvorivá bytosť právo na ochranu svojich materiálnych záujmov, pretože vo vedeckých výsledkoch je, okrem finančných a materiálnych vstupov zo strany inštitúcií, grantových agentúr a mecenášov, veľmi podstatný aj intelektuálny a tvorivý „kapitál“ každého vedca. Ako sprostredkovatelia medzi vedcami, ktorí publikujú svoje práce a vedeckou komunitou, ale aj verejnosťou, vystupujú veľké vydavateľské domy ako Elsevier, Springer a niektoré ďalšie spoločnosti. Tento stav je kontroverzný predovšetkým preto, že vedci pre svoju prácu nevyhnutne potrebujú publikované výsledky svojich kolegov, za ktoré musia zaplatiť oveľa viac ako získajú z honorárov za svoje publikované výsledky, nehovoriac už ani o tom, že mnohí mladí, začínajúci vedci spravidla ešte honoráre za svoje práce nedostanú. Problém s platením prístupu na Elsevier už majú aj niektoré renomované univerzitné knižnice. Za tejto situácie sa vo svete rozmohlo tzv. pirátstvo, keď na špeciálnych portáloch sa objavujú vedecké články a sú voľne prístupné. Tieto praktiky sú, samozrejme, neetické, ale prevádzkovatelia pi-

13 *Etický kódex SAV*, ref. 1, VI, 2.

rátskych databáz rovnako argumentujú, že neetické sú vysoké poplatky za sprístupnenie vedeckých výsledkov, z ktorých samotní vedci majú iba malý, alebo žiadny, finančný úžitok a bohatnú z toho vydavateľské domy.

S etikou vo vede úzko súvisí aj ovplyvňovanie vedeckého výskumu ideológiou. Tento problém sa v oveľa menšej miere dotýka vied prírodných, ale je pomerne vážny vo vedách humanitných a spoločenských a obzvlášť v historiografii. Intencionalita je totiž charakteristická už pre samotný vznik písania o dejinách. Písali sa diela a pojednania na oslavu panovníkov alebo aj na slávu miest, štátov, vojvodcov, slávnych činov a pod. Toto písanie o dejinách plnilo v minulosti funkciu toho, čomu dnes hovoríme podľa Pierra Noru „miesta pamäti“.¹⁴ S nástupom nacionalizmu sa začala presadzovať idea, že historiografia nemá slúžiť panovníkom a vojvodcom, ale má sa dať do služieb národa. Začali sa publikovať dokumenty k národným dejinám, písali sa národné príbehy. Paralelne od poslednej tretiny 19. storočia sa ale začala historiografia presadzovať ako vedecká disciplína s vlastnou metodológiou. Etablovala sa na univerzitách a vedeckých inštitúciách ako samostatný vedecký a študijný odbor.¹⁵ Nemecký historik Theodor Mommsen ešte roku 1902 dostal Nobelovu cenu za literatúru, ale stal sa prvým i posledným historikom, ktorý takúto cenu dostal. Historiografia sa trvale usadila medzi vedeckými disciplínami.

Avšak postavenie historiografie ako vedeckej disciplíny sa permanentne komplikovalo a komplikuje vplyvom rôznych ideológií. V moderných historiografiách to boli predovšetkým ideológia kresťanská, komunistická (boľševická) a nacionalizmus. Kresťanská ideológia posúvala písanie dejín v extrémnych prípadoch až do hagiografie a obhajovania cirkví, do pokusov o zakrývanie či úplné tabuizovanie inkvizície a prehreškov cirkevnej hierarchie, vrátane pápežov. Predstavitelia cirkví, hlavne kňazi v katolíckej cirkvi, sa stali osobami, ktoré boli adorované, nemohli sa stať predmetom kladenia otázok a vedeckej analýzy a skepse, čo sa v princípe nezhoduje s vedeckým prístupom, ktorý je postavený na skepticizme, pochybnostiach a kriticisme. Historiografia je kritická disciplína a ak sa z nej kriticismus vymýti, prestáva byť vedou.

V podobnom rámci, ale v zásade s inými prístupmi k osobnostiam a historickým procesom, deformuje historiografiu aj komunistická ideológia, ktorá adoruje koryfejev komunizmu, celý historický proces redukuje na permanentný triedny boj a v tomto duchu falšuje aj staršie, ale predovšetkým moderné dejiny, v ktorých zásadným medzníkom mala byť októbrová (novembrová) boľševická revolúcia v Rusku ako začiatok novej dejinnej epochy – epochy prechodu k socialistickej a komunistickej spoločnosti. Výklad dejín sa podľa tejto ideológie mohol pohybovať iba v tomto rámci. Štyridsať rokov násilného presadzovania komunistickej ideológie na Slovensku a v ďalších krajinách, kde boli pri moci komunistické strany, značne zdeformoval nielen historiografiu ako vedu, ale aj historické vedomie prostredníctvom školy i médií.

14 NORA, Pierre. *Les lieux de mémoire*. Paris : Gallimard, 1984. ISBN 2070701921.

15 Bližšie pozri KOVÁČ, Dušan. *O historiografii a spoločnosti*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010. ISBN 9788089396092, Kapitola: *Moderná európska historiografia medzi národným príbehom, europocentризmom a univerzalizmom*, s.17-30.

Rovnako nacionalistická ideológia narušila vedecký *background* historiografie. Podľa nacionalistickej ideológie sa stal národ, a teda vlastne všetky národy, hlavným nositeľom a subjektom dejín, ktoré prebiehali ako národný príbeh. A keďže sa jednotlivé národné príbehy, resp. ich nacionalistické interpretácie, dostali do vzájomných konfliktov, nutne vznikali otázky o vedeckej hodnote takýchto interpretácií.

Permanentné napätie medzi ideológiami a vedeckými metódami, pre ktoré bola charakteristická skepsa a kontinuálne kladenie otázok a spochybňovanie téz a hypotéz správa historickú vedu od jej vzniku ako vedeckej disciplíny a má okrem tohto metodologického aspektu aj aspekt etický. Veda sa musí permanentne oslobodzovať od ideológií, ale nie je to proces samozrejmy a jednoduchý. Ako príklad by tu mohol poslúžiť stav, v akom sa ocitla historiografia po zmenách v novembri 1989. V štúdiu k tejto otázke som použil metaforu dobytky v ohrade.¹⁶ Historici boli komunistickou totalitou zahnaní do ohrady, kde mali obmedzenú možnosť pohybu. V jednej chvíli revolúcia roku 1989 ohradu odstránila. Môžete sa pohybovať voľne, ste slobodní. Ale máte toľko možností voľného pohybu, že ostanete stáť, nepohnete sa, pretože zrazu neviete kam. A nemožno sa čudovať, že viacerí sa z ohrady jednej ideológie radšej pobrali do inej ohrady, do inej ideológie, pretože na tento stav si už zvykli a je v podstate pohodlný. Odideologizovanie historiografie, po ktorom sa všeobecne volalo, nebolo jednoduchým procesom, nehľadiac na to, že nacionalistickí ideológovia vstúpili na scénu a pod odideologizovaním rozumeli vlastne prechod k inej ideológii. Historiografia patrí medzi najťažšie vedné disciplíny, ktorá kladie vysoké nároky na vedca výskumníka. Historik totiž skúma spoločnosť, pričom je sám súčasťou tejto spoločnosti, teda je neoddeliteľnou súčasťou predmetu svojho výskumu so všetkými spoločenskými väzbami a vzťahmi, ktoré tam fungujú. Je to vážny problém metodologický, ktorý však má aj svoju jednoznačnú etickú dimenziu.

Problém vzťahu vedy, historiografie a etiky je skutočne zložitý a mnohovýrovňový. Nemožno sa čudovať, že sa vedcom nie vždy chce zaoberať týmto problémom. Často máme pocit, že naša práca je sama osebe dosť zložitá a kladie na nás mimoriadne nároky, hlavne za situácie „publish or perish“, v ktorej sa všetci nachádzame. Bolo by iste najjednoduchšie túto otázku odsunúť či tváriť sa, že sa nás netýka. V súčasnom svete sa už však nemôžeme vrátiť do čias, keď si vedci mohli robiť „svoju vedu“ a na jej etický rozmer jednoducho rezignovali či ho ostentatívne ignorovali.

* Štúdia bola podporená grantovým projektom VEGA 2/0139/13 *Historická pamäť a dejiny Slovenska – procesy inštrumentalizácie a manipulácie v 19. a 20. storočí*.

PhDr. Dušan Kováč, DrSc.

Historický ústav SAV

P. O. BOX 198, 814 99 Bratislava, Klemensova 19

e-mail: dusan.kovac@savba.sk

16 KOVÁČ, O historiografii..., ref. 15 Kapitola: Paradoxy a dilemy postkomunistickej historiografie. Pôvodne v nemčine: Paradoxa und Dilemmata der postkommunistischen Geschichtsschreibung. In *Österreichische Osthefte*, 2002, Vol. 44, Heft 1/2, s. 15-42.. ISSN 0029-9375.

KONŠTRUKTIVISTICKÉ CHÁPANIE HISTÓRIE A JEJ ETICKÁ DIMENZIA

JURAJ ŠUCH

ŠUCH, Juraj. The constructivist understanding of history and its ethical dimension. *Historický časopis*, 2016, 64, 4, pp. 587-595, Bratislava.

The author of the article introduces Hayden White's, Frank Ankersmit's, and Jouni-Matti Kuukkanen's constructivist understanding of history. He contrasts their understandings of history with the traditional understanding, which supposes direct correspondence of historical work to the past. In his presentations of constructivist thought, he points out their emphasis on legitimate possibilities of different methods of construction and ways of presentations, which result in different historical representations of historical events. Differences among historical representations of the past can also be related to the historian's choice of different constructive methods and also the involvement of his/her preferred moral and political values. These constructivist understandings of history, with the deeper analysis of process writing, incite the historian to deeper ethical self awareness of his/her work.

Key words: Constructivism. Plurality. Values. Historical work. Past.

S polemikami a diskusiami o charaktere historickej práce a historického poznania sa stretávame aj po procese formovania histórie ako vedeckej disciplíny v 19. storočí. Zdrojom týchto polemík je kontrast medzi trvalou tvorbou vzájomne sa odlišujúcich historických predstáv minulosti a jednou (neopakovateľnou a „nedostupnou“) minulosťou. Hľadanie uspokojujúceho zdôvodnenia pretrvávania plurality zobrazení minulosti je jedným z podstatných podnetov pre hlbšie skúmanie povahy práce historikov a ich výsledkov. V spojitosti s názorovými postojmi k pluralite historických priblížení minulosti, ako aj s rôznymi reflexiami povahy histórie by sme mohli rozlišovať dva názorové prúdy *realistický* (tradičný) a *konštruktivistický*. V našom príspevku predovšetkým na príklade vybraných anglosaských konštruktivistických koncepcií (Haydena Whita, Franka Ankersmita a Jouni-Matti Kuukkanena) poukážeme na to, ako sa v nich zohľadňovali etické aspekty tvorby historikov.

Tradičné chápanie histórie

Konštruktivistické chápanie histórie sa formovalo s kritikou realistického (tradičného) chápania histórie. *Tradičné chápanie* histórie vychádza zo známeho Rankeho tvrdenia, podľa ktorého by mali historici písať o tom, „ako to vlastne bolo“. V koncepciách reprezentujúcich tradičné chápanie histórie dominuje presvedčenie o výlučnosti určitého transformujúceho pravidla (resp. vybraných pravidiel), ktoré by pri vhodnom používaní historikom malo viesť k poznaniu a transformácii štruktúr minulosti do objektívnych („pravdivých“) obsahov historických prác. Toto transformujúce pravidlo (metodologický prístup, metodické postupy a odporúčania) malo riešiť problém historikovej selekcie a zhodnocovania významu jednotlivých informácií. Pri aplikácii „správneho“ transfor-

mujúceho pravidla (alebo pravidiel) sa predpokladalo, že naratívne priblíženia (výklady) minulosti by sa mohli vzájomne dopĺňať a viesť ku kryštalizácii jedného objektívneho („pravdivého“) obrazu minulosti.

V anglosaskom prostredí je Geoffry Elton jedným z najznámejších reprezentantov tradičného chápania histórie. Vo svojej knihe *Prax histórie* (1967) kriticky reagoval na názory Edwarda H. Carrá podané v knihe *Čo je história* (1961), pričom zdôvodňoval opodstatnenosť predstavy o odkrývaní pravdivého obrazu minulosti na základe autonómneho a profesionálneho skúmania prameňov.¹ Dosiahnutie tohto cieľa podľa neho umožňovalo historikovi využitie tzv. historickej metódy, ktorá „nie je nič viac než uznávaným a overeným spôsobom extrahovania z toho, čo zanechala minulosť, t. j. pravdivých faktov a udalostí minulosti, a pokiaľ je to možné, aj ich významu a prepojení, pričom toto všetko je riadené prostredníctvom prvého princípu historického porozumenia a z toho, že minulosť musí byť skúmaná z jej vlastnej perspektívy, pre jej vlastný účel, v jej vlastných súvislostiach“². Eltonovo vymedzenie tzv. historickej metódy môže byť považované len za veľmi všeobecné odporúčanie, ktoré neposkytuje historikom konkrétny návod alebo dokonca záruky, či sa im podarilo odkrýť „pravú“ perspektívu dejinných aktérov. Podobne nepresvedčivým a diskutabilným sa javí jeho odmietavý postoj k historikovmu použitiu teórií, ktoré mali byť zdrojom skresľujúceho prístupu pri výskume prameňov.³

Podľa Eltona autonómne a profesionálne odkrývanie pravdy, ktorá je ukrytá v prameňoch, je sprevádzané diskusiami medzi historikmi. Z jeho pohľadu tieto diskusie viedli ku konštantnému narastaniu (správneho) historického poznania a istoty o ňom, pričom sa tým mala potvrdzovať „existencia skutočnej pravdy a nie prevaha individuálnych a ľubovoľných postojov“⁴. Eltonov predpoklad o konvergovaní alebo harmonizovaní rôznych historických priblížení k minulosti vychádzalo len z jeho presvedčenia o vzájomne nekonfliktnom dopĺňaní jednoznačne určených významov faktov z dostupných prameňov. Na základe nich mali historici len dopĺňať chýbajúce časti v „mozaikovom obraze“ minulosti. Tento predpoklad o smerovaní diskusií medzi historikmi spochybnilo prehlbovanie súčasnej plurality historických predstáv minulosti, ktorá skôr demonštruje prevahu „individuálnych postojov“ ako jasnú identifikáciu „skutočnej pravdy“.

S predpokladom profesionálneho a autonómneho prístupu historika pri výskume a predstavovaní minulosti, ktorý zdôrazňovalo tradičné chápanie histórie, sa marginalizovala relevantnosť úvah o etickej dimenzii práce historika. Z pohľadu tradičného chápania histórie mala byť historikova práca len „neviditeľným“ sprostredkovateľom historickej reality. Pri takomto chápaní histórie sa nemusel zaoberať etickými otázkami pri výskume alebo predstavovaní jeho výsledkov. Výnimku predstavovali situácie, keď

-
- 1 Dôveryhodnosť jeho tézy o autonómnom a nezávislom výskume historika spochybuje jeho vlastný sklon v prioritizovaní konzervatívneho postoja. In ELTON, Geoffrey R. *The Practice of History*. Sydney : University Press, 1967, s.103. Podobne sa s odporúčaním na zaujatie konzervatívneho postoja stretávame v jeho práci *Návrat k podstatám*. ELTON, Geoffrey R. *Return to Essentials*. Cambridge : Cambridge University Press, 1991, s. 24.
  - 2 ELTON, *The Practice of History*, ref. 1, s. 65
  - 3 ELTON, *The Practice of History*, ref. 1, s. 29-38. V spojitosti s neustále zdôrazňovanou potrebou historikovoho autonómneho prístupu pri výskume prameňov Elton vyjadril obavy z historikovoho uplatnenia teórií aj v práci *Návrat v podstatám*, pozri: ELTON, ref. 1, s. 15, 28-29.
  - 4 ELTON, *The Practice of History*, ref. 1, s. 61.

sa historik z pohľadu kritikov jeho prác (vedome alebo nevedome) vzdal autonómneho postoja, čo nevyhnutne vyúsťovalo do hodnotami „skresľovaného“ obrazu minulosti. Neskreslené historické obrazy minulosti mali poskytovať jednoznačne vymedzené konanie dejinných aktérov, ktoré mohli byť pevným východiskom pre proces ich (morálneho) posudzovania. S postupne prehľbujúcou sa pluralitou historických zobrazení minulosti, ktoré znejasňovali predstavu o priebehu udalostí v minulosti, by sa problematizovalo aj posudzovanie konania historických aktérov. V protiklade s tradičným chápaním histórie, koncepcie reprezentantov konštruktivistického chápania histórie mali odlišný náhľad na vývoj v dejepisectve v posledných desaťročiach minulého storočia.

Konstruktivistické chápanie histórie Haydena Whita

Koncepcie reprezentujúce *historický konštruktivizmus* spochybňovali privilegovanosť určitých transformujúcich pravidiel, pričom uznávali použitie viacerých rôznych transformačných pravidiel, prostredníctvom ktorých sa zdôvodňovala tvorba odlišujúcich sa predstáv (obrazov) minulosti. Z pohľadu stúpenecov tohto názorového prúdu možnosť využitia rôznych transformačných pravidiel vedie historikov k odlišnému významňovaniu faktov (udalostí), a tým k vzniku rôznych zobrazení historickej reality. Pluralita historických obrazov znejasňovala predstavu jednej pevnej a „zreteľnej“ štruktúry minulosti. Vzhľadom na problematizovanie možnosti „prekrývania“ obsahov (významov) historických zobrazení minulosti sa pri konštruktivistickom pohľade na históriu zvyraňuje problém relativity historického poznania.

Medzi najznámejšie konštruktivistické koncepcie patrí tropologické chápanie histórie Haydena Whita. V úvode svojej najznámejšej knihy *Metahistória* (1973) poukázal na historikovu konštrukčnú a fiktívnu dimenziu procesu historického zobrazovania minulosti, ktorá je spojená so začleňovaním a formovaním udalostí (faktov) do príbehu. Z jeho pohľadu historické narácie nielen určitým spôsobom viazali do jedného celku známe fakty (opisy udalostí), ale zároveň ich vysvetľovali. Na príklade prác historikov a filozofov v 19. storočí sa pokúsil ilustrovať používanie výberu explanačných typov zo „štvoritej tetrády“ povrchových a hlbinných typov. Podľa Whita na povrchovej úrovni historickej narácie bolo možné identifikovať uplatnenie jedného zo *sujetových* typov (romantický, komediálny, tragický a satirický), *explanačných* typov (formistický, organistický, mechanistický a kontextuálny) a typov *ideologickej implikácie* (anarchistický, konzervatívny, radikálny a liberálny)⁵. Jednotlivé povrchové typy mali byť koordinované jedným z hlbinných trópov (metafora, metonymia, synekdocha a irónia), ktoré mali súvisieť s historikovou predstavivosťou.⁶

5 WHITE, Hayden. *Metahistory*. Baltimore : The John Hopkins University Press, 1973, s. 7-38. ISBN 0801817617.

6 WHITE, ref. 5, s. 52-54. Ku kritickým reakciám k Metahistórii bližšie ŠUCH, Juraj. *Naratívny konštruktivizmus Haydena Whita a Franka Ankersmita*. Ostrava : Ostravská univerzita, 2010, s. 53-76. ISBN 9788073689353; ČORNEJ, Petr. White nezměnil dějiny, ale pohled na ně. In WHITE, Hayden. *Metahistória*. Brno : Host, 2011, s. 575-600. ISBN 9788072943760. Výsledky ústretových prístupov k aplikácii Whitovho tropologického modelu na rôzne historické narácie poukázali na objavujúce sa rôzne sujetovanie udalostí v naratívnych zobrazeniach minulosti. Zo slovenských historikov sa nedávno o to pokúsil Martin Vašš. VAŠŠ, Martin. Možné aplikácie naratívneho konštruktivizmu Haydena Whita pri historiografickej analýze vybraných diel Milana Stanislava Ďuricu a Františka Vnuka. In *Historica Olomucensia*,

Whitova konštruktivistická predstava o možnostiach historikovho uplatnenia rôznych explanačných (povrchových) typov pri zobrazovaní minulosti zdôvodňovala odlišné (aj protikladné) historické zobrazenia (podoby) tých istých udalostí. Diferencie medzi naratívnymi podobami minulosti sa podľa neho viazali s odlišným konštruovaním (formovaním) významov jednotlivých udalostí v rámci naratívnych celkov. Pri vytváraní naratívneho celku sú podľa Whita udalosti „*spracovávané do príbehu potláčaním alebo subordináciou niektorých z nich a vyzdvihovaním iných, charakterizovaním, opakovaním motívov, variáciou tónu a perspektív*“⁷. V procese tvorby historickej narácie sú významy jednotlivých udalostí historikom zosúladované ním zvolenou naratívnou formou. White upozorňoval na úlohu a význam naratívnej formy ako významnej súčasťi pri zabezpečovaní pochopenia historikových predstáv o diania v minulosti. Predpokladom rôzneho významňovania udalostí je Whitova predstava o amorfnej minulosti, v ktorej „*historické udalosti a situácie nie sú skutočne (inherently) tragické, komické alebo romantické*“⁸. Historici z jeho pohľadu neobjavovali jeden fixný a hodnotovo neutrálny model reality, ale pluralita rôznych naratívnych zobrazení naznačovala hodnotami formovateľnú „plastickú“ podobu minulosti.

K výraznejšiemu uvedomovaniu si znejasenej podoby minulosti prispievalo aj Whitovo poukazovanie na nevyhnutnosť historika uplatňovať figuratívny jazyk pri naratívnom ukazovaní reality. Historickú naráciu White prirovnával k metafore ako symbolickej štruktúre, ktorá „*nereprodukuje udalosti, ktoré opisuje; hovorí nám, akým spôsobom máme o udalostiach uvažovať, [...] vyvoláva v myslí obrazy vecí rovnakým spôsobom, akým to robí metafora*“⁹. Whitovo poukazovanie na literárny charakter významňovania jednotlivých udalostí v narácii viazalo so sebou legitimizovanie hodnotového nasycovania naratívneho obrazu minulosti, a tým aj relevantnosť estetických a etických hodnotových východísk pri výbere konkurujúcich predstáv o minulosti.¹⁰ Vzhľadom na identifikovateľnú hodnotovú orientáciu historickej narácie, ako aj na proces významňovania naratívnych zobrazení udalostí pomocou figuratívnych prvkov (trópov) uvažoval White o naratívnom popise (*account*) ako o „*figuratívnom popise, alegórii*“¹¹. Zároveň s jeho koncepčným zdôrazňovaním uplatnenia rôznych konštrukčných („literárnych“) postupov a naratívnych foriem sa zvýraznil nielen problém vymedzovania skutočnej podoby minulosti, ale najmä problém vhodného naratívneho priblíženia historických udalostí.¹²

2015, roč. 48, č. 1, s. 193-206.

7 WHITE, Hayden. Historický text ako literárny artefakt. In *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava : Chronos, 2009, s. 137. ISBN 9788089027286.

8 WHITE, ref. 7, s. 138.

9 WHITE, ref. 7, s. 114.

10 V závere *Metahistórie* White napríklad konštatoval, že ak si „*máme vybrať medzi alternatívnymi predstavami histórie, tak jediné východiská, na základe ktorých môžeme uprednostňovať jednu pred druhou, sú morálne alebo estetické*“ (WHITE, ref. 6, 2011, s. 556).

11 WHITE, ref. 7, s. 49.

12 Zatiaľ čo pri vzájomne odlišujúcich sa historických interpretáciách udalostí, ako napríklad príchod Maďarov do Karpartskej kotliny alebo SNP Whitova koncepcia ponúka akceptovateľné zdôvodnenie vznikania odlišujúcich sa historických naratívnych zobrazení spomínaných udalostí, tak v prípade objavenia sa podobného interpretačného spektra vyvolávalo vážne obavy. I keď White neuvažoval o striktnej univerzálnej uplatniteľnosti svojho modelu štvoritej tetrády vysvetľujúcich typov a trópov predstavených v

V porovnaní s tradičným chápaním histórie Whitova predstava tvorby historických narácií detailnejšie odhaľovala relevantnosť historikových konštrukčných procesov, ktoré zvýraznili možnosť formovanie odlišných podôb minulosti. Zároveň Whitovo poukazovanie na zložitosť konštrukčných procesov historikov upozornilo na „nepriamu“ korešpondenciu historických narácií s minulosťou, pričom tak ponúkali recipientom figurálnu pravdu o minulosti. Na jednej strane Whitove poukazovanie na konštruktivistický charakter tvorby historika, ktorej prítomné „fiktívne“ konštrukčné sujetové prvky (schémy) a hodnotové aspekty zvýrazňujú potrebu radikálneho uvedomovania si relativity historických narácií (interpretácií). Zároveň sa Whitovým zdôrazňovaním prirodzenosti rôzneho naratívneho priblíženia tých istých udalostí vyvolávali nielen otázky o vymedzovaní dôveryhodného historického poznania (kontúr minulosti), ale aj postavenia a úlohy historika. V jeho konštruktivistickom chápaní historik nie je „pasívny sprostredkovateľ historického poznania“, ale aktívny tvorca, ktorý by si mal pri svojej voľbe určitého spôsobu naratívneho zobrazenia minulosti uvedomovať aj jej morálny a spoločenský význam.¹³

Konstruktivistické chápanie histórie Franka Ankersmita

Podobne ako Hayden White tak aj Frank Ankersmit už vo svojej prvej knihe *Naratívna logika* (1983) odmietol tradičné chápanie histórie s jej predpokladom pravdivej korešpondencie historických narácií s historickou realitou. Ankersmit pripúšťal korešpondenciu a posúdenie pravdivosti jednotlivých viet, ale nie naratívnych celkov, ktoré by mohli byť len subjektívne alebo objektívne¹⁴. V porovnaní s realistickým (tradičným) chápaním histórie bol zo svojej názorovej pozície presvedčený o tom, že ak by sa akémukoľvek „konkrétne obsahu uvádzali určité prekladové pravidlá, tak tieto nikdy nebudú viac než voľne vybranými pravidlami akceptovanými niektorými historikmi, ale odmietanými inými [...] minulosť nie je ako krajina, ktorá má byť projektovaná do jazykovej úrovne za pomoci projekcie alebo prekladových pravidiel, pretože ‚historická krajina‘ nie je daná historikovi; on ju musí konštruovať“¹⁵.

Kľúčový význam pre pochopenie povahy historických narácií podľa Ankersmita mali ich naratívne substancie, ktoré určitým spôsobom konštituovali jednotlivé tvrdenia v historikovom texte. Podľa neho naratívne substancie predstavujú „obrazy“ alebo (zjednocujúce) „pojmy“ (ako napríklad renesancia, studená vojna), ktoré „organizujú naše poznanie minulosti bez referencie na ňu alebo jej opisovanie“¹⁶. Historici na základe výberu určitých metód konštruovali naratívne interpretácie, ktoré podobne ako

---

Metahistórii, tak v 90. rokoch minulého storočia uvažoval v spojitosti s holokaustom o modernistických udalostiach a ich zobrazovaní prostredníctvom intranzitívneho písania. Bližšie ŠUCH, ref. 6, s. 112-118.

13 White v stati *Historický sujet a problém pravdy v historickej reprezentácii* poukázal na príklade knihy Andreasa Hillgrubera *Dva druhy ruín: rozbitie nemeckého Reichu a koniec európskeho Židovstva* (1986) na komplikovanosť historikovo zložitého hľadania vhodného zobrazenia (interpretácie) historickej udalosti, ktorá by zohľadňovala aj jej etickú dimenziu.

14 ANKERSMIT, Frank. *Narrative Logic. A semantic Analysis of the Historian's Language*. The Hague : Martinus Nijhoff Philosophy Library, 1983, s. 77. ISBN 9789024727315.

15 ANKERSMIT, ref. 13, s. 86.

16 ANKERSMIT, ref. 13, s. 97.

metafory naznačovali ich recipientom určitý pohľad na minulosť. Napriek tomu, že pri historických naráčiach ako celkoch nebolo možné určovať ich pravdivosť, tak Ankersmit poukázal na možnosť posúdenia ich objektivity. Vzhľadom na nemožnosť porovnať historické narácie s historickou realitou, Ankersmit pripúšťal úvahy o ich relatívnej objektivite na základe vzájomného porovnávania ich originality a dosahu (*scope*). Najobjektívnejšia historická narácia mala byť najoriginálnejšia, pričom „*jej dosah presahujúci jej opisný obsah bol maximalizovaný (v prípade vyrovnanosti v ostatných ukazovateľoch)*“¹⁷. Pri procese vzájomného porovnania historických narácií prekvapujúco predpokladal hodnotovú neutralitu posudzovateľov historických narácií.¹⁸

Pri posune Ankersmita k chápaniu historických narácií ako reprezentácií sa stretávame s jeho zdôvodňovaním ich osobitej povahy. V súvislosti so vzťahom reprezentácie a opisu k realite tvrdil, „*že sa opis aj reprezentácia vzťahujú k realite, o opise povieme, že referuje na realitu (za pomoci subjektového termínu), zatiaľ čo o reprezentácii (ako celku) povieme, že je o (to be about) realite*“, pričom referencia je „*určená objektívne, t. j. objektom z reality, ktorý je označený subjektovým termínom opisu, ale ‚byť o‘ je v podstate nestabilné a neurčené, pretože opisy obsiahnuté v textoch reprezentácií ponúkajú v tomto prípade odlišné vymedzenia*“¹⁹. Proces hodnotenia historických reprezentácií je podľa neho viazaný na ich vzájomné porovnanie, ako aj na určitú sociálnu a politickú realitu²⁰. Presné odlišenie faktu a hodnoty v historickej narácii nie je podľa neho možné, pretože aj pravdivé tvrdenia môžu byť usporiadané tak, že „*zreteľne navrhujú určitý (politický) smer konania*“²¹. Ankersmit dospel k záveru, že historická narácia je *reprezentácia* minulosti obsahujúca *pravdivé tvrdenia*, ktoré stelesňujú jej kognitívne nároky, ako aj *etické pravidlá a hodnoty*²². Vzhľadom na to, že historické reprezentácie nie je možné hodnotiť len na základe normatívneho a kognitívneho diskurzu, ale ich vzájomného porovnávania (dosahov), navrhoval určovať reprezentačný úspech určitej historickej reprezentácie na základe napĺňania estetického kritéria.²³ Ankersmit odporučil historikom len experimentovanie v „*záhrade písania o dejinách*“, kde by sa mali prostredníctvom napĺňania estetického kritéria reprezentačného úspechu postupne zviditeľňovať prednosti a nedostatky historikmi osvojovaných etických a politických hodnôt.

17 ANKERSMIT, ref. 13, s. 238.

18 Na problém realizácie hodnotovej neutrality pri posudzovaní historických narácií v spojitosti s Ankersmitovou koncepciou kriticky upozornil S. Crowell. CROWELL, Steven G. The Heterogeneity of Historical Discourse. In *History and Theory*, 1998, roč. 37, č. 3, s. 234-236. ISSN 0018-2656.

19 ANKERSMIT, Frank. Obrat k jazyku : literárna teória a teória histórie. In *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava : Chronos, 2009, s. 193. ISBN 9788089027286.

20 ANKERSMIT, Frank. *Historical Representation*. Stanford : Stanford University Press, 2001, s. 91-93. ISBN 9780804739801.

21 ANKERSMIT, ref. 19, s. 94.

22 ANKERSMIT, ref. 19, s. 95.

23 V tejto súvislosti Ankersmit zdôrazňuje, že reprezentačný úspech historických narácií nie je závislý na ich porovnávaní so samotnou minulosťou, ale na ich vzájomnom porovnávaní, pri ktorom rozhoduje ich dosah (viazaný na riskantnosť, ako aj odolnosť voči falzifikácii v spojitosti s existujúcim historickým poznaním). ANKERSMIT, ref. 19, s. 96-97.

Ankersmit na rozdiel od Whita nepriorizoval žiadne konštrukčné procesy, a tak tvorba historikov s uplatňovaním rôznych prekladových pravidiel prirodzene vyúsťuje do plurality rôznych naratívnych interpretácií minulosti. S rôznym usporiadaním jednotlivých tvrdení v historickej narácii, ktoré predstavujú určitý pohľad na historickú realitu, bolo podľa neho možné spájať vplyv estetických a morálnych hodnôt. Vzhľadom na predpoklad slobodného priestoru pre tvorbu historikov, v ktorom sa pokúšajú konštruovať odlišnými legitímnymi spôsobmi „najrelevantnejšiu predstavu minulosti“, je možné uvažovať o prioritě napĺňania oslovujúceho estetického kritéria pred morálnym alebo politickým kritériom. Zároveň sa objavuje opodstatnená otázka, do akej miery je estetické kritérium pre reprezentačnú úspešnosť historickej práce možné reálne oddeľovať od „externých“ hodnotových vplyvov. Možno práve úzke prepojenie estetických a etických aspektov práce by mohlo presvedčivejšie vysvetľovať zotrúvanie historikov na tendencii zobrazovať vybrané udalosti v súlade s prevládajúcou a pretrvávajúcou hodnotovou orientáciou.

Konstruktivistické chápanie histórie Jouni-Matti Kuukkanena

Voči Whitovmu a Ankersmitovmu chápaniu histórie sa kriticky vymedzil Jouni-Matti Kuukkanen. Zatiaľ čo ich pozíciu označil ako *reprezentalistickú*, pretože podľa nich práce historikov by mali určitým spôsobom reprezentovať minulosť, tak svoje chápanie histórie označil ako *ne-reprezentalistické*. Podľa neho „*historiografia je o zdôvodňovaní niektorých téz a hlavný príspevok historickej práce má poskytnúť bežné zdôvodnenie pre a proti určitej téze*“²⁴. V súvislosti s konštrukciou historických prác poukazoval Kuukkanen na význam formulovania zjednocovacích pojmov (*colligatory concepts*), ktoré viažu alebo spájajú empirické dáta do jedného celku. Keďže zjednocovacie pojmy podľa neho nie sú priamo a automaticky odvoditeľné z jednotlivých empirických dát, tak ich výber historikmi by mal spĺňať kritériá (exemplifikácie nimi pokrývajúcich dát, koherencie, obsažnosti, rozsahu, originality)²⁵. Kuukkanen odmietol akceptovať intuitívny predpoklad korešpondencie historických prác a ich téz s minulosťou pre absenciu nezávisle existujúceho objektu, ktorý by ho potvrdzoval. Preto v súvislosti s historickými prácami navrhuje uvažovať o „*zdôvodniteľnosti historiografických téz bez predpokladu ich pravdivosti*“²⁶. Ako príklad výberu historiografickej tézy uvádza výraz „*Chruščovov odmäk*“, ktorý by mohol byť vhodne použiteľný v spojitosti s množstvom dát a fenoménov počas vlády Chruščova.

Pri posudzovaní týchto historiografických téz a syntetizujúceho historického poznania Kuukkanen rozlišuje medzi epistemickou, rétorickou a diskurzívnou dimenziou.²⁷ Tieto tri dimenzie zároveň vytvárajú „*kognitívne zdôvodnenie historických prác*“

24 KUUKKANEN, Jouni-Matti. *Postnarrativist Philosophy of Historiography*. London; New York : Palgrave Macmillan, 2015, s. 23.

25 KUUKKANEN, ref. 24, s.123-127.

26 KUUKKANEN, ref. 24, s. 143.

27 Zatiaľ čo epistemická dimenzia súvisí podľa neho s epistemickými hodnotami (koherenciou, obsahom, obsažnosťou a originalitou), tak rétorická je viazaná na samotný text, ktorý oslovuje čitateľov. Rétorická dimenzia sa viaže k intelektuálnemu kontextu, v ktorom sa objavuje historikova práca. KUUKKANEN, ref. 24, s. 156-158.

ako špecifických argumentov, ktoré obsahujú“.²⁸ I keď si Kuukkanen uvedomuje politický a spoločenský kontext historiografického diskurzu, je presvedčený o jeho racionálnych východiskách. Samotnú racionalitu považuje za univerzálny princíp, ktorého konkrétna realizácia je vždy situačná. Práve situačnosť tvorby historikov je spolu so zaujatosťou jedným z faktorov, ktorý sa podieľa na konštruovaní odlišných interpretácií o jednej téme. Zároveň pripomína, že čím je historikový výklad racionálnejší a akceptovateľnejší, tak je aj objektívnejší.²⁹ V tejto súvislosti Kuukkanen konštatuje, že historik by sa mal zamerať na vytváranie argumentu, ktorý „by sa mal stať v čo najväčšej možnej miere racionálne presvedčivým“.³⁰ Vzhľadom na jeho vymedzenie histórie chápanej ako racionálnej praxe historikov, ktorí sa pokúšajú konštruovať argumenty s racionálne zdôvodniteľnými závermi, umiestňuje ju medzi objektivismus a subjektivismus resp. je zároveň objektívna i subjektívna.³¹ Miera subjektivity alebo objektivity je podľa neho závislá od hodnotenia jednotlivých historických prác.

V protiklade s tradičným chápaním histórie konštruktivistické koncepcie H. Whita, F. Ankersmita a J.-M. Kuukkanena odmietli priamu korešpondenciu obsahov historických prác s minulosťou. So spochybnením východiska priamej korešpondencie medzi historikovou prácou a minulosťou sa zvýraznila relevantnosť konštrukčných procesov pri vytváraní ucelenejších obrazov minulosti (narácií) na základe dostupných dát. Kvalitatívna odlišnosť komplexnejších zobrazení podnecovala ich úvahy o kľúčovom význame determinujúcej úlohy zjednocujúcich pojmov (trópov, naratívnych substancií, historiografických téz) pri určovaní historických podôb minulosti. V súvislosti s procesom historikového formulovania zjednocujúcich pojmov (alebo naratívnych substancií či historiografických téz) sa zvýrazňuje konštrukčný priestor, v ktorom je postavený nielen pred nevyhnutnosť voľby z viacerých známych možností, ale aj vytvorenia vlastnej alternatívy. Historici hľadajú vhodné alternatívy k známym zobrazovaným podobám minulosti nielen rozširujú, ale aj „prehlbujú“ konštrukčný priestor. Vzhľadom na spoločenskú, a tým hodnotovú situovanosť tohto priestoru je zrejme, že s historikovou voľbou spôsobu zobrazenia minulosti sa prirodzene viaže určitá hodnotová (etická) orientácia. V diskusiách medzi historikmi sa komplexnejšie podoby minulosti stávajú predmetom kritiky nielen pre odlišnú predstavu minulosti, ale aj pre hodnotové (etické) dôsledky, ktoré s nimi recipienti spájajú.

Konštruktivistické koncepcie s detailnejším skúmaním konštrukčných spôsobov tvorby historických textov ponúkli rôzne vysvetlenia procesov vytvárania odlišujúcich sa predstáv o minulosti. Tak ako názory stúpcov „tradičného“ chápania histórie, tak aj nami spomínané konštruktivistické koncepcie sa stretávajú s ohlasmi, ktoré budú spochybňovať relevantnosť ich postrehov alebo záverov pre každodennú prax historikov.

28 KUUKKANEN, ref. 24, s. 166.

29 KUUKKANEN, ref. 24, s. 196.

30 KUUKKANEN, ref. 24, s. 197.

31 I keď je podľa Kuukkanena viacero náhľadov na objektivitu historických prác (prezentácií), tak za najrealistickejšiu považuje predstavu o eliminovaní subjektívnych zvláštností intersubjektívnou kritikou. Zdroje subjektivity historických prác spája s (1) absenciou referencie zjednocovacích a metaforických pojmov, (2) postulovaním nominálneho kategorizujúceho princípu, (3) konštituovaním naratívne spájanými kauzálnymi vzťahmi a (4) zmyslom dejín. KUUKKANEN, ref. 24, s. 170-175.

Na druhej strane, pokusy konštruktivistických koncepcií o vysvetlenie vznikania a pretrvávania vzájomnej konfrontácie odlišujúcich sa historických predstáv o minulosti sa môžu stať jedným z podnetov, ktoré podnecujú historikov nielen k hlbšej metodologickej reflexii vlastnej práce, ale aj jej etickej dimenzie.

* Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0519/14 *Problém interpretácie – ontologické, metodologické a epistemologické aspekty*.

doc. PhDr. Juraj Šuch, PhD
Katedra filozofie FF UMB
Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica
e-mail: juraj.such@umb.sk

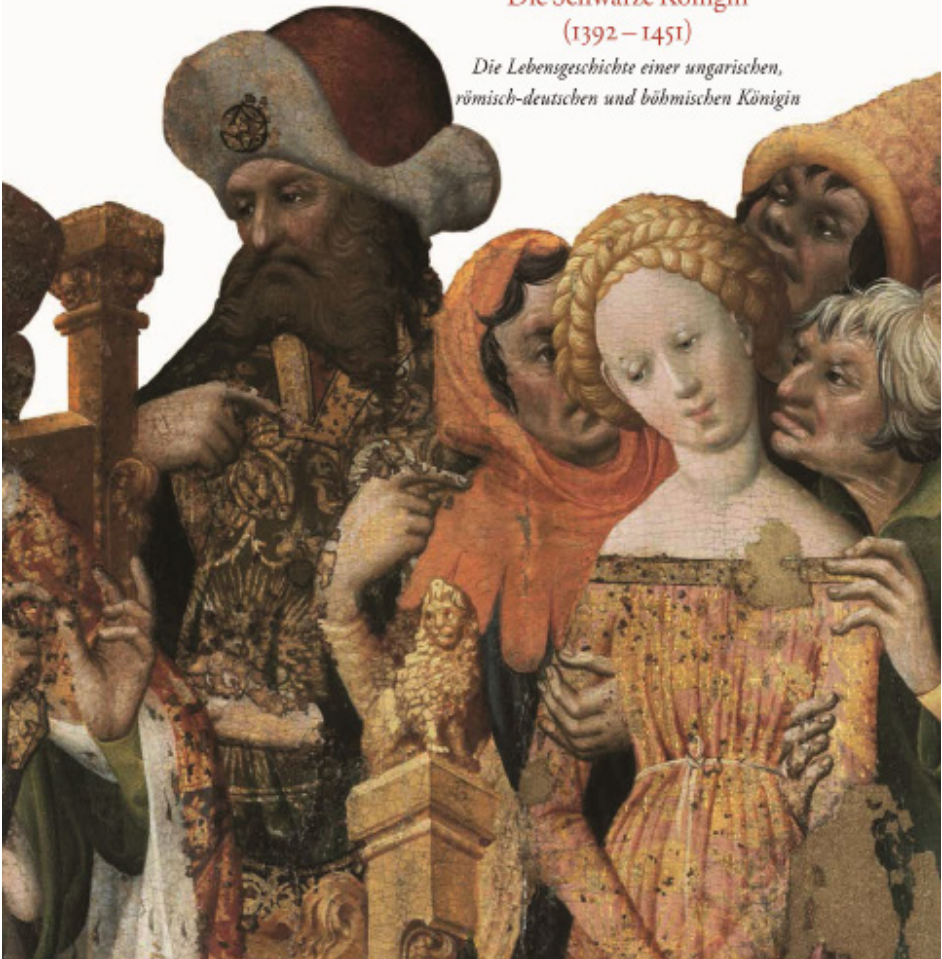
DANIELA DVOŘÁKOVÁ

BARBARA

VON CILLI

Die Schwarze Königin
(1392 – 1451)

*Die Lebensgeschichte einer ungarischen,
römisch-deutschen und böhmischen Königin*

HISTORICKÝ PRAMEŇ A ETIKA (NA STOLE, POD STOLOM A KDESI INDE...)

ROMAN HOLEC

HOLEC, Roman. The historical source and ethics (on the table, under the table and somewhere else). *Historický časopis*, 2016, 64, 4, pp. 597-609, Bratislava.

The study points to various examples from Europe of varied and rather scandalous relationships between the historian and the historical source. Political aims and absence of historical self-reflection are usually hidden behind them. Slovak experience is no better in this area. It includes a whole series of negative examples of both older and very recent cases. One of the new trends is the continuing superficial publication of sources. Absence of theoretical consideration of the methodological questions of historiography still persists. Texts remain on the empirical level and do not progress towards generalization. In conclusion, the German example shows how to productively work with sources, and how this can harmonize theoretical findings with examples from practice.

Key words: Historical source and historical practice. Politics in history. Absence of historical self-reflection. Source editions. Manipulation. Exemplary use of sources and theoretical generalization.

Vzťah medzi historikom a prameňom je ako pohľad cez okno. Vidíme len výsek, ktorý môže i klamať. Ako všetko bez kontextu. Vidíme neraz zastretú skutočnosť, pozeráme cez špinavé, ba niekedy i rozbité sklo. Vidíme skreslene a často len to, čo vidieť chceme. A nakoniec môžeme okno zatiahnuť a nepozerať sa vôbec, v hlave predsa máme to, čo chceme vidieť a povedať, a v konečnom dôsledku k tomu pramene ani nepotrebujeme. Na obraze René Magritta *La clef des champs* (1936) je pohľad z dvojitého okna. Jedno je rozbité a druhé so závesmi pripravenými na zatiahnutie. Na padajúcich črepinách padá aj obraz krajiny za oboma oknami. Čo vlastne nakoniec vidíme? A čo môžeme vidieť? „Črepiny rozbitého skla môžeš poskladať naspäť, ale teplo úderu do skla nepozbieraš, stratí sa ... to spätným pohybom nefunguje,“ hovoria hrdinovia hry Toma Stopparda *Arkádia*.¹ Spolu so stratenou energiou sa stratia aj jednotlivé významy a obraz, ktorý nakoniec vytvoríme, je len pokusom o rekonštrukciu čohosi, čo tu bolo kedysi. Aj to podľa mnohých len márnym pokusom, od začiatku predurčeným na neúspech.

Rozmanitosť vzťahu historik – prameň, aby som zostal v rovine príkladov, preto trochu pripomína ambivalentný vzťah k žene. K žene s jej vrtošivou povahou a nevypočítateľnou náladou. Nie div, veď múza dejepisectva bohyňa Clio s papyrusom a griflíkom ako atribútmi dokázala byť dostatočne šantivá a jej obľúbencom nebol nikto iný ako Apolón. Clio ako dcéra najvyššieho boha Dia a bohyne pamäti akoby so svojou povahou evokovala jej selektívnosť. Medzi pamäťou a prameňom už existuje priama súvislosť.

---

1 STOPPARD, Tom. *Arkádia*. Bratislava : SND, 2015, s. 122.

Vzťah medzi historikom a prameňom, prístup k prameňu, jeho kritika, interpretačné postupy, závislosť, ale i nezávislosť od prameňa – to všetko sú kľúčové metodologické otázky. Neodpustím si na úvod poznámku, že dnes je už pre historika prameňom všetko. Všetko, čo má vzťah k ľudskej činnosti. To, že využívame najmä písomné pramene, je náš problém i deficit. Druhou poznámkou je skutočnosť, že s pribúdajúcim vekom i skúsenosťami sa vzťah historika k prameňom stáva rovnako ambivalentným ako vzťah k ženám. Práca s nimi je krásna, ale rovnako i zradná. Odvďačia sa vám neraz úskokom, lžou a pomätením mysle. Pre tzv. veľké dejiny sú archívy nevyhnutné, ak však chcete písať o ľuďoch, všednom dni a sociálnom rozmere dejín, tu už je okruh prameňov podstatne širší a archív vám často poskytne len druhoradé alebo ešte častejšie žiadne pramene.

Vo svojom príspevku sa sústredím predovšetkým na etické problémy práce s prameňom, teda nebudem hovoriť o prameňoch, ich zradnosti a klamstvách, ale o historikoch, ich zradnosti, podvodoch a klamstvách. Úzko to súvisí so vzťahom historika k spoločenskému a politickému kontextu, lebo etický rozmer vstupuje do zdanlivo profesionálneho vzťahu práve cez politické, ideologické a spoločenské záujmy, čo sú rôzne strany tej istej mince. História je politická veda a historik nežije vo vzduchoprázdne. Do akej miery sa necháva svojim okolím ovplyvňovať či dokonca do akej miery mu slúži, má silný etický rozmer a na bohyňu Clio číhajú rôzne nástrahy – ako na každú peknú (a niekedy i múdru) ženu.

Často ťahajú za nitky udalostí práve politici. Český prezident Miloš Zeman síce historikom nie je, ale intelektuálny potenciál a výrečnosť na to určite má. Jeho znevažujúci výrok o Ferdinandovi Peroutkovi a dodatočne neúspešné hľadanie údajne existujúceho prameňa je typický pre diskusie, v ktorých sa rýchlejšie hovorí ako myslí. Skutočnosť, ako sa manipuluje s interpretáciami rôznych textov, ako sa za sľúbenú odmenu „nachádzajú“ údajné Peroutkove problematické tvrdenia, aby vzápätí vysvitlo, že ide o obyčajné falzá – to všetko je signifikantné pre tému etika a prameň.²

Človek si musí nevdojak spomenúť na zápas o rukopisy v druhej polovici 19. storočia. Napriek bohatej tradícii falzifikátov v českej minulosti, nemá „vyrábanie“ Peroutkových článkov a dokazovanie pravosti jeho tvrdení nič spoločné so spomínaným zápasom o pravosť rukopisov, keďže tam fungoval vďaka podvodu aspoň navonok ušľachtilý cieľ, čím kauza údajného Peroutkovho výroku ani zďaleka nedisponuje.³ Ak pravda vôbec môže ušľachtilý cieľ ospravedlniť podvod s prameňmi a nie je rovnako kontraproduktívnou cestou do pekla.

Príklad z Maďarska je oveľa hrozivejší, lebo sa odohráva v rovine profesionálnych historikov s dosahom na verejnú mienku a kultivované historické stereotypy. Roku 2013 vyšla v Budapešti edícia dokumentov, ktorá spôsobila nemalú pozornosť a svojim obsahom vyrážala dych.⁴ Namiesto civilizačnej misie maďarských vojakov na východnom fronte v druhej svetovej vojne a oslobodzovania sovietskych obyvateľov z pazúrov bolševizmu (to poznáme i zo slovenských interpretácií) naraz vyšlo najavo, že namiesto

2 https://cs.wikipedia.org/wiki/Kauza_Hitler_je_gentleman [cit. 2016-11-06].

3 OPAT, Jaroslav. *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882 – 1893*. Praha : Melantrich, 1990, s. 136 a nasl. ISBN 8070230444.

4 KRAUSZ, Tamás – VARGA, Éva Mária (eds.). *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok 1941 – 1947*. Budapest : L'Harmattan, 2013. ISBN 9789637343032.

boja sa aktivity vojakov sústredili na brutálne akty odplaty voči najslabším – ženám, deťom i starcom. Zverejnené dokumenty sa pritom považujú len za vrchol ľadovca. Podľa autorov išlo o zámernú účasť Maďarov na genocíde civilného obyvateľstva.

Charakteristické bolo, že po vyjdení knihy sa začala séria intenzívnych útokov voči jednému zo zostavovateľov Tamásovi Krauszovi.⁵ Útočilo sa na jeho minulosť a na jednostrannú tendenčnosť dokumentov, hoci ťažko sa polemizovalo s ich jasným a krutým jazykom. Aj preto sa spochybňovala hlavne výpovedná hodnota sovietskych prameňov. V drvivej väčšine pôsobil jazyk a obsah dokumentov ako soľ v rane, nie ako podnet k sebareflexii či k „morálnej regenerácii“, povedané slovami Istvána Bibóa. Nič také sa nestalo. Namiesto toho sa v odmietavých reakciách poukazuje na to, že bola vojna a že podobné zverstvá robil každý, kto bol nútený bojovať proti partizánskemu spôsobu boja. Alebo že nikto by v takejto situácii nemohol konať inak. Kritika bola tendenčná a ideologická, najsofistikovanejšie vystúpil Krisztián Ungváry.⁶ Aj on popiera, zľahčuje, bagatelizuje všetkými možnými spôsobmi, hovorí len o pasívnej účasti a pod. Odmieťa jednostrannú interpretáciu vo vojenskom, vojnovom i právnom kontexte.

Ungváry neskončil len pri kritike Krausza, ale najnovšie sám vydal knihu s takmer identickým názvom, a napokon i obsahom.⁷ Nejde, pravda, o dokumenty, ale o výklad, snažiaci sa vystupovať mimo všetkých ideologických pozícií a obmedzení a v skutočnosti – hoci opatrnejšie vo formuláciách – zdanlivo potvrdzujúci podstatu vecí. Rozhodne však odmieta pojem genocídy i zámerné aktivity maďarských vojakov v tomto smere. Hovorí, že páchatelia boli neraz súčasne i obeťami. Ak dvaja robia to isté, nikdy to nie je to isté. Ako sa pomenujú činy, ktoré nikto nepopiera, je veľmi dôležité. Napokon, už roky to vidíme v súvislosti s turecko-arménskym kontextom počas prvej svetovej vojny.

Inou formou ideologickej odpovede Krauszovi je súbor dokumentov Béniho L. Balogha o sovietskom obsadení (či „oslobodení“ v úvodzovkách) Maďarska po skončení druhej svetovej vojny. Rovnako aj táto publikácia vyvolala nie najkorektnejšiu polemiku, tentoraz zo strany samotného Krausza.⁸

5 SZABÓ, Péter. A magyar királyi honvédség és a tudatos népirtás vádja. In *Történelmi Szemle*, 2013, č. 2, s. 307-324. ISSN 0040-9634; KRAUSZ, Tamás – VARGA, Éva Mária. Egy könyvrecenzió – tizenkét csúsztatás. Tamže, s. 325-340; Népiirtás volt a magyarok célja a Szovjetunióban – történelmet hamisít Krausz Tamás és köre. Možno nájsť na <http://tortenelemportal.hu/2013/03/krausz-tamas-agitprop/>; Szándékosan kegyetlenkedtek-e a magyarok civilek ellen a Szovjetunióban? In *Múlt-kor*, 16. 5. 2013. ISSN 2061-3563. Dostupné na: <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=38850&pIdx=2>. Ďalšie negatívne recenzie vyšli v *Haditörténelmi Közlemények*, 2013, roč. 126, č. 2, s. 571-583. ISSN 0017-6540; MÁTHÉ, Áron. Kisértet járja be a történettudományt. In *Kommentár*, 2013, č. 3, s. 107-111. ISSN 1787-6974.

6 Recenzia Krisztiána Ungváryho vyšla v oficiálne sa tváriacom časopise *Századok*, 2013, roč. 148, č. 6, s. 1561-1580. Nato sa rozpútala polemika: KRAUSZ, Tamás. Hogyan írná át Ungváry Krisztián a nagy honvédő háború történetét? In *Századok*, 2014, roč. 149, č. 1, s. 201-227. ISSN 0039-8098; UNGVÁRY, Krisztián. Üllő és simogatás között. Tamže, s. 228-233.

7 UNGVÁRY, Krisztián. *Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941 – 1944*. Budapest : Osiris, 2015. ISBN 9789632762654.

8 BALOGH, Béni L. (ed.). „Törvényes“ megszállás. *Szovjet csapatok Magyarországon 1944 – 1947 között*. Budapest : Magyar Nemzeti Levéltár, 2015. ISBN 9789636312312. Nasledovala polemika KRAUSZ, Tamás. Egy levéltári kurzuskötet a Győzelem 70. évében. In *Eszmélet*, 2015, č. 106, s. 86-99. ISSN 0865-2139; http://mandiner.hu/cikk/20150805_1_balogh_beni_felszabadas_megszallas_a_voros_hadsereg_magyarorszagon_valasz_krausz_tamasnak.

Tu vidieť, že prameň má doslova zázračnú moc. Dá sa proti nemu bojovať, marginalizovať ho, obviňovať ho z tendenčnosti i z klamstva. Dá sa rovnako glorifikovať, nekriticke sa mu poddávať, rešpektovať ho. Nie historik, presnejšie nielen historik, ale aj prameň môže klamať a zavádzať. Je potom úlohou historika odhaliť jednotlivé mystifikácie a hlavne vysvetliť, čo bolo ich zámerom.⁹

Na druhej strane je známou vecou, že pramene hovoria, len keď sa im kladú otázky a hovoria tak alebo onak, vždy podľa toho, ako sa ich historici pýtajú. Vedecký prístup k prameňom by mal vylúčiť, presnejšie minimalizovať subjektívny prístup v najvyššej možnej miere. Úplne to, pravda, nejde, už len preto, že každý z nás má svoju koncepciu a filozofiu dejín a v jej rámci isté hodnotové priority, ktoré sa potom odrážajú pri interpretácii každého prameňa.

Aj na tradície nevelmi bohatá slovenská historiografia má za sebou viaceré diskusie týkajúce sa prameňov, ich výberu a interpretácie. Tieto témy sa stali kľúčovým predmetom dlhodobej polemiky medzi maďarským historikom Béloom Iványim a Jozefom Škultétym.¹⁰ Obaja sa navzájom „školili“ z účelového výberu prameňov, ktorý podriadili ich výpovednej hodnote. Obaja presvedčivo ukázali, ako sa dá vedecký aparát využiť v záujme vopred stanoveného cieľa. Napokon aj nie tak dávne vedecké sa tváriace diskusie o Svätoplukovi ako kráľovi a objavovaní starých Slovákov boli predovšetkým o tom, čo chceme v prameňoch nájsť a vidieť a ako pomenovať historické javy. Výsledkom však je – vedľajšie, či chceným alebo nie – že kráľovským titulom sa hrdí už aj Svätoplukov predchodca a starých (či mladých) Slovákov nachádzame na úsvite dejín doslova všade. Vypustený džin z fľaše sa už vrátiť nedá a kričať dodatočne pokiaľ siahla veda a pokiaľ pseudohistoriografia, je rovnako falošné ako tváriť sa, že chceme privrieť dvere, ktoré sme predtým dokorán otvorili. A keďže na začiatku tejto „vedy“ stáli politici, hrdo sa tváriaci „národní“ historici zostali v pozícii prostitútky, ktorá presne vystihuje späťnosť historikov a politiky, kde pre etiku logicky nie je miesto.¹¹

Vzťah medzi prameňom a historikom má však aj ďalšie podoby. Možno sa napríklad tváriť, že pramene neexistujú. To je symbolicky spomínaný prameň pod stolom. Múzeum atómovej bomby v Hirošime má napríklad dlhodobo zatvorenú časť o dejinách mesta pred augustom 1945. Aby otrasení turisti ani najmenej nezapochybovali, že by zhodenie atómovej bomby mohlo mať čo len trochu aj racionálne vojenské vysvetlenie.¹² Súčasne

9 Priam školský príklad poskytuje publikácia HOLEC, Roman – BOVAN, Marian. *V službách cisára Františka Jozefa. Z pamäti a života lokaja a dvornej dámy*. Bratislava : Slovart, 2013. ISBN 9788055608808. Zatiaľ čo pamäti lokaja systematicky a účelovo zavádzali (vek autora, vstup do služby na dvore, charakterové vlastnosti, manželky a rodinný život), pamäti dvornej dámy glorifikovali, ba sakralizovali pamiatku zavraždenej cisárovnej Alžbety.

10 IVÁNYI, Béla. *Pro Hungaria Superiore – Felsőmagyarországról*. Debrecen : Debreczen Sz. Kir. Város és a Tiszántúli Ref. Egyház Könyvnyomda-Vállalata, 1919; ŠKULTÉTY, Jozef. *O bývalom Hornom Uhorsku*. Turčiansky Sv. Martin : KÚS, 1929; IVÁNYI, Béla. *Felső-Magyarországról*. Szeged : Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó r. t., 1930; ŠKULTÉTY, Jozef. *Ešte raz o bývalom Hornom Uhorsku*. Turčiansky Sv. Martin : KÚS, 1931.

11 HOLEC, Roman. Red Light District po slovensky. In *História*, 2009, roč. 9, č. 3-4, s. 2. ISSN 1335-8316.

12 Podrobnejšie HOLEC, Roman. Čo majú spoločné Maďari s Japoncami vo vzťahu k vlastným dejinám? In ROGULOVÁ, Jaroslava – HERTEL, Maroš a kol. *Adepti moci a úspechu. Etablovanie elit v moderných dejinách. Jubileum Valeriána Bystrického*. Bratislava : Veda, 2016, s. 351-372. ISBN 9788022415033.

diskusie o modernom novom múzeu II. svetovej vojny v Gdansku majú rovnako evidentné politické pozadie, keď súčasná vláda v ňom chce mať podaný vyslovene národný poľský príbeh a ukázať Poliakov ako hlavné obeť vojny.

Komisia pre boj proti pokusom o falšovanie histórie Ruska zriadená ruským prezidentom Dmitrijom A. Medvedevom roku 2009 sa zaoberá problémami „falšovania“ ruských dejín zo strany domácich „protivlasteneckých“ a zahraničných „protisovietskych, resp. protiruských“ historikov. Komisia formuluje stanoviská štátu ku všetkým závažným historickým otázkam. Najhoršie je, že tieto stanoviská sa stávajú záväzným a kanonizovaným výkladom sovietskych a ruských dejín. Komisia pracuje mimoriadne intenzívne. Vytvára index domácich a zahraničných historikov, ktorí sa v budúcnosti už k žiadnym prameňom v štátnych archívoch nedostanú. Tým štát cez štátnu komisiu vstupuje do podmienok historického výskumu a negatívne ich ovplyvňuje. O charaktere komisie svedčí, že popri niekoľkých sterilných vyše 80-ročných akademikoch tu sedia predovšetkým politici a generáli v aktívnej službe. Bojujú – ako to má uvedená inštitúcia v názve – síce nie zbraňami hromadného ničenia, ale zato proti systematickému znižovaniu medzinárodnej prestíže Ruska a očierňovaniu jeho dejín. Tzv. národná optika tu slávi svoje orgie, chránená všemocnou komisiou.

Cieľom podporného fondu historického výskumu *Historická pamäť* bolo od začiatku prispôbiť dejiny potrebám súčasnej politickej moci v Rusku. V súvislosti s nemecko-sovietskou dohodou z roku 1939 sa napríklad hovorí o pravosti rôznych „tajných protokolov“, pracuje sa s nimi ako s historickými dokumentmi, hoci je zrejme, že boli vyfabrikované až po vojne.

Založenie alternatívneho historického pracoviska Veritas v Budapešti, ktoré by malo šíriť maďarské dejiny podľa vládnej koncepcie, v mnohom pripomína matičný historický ústav na Slovensku, presnejšie Slovenský historický ústav, ktorý mal byť svojho času alternatívou, ba prostriedkom likvidácie akademického pracoviska a tvorcom národného konceptu slovenských dejín. Z hľadiska pramennej základne to znamená predovšetkým jednostrannú, tzv. národnú interpretáciu pramennej základne a taký výber prameňov, ktorý posilňuje národný – ak nechcem povedať nacionálny – rozmer historického procesu. Skutočný dosah tohto „ústavu“ je vzhľadom na jeho kádrové zloženie minimálny (na rozdiel od Veritasu mu chýba masívna štátna finančná podpora) a medzinárodný význam nulový.

Snahy o vstupovanie štátu do historického výskumu prezentované na ruskom a maďarskom príklade sú veľkou témou a úzko súvisia s politickým charakterom histórie ako najpolitickejšej disciplíny medzi vedami. Nesúvisia len s najnovšími dejinami, ale ako ukazujú už spomínané slovenské diskusie o „kráľovi“ Svätoplukovi a „starých“ Slováckoch, môžu sa týkať aj najstarších, tzv. národných dejín. Pokusy o kanonizovanie jedného výkladu a dokonca sankcionovanie akéhokoľvek iného názoru poznáme aj zo západoeurópskeho priestoru a diskusie o výzve z Blois (2008) sú toho najlepším príkladom.¹³ Vo vzťahu k prameňom môžu mať rôzne podoby: zamedziť bádateľom (niektorým alebo všetkým) prístup k jednotlivým fondom či prameňom, alebo presadzovať ich „jediný

---

13 K tomu texty a diskusia z roku 2009 na stránkach Forum historiae: <http://forumhistoriae.sk/-/medzi-vedou-a-politikou-vecna-dilema-historie-?> ISSN 1337-6861.

správny“ výklad. Etická rovina sa presúva nielen do kancelárií anonymných štátnych úradníkov, ale aj na pracovné stoly historikov, ktorí sa musia vyrovnat’ s tlakom zhora a zachovať si nezávislosť i vlastnú tvár.

Bulharský príklad nás opäť dostane k prameňom a k ich zradnosti, rovnako tak k historikom, ktorí sú ochotní nechať sa nimi presvedčiť a brať ich za bernú mincu. Bez toho, aby pramene museli falšovať, etická tvár teda zostáva (navonok) neporušená. Veľký medzinárodný ohlas vyvolala bulharská aféra, ktorej aktérmi bola bulharská historička a kultúrna antropologička Martina Baleva a jej nemecký kolega Ulf Brunnbauer.¹⁴ Roku 2007 oboznámili verejnosť s výsledkami projektu na tému *Islam ako obraz nepriateľa a vývoj protiislamských stereotypov v Bulharsku*. Demonštrovali to na príklade masakry v Bataku z roku 1876, ktorému padli za obeť tisícky ľudí. Masaker sa stal bulharským národným symbolom protitureckého zápasu. Problémom však bolo, že všetky ikonografické svedectvá, považované desaťročia za hodnoverné pramene, boli dodatočne zinscenované a vznikli často s veľkým časovým odstupom. Schizofrenicky odmietavá odpoveď verejnosti a politických elít ukazovala, ako nebezpečné môže byť, keď sa spochybňujú národné mýty. Baleva bola ostrakizovaná a vystavená štvavej kampani, ktorú viedli najvyšší predstavitelia politiky, cirkvi a vedy. Smutné bolo, že sa jej nezastali ani kolegovia. Všetci ju škandalizovali tým, že spochybňuje masakru ako takú, hoci išlo „len“ – na základe elementárnej historickej kritiky – o spochybňovanie dovtedy jednoznačne prijímaných prameňov. Baleva musela odísť do zahraničia a obeť masakry boli svätorečené ortodoxnou cirkvou.

Keď som si nedávno pozrel divadelnú hru Toma Stopparda Arkádia, bol som síce z hry nadšený, ale i smutný z toho, ako asi musíme pri pohľade zvonku vyzerat’. Hra totiž vypovedá presne o tom, o čom tu chcem hovoriť. O manipulácii a upravovaní prameňov, o presadzovaní chceného a eliminácii nechceného, o smiešnych a malicherných hrách na „veľké“ objavy, o márnomyseľnosti 21. storočia oproti dobe pred 200 rokmi a o jej podceňovaní, lebo otázka nestojí len tak, či prameň áno alebo nie, ale my si ho môžeme aj upraviť na naše kopyto a podľa vlastného želania. To je symbolicky spomínaný prameň na stole. I práca s ním sa môže dostať do sporu s etikou, ba neraz to už nie je ani záležitosť štandardnej etiky, ale obyčajný podvod. Slovenský národný archív pod vedením riaditeľa Rusnáka by o tom v súvislosti s glorifikovanými neofudáckymi historikmi vedel poskytnúť materiály i na dva referáty. Vrátim sa však k Stoppardovi: je to perfektne nastavené zrkadlo pre praktiky spoločenských vedcov a pre vlastné konštrukcie s pramennou výpoveďou. Návšteva divadla by mohla byť povinnou jazdou pre každý historický proseminár.

Prameň však nemusí byť ani pod stolom, ba ani na stole. Môže byť na lopate, ktorou ho nahadzujeme do kotla, ktorý mi pripomína najnovšiu prax pri práci s prameňmi. V podstate ani o práce nejde, ide len o spomínané lopatovanie. V poslednom čase sa udomácnila prax, že najjednoduchším výstupom z každého projektu je vydanie prameňov, že najjednoduchším spôsobom ako z 80-stranového textu spraviť 400-stranový je doplniť ho o pramene. Základné nepochopenie pri tomto trende spočíva v tom, že je oveľa jed-

14 BALEVA, Martina. Batak képe a bolgárok kolektív emlékezetében. In *Regio*, 2007, roč. 18, č. 2, s. 29-46. ISSN 0865-557X aj s predhovorom KOVÁCS, Éva. Történeiszbotrány Bulgáriában. Tamže, s. 27-28.

noduchšie napísať 400 strán textu ako vydať pramennú edíciu v rovnakom rozsahu. Tá si vyžaduje oveľa väčšie znalosti kontextu a súvislostí, poznanie nielen hlavných, ale i marginálnych, subjektívnych ba i úplne nepodstatných informácií. Nielen poznanie, ale i vysvetlenie pre čitateľa. Preto hovorím o edícii, lebo tou nie je lopatou nahádzaný súbor prameňov. Málokedy v minulosti sa vydávalo toľko prameňov ako teraz. Je to dobré, pokiaľ naozaj ide o edíciu. Aby som bol konkrétny, vybral som príklad na kvalitné edície, ale i niečo, čo edíciou prameňov nazvať ani nemožno. V tomto prípade ide o antológiu článkov Andreja Hlinku, ktorá nie je ani kompletná, je popreberaná aj s chybami bez toho, aby sa na ne upozornilo a ak prvý článok má štyri vysvetľujúce poznámky, ďalšie už neobsahujú žiadne. Autori si očividne uvedomili náročnosť i fakt, že to presahuje ich sily. Zaujímavé je, že v úvode ich trápi len možná nekompletnosť článkov, ale vysvetlenia a poznámky k nim nepovažujú vôbec za podstatné. Takýto súbor potom zákonite vedie k úplnému nepochopeniu Hlinku ako autora, jeho zámerov i myšlienkových pochodov. Ide o etický problém, lebo je to nielen podvod na čitateľoch, ale i voči autorovi prameňov, keďže Hlinkove texty zostávajú visieť vo vzduchu a bez akéhokoľvek vysvetľujúceho kontextu.¹⁵

Odhladiac od niektorých účelových a ideologicky deformovaných pramenných edícií bolo obdobie pred rokom 1989 pomerne žičlivé k pramenným edíciám, vytváralo dostatočné nároky na ich kvalitu a rovnako dostatočný priestor na ich tvorbu (diplomatár, stredoveké pramene, reedície rôznych textov, korešpondencia, publicistika, dokumenty F. Bokesa a pod.). Po roku 1989 nastal istý útlm a predovšetkým Matica slovenská a jej nástupkyňa pri spravovaní archívnych fondov – Slovenská národná knižnica – rezignovali na vydávanie prameňov. V čase, keď trh začal byť smerodajný vo vydavateľskej praxi, malo (minimálne trhová) logiku, že časovo a finančne náročné edície prestali byť výnosným artiklom. Zato v posledných rokoch sa s nimi doslova roztrhlo vrece. Vychádzajú z dielne Ústavu pamäti národa, Historického ústavu SAV, ale aj ako výstupy z rôznych projektov. Vysvetlenie tohto javu má svoju, žiaľ, smutnú logiku. Čo je pre väčšinu z nich spoločné, je skutočnosť, že editorská práca sa obmedzuje na prepis (nie vždy najpresnejší), na základné informácie o pôvode a uložení prameňa a rovnako len na základné a veľmi povrchné poznámky vysvetľujúce kontext. Povrchnosť, ktorá sa postupne stáva (aj) pri vedeckej tvorbe normou, zasiahla aj edičnú činnosť.

Ak sa kedysi považovala vedecká edícia svojou náročnosťou za korunu vedeckej tvorby (hoci nikdy sa adekvátne neocenovala) a vyžadovala si mimoriadne skúseného historika s veľkým prehľadom a znalosťou kontextu, dnes býva pramenná edícia výstupom začínajúcich autorov, ktorí považujú zhromaždenie dokumentov a ich prepis za najlacnejší spôsob, ako sa dostať ku knižnej publikácii. Takýto prístup je úplne scestný, hoci asi sa treba zmieriť so skutočnosťou, že aj „vidlami nahádzané“ pramene na jednu tému, publikované denníky a memoáre s krátkym úvodom a minimálnymi (či žiadnymi) komentármi sú pre skúseného historika lepšie ako nič.¹⁶ Dielo sa však asi nevydáva pre

15 OLEXÁK, Peter – SAFANOVIČOVÁ, Anna (eds.). *Antológia časopiseckých a novinových článkov Andreja Hlinku*. Martin : MS, 2013. ISBN 9788081280870.

16 Rezignujem tu na uvedenie početných publikácií, ktoré nespĺňajú základné parametre vedeckých edícií, lebo by som pravdepodobne „ukrivil“ nemenovaným a zabudol na tie úplne najslabšie, ktoré z uvedených dôvodov nepoužívam a ani neodporúčam používať. Napriek tomu aspoň jeden odstrašujúci príklad,

pár kolegov, ale cielene mieri i na záujemcov z radov širšej verejnosti a tam už treba počítať s neraz zámernými deformačnými účinkami.

Z pramenných edícií by som upozornil na dlhodobo realizovaný projekt Národného literárneho centra pod názvom *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov*, v rámci ktorých vychádza vždy jeden zväzok ročne. Ide skôr o populárno-vedeckú formu a hodia sa predovšetkým pre stredné školy, ale dá sa s nimi pri dostatočnej príprave pracovať aj na univerzitách.

Je smutné, ak pre slovenskú edičnú činnosť zostáva stále neprekonaným vzorom edícia dokumentov k Slovenskému národnému povstaniu z roku 1966 v rozsahu takmer 1300 strán z pera Viléma Prečana.¹⁷ Vysoké kritériá však splňajú už aj niektoré najnovšie vedecké pramenné edície k slovensko-nemeckým vzťahom počas druhej svetovej vojny a k dejinám holokaustu na Slovensku.¹⁸ Ich problémom však často je, a aj v tomto prípade už ide o etickú záležitosť, že sa nedostanú do predaja, keďže vyšli z projektových financií.

Keď Jaroslav Mezník hovoril roku 1999 na VIII. zjazde českých historikov o historikovi a etike, v súvislosti s prameňmi spomenul viacero negatívnych skutočností, ktoré prekvitajú veselo ďalej.¹⁹ Napríklad sa odvolávame a uvádzame v zozname literatúry zahraničné texty, ktoré sme nedržali v rukách. Je to nemravné a neetické. Možno si niekto myslí, že je korektnéjšie uvádzať vlastné texty, ktoré (nie vždy našou vinou) nikdy nevyšli. Poznámka v zátvorke „v tlači“ má priam všemocnú moc.

Ešte sofistikovanejším etickým problémom – a to ešte Jaroslav Mezník nespomenul – je, keď sa prameň neobjavil ani na stole, ale zato ho nachádzame v odbornom texte. Ide o citovanie prameňov, ktoré autor nemal objektívne v ruke. Namiesto toho, aby sa odvolal na publikačný zdroj, odkiaľ uvedený citát alebo prameň prevzal, objavuje sa v poznámke odvolanie sa na pôvodný archív a fond, hoci autor nikdy uvedený archív nenavštívil a vo fonde nepracoval. Túto skutočnosť nie je vôbec zložité si overiť. V zozname literatúry

---

keď aj renomovaný historik môže pri vydávaní prameňov zlyhať. Dve publikácie M. Krajčoviča (KRAJČOVIČ, Milan. *Medzinárodné súvislosti slovenskej otázky 1927/1936 – 1940/1944*. Bratislava : SAP, 2008. ISBN 9788080950347; KRAJČOVIČ, Milan. *Slovenské národné hnutie v medzinárodnom kontexte. Od roku 1820 po vznik Slovenského štátu*. Bratislava : SAP, 2010. ISBN 9788080950590) by mohli byť výbornou monografiou či pramennou edíciou. Ich výsledná podoba však nie je ani jedným, ani druhým, skôr svedectvom nevyužitej šance. Chýba koncepcia, jednotlivé pramene sú uvedené len vo svojich častiach, rôzne časti prameňa sú neprehľadným spôsobom zvýraznené samotným autorom (nie autorom prameňa!), zvyšky prameňov sú buď vynechané alebo parafrázované (prerозprávané) a pramene v takomto vykastrovanom tvare sú ako celok hneď interpretované autorom, chýbajú registre, časovému rámcu chýba akákoľvek logika a pod. Nie je to teda ani vedecká edícia, ani vedecká monografia, ale akýsi zvláštny mutant, v ktorom boli porušené všetky elementárne princípy vedeckej edície.

- 17 PREČAN, Vilém. *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*. Bratislava : NPL, 1966.
- 18 Napríklad SCHVARC, Michal. *Sicherheitsdienst a Slovensko v rokoch 1938 – 1944. Die Sicherheitsdienst und die Slowakei zwischen 1938 und 1944*. Bratislava/Pressburg : SNM, 2006. ISBN 8080601984; NIŽŇANSKÝ, Eduard a kol. *Slovensko-nemecké vzťahy 1938 – 1941 v dokumentoch I*. Prešov : Univerzum, 2009. ISBN 9788089046614; NIŽŇANSKÝ, Eduard a kol. *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945 v dokumentoch II*. Prešov : Univerzum, 2011. ISBN 9788089046683; SCHVARC, Michal – HALLON, Eudovít – MIČKO, Peter. *Podoby nemecko-slovenského „ochranného priateľstva“*. Bratislava : HŮ SAV; UMB, 2012. ISBN 9788097030261.
- 19 MEZNÍK, Jaroslav. *Etika historikovy práce*. In *Český časopis historický*, 1999, roč. 97 č. 4, s. 803-806. ISSN 0862-6111.

sa u tých „pocitivejších“ môže pritom objaviť aj publikácia, z ktorej sa prameň doslova ukradol a tým je podľa predstáv autora etike urobené zadosť. Veď je práca uvedená a keď je uvedená, už sa s ňou môže robiť čokoľvek.

Táto prax sa v posledných rokoch udomácňuje najmä v dizertačných prácach a v partiálnych výstupoch z nich. Je „prevádzkovou chybou“ predovšetkým pracoviška, z ktorého doktorand s uvedenými návykmi vzišiel a rovnako vážnou chybou i školiteľ, ktorý predsa musí vedieť, kde jeho doktorand uskutočňoval výskum. Mohol by som byť i konkrétny, ale dúfam, že mladé kolegyne a kolegovia sa spamätajú, ak doteraz neverili, že si niekto ich texty prečíta, ba je ochotný aj zdvihnúť telefón či napísať mail do príslušného, zväčša zahraničného archívu.

Najlepšie je, že ďalší a poctivý historik sa odvolá práve na tohto podvodného autora, lebo nie je jeho povinnosťou skúmať jeho etické deficity a predpokladať, že podvádzal. Tak sa neeticky získaný údaj môže dostať nezaslúžene na začiatok citačného reťazca. Číta sa málo, do starších prác sa už nechodí, v dôsledku čoho sa neraz nanovo objavuje Amerika či sa vylamujú už dávno otvorené dvere. To už však nie je otázka etiky, ale neznalosti a neprofesionality.

Popri vykrádaní prameňov existuje aj vykrádanie myšlienok, čo sa dá dokázať ešte komplikovanejšie, ba je pri sofistikovanej praxi prakticky nemožné. Týka sa to aj rôznych univerzitných „testov originality“, ktorým sa však dá jednoducho veľmi ľahko prejsť cez rozum a taktiež sa samé diskreditujú svojím mechanickým prístupom, keď do identických textov zahrnie i poďakovanie školiteľovi či formulácie prevzaté z hľadiska témy z úplne nezmyselných prameňov.

Na záver sa zastavím pri dvoch publikáciách, ktoré si otázku historického prameňa vzali za ústrednú tému svojich analýz a úvah. Prvá z nich²⁰ rezignovala na náročnejší úvod a jej jadro tvoria prípadové štúdie zamýšľajúce sa nad rôznymi typmi prameňov a ich výpovednou hodnotou. Teda mali by tvoriť, lebo ani zďaleka nie všetky príspevky naplňajú tento cieľ a neraz ide len o popisné texty jedného konkrétneho prameňa bez akéhokoľvek zovšeobecnenia či metodologických záverov. Ďalšie síce túto ambíciu majú, ale neodrážajú sa od kľúčových teoretických prác, ktoré, žiaľ, poznáme väčšinou len zo zahraničia. Aj tak ide o podnetné dielo, s ktorým sa dá pracovať, lebo hoci vyšlo v limitovanom náklade a je fyzicky nedostupné, jeho plná verzia sa nachádza na stránke *Forum historiae*. A to je dobré.

Druhé a novšie dielo je z roku 2014 a má podobný charakter prípadových štúdií.²¹ Zaoberá sa výlučne písanými prameňmi a edičnou praxou. Zaujalo ma hlavne dôslednosťou, s akou sa poslovenčujú maďarské mená, čím sa potvrdili slová z teoretického úvodu, ktorý sa zместil takmer na jednu stranu: „*Historik pri spracúvaní údajov z prameňa informácie interpretuje, pričom je ovplyvnený dobou, v ktorej žije. Interpretácia je teda posun informácií z prameňa vzhľadom na okolnosti jeho vzniku.*“²² Je škoda, že sa nenachádzal priestor na hlbšie teoretické úvahy, impulzov k nim sa v textoch našlo viac ako dosť.

20 FERIANCOVÁ, Alena – GLEJTEK Miroslav (eds.). *Prameň – jeho funkcia, význam, interpretácie a limity v historickom výskume*. Nitra : UKF, 2010. ISBN 9788080945879.

21 KOHÚTOVÁ, Mária – LOPATKOVÁ, Zuzana a kol. *Metodologické limity historického prameňa*. Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce; Trnava : Trnavská univerzita, 2014. ISBN 9788374907958.

22 KOHÚTOVÁ, Mária. Úvod. Tamže, s. 7.

Dielo vyšlo v neslávne známom Towarzystwe Slowaków w Polsce, čo vyvoláva podozrenie, že išlo skôr o ďalšie zvyšovanie kvázi vedeckej kredibility autorov. Nie je to tiež už etický problém, keď publikácia, ktorú by mohli využívať všetky univerzity na Slovensku, vyjde v Poľsku a v náklade, ktorý nevystačí ani pre dva vysokoškolské ročníky na UK? Pre koho potom kniha je? Dielo zostalo nevyužitou šancou – zrejme autori nemali väčšie ambície, a to je škoda. O ich teoretickej bezradnosti svedčí napokon zoznam literatúry.

Dnes má každý právo na všetko a pluralita názorov je zaklínadlom, ktoré umožňuje rozmanitý výklad prameňov. Dokonca aj falšovanie dejín sa oháňa názorovou pluralitou. Všetko je predsa otázkou interpretácie. Škola Annales ponúkla mnohovrstevnosť dejín, zrelativizovala historický čas a rezignovala na predstavu priamočiarych dejín. Stále však presadzovala možnosť vedeckého prístupu k histórii. Ten spochybnila až postmoderna. Jej základnou myšlienkou je popretie súvislosti medzi historickým dielom a vlastnou historickou skutočnosťou. Podľa Haydena Whitea historické rozprávanie neobsahuje žiadne kritériá pravdivosti. Úloha prameňov je minimalizovaná, keďže historický text sa stáva verbálnou fikciou. História ako „veľký príbeh“ je už podľa neho nenávratnou minulosťou. Na druhej strane sa hľadá aj kompromisné riešenie, ktoré pripúšťa význam historických textov pre poznanie minulosti. Súčasne sa hovorí aj o dôležitosti invencie historika, pričom jedným dychom sa tvrdí, že invencia sa riadi „hlasmi minulosti“, ktoré k nám hovoria prostredníctvom prameňov (Natalie Davis).²³ Rozsah jednotlivých protirečivých teoretických konceptov rastie geometrickým radom a mnohé úzko súvisia s akceptovaním „konca dejín“ a s náhľadom na koniec histórie ako vedy.

Michel Foucault rozbil históriu a všetko to, o čo sme sa doteraz opierali, aby sme dospeli k poznaniu nepretržitého historického vývoja. Neznamenalo to nič menej, ako rezignovať na historickú prácu ako takú. Foucault vyzýval k pluralite dejín, ktoré by existovali vedľa seba a v nezávislosti na sebe. Predstava jednotných dejín je podľa neho neudržateľná. História prestáva byť jediným oprávneným interpretátorom dejín, interpretačných modelov je naraz plný dvor. V skutočnosti je za týmto argumentom skrytý fakt, že výklad dejín bol a je vždy ideologickou záležitosťou. Je tým podmienená aj práca s prameňmi a ich interpretácia, teda konštruovanie historického príbehu.

Kde je tu potom ešte priestor na vedeckú etiku? Skutočne zostane len záležitosťou korektného citovania a edovania? Predsa rezistenciu mladých ľudí voči totalitným ideológiám a manipulatívnym praktikám treba vytvárať cez kritické myslenie, poznávanie historického kontextu, mediálnu výchovu a vzdelávanie k občianstvu. A pramene sú na to ideálne. Je tam dostatočný priestor i na etické prístupy, len akoby sme sa týmto problémom vyhýbali, aspoň vyššie uvedené dva slovenské zborníky, či módne nazývané kolektívne monografie, o tom nehovoria ani slovo, práve naopak, hovoria skôr o limitoch historického prameňa.

Z hľadiska práce s prameňmi považujem za výborný, príkladný a nasledovaniahodný projekt, ktorý sa volal *Zeitungszeugen*, teda čosi ako „novinová svedkovia“ (<http://zei->

23 IGGERS, Georg, G. *Dějepisectví ve 20. století*. Praha : Lidové noviny, 2002, s. 111-112. ISBN 8071065048; PASSMORE, Kevin. Poststrukturalismus a historie. In BERGER, Stefan – FELDNER, Heiko – PASSMORE, Kevin (eds.). *Jak se píšou dějiny. Teorie a praxe*. Brno : CDK, 2016, s. 158 a nasl. ISBN 9788073253981.

tungszeugen.de) a realizoval sa v Nemecku najprv v priebehu rokov 2009/2010 v podobe 96 čísel, v druhom vydaní potom od začiatku roka 2012 do konca februára 2013 v podobe 60 čísel. Mapoval tlačovú politiku a mediálnu prax obdobia nemeckého národného socializmu. Z hľadiska našich potrieb, z hľadiska metodiky a techniky práce s prameňmi, si zaslúži mimoriadnu pozornosť. Som presvedčený, že by sme ho mohli bez problémov prijať ako podnet na podobné spracovanie pre potreby slovenských dejín. Projekt mal vyslovene didaktické účely, vznikol v spolupráci s nemeckým zväzom učiteľov dejepisu a pracoval s dobovou dennou tlačou. Vždy raz týždenne, v priebehu 60 týždňov, vyšlo jedno číslo, ktoré bolo tematicky zamerané na jednu udalosť alebo jeden jav z obdobia 1933 – 1945.

Podstatu každého čísla tvorili dva alebo tri kompletne exempláre dobových novín rôzneho ideového zamerania v podobe faksimile, ktoré z rôznych uhlov pohľadu, väčšinou proti sebe stojacich a protirečivých, ukazovali skúmanú ústrednú udalosť politického, vojenského, hospodárskeho, ideologického, kultúrneho a iného charakteru. V metodickom materiáli sa v podobe pracovných zošitov poukazovalo zo strany renomovaných historikov na jednotlivé články, analyzovali sa a porovnávali, pričom poskytovali krásny materiál na rôzne interpretačné možnosti. Duch doby, dobové kontexty, moc propagandy, skryté významy, interpretačné posuny atď. boli potom demonštrované na ďalších článkoch v priložených novinách.

Druhé vydanie bolo ochudobnené o plagáty a niektoré ďalšie dokumenty, ktoré boli po prvom vydaní súdne napadnuté. Aj tak sa však celé podujatie stretávalo s ďalšími právnymi krokmi a útokmi rôznych štátnych i neštátnych inštitúcií, ktoré videli v publikovaní dobových materiálov – napriek rozsiahlym metodickým prílohám a didaktickému zámeru – propagáciu fašizmu, antisemitizmu a ďalších extrémistických ideológií. Rovnako sa muselo čakať na uplynutie 70 rokov z hľadiska vlastníckych práv. Ako by stále panoval strach pred rečou už dejinami dostatočne zdiskreditovaných prameňov. Keď mnichovský Institut für Zeitgeschichte zdigitalizoval *Völkischer Beobachter* a sprístupnil ho tak študijným účelom, zasiahli bavorské štátne orgány a zakázali prístup k týmto novinám NSDAP.

Napriek takémuto špecificky nemeckému zvýšenému prahu citlivosti išlo v prípade *Zeitungszeugen* o pozoruhodný a starostlivo pripravený projekt, ktorý vysvetľoval, ako nacistická tlač a propaganda manipulovali verejnosť a aké metódy používali. Má nadčasovú platnosť a predstavil som ho detailnejšie pred pár rokmi v Prešove, pričom podrobný výklad vyšiel na stránkach prešovského internetového časopisu *Dejiny*.²⁴

To je podľa mňa jeden z najproduktívnejších spôsobov, ako pracovať s prameňmi. V čase, keď som o projekte informoval, som ani vo sne netušil, aké aktuálne ešte môžu byť jeho metódy v slovenskom prostredí.

Etika pri práci s prameňmi však nemusí mať len a výlučne spoločensko-politický rozmer. Ide aj o ochranu osôb a spôsob narábania s citlivými informáciami. Ide o vojnové zločiny, podiel na arizáciách, morálne zlyhania, sexuálnu orientáciu a ďalšie roviny, informácie o ktorých prechádzajú historikovi cez ruky a je neraz na ňom a jeho posúde-

---

24 HOLEC, Roman. Metodika a technika historikovej práce. Ako sa pracuje s prameňmi? In *Dejiny* – internetový časopis Inštitútu histórie FFP U v Prešove, 2013/1, s. 23-46. http://dejiny.unipo.sk/PDF/Dejiny_1_2013.pdf. ISSN 1337-0707.

ní, do akej miery sú tieto informácie relevantné a publikovateľné. Niektoré javy časovo a obsahovo vymedzuje zákon, iné však zostávajú už len na pleciach, zodpovednosti a odhade historika. Niekedy práve oháňanie sa zákonom spôsobuje, že inštitúcia nevydá bádateľovi požadované materiály, čo je pre ňu častokrát tá najpohodlnejšia cesta. Tým sa opäť otvára etický problém, ak sa bádatelia selektujú podľa svojej príslušnosti k niektorému z názorových prúdov. A sme znovu oblúkom pri spoločensko-politickom rozmere etického narábania s prameňmi.

Možno spomenúť i ďalšie príklady pri úvahách o práci s prameňmi, jej posudzovaní a etickom rozmere. Na problémy (vrátane etických) pri práci s ústnymi prameňmi upozornila naposledy Natália Veselská.²⁵ Uvažovala najmä o etike bádateľa, ktorý, keďže pracuje so živými ľuďmi, má možnosť manipulácie a ktorý neraz disponuje s intímnymi informáciami.

V bratislavskom Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra sú uchovávané bohaté spomienkové nahrávky obyčajných „malých“ ľudí zo šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov minulého storočia z celého Slovenska, ktorých pôvodným účelom bol výskum nárečí a dialektov. Obsah bolo to najmenej podstatné a dôležité. Na čo však mali šesťdesiat až osemdesiatroční ľudia spomínať? Veľká časť z nich spomínala na prvú svetovú vojnu. Ukazuje sa, že nielen jazykové, nárečové a štylistické prvky môžu byť zaujímavé (predovšetkým pre jazykovedcov), ale aj obsah týchto výpovedí môže mať význam, predovšetkým pre historikov. Pravda, títo ľudia už dávnejšie zomreli a pýtať sa ich dodatočne a z historických aspektov nemáme možnosť. Napriek tomuto obmedzeniu ide aj tak o veľmi zaujímavé výpovede, ktoré podnecujú k mnohým úvahám a poskytujú viaceré nové poznatky. Aj tu sa niektoré časti týkajú intímnej sféry človeka a vyvolávajú otázky etického charakteru.²⁶

Zámerom tohto textu bolo ukázať, že nastolená problematika o historickom prameni a etike má celý rad rovin, z ktorých ani jedna nie je jednoduchým vyjadrením čier-no-bielej optiky. Aj autor týchto riadkov mal svojho času dilemu, čo môže (a čo nie) publikovať, aby mohol demonštrovať morálnu dvojtvárnosť slovenských politických elít z prelomu 19. a 20. storočia.²⁷ Ide o nikdy neuzavretú diskusiu, pokiaľ má ísť prístup k informáciám (najmä osobným), pokiaľ siaha etická hranica zmysluplnej a produktívnej informácie a kde už začína senzácia a bulvár. Rovnako otvorené zostáva, kto má byť „strážcom“ tejto hranice – štát prostredníctvom zákonov, archívy a knižnice alebo niekto iný a či má vôbec zmysel na niečo také dohliadať a nemá si každý bádateľ v sebe nosiť vlastný morálny imperatív a zodpovednosť?²⁸

25 VESELSKÁ, Natália. Využitie ústnych prameňov v historickom výskume. In *Forum Historiae*, 2008, roč. 2, č. 1, <http://forumhistoriae.sk/documents/10180/39392/Veselska.pdf>. ISSN 1337-6861.

26 SMATANÁ, Miloslav a kol. *Rozpamätávanie. Prvá svetová vojna jazykom prastarých otcov a materi*. Bratislava : Veda, 2015. ISBN 9788022414951.

27 HOLEC, Roman. „Neresti“ slovenských národovcov spred sto rokov. In *Historické štúdie*, 2002, 42, s. 173-187. ISBN 8022407208.

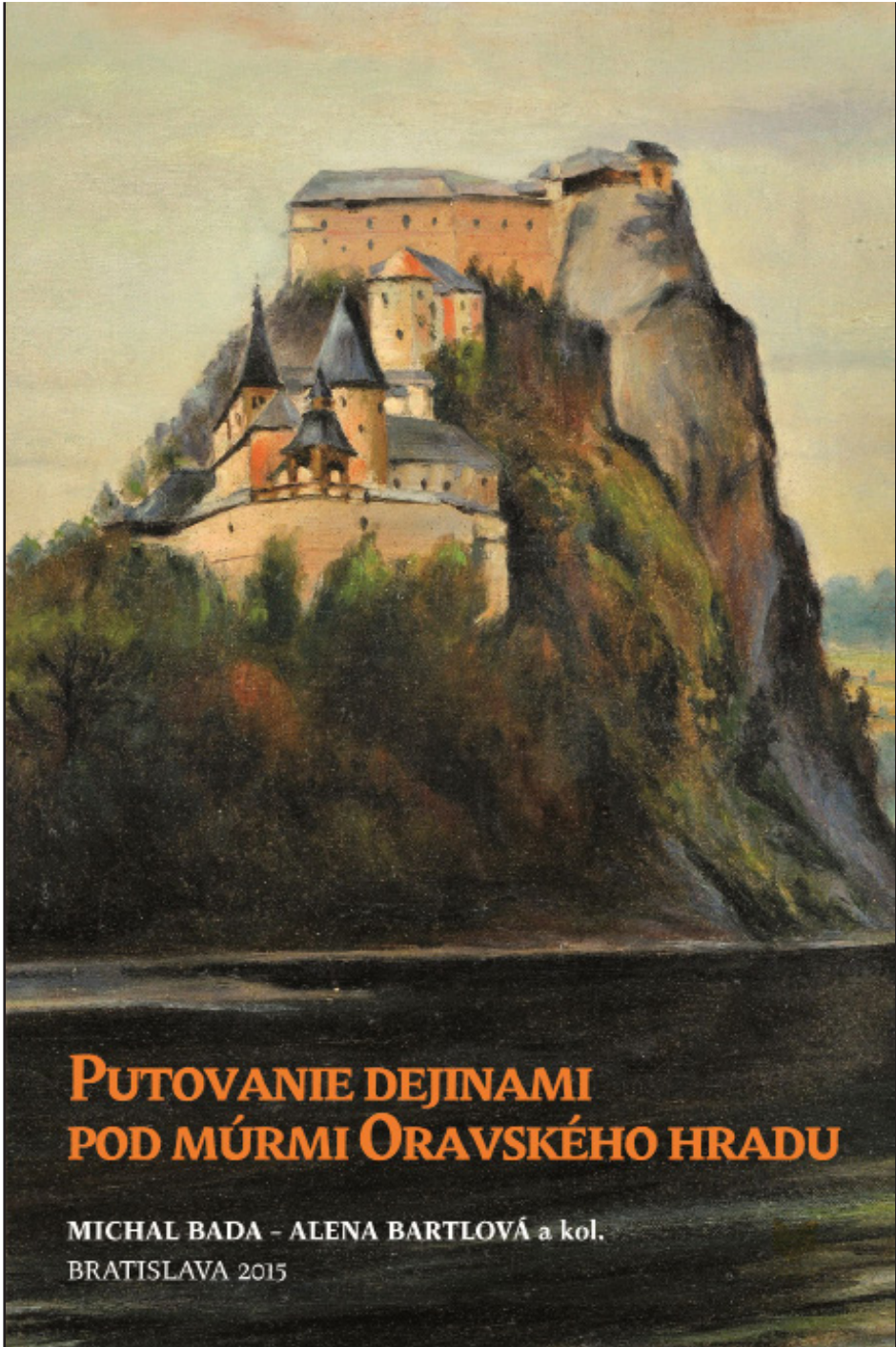
28 O tom, že ide o globálny a všeobecne platný problém, svedčia práce o severoamerických (LIVELTON, Trevor. *Archival Theory, Records and the Public*. Lanham; London : The Scarecrow Press, 1996, s. 93-104, 107-117. ISBN 0810830515), francúzskych (MILLIGAN, Jennifer S. The Problems of *Publicité* in the Archives of Second Empire France. In BLOUIN Jr., Francis X. – ROSENBERG, William G. (eds.). *Archives, Documentation, and Institutions of Social Memory*. Ann Arbor : University of Michigan Press,

Na úplný záver treba podčiarknuť, že dejiny majú stále zmysel a prácu s prameňmi považujeme v ich rámci za mimoriadne dôležitú, lebo neučí učeníu, ale mysleniu. A najlepšie sa učí myslením. Pochopiteľne, pracovať s prameňmi sa nedá bez adekvátnych poznatkov, bez nich sa dajú pramene len čítať, ba niekedy ani to nie...

prof. PhDr. Roman Holec, CSc.
Historický ústav SAV
P. O. BOX 198, 814 99 Bratislava, Klemensova 19
e-mail: rh1918@yahoo.com

2006, s. 20-35. ISBN 9780472114931) i ruských skúsenostiach (КОЗЛОВ, Владимир. П. Публичность архивов и свобода архивной информации. In КОЗЛОВ, Владимир П. *Российское архивное дело. Архивно-источниковедческие исследования*. Москва : РОССПЭН, 1999, s. 262-272. ISBN 5824300674) O zodpovednosti vedca a etickej rovine vedeckého bádania hovoria výstižne a so širokým stupňom zovšeobecnenia okrem Stopparda aj texty ďalších divadelných hier z pera Karla Čapka (*R.U.R.*, *Biela nemoc*), Štefana Králiku (*Posledná prekážka*), Friedricha Dürrenmatta (*Fyzici*), Alberta Schnitzlera (*Profesor Bernhardi*) a mnohých ďalších.

LENGYELOVÁ, Tünde. The historian and the media in an age of superficiality. *Historický časopis*, 2016, 64, 4, pp. 611-617, Bratislava.

The scientist and so also the historian needs to work with the media to publish and propagate the results of his or her work. Historians are often addressed by journalists and publicists for cooperation, and frequently the information provided is misused, twisted or inappropriately paraphrased and the ethical code of journalists is coarsely violated. The journalists themselves are aware of this problem and they attempt to solve it through their professional bodies. The article is devoted to the unfair ways of using the work of historians in journalistic practice. It appeals for improved relations by means of observance of professional and ethical rules.

Key words: Ethics in the media. The historian in the media. Information. Plagiarism. Ethical codes.

Každý, kto robí svoju prácu rád, rád o nej aj rozpráva. Historikom, ako vedeckým pracovníkom Slovenskej akadémie vied, zákon priam predpisuje rozširovať výsledky svojej práce. V § 4 Zákona o SAV¹ sa píše: „(1) Činnosť akadémie je zameraná na základný výskum vo vybraných odboroch prírodných, technických a spoločenských vied v súlade so štátnou vednou a technickou politikou a zúčastňuje sa aj na aplikovanom výskume. (2) Akadémia ďalej a) rozpracúva a rozširuje originálne výsledky základného výskumu a podieľa sa na ich využívaní, popularizácii a sprístupňovaní...“ atď. Iste, takáto formulácia zákona to nijak striktné neprikazuje, skôr konštatuje náplň činnosti. Bezpochyby každý vedecký pracovník svedomito plní tieto úlohy a publikuje, teda rozširuje výsledky svojho bádania. Často ide o veľmi špecifické výskumy, neraz príliš komplikované, preto je ich popularizácia problematická. Historik je oproti iným vedeckým pracovníkom v – možno – lepšej situácii, nakoľko jeho výskumy sú pre verejnosť zrozumiteľnejšie, a trochu nadsadene môžeme povedať, že preto aj atraktívnejšie. Na druhej strane takáto popularita môže znamenať, že tak ako v čase športových majstrovstiev je na Slovensku 5 miliónov trénerov, pri diskusiách o niektorých problémoch našej histórie je toľko isto kvalifikovaných historikov. Kým však tzv. krčmové debaty o historických udalostiach končia obvykle dopitím posledného pohára a ich vplyv je zanedbateľný, podobné diskusie v politických štruktúrach a v médiách majú podstatne širší dosah.

Ivan Kamenec v eseji o stereotypoch v slovenských dejinách a v slovenskej historiografii² skonštatoval, že spoločenské zmeny konca 20. storočia vyvolali fenomén historizmu, ktorého nositeľom sú predovšetkým niektoré politické štruktúry a málo kvalifikovaná publicistika. Selektívne vyberanie udalostí a osobností i účelná interpretácia

1 Zákon je prístupný na adrese <https://www.minedu.sk/data/att/611.pdf>.

2 KAMENEC, Ivan. Stereotypy v slovenských dejinách a v slovenskej historiografii. In KAMENEC, Ivan. *Hľadanie a blúdenie v dejinách*. Bratislava : Kalligram, 2000, s. 337-338. ISBN:8071498653.

rodí legendy a antilegendy, ktoré postupne prerastajú do stereotypov a tie automaticky plodia nové mýty. Historici sú v tomto procese postavení na okraj, akoby vôbec neboli, či nemali k téme niečo povedať, pretože ak niečo povedia, môže to nabúrať (alebo zbúrať) príjemný mýtus. Nie je relevantné zaoberať sa úlohou politických štruktúr na tomto mieste, i keď často (viac či menej) súvisia a ovplyvňujú prácu publicistov a žurnalistov. Je však potrebné aspoň načrtnúť vzťahy medzi historikmi a médiami, konkrétne žurnalistami a publicistami a pouvažovať, nakoľko sú tieto vzťahy korektné a či nie je možné (prípadne, ako je možné) niečo na nich zmeniť, alebo dokonca zlepšiť.

Nech už historik (alebo iný vedec) vytvorí akúkoľvek kvalitnú a trebárs aj svetovo akceptovanú vedeckú štúdiu, jej dosah pre laickú verejnosť bude nulový, ak sa k nej nedostane prijateľnou a zrozumiteľnou formou. Každému je jasné, že čítanie vedeckých štúdií je doménou niekoľkých špecialistov, ak informáciu nevieme podať „laicky“ a pre „laikov“, je v podstate pre verejnosť stratená. Lahko potom vznikne domnienka, s ktorou sa stretávame možno až príliš často: vedci nič nerobia, len míňajú peniaze, nič neprodujú, a preto sú úplne zbytoční.³ Ak teda chce vedec alebo výskumná inštitúcia informovať o tom, čo robí a aké výsledky dosahuje, musí komunikovať s médiami. Vedec sa musí naučiť „predávať“ svoju prácu rovnakým spôsobom, ako sa predávajú produkty dennej spotreby. Musíme sa naučiť robiť reklamu svojej práci (tí seabavedomejší aj sami sebe). To predpokladá vybudovať si vzťah – dobrý vzťah – s médiami a žurnalistami. Samozrejme, predpokladá to aj schopnosť podať informáciu v primeranej forme, zrozumiteľne, stručne, vecne a pritom zaujímavo.

Médiá každého typu a publicisti zohrávajú jednoznačnú úlohu v procese informovania spoločnosti o dianí vo svete. V dnešnej dobe, ktorá sa nazýva aj dobou informácií, je to taká moc, akú žurnalistika či spravodajstvo nikdy doteraz nezažili. Je to zároveň aj ohromná zodpovednosť na jednej strane a obrovská možnosť formovania verejnej mienky a zároveň aj manipulácie s ňou. Masovokomunikačné prostriedky – zrejme v snahe o zisk – presadzujú a preferujú seabedomú, často však až agresívnu publicistiku, ktorej účelom je ohúriť diváka, čitateľa či poslucháča a podať mu informáciu v zjednodušenej, skreslenej, ale v ľahko pochopiteľnej forme, ktorá neraz hraničí s nezmyslom, alebo dokonca nezmyslom je. Seriózne informácie zástupcovia médií subjektívne filtrujú cez svoje vlastné prizmy a predkladajú verejnosti nevyvážené a neobjektívne správy. Je to neduh, ktorým trpia najmä šoty v rôznych spravodajských programoch, televíznych novinách či žurnáloch. S odvolaním sa na záujem a potreby diváka či poslucháča (akého? ktorého?) sa niektoré fakty vytrhnú z kontextu, čím mu poskytnú len akýsi čiastočný a zjednodušený polotovar, veď tieto informácie aj tak idú jedným uchom dnu a druhým von. Nehovoriac o tom, že kým v minulosti každý zázrak trval tri dni, dnes v čase elektronickej komunikácie trvá už asi len jeden deň. V takom prípade je zbytočné zaťažovať sa (zo strany publicistu, spravodajcu...) hlbším pátraním. Krátka životnosť správy, akokoľvek zaujímavej, môže viesť k povrchnosti a plytkosti podania základných faktov, ak ich spracuje a podáva nedovzdelaný, ale o to viac ambiciózný publicista.⁴

3 Podobné názory naposledy prevládali aj v diskusiách hlavných mienkotvorných denníkov (*SME, Pravda* atď.) v čase iniciatívy *Veda chce žiť* v lete 2016. V denníkoch *Nový čas* a *Plus 1 deň* bola úroveň diskusných príspevkov v názoroch na vedcov nepublikovateľná.

4 Problematika je mimoriadne živá v kruhoch žurnalistov, čo dosvedčuje množstvo publikácií (bez ná-

Konštatovania v nasledujúcom texte budú pravdepodobne veľmi subjektívne, pretože budú vychádzať z mojich vlastných skúseností. S rovnakými alebo podobnými praktikami sa však stretli už viacerí kolegovia, a tí, ktorým sa takéto zážitky doteraz vyhli, sa určite dočkajú.

Načrtnem len niekoľko téz o vzťahu, ktorý prechovávajú žurnalisti a publicisti k historikom. Presnejšie o tom, ako a nakoľko sú historici vystavení otrokárskemu, alebo prinajlepšom nevoľníckemu využívaniu a zneužívaniu. Hneď úvodom však pokladám za dôležité podotknúť, že ako vo všetkom, aj tu existujú výnimky, ktoré potvrdzujú pravidlo a mala som česť spolupracovať s takými žurnalistami, redaktormi či publicistami, ktorých prístup a práca boli a sú profesionálne a korektné a bez výhrad akceptovateľné.

Prakticky každý historik sa stretol s týmto prístupom: Ráno mu zavolá redaktor, ktorý do večerného spravodajstva potrebuje reportáž k nejakej dejinnej udalosti. Historik obeť polovicu svojho dňa, aby mu vyhovel a večer sa nestačí diviť tomu, čo vidí a počuje. V dvojminútovej správe dostane možno 10 – 15 sekúnd, zvyšok času redaktor v rámci prezentácie seba samého vysvetlí všetky súvislosti, ako by to bolo z jeho hlavy. Pritom len zopakuje to, čo povedal historik. Môžeme nazvať takéto počínanie ináč, než verbálne plagiátorstvo?

Žurnalisti printových médií vyvinuli iný systém, akým si uľahčujú svoju prácu. Vymyslí si tému, osloví historika so žiadosťou o konzultácie a požiada ho o odpoveď na niekoľko otázok. Tieto pošle mailom. Respondent mu samozrejme odpovie, ako to u historika býva, tak obsérne, že potom už stačí len vymyslieť úderný titulok a článok je „imprimatur“. Historika potom hreje vedomie, že prispel k novinárovi k „zaslúženému“ honoráru.

Úplne najhorší v zneužívaní historikov sú publicisti na voľnej nohe. Vykrádanie textov, uvádzanie celých pasáží, samozrejme bez citácie, maximálne s uvedením poznámky o použitej literatúre, je celkom bežnou praxou v tlačných médiách i v knihách. Nevieť však, či sa historik (ale v podstate akýkoľvek odborník) má cítiť poctený, ak v televíznej relácii počuje svoj doslovne zopakovaný text, na ktorý neraz platí aj copyright, ale ani v titulkoch sa nedočíta, že je autorom alebo autorkou. Sláva patrí inému (ako aj honorár).

Vo všetkých troch uvedených príkladoch ide o jednoznačné plagiátorstvo. Je možné nejako sa proti takýmto praktikám účinne brániť? Práca a výskum historikov naozaj nemá žiadnu hodnotu, je to verejne rozkrádateľný zdroj? Je reálne riešiť takéto kauzy súdnou cestou?

Samotní žurnalisti si uvedomujú problémy, ktoré ich práca prináša, ako aj nebezpečenstvá, ktoré môžu vyplynúť (a ako sa zdá, čoraz častejšie vyplývajú) z nevhodného, neetického využitia, či priamo zneužitia moci médií, ktoré zosobňujú. O tom, že podobné otázky nie sú nového razenia, svedčí aj história pokusov o sformulovanie kódexu no-

---

roku na úplnosť, len stručný výber: PROKOP, Dieter. *Boj o médiá: Dějiny nového kritického myšlení o médiích*. Praha : Karolinum, 2005. ISBN 8024606186; REMIŠOVÁ, Anna. *Etika médií*. Bratislava : Kalligram, 2010. ISBN 9788081013768; GOLDBERG, Bernard. *Jak novináři manipulují*. Praha : Ideál, 2005. ISBN 809010178X; IŁOWIECKI, Maciej – ZASĘPA, Tadeusz. *Moc a nemoc médií*. Bratislava : Veda, Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2003. ISBN 9788022407403; RAMONET, Ignacio. *Tyranie médií*. Praha : Mladá fronta, 2003. ISBN: 8020410376; POLÁKOVÁ, Eva. *Mediální kompetence. Úvod do problematiky mediálních kompetencí*. Vranov n. T. : Elibrol, 2011. ISBN 9788089528028..

vinárskej etiky. K prvým kodifikátorom patrí vydavateľ newyorského denníka *The Sun* Paul Dana, ktorý roku 1868 vypracoval súbor princípov, ktoré by žurnalisti mali dodržiavať v snahe dosiahnuť čo najväčšiu objektivitu svojho spravodajstva pri zachovaní morálnych a etických princípov (získavaj iba správu a nič iné ako správu). Upozornil na význam ochrany zdrojov, ale aj verifikácie, preskúmania a potvrdenia pravosti i správnosti faktov (nepreberaj nič z inej publikácie bez dokonalej istoty). Zdôrazňoval slušnosť a ohľaduplnosť voči slabším, vyžadoval úctu k názorom iných, rešpektovanie ústavy a slobody, varoval pred nebezpečenstvom chýb a omylov (nevyslovené zlo zlú krv nevyvolá).⁵

Myšlienku Paula Danu rozpracovali aj iní žurnalisti a dlho sa precizovala v mnohých médiách. Roku 1990 prijal aj Slovenský syndikát novinárov *Etický kódex novinára*, ktorý rieši vzťahy novinárov voči verejnosti, redakcii, cenzúre, kolegom, zdrojom informácií a podobne. Prijatím kódexu sa slovenskí žurnalisti prihlásili k tradíciám demokratickej európskej novinárskej praxe, pričom samotná novinárska obec si uvedomovala, že slovenská prax je od tej európskej ešte stále ďaleko, rovina etiky ostáva len v rovine osobnostného rozmeru konkrétneho novinára. Neexistoval spoločenský tlak či stavovská novinárska profesionálna časť, ktorá by novinársku etiku chránila alebo presadzovala.⁶

O sedem rokov neskôr opísal situáciu v slovenských médiách Luboš Šefčák takto: „Najvyšším sudcom v prípade nedodržania morálnych noriem, a teda predovšetkým aj princípu pravdivosti informácií, je svedomie novinára, odsudok kolegov, ale aj jeho recipientov: čitateľov, poslucháčov, divákov, teda verejnosti vôbec.“⁷

Je to dost’?

Roku 2011 bol dokument premenovaný na *Etický kódex Slovenského syndikátu novinárov*⁸ a stanovil záväzné pravidlá správania pre členov Slovenského syndikátu novinárov a iných profesijných organizácií, vydavateľstiev, vysielateľov, tlačových agentúr, poskytovateľov informačnej služby, internetových portálov, redakcií či jednotlivcov, ktorí sa rozhodnú k nemu pristúpiť. Služi tiež ako návod pre ostatných profesionálnych aj amatérskych redaktorov, komentátorov, editorov, kameramanov, blogerov či iných autorov, ktorí sa podieľajú na vytváraní mediálnych obsahov v televízii, rozhlase, tlači alebo na internete. Závažným nedostatkom etického kódexu teda je, že ho nemusia dodržiavať novinári a publicisti na voľnej nohe, je pre nich len odporúčaním.

Na Fakulte masmediálnej komunikácie UCM v Trnave uskutočnili roku 2005 prieskum o uplatňovaní etiky v mediálnej praxi. Bolo oslovených 30 zámerne vybraných, vtedy uznávaných žurnalistov z mienkotvorných novín (celoštátnych i regionál-

5 HLAVČÁKOVÁ, Svetlana. Etika sa novinára týka. In HORVÁTH, Miloš (ed.). *Kríza komunikácie v médiách*. Bratislava : Stimul, 2011, s. 15. ISBN 9788081270222, s odkazom na prácu HORŇÁK, Pavel – ŠEFČÁK, Luboš. *Etika reklamy. Etika žurnalistiky*. Bratislava : Sospra, 2000, s. 125. ISBN 8096791613; ŠEFČÁK, Luboš. O pravdivosti v novinárstve. In *Otázky žurnalistiky*, 1997, 1, s. 30. ISSN 0322-7049.

6 MISTRÍKOVÁ, Zuzana – ŽITNÝ, Milan. *Úloha médií v boji proti korupcii, etika v médiách, korupcia v médiách*. Dostupné na adrese http://www.transparency.sk/wp-content/uploads/2010/01/030807_uloha.pdf

7 ŠEFČÁK, Luboš. O pravdivosti v novinárstve. In *Otázky žurnalistiky*, 1997, 1, s. 30. ISSN 0322-7049.

8 Dostupné na adrese <http://www.vydavatelja.sk/eticky-kodex-novinara-snn>.

nych), z rôznych žurnalistických oddelení, vo veku od 25 do 60 rokov (17 žien a 13 mužov), s praxou od 5 do 30 rokov. Z ich odpovedí na položené otázky vyplynulo, že iba traja z opýtaných veľmi dobre poznali profesijný etický kódex, ostatní nikdy nečítali jeho presné znenie. U respondentov však prevládal názor, že novinárska etika je u nás porušovaná veľmi často. Za najčastejšie porušovanie respondenti označili skrytú reklamu, na druhom mieste porušovanie čestnosti a pravdivosti, pričom ako objektívnu príčinu porušovania etiky uvádzali najmä nátlak nadriadeného, ale aj majiteľov novín, vydavateľov a rôznych lobistických skupín.⁹

Podľa Hlavy III. bodu 2 Etického kódexu SSN „*novinár je povinný vždy uvádzať zdroj svojich informácií, ak nie sú tieto informácie všeobecne známe, alebo sa nepovažujú za všeobecne známe v odvetví, ktorému sa novinár venuje. Zdroj neuvádza v prípade použitia utajeného alebo dôverného zdroja*“. **Podľa bodu 5** „*novinár nikdy nemanipuluje s textovými, obrazovými, zvukovoobrazovými či zvukovými záznamami ani fotografiami. Prípustné sú len tie technické úpravy, ktorých cieľom je zlepšiť ich kvalitu či zrozumiteľnosť. Koláže, montáže, rekonštrukcie či ilustračné záznamy musia byť jasne označené*“. Pri špecifikovaní oboch bodov na vzťah novinára k historikovi by teda malo platiť, že redaktor jasne uvedie historikovo meno a pracovisko, nakoľko ten určite nepatrí do kategórie utajeného zdroja. Je však vecou profesionálnych schopností novinára, aby svojmu „zdroju“ položil otázku tak, aby bola jasná a odpoveď na ňu mohla byť jednoznačná. Vyhne sa tým nutnosti prepisovania textu alebo strihania príspevku, ktoré sa pri necitlivom zasahovaní môže zmeniť na manipuláciu. (O takomto zámernom konaní vôbec neuvažujeme).

V prípade, že redaktor či akýkoľvek publicista použije slová či myšlienky respondenta, mal by byť povinný to uviesť. **V III. hlave bode 8 Etického kódexu** sa napríklad rieši vzťah s inzerciou a platenými oznamami (reklamou), a síce, že novinár nesmie svojim menom podpísať alebo pod svojím menom zverejniť platenú inzerciu alebo oznam, ktoré by mohli vyvolávať dojem, že ide o nezávislé autorské dielo novinára. Vôbec nikde však nie je spomenuté, možno preto, lebo by to malo byť prirodzené, že novinár by nemal pod svojím menom uverejniť ani cudzí text, ani taký, ktorý bol len hovorený. To znamená, že ani v reportáži by nemal pohotovo prerozprávať to, čo mu respondent povedal, ale ak by aj bol záznam z akéhokoľvek dôvodu nepoužiteľný, malo by byť nutné a potrebné uviesť zdroj (meno, pracovisko).

Variabilita, s ktorou sa môžeme stretnúť v zneužívaní profesionality a práce historikov, má ešte viacero foriem. Časté je parafrázovanie výrokov alebo časti publikácie historika v tlači bez jeho vedomia a autorizácie. Diletantským prístupom sa preformulujú tvrdenia, ktoré môžu stratiť zmysel alebo sa stanú čistým nezmyslom, pričom za nekompetentného sa nebude považovať autor článku či reportáže, ale historik. Proti dôsledkom takéhoto konania však nie je možné nijak sa ubrániť a ani dodatočne sa brániť.

Existuje však Tlačová rada Slovenskej republiky, ktorá je výkonným orgánom etickej samoregulácie Asociácie na ochranu novinárskej etiky. Zriadená bola roku 1998, jej zakladateľmi boli Slovenský syndikát novinárov, Združenie slovenských novinárov a

9 POLÁKOVÁ, Eva. Teória a prax dodržiavania etiky médií a ich spoločenskej zodpovednosti. In *Communication today*, 2010, roč. 1, č. 2, s. 155. ISSN 1338-130X.

Združenie vydavateľov periodickej tlače. Rada posudzuje sťažnosti na porušovanie etických zásad novinárskej práce. Rozhoduje a zaujíma stanoviská len na základe vedomia a svedomia členov Rady v súlade s *Etickým kódexom novinára*.

Do pôsobnosti Tlačovej rady patrí najmä:

- a) zaujímanie stanovísk k porušovaniu etických zásad novinárskej práce vo všetkých médiách na Slovensku;
- b) prerokúvanie sťažností na porušovanie slobody tlače a obmedzovanie prístupu novinárov k informáciám;
- c) rozhodovanie o výsledku posudzovania sťažností podľa písm. a) a b);
- d) sledovanie dodržiavania profesijných povinností novinárov.¹⁰

Dosah Tlačovej rady na zlepšenie novinárskej etiky je však chimérou, pretože len konštatuje, či došlo alebo nedošlo v danom prípade k porušeniu *Etického kódexu* a môže vyjadriť znepokojenie alebo upozornenie.

Kauzami porušovania profesionálnej mediálnej etiky sa začala zaoberať Tlačová rada roku 2002. Za 8 rokov prejednala len niečo vyše 160 podnetov, v prvom roku svojej činnosti 14, roku 2003 sa zaoberala 15 podaniami, roku 2004 neprešetrila žiadne podanie, roku 2005 dostala 15 podnetov a zaoberala sa aj 4 podnetmi z roku 2004. Roku 2006 riešila 11 podnetov, roku 2007 a 2008 bolo podaných po 15 podnetov, roku 2009 už 18 podnetov.¹¹ Roku 2015 sa zaoberala 11 a za rok 2016 zatiaľ ôsmimi podnetmi. Z nich v jednom prípade konštatovala, že k porušeniu *Etického kódexu* nedošlo, v piatich prípadoch vyslovila upozornenie, v jednom prípade vyslovila znepokojenie a v ďalšom vážne znepokojenie nad porušením *Etického kódexu novinára*.¹² Ako vyplýva zo zápisníc Tlačovej rady, sťažnosti sa týkali najmä publikovania neodsúhlasenej verzie materiálu či uverejnenia nepravdivých údajov, využívanie ľudskej tragédie, zásahov do cti a dôstojnosti. Najčastejším problémom však bolo preberanie informácií bez priznania zdroja, a to najmä prisvojenie si agentúrnych správ, pod ktorými sa v periodikách neobjavuje meno, ale značka. Najvypuklejším etickým problémom v žurnalistike bol (a stále je) problém plagiátorstva, pretože zamestnávateľa, ba i samotní novinári nechcú o ňom oficiálne vedieť, málokedy sa k chybe priznajú a ešte menej často sa ospravedlnia.¹³

Napriek nepochybne dôležitej funkcii Tlačovej rady SR teda výsledkom prerokovania sťažností nie je nič viac, než že novinárska etika ostáva len v rovine osobnostného rozmeru konkrétneho novinára.

Osobne si myslím, že značnú mieru zodpovednosti za tento neutešený stav nesie aj vzdelávanie budúcich žurnalistov. Množstvo rýchlokvasených fakúlt masmediálnej komunikácie každoročne vychrlí desiatky – ak nie stovky – potenciálnych žurnalistov a publicistov, ktorých sebavedomie a bohorovnosť vysoko prevyšuje ich skutočný talent a profesionálne schopnosti. Mnohí sa okamžite po opustení fakulty cítia ako Larry

---

10 *Štatút Tlačovej rady SR* je dostupný na adrese http://trsr.sk/wp-content/uploads/2016/05/Statut_TR_SR.pdf.

11 POLÁKOVÁ, Eva. Teória a prax dodržiavania etiky médií a ich spoločenskej zodpovednosti. In *Communication today*, 2010, roč. 1, č. 2, s. 154. ISSN 1338-130X.

12 Roky 2009 – 2014 nie sú dostupné. Roky 2015 a 2016 dostupné na adrese <http://trsr.sk/rozhodnutia/>.

13 POLÁKOVÁ, Eva. Teória a prax dodržiavania etiky médií a ich spoločenskej zodpovednosti. *Communication today*, 2010, roč. 1, č. 2, s. 154. ISSN 1338-130X.

King alebo Winfrey Oprah. Dravosť a úporná snaha presadiť sa v obrovskej konkurencii potom má za následok pošliapanie všetkých etických a morálnych noriem, najmä ak nie je za to žiaden postih. A práve v prípade zneužívania historikov nie je. Ich vedomosti a dlhoročný výskum využijú a zneužijú, úplne sa zbagatelizuje ich tzv. know-how, ale historik sa nejde sťažovať, nanajvýš sa zaprisahá, že viackrát sa s tým redaktorom či publicistom nestretne. Bolo by totiž kontraproduktívne, ak by na základe zlých skúseností úplne odmietol spoluprácu s médiami, pretože jednoducho platí už vyslovená téza, že médiá majú oveľa väčší dosah, než akákoľvek kvalitná vedecká štúdia.

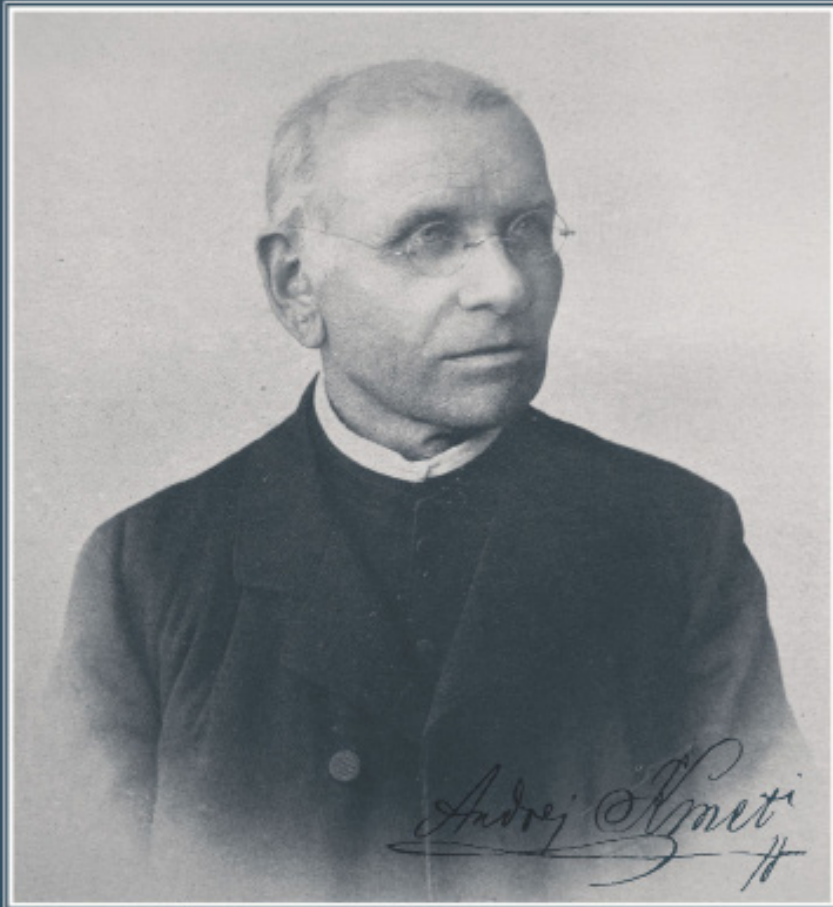
Epilóg

O zjazde Slovenskej historickej spoločnosti médiá informovali v mnohých článkoch. Priamo z miesta konania podával pre *Denník N* správu Peter Morvay.¹⁴ Ako novinára sa ho kritické slová evidentne dotkli a v jedovatej reakcii odporučil historikom prispôbiť sa novinárom. Priamo v podnadvise svojho spravodajského článku konštatuje: „*Historici nás učia, ako funguje spoločnosť, ale sami často nechápu, ako napríklad fungujú médiá.*“ Jeho odporúčanie, aby historici pochopili novinárov, opustili svoje akvárium a naučili sa s verejnosťou i prostredníctvom médií komunikovať spôsobom, ktorému bude rozumieť, nie je možné vysvetliť si inak, ako hlboké nepochopenie predneseného problému (mimo iného aj viacnásobným opakovaním podružného problému honorárov za historikovu prácu pre médiá). Ako potvrdil aj zjazd Slovenskej historickej spoločnosti, o ktorom novinár informoval, s otázkami etiky a hlavne plagiátorstva sa historici vedia relatívne rýchlo a dobre vysporiadať. Na rozdiel od žurnalistov.

PhDr. Tünde Lengyelová, CSc.
Historický ústav SAV
P. O. BOX 198, 814 99 Bratislava, Klemensova 19
e-mail: histleng@savba.sk

---

14 MORVAY, Peter. Ako sa historik stane učiteľom života. In *Denník N*, 17. mája 2016. Dostupné na adrese <https://dennikn.sk/463347/sa-historik-stane-ucitelom-zivota/>.

ANDREJ KMEŤ

A SLOVENSKÉ
NÁRODNÉ HNUTIE

SONDY DO ŽIVOTA
A KREOVANIE HISTORICKEJ
PAMÄTI DO ROKU 1914

KAROL HOLLÝ

VEDA

SOCIÁLNA FUNKCIA HISTORICKÉHO POZNANIA A VEDECKÉ PÍSANIE DEJÍN V 21. STOROČÍ

LÁSZLÓ VÖRÖS

VÖRÖS, László. The social function of historical knowledge and scholarly history writing in the 21st century. *Historický časopis*, 2016, 64, 4, pp. 619-629, Bratislava.

In the 21st century historiography remains epistemologically diverse like no other discipline in the social sciences and humanities. Theoretically uninformed, often nationalist, and objectivist (reconstructionist) narrative historians coexist with constructionist and deconstructionist historians who work with social theories and conduct critical analyses within the same institutional frames of regional or national historiographies. In spite of decades of intense plausible criticism – at least in the countries of Central and Eastern Europe – the national/nationalist history writing based on rather naïve objectivist epistemology remains influential and forms an important, if not dominant, part of the respective national historiographies. The present paper suggests that there are several factors in the lasting reproduction and even thriving of the obsolete epistemological positions that traditional, narrative national/nationalist historiographies are based on. These might be categorized as cognitive, social, and institutional in their nature. The paper analyses particularly the social purpose of knowledge about the past and the social functions of institutionalized professional history writing. National histories play an important part in the politics of memory and identity; they provide a historical dimension to the ideal (imagined) national community, they also serve as legitimizing or delegitimizing narratives – these functionalities require a strongly objectivist (naïve) epistemology. In fact, the epistemological points of departure of the traditional narrative national/nationalist historians are very similar to the intuitive “pre-cognitive” theories of the past shared by most ordinary people. Both are based on the idea that the past can be narrated in a form of one true story. The paper comes to the conclusion that historiographies – at least in the Central and Eastern European countries – are formatively influenced by social determinants coming from outside the discipline to much larger extent than most of the historians are ready to admit. **Keywords:** Social function of history. Historiography. Abuse of history. Legitimization through history. Epistemology of historiography.

Téma sociálnej funkcie dejín a dejepisectva nie je nová a nie je ani jednoduchá. Nie je jednoduchá v tom zmysle, že keď sa jej chce niekto hĺbkovo venovať, musí siahnúť aj po vedomostiach z iných disciplín. Predovšetkým je potrebné rozlišovať medzi deklarovanými ideálnymi cieľmi, zámermi a úmyslami historikov a reálnou sociálnou praxou. Tiež je potrebné rozlišovať, či je reč o univerzálnej kognitívnej, resp. psychologickkej modalite, teda subjektívnej potrebe temporálneho ukotvenia sebaobrazu jednotlivca alebo je reč o inštitucionalizovanej aktivite, ktorá je súčasťou procesov sekundárnej socializácie jednotlivca. Ja sa budem venovať len prv zmienému tematickému okruhu, aj to len jednému konkrétnemu aspektu pôsobenia historikov vedcov smerom k verejnosti.

Za uplynulých 150 až 200 rokov, teda v období profesionalizácie a progresívneho povedečt'ovania dejepisectva, sa menili nielen epistemické východiská a deklarované ideály o ciele a účele historického bádania, ale aj obecenstvo, pre ktoré historici písali svoje diela. V 19. storočí, a v závislosti od konkrétneho obdobia a režimu to platí aj pre časť 20. storočia, historici písali pre vzdelanú strednú vrstvu, ktorá sa zaujímala o veci verejné a bola vo svojej dobe považovaná za jadro „národa“. Historici, prinajmenšom hlavný prúd historickej vedy, vrátane veľkých klasikov, sa prihovárali k svojim čitateľom ich jazykom, teda jazykom vzdelanej strednej triedy. Logika explanácie, ktorú uplatňovali, bola logikou nacionalizovanej/nacionalistickej strednej vrstvy a hodnotové sudy, ktoré vynášali, boli opäť postavené len na hodnotách tej istej strednej triedy/vrstvy.

V druhej polovici 20. storočia – a smerom k súčasnosti to platí v stále väčšej miere – historici začali primárne písať pre historikov. Z dejín sa čoraz viac stáva expertné poznanie pracujúce s odborným pojmovým aparátom, skúmajúcim problémy a kladúcim si otázky, ktoré sú pre laika zložité, resp. nezaujímavé, nepodstatné. Neplatí to však úplne. Dejepisecská prax sa v priebehu 20. storočia významne diverzifikovala a vedľa seba jestvovali a fungovali – a tento stav pretrváva podnes – rôzne smery a prúdy, niektoré dôsledne kritické a analytické, splňajúce najvyššie požiadavky vedeckosti, iné zase vyslovene naivné, ktoré svojimi postupmi a svojiským étosom bádania nemožno ani pri najlepšej vôli označiť za vedecké. Medzi týmito dvomi krajnými pólmi, z ktorých jeden i druhý, možno paradoxne, dnes tvorí v rámci disciplíny výraznú menšinu, existuje množstvo „prechodných“ prístupov, ktoré majú bližšie k jednej či druhej epistemologickej pozícii.

Vo svojej základnej funkcionalite sa však nezmenil sociálny účel poznania minulosti. V rámci filozofie dejín a histórie historiografie sa len nedávno začala venovať pozornosť otázke komunikácie historika s laickou verejnosťou a formatívneho vplyvu takejto, vo svojej podstate dialektickej, interakcie na tzv. epistemické cnosti historika. Inými slovami, pozornosť sa začína venovať vplyvu samotnej situácie, keď historik komunikuje s laikmi – či už prostredníctvom moderátora (obvykle publicistu, novinára či redaktora) alebo priamo s určitou cieľovou skupinou (na verejnom podujatí) – teda, ako takýto kontext vplýva na nezaujatosť, zmysel historika pre proporčnosť a nezovšeobecňovanie, resp. vôbec na presnosť vo vyjadrovaní a kvalitu sprostredkovaných informácií. Vieme, že takýto vplyv na historiografiu existuje. Dnes už je k dispozícii množstvo kritických štúdií o prípadoch, keď verejný, politický či kultúrny diskurz významne formatívne pôsobil na historickú vedu – a to nehovorím len o režimových historiografiách, v prípade ktorých ide o jednoznačnú záležitosť.

Nejde len o triviálnu tému výskumu pre filozofov, ale o dôležitý epistemologický a etický problém. A obzvlášť pokiaľ ide o historiografiu. Fyzici, chemici či biológovia síce intenzívne komunikujú s laickou verejnosťou, no v ich prípade nehrozí, že by spätne kontaminovali svoju vedeckú prax, svoj pojmový aparát, svoje explikačné postupy a štandardy myšlienkovými konštrukciami či pojmi z mimovednej sféry naivného poznania. Napríklad biológii ako vedeckej disciplíne nehrozí, že by evolučná teória bola nahradená kreacionistickou, hoci napríklad v Spojených štátoch amerických sa v tomto smere v niektorých komunitách a štátoch zvädza intenzívny ideologický boj, hlavne na pôde dozorných rodičovských rád základných a stredných škôl.

Možno nejde o najšťastnejšie prirovnanie, lebo keby v rámci biológie došlo k také-muto radikálnemu nevedeckému zvratu, mohli by sme hovoriť o významnom regrese. V prípade historiografie však možno z dlhodobejšej časovej perspektívy, teda prinajmenšom z perspektívy uplynulých dvoch storočí, hovoriť o progresívnom vyhraňovaní sa voči vplyvom z mimovednej verejnej či politickej sféry. To ale neznamená, že by vplyv mimovednej sféry na historiografiu stále nebol veľký, ba dovoľím si tvrdiť, že spomedzi všetkých disciplín vedy je dlhodobo stále najciteľnejší.

Súvisí to jednak s vyššie uvedenými epistemologickými faktormi a jednak s účelom, ktorý plní poznanie o minulosti a špecificky dejepisectvo ako vedecká disciplína v živote spoločnosti.

Samozrejme, existujú rozličné názory ohľadne prípustnosti verejnej/spoločenskej angažovanosti historikov (a *per analogiam* iných humanitných a spoločenských vedcov), resp. existujú rozličné názory ohľadne účelu historického poznania, a teda poslania historikov. Názory sa rôznia medzi dvomi krajnými pólmí, menovite, že historiografia pokiaľ chce ostať vedou, by sa mala sústrediť výlučne na svoju odbornú činnosť a riadiť sa výlučne logikou svojej výskumnej činnosti a potrebami bádania. Opačným extrémom sú názory, podľa ktorých by historiografia mala byť verejnou a angažovanou vedou, mala by aktívne reagovať na „verejnú objednávku“ a jej činnosť by mala byť primárne určená práve potrebami spoločnosti – nech už pod týmto označením rozumíme čokoľvek. Medzi týmito krajnými pólmí nájdeme veľkú škálu prechodných stanovísk líšiacich sa v rôznych ohľadoch, najčastejšie však vyzdvihovaním jedného či druhého aspektu tejto zložitej otázky. Tiež si však dovoľím tvrdiť, že v prípade väčšiny historikov ostáva táto téma nereflektovaná a že táto väčšina zaujíma k uvedenej otázke skôr intuitívne situačné *ad hoc* stanoviská.

Pochopiteľne, neexistuje jedna normatívna odpoveď na otázku, či sa majú a ak áno, tak do akej miery, historici verejne angažovať a reagovať na témy či otázky, ktoré možno z jednej, druhej alebo tretej ideologickej pozície označiť za otázky verejného záujmu.

Dejepisectvo sa ako veda vyvinulo v 19. storočí ako nacionalistická disciplína, ktorej primárnym cieľom bolo poskytnúť poznanie o minulosti „národa“ alebo podľa dobového chápania by bolo presnejšie povedať – odhaliť a sprostredkovať dejiny národa, resp. národov. Dnes už existuje nepreberné množstvo literatúry, kritických spracovaní, vďaka ktorým vieme, aké rôzne funkcie plnilo profesionálne písanie dejín za uplynulé dve storočia. Historici často pomáhali legitimizovať režimy, svetonázory, fungovali ako producenti ideologicky podmieneného poznania o minulosti – naratívy o národných dejinách suplovali funkciu mýtov, ktorých účelom bolo vytváranie skupinovej súdržnosti, alebo inak povedané, historiografia vytvárala príbehy, ktoré poskytovali identifikačné rámce s ideálnou komunitou, národom alebo etnickou, náboženskou, konfesionálnou či inak definovanou sociálnou skupinou. Tento účel samozrejme nie je jediný, ktorý poznanie o minulosti, teda dejiny, naplňajú. Ako o chvíľu uvidíme, dejiny sú aj zdrojom inšpirácie, útechy, dejiny sú zdrojom tradícií a v neposlednom rade môžu byť aj zdrojom kritického poznania o spoločnosti, človeku ako sociálnom tvorovi a o sociálnych javoch.

Inými slovami povedané, dejiny sa písali a píše s rôznym spoločenským cieľom a tento cieľ vplýval i vplýva na ich podobu alebo ju dokonca v plnej miere určoval a stále určuje. Otázkou je, čo sa má považovať za historickú vedu a aký účel má historiografia

plniť, alebo presnejšie, aký sociálny účel môže historiografia plniť bez toho, aby prestala byť vedou? Keď si kladiem túto otázku, nemám na mysli formálny status vedy, lebo dejepisectvo bolo v období uplynulých dvoch storočí vyhlasované (a aj považované) za vedeckú disciplínu aj vtedy, keď väčšina historikov bola vo svojom bádani nevedecká a poznanie, ktoré vytvárali neobstalo ako vedecké ani podľa prevládajúcich kritérií v dobe svojho vzniku. Keď hovorím o vedeckosti písania dejín mám na mysli prax výskumu a tvorby poznania o minulosti. V prípade dejepisectva to znamená nutnosť interdisciplinárnych presahov a požiatiavania si konceptov, teórií a postupov z iných humanitných a spoločenských vied.

Prinajmenšom pol storočia už nemožno považovať tradičné naratívne národné dejiny za bezproblémové vedecké poznanie o minulosti. Kritika, ktorú zožalo tradičné príbehové dejepisectvo zo strany filozofov poznania a vedy a predovšetkým filozofov dejín¹ je vo svojom jadre relevantná do tej miery, že vzdorovať jej možno azda len ignoranciou, čo je žiaľ postup, ktorý stále uprednostňuje príliš veľa historikov. Pokiaľ bude poznanie o minulosti (teda dejiny či história) vytvárané a komunikované v podobe príbehu, pokiaľ bude historik používať bežný jazyk a bude nekriticky narábať s kategóriami (predovšetkým sociálnymi kategóriami) bežného jazyka a každodennej sociálnej praxe, nebude možné hovoriť o dejinách ako o vedeckom poznaní.

Totíž príbeh (naratív) ako forma a bežný jazyk ako komunikačný nástroj predstavujú konštituenty, ktorých významotvorné účinky historik nemá a nemôže mať dostatočne pod kontrolou. A ide vskutku o zásadné významotvorné faktory. Podľa Haydena a, jed-

- 1 WHITE, Hayden. *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore; London : The Johns Hopkins University Press, 1973, ISBN 0801814693; PAUL, Herman. *The Historical Imagination*. Cambridge : Polity Press, 2011, ISBN 9780745650135; ANKERSMIT, Frank. *History and Topology : The Rise and Fall of Metaphor*. Berkeley : University of California Press, 1994. ISBN 0520080459; ANKERSMIT, Frank. *Meaning, Truth, and Reference in Historical Representation*. Ithaca : Cornell University Press, 2012. ISBN 0801450713; ANKERSMIT, Frank. *Language and Historical Experience*. Bielefeld : ZIF, 1995; JENKINS, Keith. *Re-thinking History*. London; New York : Routledge, 1991. ISBN 0415304431; JENKINS, Keith. *On "What is History?": From Carr and Elton to Rorty and White*. London; New York : Routledge, 1995. ISBN 0415097258; JENKINS, Keith. *Why History? Ethics and Postmodernity*. London; New York : Routledge, 1999. ISBN 0415164168; MUNSLOW, Alun. *Deconstructing History*. 2nd Ed. London; New York : Routledge, 2006. ISBN 9780415391443; MUNSLOW, Alun. *The Routledge Companion to Historical Studies*. Second Edition. London; New York : Routledge, 2006. ISBN 9780415385770; MUNSLOW, Alun. *The New History*. London : Pearson Longman, 2003. ISBN 0582472822; JENKINS, Keith – MUNSLOW, Alun (Eds.). *The Nature of History Reader*. London; New York : Routledge, 2004. ISBN 0415240549; ZELENÁK, Eugen. *Konstruktivizmus a pluralita v histórii*. Ružomberok : Verbum, 2011, s. 35-51. ISBN 9788080847746; ZELENÁK, Eugen. *Úvod do kritickej filozofie histórie I. Výbraní autori od druhej polovice 20. storočia po súčasnosť*. Ružomberok : Verbum, 2015. ISBN 9788056103104 (dielo je dostupné on-line: <http://www.forumhistoriae.sk/web/guest/-/uvod-do-kritickej-filozofie-historie-i-vybrani-autori-od-druhej-polovice-20-storocia-po-sucasnost>); KOŽIAK, Rastislav – ŠUCH, Juraj – ZELENÁK, Eugen (Eds.). *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava : Chronos, 2009, s. 64-228. ISBN 9788089027286; HORSKÝ, Jan. *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*. Praha : Argo, 2009. ISBN 9788025701249; ŠUCH, Juraj. *Narativný konstruktivizmus Haydena a Franka Ankersmita*. Ostrava : Universitas Ostraviensis, 2010. ISBN 9788073689353; JANČOVIČ, Ivan. *Fikcia a historický naratív*. In ŠUCH, Juraj (Ed.). *K otázkam metodológie vied (spoločenských a prírodných)*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2011, s. 59-76. ISBN 9788055703114; JANČOVIČ, Ivan. *K problematike narativity a referencie v historiografii a v umeleckej literatúre*. In *Historický časopis*, 2010, roč. 58, č. 4, s. 621-632. ISSN 0018-2575.

ného z najcitovanejších filozofov dejín v uplynulom pol storočí, konštrukcia zápletky, spôsob argumentácie a hodnotové ukotvenie príbehu závisia od tropologickej prefigurácie, ktorá je výsledkom predkritického (nie vedomého) aktu historikovej mysle. Príbeh, či už fiktívny, alebo zosnovaný z faktov o reálnych udalostiach, má stále tie isté vlastnosti a podlieha tým istým zákonitostiam vzniku. Podľa Whita každé dejiny, akokoľvek dôsledne vychádzajú z prameňov, pokiaľ majú formu naratívu (príbehu), budú mať charakter romancy, tragédie, komédie či satiry. Argumentácia obsiahnutá v každom historickom naratívne bude buď formistického, mechanistického, organistického, alebo kontextuálneho charakteru a každý moderný historický text bude explicitne či implicitne vychádzať z konkrétnej ideológie anarchistického, konzervatívneho, radikálneho či liberálneho typu.² Všetky tieto „parametre“ príbehu má historik (či akýkoľvek autor príbehu) pod kontrolou len v obmedzenej miere. Tropologická prefigurácia – teda hlbšia úroveň štruktúry textu, ktorá môže byť buď metaforická, metonymická, synekdochická, alebo ironická – určuje všetky ostatné spomenuté parametre historického (alebo správnejšie: historikom písaného) príbehu.³ Preto neprekvapuje, že napr. príbeh rozpadu Uhorska a vzniku Československa má v podaní slovenských naratívnych historikov najčastejšie podobu romancy (prípadne menej často komédie), zatiaľ čo naratívy maďarských historikov na tému rozpadu Uhorska a jeho následkov má charakter tragédie (prípadne, ale skôr výnimočne, satiry).

Obyčajný jazyk používaný ľuďmi v každodenných sociálnych interakciách, teda jazyk, prostredníctvom ktorého naratívni historici konštruujú svoje rozpravy dejín, je zdrojom ďalších ťažkostí. Presnejšie povedané, nie jazyk ako celok, ale niektoré pojmy a kategórie (predovšetkým tie, ktoré sa týkajú sociálneho sveta a života) a nadväzná naivná teória tzv. *zdravého* či *sedliackeho rozumu*, keď preniknú z bežného jazyka do odborného výkladu, predstavujú z vedeckého hľadiska problém. Totiž sociálne kategórie a koncepty bežných ľudí sú často zvečňujúce, esencialistické, stereotypné, entitatívizujúce a zovšeobecňujúce, aby som vymenoval len niekoľko problematických aspektov. Inak povedané, niektoré pojmy bežného jazyka sú často z epistemologického hľadiska chybné, lebo prisudzujú nesprávny ontický status (sociálnym) entitám, ktoré reprezentujú.⁴ Medzi takéto epistemologicky nesprávne pojmy eminentne prítomné v každodennom

2 WHITE, ref. 1, s. 7-29; ZELENÁK, *Konštruktivizmus a pluralita*, ref. 1, s. 40-42; ŠUCH, *Naratívny konštruktivizmus*, ref. 1.

3 WHITE, ref. 1, s. 31-38; ZELENÁK, *Konštruktivizmus a pluralita*, ref. 1, s. 43-46; ŠUCH, *Naratívny konštruktivizmus*, ref. 1.

4 Týmto otázkam, teda pripisovaniu nesprávneho ontického statusu, t. j. zvečňovaniu, esencializmu, entitatívizácii atď. som sa podrobnejšie venoval v VÖRÖS, László. *Analytická historiografia versus národné dejiny. „Národ“ ako sociálna reprezentácia*. Pisa : Edizioni Plus, Pisa University Press, 2010. ISBN 9788884927415; VÖRÖS, László. Ako existujú sociálne entity? Metodologické poznámky k žánru národných dejín (19. a 20. storočie). In KOVÁČ, Dušan a kol. *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2013, s. 12-29. ISBN 9788097154011 (práca je dostupná na internete: <http://www.forumhistoriae.sk/web/guest/-/sondy-do-slovenskych-dejin-v-dlhom-19-storoci>); VÖRÖS, László. Vlastenectvo aj šovinizmus, alebo len nacionalizmus? Terminologické a definíčné problémy skúmania nacionalizmov a historická komparácia. In KOVÁČ, Dušan a kol. *Slovenské dejiny v dejinách Európy. Výbrané kapitoly*. Bratislava : Veda, 2015, s. 336-371. ISBN 9788022414487; v týchto prácach pozri odkazy na ďalšiu literatúru.

ných rozpravách v moderných spoločnostiach patria napr. *národ, národnosť, rasa*, (sociálna) *skupina* alebo v období uplynulých dvoch desaťročí už aj *identita*.

Prostriedok a forma historickej reprezentácie, teda jazyk a naratív, predstavujú len dve z viacerých epistemologických/ontologických otázok, na ktoré musí historik adekvátne reagovať a prijať metodologické opatrenia, pokiaľ chce ostať v rámci vedeckej tvorby poznania o minulosti. Nejde pritom o holé teoretické špekulácie, ale reálne epistemologické problémy, ktoré ostatné spoločenskovedné a humanitné disciplíny berú veľmi vážne. V rámci sociológie, sociálnej a kultúrnej antropológie, psychológie a sociálnej psychológie, literárnej vedy atď. protiopatrenia týkajúce sa spomenutých (a ďalších nespomenutých) problémov – v podobe vedomej kritickej reflexie vlastnej bádateľskej subjektivity, konštruovania jasného analytického pojmového aparátu, otvoreného pomenovania problematických aspektov výskumu a pod. – už niekoľko desaťročí tvoria pevnú súčasť základného metodologicko-teoretického korpusu, ktorý si adeпти vedeckej práce osvojujú obvykle už v rámci prvého a druhého stupňa vysokoškolského vzdelávania.

Keď teda hovorím o vedeckom dejepisectve, mám na mysli zaujímanie práve takéhto vedomého metodologického postoja, teda zodpovedajúce konštruktívne reagovanie na nové zistenia v oblasti teórie a filozofie poznania, vedy a dejín, v oblasti sociálnej teórie a humanitných i spoločenských vied. Z tohto hľadiska naratívne dejiny, čo prinajmenšom v kontexte dejepisectiev strednej a východnej Európy znamená predovšetkým národné dejiny, nemožno považovať za vedecké poznanie. Napriek tomu národné a prevažne naratívne dejepisectvo stále ostáva dominantnou formou historickej vedy nielen vo vyššie spomenutom regióne Európy, ale globálne, všade tam, kde existuje a funguje inštitucionalizovaný európsky model dejepisectva. Ide o skutočne zaujímavý jav, v podobnej miere nepozorovateľný v iných humanitných a spoločenskovedných disciplínach. Historické školy a prúdy snažiacce sa o vedeckú rigoróznosť vo vyššie uvedenom zmysle konštantne ostávajú v rámci disciplíny menšinovým žánrom. Vo svete vedy platí, že nové relevantné prístupy, metódy, teórie a na ich základe získané poznatky, pokiaľ neboli falzifikované, sa postupne stávajú súčasťou všeobecného korpusu poznania danej disciplíny, alebo inak povedané, ustupujú z pozície avantgardy a stávajú sa mainstreamom. Ide o konštantný progresívny proces, ktorý môže mať v závislosti od mnohých rôznych faktorov rôznu dynamiku. V prípade dejepisectva však, zdá sa, je tento progres nesmierne pomalý. V rámci dejepiseckej komunity uznávané a nadpriemerne citované školy a prístupy – napríklad dejiny pojmov (*Begriffsgeschichte*), cambridgeská škola dejín politických pojmov, Annales, sociálne dejiny/dejiny spoločnosti bielefeldskej školy (*Gesellschaftsgeschichte*), rôzne smery historickej antropológie a dejín kultúry, mikrohistória, nové kultúrne dejiny, rôzne prúdy historických rodových štúdií a škôl zameraných na skúmanie sociálnych fenoménov ako nacionalizmus, rasizmus, diskriminácia a pod. – ostávajú so svojimi prístupmi, metódami, teóriami a vôbec epistemologickými východiskami vo všeobecnosti v pozícii permanentnej avantgardy. Niektoré z menovaných škôl majú za sebou 40, 60 či 80 rokov progresívneho vývoja a predsa dodnes existujú „len“ ako elitné, ale zároveň periférne, smery. Prečo sa ich metódy, teórie a poznanie nestalo súčasťou historiografického mainstreamu?

Ide o zaujímavý fenomén, ktorý sprevádza niekoľko paradoxov. Vyššie menované (a ďalšie nomenované) školy a prúdy čiastočne vďaka za svoj vznik a vývoj potrebe vy-

hraniť sa tradičnému národnému naratívne mu dejepisectvu, ktoré v priebehu 20. storočia bolo čoraz menej možné považovať za formu vedeckej produkcie poznania. Vo verejnom povedomí sú však spomenuté školy – možno s výnimkou niekoľkých výnimočných vedúcich osobností – málo známe alebo úplne neznáme. V laickom ponímaní stále prežíva kánonický obraz historiografie ako vedy vytvorený na základe tradičného naratívneho národného dejepisectva z obdobia 19. a 20. storočia: Historikom je ten, kto povie pravdivý príbeh o tom, „ako to skutočne bolo, ako sa to skutočne udialo“ – za predpokladu, že konzument dejín (divák, poslucháč, čitateľ) akceptuje vedeckú autoritu historikov.

Zaujímavosť takéhoto stavu vecí vynikne, keď sa pozrieme na „ideálny obraz“ vedcov z iných disciplín. So značnou dávkou zjednodušenia povedané, biológov si dnes už zrejme málokto predstavuje ako ľudí behajúcich po lúke so sieťkami na motýle alebo ako ľudí križiacich odrody hrachu vo svojom laboratóriu, ktoré je v skutočnosti záhradkou. V rámci bežnej populácie existuje jednoznačné povedomie o vysokej miere sofistikovanosti biológie a existencii špecializácií a pododborov ako mikrobiológia, molekulárna biológia či genetika. Pochopiteľne, taktiež sa zmenil pojmový aparát a spôsob vysvetľovania „biológov“ pri komunikácii s laikmi, napr. v porovnaní s obdobím pred štyroch či šiestich desaťročí. Domnievam sa, že nie je potrebné uvádzať ďalšie príklady z oblasti fyziky či chémie. Podobný argument však platí aj pre sociológiu. Všeobecné vnímanie sociológie a sociológov dnes už taktiež nevychádza z obrazu comteovskej či spencerovskej sociológie z konca 19. storočia.

Pri skúmaní príčin takéhoto stavu je možné dospieť k viacerým odlišným vysvetleniam podľa toho, aké faktory a determinanty budeme akcentovať. V princípe však vysvetlenia môžu byť kognitívneho, inštitucionálneho a funkcionálneho charakteru. Stav, keď popredné historické vedecké školy a ich postupy dlhodobo a stabilne zotrávajú v rámci disciplíny v pozícii minority a v rámci spoločenskej reflexie sú takmer úplne neznáme; a stav, keď sa tradičnému národnému naratívne mu dejepisectvu, napriek desaťročiam veľmi relevantnej kritiky zo strany filozofov dejín a metodológov spoločenských vied, darí úspešne prežívať, reprodukovať a mutovať do „vedeckejšie“ pôsobiacich, ale v skutočnosti stále skôr pseudovedeckých podôb, nepochybne súvisí so zastaraným systémom výučby dejín a prípravy profesionálnych historikov, so špecifikami súvisiacimi s personálnou politikou výskumných inštitúcií a hodnotením kvality vedeckej činnosti, nedostatočným financovaním, politickými tlakmi a zásahmi a pod. Inštitucionálne faktory sú najjednoduchšie identifikovateľné a skúmateľné, ale v pozadí za nimi je potrebné hľadať kognitívne, psychologické a sociálnopsychologické činitele. Týmto sa dostávame späť k úvodnému odseku a hlavnej téme tohto článku: sociálnemu účelu dejín (t. j. poznania určitých aspektov diania v minulosti) a dejepisectva (disciplíny zameranej na organizovanú systematickú tvorbu dejín).

Ako som spomenul v úvode, pri skúmaní sociálnej funkcie (kolektívnej) pamäte a spomínania je potrebné rozlišovať medzi individuálnou kognitívnou kapacitou (a potrebou) ľudských bytostí vytvárať temporálnu perspektívu vlastnej fyzickej existencie v sociálnom a prírodnom prostredí (teda percepciou seba ako kontinuálne existujúcej integrálnej bytosti – „Ja“) a inštitucionalizovanou rovinou tvorby a manipulácie s obsahmi „pamäte“. I keď sa domnievam, že jedno nemožno dôsledne skúmať bez skúmania

druhého, je dôležité spomínané roviny nezamieňať či neadekvátne zmiešavať do jedného fenomenálneho celku.

Pokiaľ ide o sociálne funkcie dejepisectva, k dispozícii máme množstvo literatúry.⁵ Viacerí autori vypracovali rôzne členité klasifikácie, ktoré v nasledujúcich odsekoch zhutním do troch základných bodov. Nasledujúca typológia primárne nevypovedá o motíváciách vykonávateľov disciplíny, teda nebude reč o predstavách historikov, prečo píšu dejiny a pre koho píšu dejiny. Tiež nebude reč o funkcii úzko odborného historiografického diskurzu, teda nasledujúca klasifikácia nebude primárne typizovať funkciu odborných dejepiseckých prác písaných historikmi odborníkmi výlučne pre historikov odborníkov. Reč bude skôr o bežnými sociálnymi aktérmi všeobecne zdieľanej predstave dejín ako niečoho, čo tvorí prirodzenú a nevyhnutnú súčasť prítomnosti. Nasledujúca typológia bude hovoriť o funkcionalite historického poznania rôznorodej kvality a úrovne v sociálnych kontextoch – poňúc indoktrináciou v rámci procesov primárnej a sekundárnej socializácie, cez ritualizované kolektívne akty, končiac individuálnou „konzumáciou“ dejín.⁶

Na označenie prvého bodu všeobecnej typológie sociálnej funkcie dejín sa výborne hodí klasická fráza: *Historia magistra vitae est*. Pri tejto funkcionalite historické poznanie slúži primárne ako zdroj poučenia ohľadne spoločenských, politických (mocenských), ekonomických, kultúrnych atď. javov pre potreby súčasnosti, resp. budúcnosti. Ako prototypický príklad možno spomenúť Machiavelliho spis *Vladár*. Niccolò Machiavelli analyzoval minulé udalosti, konanie a činy panovníkov, vojvodov, politikov, aby tak príkladmi podoprel svoje tézy o charaktere moci a ovládania. Historické príklady mu slúžili v prvom rade ako zdroj praktického poučenia a ako ilustrácie správnosti ním navrhovaných postupov na dosiahnutie, udržanie a prípadne aj zvýšenie nadobudnutej moci nad územím a obyvateľstvom. Pochopiteľne, pod túto funkcionalitu spadá akýkoľvek pragmatický prístup ku skúmaniu javov a činov ľudí v minulosti. Niektoré odvetvia vojenských, hospodárskych, právnych, sociálnych, demografických a ďalších odvetví historického bádania sa vyslovene zameriavajú na získavanie konkrétnych informácií

-
- 5 HOBSBAWM, Eric J. The Social Function of the Past: Some Questions. In *Past and Present*, 1972, č. 55, s. 3-17. ISSN 0031-2746; MOMMSEN, Wolfgang J. Social Conditioning and Social Relevance of Historical Judgments. In *History and Theory*, 1978, roč. 17, č. 4, s. 19-35. ISSN 1468-2303; SCHIEDER, Theodor. The Role of Historical Consciousness in Political Action. In *History and Theory*, 1978, roč. 17, č. 4, s. 1-18. ISSN 1468-2303; FABER, Karl-Georg. The Use of History in Political Debate. In *History and Theory*, 1978, roč. 17, č. 4, s. 36-67. ISSN 1468-2303; FINLEY, Moses I. *The Use and Abuse of History: From the Myths of the Greeks to Lévi-Strauss, the Past Alive and the Present Illumined*. New York : Penguin Books, 1990. ISBN 0140134433; FLORESCANO, Enrique. The Social Function of History. In *Diogenes*, 1994, roč. 42, č. 168, s. 41-49. ISSN 1467-7695; TOSH, John. The Uses of History. In TOSH, John. *The Pursuit of History. Aims, Methods and New Directions in the Study of Modern History*. 5th ed. New York : Longman/Pearson, 2010, s. 29-57. ISBN 9780582894129; MOSES, A. Dirk. Hayden White, Traumatic Nationalism, and the Public Role of History. In *History and Theory*, 2005, roč. 44, č. 3, s. 311-332. ISSN 1468-2303; LLOYD, G. E. R. History. In LLOYD, G. E. R. *Disciplines in the Making. Cross-Cultural Perspectives on Elites, Learning, and Innovation*. Oxford; New York : Oxford University Press, 2009, s. 58-75. ISBN 9780199567874.
- 6 Nasledujúca typológia si nenárokje na úplnosť. Dali by sa vymedzit' ďalšie funkcionality (história ako forma zábavy alebo fenomén, ktorý sa v odbornej literatúre označuje ako „public history“), ale z rozsahových dôvodov si to nemôžem na tomto mieste dovoliť, a tiež to nie je potrebné z hľadiska argumentácie v prospech hlavných téz tohto textu.

kvôli pochopeniu určitého fenoménu v súčasnosti alebo lepšiemu zvládnutiu úloh súčasnosti. Napríklad detailný výskum rôznych aspektov vojenských ťažení, bitiek a stratégií je dôležitou súčasťou prípravy dôstojníckych kádrov ozbrojených síl – pri budúcich veliteľoch vojenských operácií sa očakáva, že sa doslova poučia z chýb svojich „predchodcov“, resp. inšpirujú sa ich úspešnými postupmi a stratégiami.⁷ Podobne, súčasťou zvládania veľkých ekonomických kríz je skúmanie udalostí podobného charakteru a rozsahu v minulosti, pričom primárnou motiváciou je dozvedieť sa niečo viac o tej aktuálnej.⁸ Kategóriou samou o sebe sú historické práce venované nedemokratickým režimom 20. (a 21.) storočia, vojnám, genocídám, diskriminačným politikám a diskriminácii, nacionalizmu, rasizmu, sociálnym krízam a pod., ktoré explicitne alebo implicitne majú pôsobiť ako memento, varovanie či návod, aby sa minulosť neopakovala.

Legitimizačná funkcia dejín je zrejme najlepšie preskúmaným aspektom pôsobenia dejepisectiev v rôznych krajinách a režimoch v 19. a 20. storočí.⁹ Keď je reč o tejto funkcionalite poznania o minulosti väčšine historikov aj laikov prídu na um predovšetkým kompromitované historiografie nedemokratických režimov. Vyššie citované práce filozofov dejín (H. Whita a ďalších) však nabádajú na skúmanie ideologických vplyvov na historiografie a zároveň ideologické pôsobenie dejín na hlbších úrovniach konštrukcie naratívu, resp. interpretácií a argumentácií. Okrem explicitnej legitimizácie politického režimu, hospodárskeho systému, diskriminácie či dokonca eliminácie etnický či inak kategoricky definovaných skupín obyvateľstva, či politických, sociálnych a hospodárskych reforiem, tradícií atď., možno skúmať aj implicitnú legitimizáciu stereotypných konštrukcií, sociálnych kategórií a naivných teórií o javoch sociálneho života, zmyslu a významu dejín pre národne alebo inak definovanú kolektívnu sociálnu entitu. Samotná legitimizačná forma má rôzne podoby: napríklad mimovoľné narábanie so sociálnymi kategóriami, ako keby odkazovali na prirodzené entity, obhajovanie javu, udalostí, rozhodnutí a konzekvencií a pod. ako „menšieho zla“ alebo „historickej nevyhnutnosti“, či „prirodzeného vývinu“. Každá takáto argumentácia musí nevyhnutne vychádzať z určitých ideologických premis, ktoré poskytujú orientačné rámce: čo je dobré a čo škodlivé, čo je správne a čo chybné, čo je prirodzené a čo umelé, čo je ospravedlniteľné a čo je neprijateľné.

S legitimizačnou funkciou úzko súvisí *ukotvujúca* (alebo „identitovorná“) funkcionalita historického poznania. Väčšina ľudí, vrátane historikov, sa stotožňuje s naratívmi o dejinách svojich základných referenčných skupín (či už to bude dejinný naratív ná-

7 MURRAY, Williamson – SINREICH, Richard Hart. *The Past as Prologue. The Importance of History to the Military Profession*. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. ISBN 9780511219924.

8 Po splasnutí veľkej hypotekárnej bubliny v Spojených štátoch amerických a následnej globálnej ekonomickej kríze sa znahonásobil počet aj historických (alebo s historickými dátami pracujúcich) textov venujúcich sa danému javu v rôznych periódach 19. a 20. storočia. Asi najviac pozornosti vyvolala práca francúzskeho autora Thomasa PIKETTYHO *Kapitál v 21. storočí*. Bratislava : Ikar, 2015. ISBN 9788055142487, ktorý je síce ekonómom, ale extenzívne pracoval s historickými sériovými dátami a prácami hospodárskych historikov.

9 Pre slovenský kontext pozri HUDEK, Adam. *Najpolitickejšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948 – 1968*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010. ISBN 9788097030230 (práca je dostupná online: <http://www.forumhistoriae.sk/web/guest/-/najpolitickejsia-veda-slovenska-historiografia-v-rokoch-1948-1968>) – tam sa nachádzajú aj odkazy na ďalšiu literatúru.

roda, sociálnej triedy, náboženskej organizácie/skupiny, alebo iných sociálnych skupín a kategórií). Pod stotožňovaním sa či ukotvovaním sa mám na mysli prijímanie veľkých historických naratívov z tzv. *ingroup*-perspektívy, teda akceptovanie napr. príbehu „národa“ ako vypovedajúcom aj o osobe a existencii individuálneho prijímateľa. Ide o jeden z mnohých mechanizmov sociálnej identifikácie. Niektoré sociálno-psychologické výskumy pritom naznačujú, že pri tomto stotožňovaní sa nie je podstatné množstvo a detailnosť informácií na strane stotožňujúceho sa jednotlivca. Kľúčové je vedomie existencie dejín referenčnej skupiny, ich detailné ovládanie nie je nevyhnutnosťou z hľadiska funkcionality (úspešnosti) skupinovej seba-identifikácie.¹⁰

Je evidentné, že druhá a tretia funkcionalita poznania o minulosti je v sociálnej praxi v podstatne väčšej miere prítomná a má väčší sociálny dopad ako na prvom mieste uvedená *Historia magistra vitae est*. Patrí medzi takmer univerzálne zdieľané dogmy modernity, že história predstavuje jeden zo základných fundamentov existencie sociálnych a inštitucionálnych foriem organizácie ľudstva. Bez niečoho, čo sa rutinne označuje za „historickú identitu“ či (možno o niečo presnejšie) „historickú tradíciu“, je údajne nepredstaviteľná sociálna kohézia a jestvovanie, resp. „život“, národov a podobných sociálnych entít. Bez sociálnej kohézie je zas nepredstaviteľná dlhodobejšia existencia inštitucionálnych foriem a organizácií. Podotýkam, že vyššie uvedené tézy sa objavili v období osvietenstva a ďalej boli teoreticky rozvíjané v priebehu 19. storočia. Do dnešných dní tieto koncepcie nutnosti historickej dimenzie sú určujúcim spôsobom prítomné a jednoznačne podmieňujú formu (prinajmenšom) inštitucionalizovaných procesov sekundárnej socializácie – teda predovšetkým školskú výučbu dejepisu, politiky pamäti, rituály spomínania a pripomínania.

Rovnako je evidentné, že tieto dve sociálne funkcie dokáže efektívne naplňať práve tradičné naratívne národné dejepisectvo. V priebehu 19. storočia sa historiografia ako vedecká disciplína ustanovovala a organizovala presne podľa vyššie uvedených premis. Priznaným programovým cieľom utvárajúcich sa národných dejepisectiev v 19. a 20. storočí bolo poskytnúť idei národa historickú dimenziu, vytvoriť príbeh dejín štátov, inštitúcií a organizácií, konštruovať biografie významných predstaviteľov národa, štátu a cirkvi, konštruovať historické tradície, ktoré sa mali javiť ako starobylé. Národné historiografie takýmto spôsobom prispievali a prispievajú k potvrdzovaniu a reprodukovaniu zvečňujúceho konceptu národa ako objektívnej historickej entity.

Súčasná vedecká historiografia by tieto dve funkcie sotva dokázala úspešne naplňať. Totiž vyššie menované prúdy kritického dejepisectva sa vymedzujú práve voči tým vlastnostiam tradičných národných dejepisectiev, ktoré umožňujú/zaručujú ich legitimitačnú a ukotvujúcu funkciu. Ba dokonca niektoré smery vedeckého historického bádania kriticky skúmajú práve vznik, vývoj a rozšírenie uvedenej historizujúcej koncepcie dejín ako zdroja „identity“, „legitimity“ a „práva“ na národnú existenciu, čím významnou

10 Pozri CONDOR, Susan. "Having History" : A Social Psychological Exploration of Anglo-British Autostereotypes. In BARFOOT, C. C. (Ed.). *Beyond Pug's Tour: National and Ethnic Stereotyping in Theory and Literary Practice*. Amsterdam; Atlanta, GA : Rodopi, 1997, s. 213-253. ISBN 9789042001688; CONDOR, Susan. Pride and Prejudice: Identity Management in English People's Talk about 'This Country'. In *Discourse & Society*, 2000, roč. 11, č. 2, s. 175-205. ISSN 1460-3624.

mierou prispievajú k dekonštrukcii koncepcií založených na predstave prirodzenosti a nevyhnutnosti práve týchto dvoch funkcionalít poznania o minulosti.

Cieľom tohto textu nie je hodnotiť, či vyššie uvedené sociálne funkcionality historického poznania sú nevyhnutné alebo len produktom určitých sociálnych konštelácií, resp. či sú vo svojom pôsobení užitočné, či škodlivé. Ide o komplexnú otázku, na ktorú je nutné nazeráť z rôznych perspektív a na ktorú nepochybne existuje viac než len jedna relevantná odpoveď. Mojmím zámerom je upozorniť na paradoxný stav, keď verejné vnímanie historickej vedy je založené na obraze dávno prekonaných podôb historiografie a keď sa od historikov očakáva produkcia takých rozpráv o minulosti, ktoré nie sú v súlade s aktuálnymi vedeckými štandardmi výkonu humanitných a spoločenských vied. Tento stav má vplyv aj na dejepisectvo ako disciplínu vedy a z toho dôvodu predstavuje problém, ktorý si vyžaduje pozornosť. Mnohí historici sa domnievajú, že tieto otázky sa historiografie netýkajú a prenechávajú ich filozofom dejín. Väčšinou to má potom za následok úplnú ignoranciu problému, keďže filozofiu dejín len málo historikov považuje za partnerskú disciplínu. Aj z týchto dôvodov je dnes historiografia pokiaľ ide o epistemologické východiská bádania pravdepodobne jednou z najroztrieštenejších disciplín humanitných a spoločenských vied. Keď určitý čas paralelne jestvujú v rámci jednej disciplíny viaceré metodologické a teoretické kánony, môže ísť o súčasť progresívneho procesu výmeny, resp. etablovania sa nových epistemologických východísk. Keď však v rámci jednej disciplíny dlhodobo vedľa seba existujú navzájom protichodné epistemológie, je to obvykle prejavom krízy. Aby bolo možné krízu prekonať, je potrebné skúmať jej príčiny, porozumieť faktorom, vďaka ktorým dokáže dlhodobo pretrvávať. Takéto skúmanie však nevyhnutne musí byť interdisciplinárne. Historiografie v strednej a východnej Európe, ale aj v iných oblastiach, pravdepodobne budú vo svojej prekonanej tradičnej naratívnej, národnými a inými ideológiami podmienenej podobe aj naďalej existovať a reprodukovať sa, keďže plnia veľmi konkrétne sociálne účely. Zároveň však pre zachovanie zmysluplnosti historiografie ako disciplíny vedy je kľúčové túto tradičnú historiografiu demaskovať a jasne pomenovať, že v jej prípade nejde o získavanie vedeckého poznania, ale práve naopak, tvorbu sofistifikovaných moderných mýtov pôvodu, zlatého veku, hrdinstva a pod. vo forme dejinného príbehu „národa“.

* Práce na príprave tohto textu boli realizované v rámci projektu VEGA 2/0139/13 *Historická pamäť a dejiny Slovenska – procesy instrumentalizácie a manipulácie v 19. a 20. storočí*; táto práca je výstupom ústavnej úlohy Historického ústavu SAV *Metodika historického skúmania fenoménu nacionalizmu (interdisciplinárne inspirácie)*.

Mgr. László Vörös, Phd.
Historický ústav SAV
P. O. BOX 198, 814 99 Bratislava, Klemensova 19
e-mail: histvoro@savba.sk

DEJINY DOPRAVY NA SLOVENSKU 1938 - 1948 (1950)

(Jej hranice a limity)

MIROSLAV SABOL

VEDA

ETIKA BÁDATEĽA VO VZŤAHU K MINULOSTI A SÚČASNOSTI

PETER ŠVORC

ŠVORC, Peter. The ethics of the researcher in relation to the past and present. *Historický časopis*, 2016, 64, 4, pp. 631-638, Bratislava.

The ethical dimension of the work of the historian is multi-dimensional. It is most frequently associated with trivial failure to respect rights of authorship or not mentioning the sources from which a historian drew information, which is perceived as unethical by the lay public as well as the by the professionals.

However, the relationship of a researcher to the past and so also his interpretation of the events is hidden from the eyes of the public and difficult to uncover even for experts. It is determined by many factors, especially the fact that a researcher belongs to a particular group in the population and holds its values. This penetrates into his evaluation and description of the past, sometimes leading to underthrusting of the public with his own or group „truth“. The question of the ethical behaviour of the historian appears at this point. It is more serious because the work of a historian is difficult to monitor but has a real impact on society.

Key words: Historical research. Ethics of the researcher. Interpretation of history.

Etický rozmer práce historika má viacdimenzionálnu podobu. Prvé, čo nás pri tejto otázke napadne, je korektné preberanie údajov z archívnych materiálov a z literatúry, s ktorou historik pracuje, poukázanie na zdroje, z ktorých čerpal, citovanie autora, od ktorého prevzal informácie alebo sformulované myšlienky či závery. Tento rozmer etiky práce historika je v našich úvahách takmer vždy na prvom mieste. Pravdepodobne aj preto, že dnes sa celá spoločnosť už inakšie stavia k ochrane duševného vlastníctva a dáva ho nielen do roviny morálky, ale aj do trestnoprávnej roviny, kde preberanie, resp. ostro povedané, vykrádanie textu a prezentovanie ho ako výsledku vlastnej práce nemusí mať len dohru v strate dôvery k bádateľovi v jeho odbornej komunite, ba niekedy aj v širšej časti spoločnosti, ale aj v súdnej sieni.

Tento rozmer našej práce je najviditeľnejším a najkontrolovateľnejším rozmerom, ktorý nesleduje len odborná komunita, ale neraz aj laická verejnosť.

To, čo však zostáva skryté očiam verejnosti a je takmer neodhaliteľné laikmi a ťažko odhaliteľné aj pre odborníkov, je náš vzťah k minulosti, k stopám, ktoré zanechali po sebe naši predchodcovia. Následne však aj historikova interpretácia skúmaných udalostí v jeho písomnom či ústnom prejave.

Ak však chceme hovoriť o etike práce historika, nevyhnutne si musíme najskôr položiť otázku o zmysle našej práce, o jej význame pre spoločnosť i pre jednotlivca. Tento dopyt sa nevyhnutne spája s ďalším a rovnako dôležitým problémom, na ktorý doteraz neexistovali a neexistujú rovnaké odpovede, a ktorý patrí vari k najťažšie zodpovedateľným. Aký je zmysel dejín a aké je smerovanie ľudskej spoločnosti. Odpoveď naň bude aj odpoveďou na otázku o zmysle práce historika, a zároveň aj východiskom pre odpoveď na ďalšiu otázku – otázku etiky práce historika.

Problémov v súvislosti s profesiou historika je viac ako dost'. Nakoniec, nie je to špecifikum len histórie ako vedy, ale je to povinnosť všetkých vedných disciplín, aby si kládli otázky a hľadali na ne adekvátne odpovede.

O zmysle dejín a ich smerovaní uvažovali už starovekí myslitelia. Ponúkali síce aj odpovede, ale, ako ukázali ďalšie obdobia, tie boli iba odrazovou doskou pre úvahy ich stredovekých, novovekých i súčasných mysliteľov – najprv len filozofov, neskôr už aj historikov, ktorí sa dejinami zaoberali na profesionálnej báze. Ich odpovede sa v mnohom líšili, keďže súviseli s dobou, v ktorej žili, s ich vedomosťami, vzdelaním ako takým, s ich rozhl'adenosťou a svetonázorom, ktorý vyznávali.¹

Antický filozof Platón spájal počiatok dejín s tzv. zlatým vekom, ktorý dával do súvislosti s vládou bohov a zmysel dejín videl v ich smerovaní k „ideálnemu štátu“, ktorý síce nebude mať rovnakú podobu ako v čase „zlatého veku“, ale bude pre človeka oveľa prijateľnejším ako doba, v ktorej aktuálne žije.

Židovsko-kresťanské vnímanie sveta, a teda aj zmyslu dejín spočíva v počiatku, v stvorení sveta a v jeho konci. V stredoveku túto koncepciu rozpracoval predovšetkým Augustín Aurélius, ktorý vo svojej práci *O Božom štáte* písal o dvoch svetoch – o Božom štáte a o pozemskom štáte. Tie sa podľa neho v priebehu dejín vyvíjajú sčasti oddelene a nezávisle na sebe, a niekedy sa aj prekrývajú. Vo svojej podstate však smerujú k vzájomnému oddeleniu, no definitívne sa od seba oddelia až pri poslednom súde. Dejiny sú podľa Auréliea realizáciou Božieho plánu, začínajú stvorením a končia druhým príchodom Krista, teda konečným víťazstvom Božieho štátu. Dejinný vývoj ľudstva Aurélius chápal ako zápas dvoch antagonických princípov, dvoch obcí – Božej obce a obce diablových prívržencov. Božia obec symbolizuje princípy kresťanskej viery, preto je zároveň cestou vedúcou k večnému spaseniu. Naopak, diablova obec je stelesnením princípu zla, hriechu, t. j. je cestou vedúcou k večnému zatrateniu. Historický boj medzi oboma obcami však podľa neho prebieha v pozemskom svete a skončí sa definitívnym víťazstvom Božej obce a nastolením večného kráľovstva Božieho. Inak povedané, dejinný proces smeruje od nedokonalého k dokonalému.²

Princíp smerovania k dokonalosti, a teda i takéhoto zmyslu dejín, nachádzame aj u ďalších filozofov či už obdobia renesancie a humanizmu, osvietenstva, romantizmu, neobchádza ho ani pozitivismus 19. storočia, ani marxistická filozofia.

Každý ideový smer si však v podstate rovnaký zmysel dejín prispôbil svojim východiskám a špecifikáciami, nakreslil ho v podobe, ktorej rozumel a ktorú si vedel predstaviť: idealistické koncepcie ho vnímali v duchovnej podstate dejín³, materialistické zas v materiálnej, pozemskej⁴, v podobe spravodlivého štátu, ktorý sa o svojich občanov postará tak, ako to oni sami potrebujú.

1 Viac pozri: DUPKALA, Rudolf. *Úvod do filozofie dejín*. Bardejov : Fotopress, 1998.

2 Sv. Augustín. *Boží štát. 1. zväzok*. Bratislava : Lúč; Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 2005, 454 s.; Sv. Augustín. *Boží štát. 2. zväzok*. Bratislava : Lúč; Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 2005, 446 s.

3 Napríklad VOLTAIRE, François-Marie. *Vláda Karola XII. Storočie Ludovíta XIV.* Bratislava : Tatran, 1988; HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich. *Filozofie dejín*. Pelhřimov : Nová tiskárna Pelhřimov, 2004, 304 s..

4 MARX, Karel. *Kapitál : kritika politickej ekonomie*. 4 zväzky. Praha : Svoboda, 1978 – 1980; MARX, Karol – ENGELS, Friedrich. *Nemecká ideológia: kritika najnovšej nemeckej filozofie v jej predstavite-*

Tieto idealistické a materialistické koncepcie zmyslu dejín a smerovania ľudskej spoločnosti sa následne premietli do chápania dejín a do ich výkladu. Historici akcentovali totiž tú stránku v živote a vývoji spoločnosti, ktorá zodpovedala ich ideovým východiskám. Pritom k nim dospeli rôznou cestou – vzdelaním, výchovou, osobnou skúsenosťou, alebo aj, a to v totalitných režimoch, priamou požiadavkou aktuálnej štátnej moci.

Pohľad do minulosti cez prizmu ideovej orientácie potom historikov *a priori* nasmeroval k tým momentom skúmanej histórie, ktoré potvrdzovali ich ideové východiská. Tento proces výskumu prebiehal buď s nie vedomým, alebo s cieľným zámerom nájsť dôkazy, oporné piliere ich výkladu dejín tak, aby pohľad do minulosti potvrdzoval správnosť záverov historika a poslúžil vysvetleniu aktuálneho stavu spoločnosti.

Pokiaľ minulosť mala cielene poslúžiť na zdôvodnenie konania tých, čo boli pri moci, a to bez ohľadu na charakter spoločnosti, do popredia vystupovali také udalosti v dejinách, ktoré poskytovali ich interpretovi – historikovi – stavebný materiál pre jeho dejinný konštrukt a vysvetlenie minulosti tak, aby poslúžilo vládnej moci pri upevňovaní jej pozícií. Historická interpretácia minulosti vlastne presviedčala príjemcu, že všetko je v poriadku, že aktuálna prítomnosť je logickým vyústením historického vývoja spoločnosti, historických tendencií a smerovania spoločnosti, že zodpovedá základnému zmyslu a poslaniu dejín ako takých, teda, že naplňa objektívne daný zmysel dejín.

V tomto okamihu sa dostávame na vratkú pôdu práce historika, do momentu, v ktorom sa objavuje otázka etiky v práci bádateľa.

Ak hovoríme o histórii ako o vede, tak musíme akceptovať skutočnosť, že histórii ako vede a jej nositeľom, historikom, ide o objektívne, a teda pravdivé poznanie minulosti. Platí to pre každého vedca, bez ohľadu na jeho ideové zázemie. Iný ako objektívny prístup a iné ako pravdivé poznanie totiž nespĺňa charakter vedeckosti a je v podstate nevedecké a nepravdivé. Je v podstate falšovaním dejín. Potrebu pravdivosti si bádatelia uvedomovali už v staroveku, ako na to upozornil Georg Friedrich Hegel v práci *Filozofia dejín (Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte)*,⁵ keď písal o Herodotovi a Tukydidovi a vyzdvihol ich „bezprostredné dejepisectvo“ – teda také, pri ktorom obaja uvedení starovekí autori opisovali udalosti, ktorých boli sami svedkami alebo boli ich súčasníkmi. Humanistická a renesančná historiografia, ktorá dejiny zosvetštila, eliminovala z nich transcendentné sily a svojím prístupom k histórii potvrdila požiadavku pravdivosti poznania i výkladu a takých metód v práci historika, ktoré mu pomôžu dopátrať sa pravdy. Osvietenci túto tendenciu potvrdili. François-Marie Voltaire kriticky vystupoval proti akémukoľvek falšovaniu dejín. Výpovede o historických udalostiach, ktoré nepotvrdili ich súčasníci, odmietal ako bájky. Popisovanie historických faktov spojil s filozofickým premýšľaním o nich, o ich príčinách, zmysle a význame pre prítomnosť a v určitých súvislostiach aj pre budúcnosť ľudstva.⁶ Pozitivistu požiadavku vedeckosti, a teda pravdivosti v práci historika zdôraznili ešte viac. Pre historikov 20. storočia to už bola prirodzená požiadavka. Do istej miery im prácu a hľadanie pravdy uľahčilo „objavenie“ hypotézy. Karl R. Popper sa podrobne zaoberal práve hľadaním pravdy vo vede

---

loch Feuerbachovi, B. Bauerovi a Stirnerovi a kritika nemeckého socializmu v jeho rozličných prorokoch. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1961.

5 HEGEL, ref. 3

6 DUPKALA, ref. 1, s. 42-45.

aj prostredníctvom hypotéz a tým, ako k pravde dospieť. Popperova základná téza znela: *Veda je hľadáním pravdy*. Na tejto ceste by mal bádateľ neustále overovať svoje hypotézy, podrobovať ich kritike, čo znamená skúšanie, pokusy a eliminovanie omylov.⁷

Poznávať dejiny a pravdivo o nich písať bola a je požiadavka, ktorú sa historici v zásade snažili a snažia dodržať, pričom si väčšina z nich uvedomuje celý rad objektívnych rizík na tejto ceste poznania, o čom svedčí existencia mnohých prác – štúdií i monografií, v ktorých ich autori jednak na tieto riziká upozorňujú a jednak hľadajú spôsoby, ako ich eliminovať.⁸

Jedno z hlavných rizík pre objektivitu historického výkladu spočíva v tom, že historik vždy bol a je súčasťou určitej skupiny ľudí, charakterizovanej ich sociálnou, etnickou, konfesionálnou, ideovou, štátnou, regionálnou a inou príslušnosťou, ktorá determinuje ich potreby, ich požiadavky i pohľad na svet, a to nielen súčasný a budúci, ale aj na svet minulý, a na ten dokonca zvlášť. Minulosť totiž vždy bola základom, na ktorom ľudia stavali tak svoju prítomnosť, ako aj budúcnosť. Nemohli ju odignorovať, nevnímať si ju. Potrebovali a potrebujú ju poznať. Vari najevidentnejšie to vidieť na národnom spoločenstve. To si najmä od 19. storočia potrebovalo upevniť pocit totožnosti – tej národnej, a bez poznania minulosti to nebolo možné dosiahnuť.⁹

Preto spoločnosť, vlastne všetky rôznorodé spoločenstvá či skupiny, potrebovali históriu ako vednú disciplínu a historikov, ako jej profesionálnych alebo hoci len amatérskych nositeľov, ktorých je dokonca ochotná materiálne podporovať. Spoločnosť však očakávala a očakáva od historikov, aby potvrdili oprávnenosť jej požiadaviek, aby, ako jej príslušníci, stáli na jej strane, aby sa nestali odpadlíkmi, ba dokonca jej „zradcami“. Aby si zachovali „tvár“, pravda takú, akú od nich tá-ktorá skupina očakáva.

Otázka však znie, či pod takýmto tlakom spoločnosti, pod nánosom cieľenej výchovy,¹⁰ ktorou prešiel každý člen danej spoločnosti od svojho útleho veku, je jej príslušník, hoci s historickým vzdelaním a odbornou historickou prípravou, schopný naozaj objektívne a bez zaujatosti interpretovať minulosť takú, aká v skutočnosti bola, či sa dokáže vymaniť zo svojich determinácií, či si vie vybudovať a uchovať vlastnú profesionálnu autonómiu, a nakoniec, či dokáže odolávať otvoreným alebo skrytým tlakom tej spoločnosti, z ktorej vyšiel a ku ktorej aj patrí.¹¹ Inými slovami, či sú výsledky práce historika (interpretácia dejinného vývoja) objektívne, zodpovedajú reálnej minulosti a z tohto pohľadu je aj práca a pôsobenie historika objektivne etické alebo takým nie je.

7 POPPER, Karl R. *Hľadanie lepšieho sveta. Prednášky a state*. Bratislava : Archa, 1995, s. 44-45.

8 Napríklad RAPANT, Daniel. Logika dejín. In *Kultúrny život*, 1968, č. 33, s. 8-9; APPLEBYOVÁ, Joyce – HUNTOVÁ, Lynn – JACOBOVÁ, Margaret. *Jak říkat pravdu o dějinách. Historie, věda, historie jako věda a Spojené státy americké*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2002; BERGER, Stefan – FELDNER, Heiko – PASSMORE, Kevin (eds.). *Jak se píšou dějiny. Teorie a praxe*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2016 a iné.

9 APPLEBYOVÁ – HUNTOVÁ – JACOBOVÁ, ref. 8, s. 197.

10 Touto problematikou sa zaoberá aj mladá slovenská historička Slávka OTČENÁŠOVÁ v práci *Schválená minulosť. Kolektívna identita v československých a slovenských učebniciach (1918 – 1989)*. Košice : Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach, 2010.

11 K tomu pozri aj: SOMMER, Vitězoslav. *Angažované dějepisectví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950 – 1970)*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2011.

To, že ide o skutočne náročnú úlohu, si uvedomovali už starovekí myslitelia. Ku klasickým patrí Tacitova požiadavka vo vzťahu k histórii, že treba písať „*sine ira et studio*“ – bez hnevu a zaujatosti a Cicerónov výrok: „*pravým princípom historika je netvrdiť nič nepravdivé, nezamlčovať nič pravdivé, pri písaní nesmie vzniknúť dojem priazne či nepriazne*“.¹²

Uvedenú povinnosť historika byť objektívnym a nezaujatým, byť spravodlivým, však sťažuje ďalší fakt. Každá spoločnosť si modelovala vlastné princípy správania, morálky, etické normy, mnohé z nich kodifikovala do podoby zákonov, dokonca tak, ako sme toho boli svedkami v našich dejinách, keď KSCZ zakomponovala roku 1960 do Ústavy Československej socialistickej republiky smutne známy článok 4 o vedúcej úlohe KSCZ v štáte a spoločnosti, čím zlegalizovala perzekúciu všetkých, čo nesúhlasili s politikou strany a jej monopolným postavením.¹³

Pred historika tak postavila otázku, ktorá sa v každej spoločnosti – demokratickej i osobitne totalitnej, stala preň, ale aj pre spoločnosť samu, bytostnou otázkou s obrovským etickým potenciálom a veľkou etickou dilemou. Etickou nie v zmysle práve platných etických noriem danej spoločnosti, tie neraz boli a aj dnes sú deformované, ale v zmysle objektívne jestvujúcich etických princípov, spojených s hľadaním pravdy a jej šírením, bez ohľadu na aktuálne a často krátkozraké a krátkodobé potreby danej spoločnosti. Ide o otázku, ako sa vyrovnáť s poznávaním minulosti a jej objektívnou, pravdivou interpretáciou na jednej strane a požiadavkami spoločnosti na strane druhej, ak jej pravdivá interpretácia minulosti nevyhovuje, ba ak ju pre seba pokladá za škodlivú.

Vlastne, ako vnímať históriu, ako sa k nej postaviť? Brať ju ako nevyhnutnú pre existenciu spoločnosti alebo ju brať len ako nutné zlo, ako tradíciu, ktorá sa „nosí“, ktorá bola v predchádzajúcich spoločenských formáciách, a preto ju ponecháme aj v tej našej, ale len s takou váhou, ktorú jej sami prisúdime? Teda aj historikom prenecháme len taký priestor, aby nenarúšali náš koncept, naše predstavy o našej spoločnosti, o mieste, ktoré sme mali v histórii a ktoré máme dnes?

V prácach niektorých súčasných filozofov sa stretáme s rôzne definovanou etikou či etickým konaním človeka. Anglický filozof Georg Edward Moore (1873 – 1958), jeden zo zakladateľov analytickej filozofie a predstaviteľ neorealizmu, formuloval teóriu správneho v rámci utilitaristickej a konzekvencialistickej etiky 20. storočia, pričom príjemné a bolesť považoval za hlavné kritérium správneho a nesprávneho konania.¹⁴ To však ešte nezodpovedalo morálnemu či nemorálnemu konaniu, pretože život človeka a spoločnosti je oveľa zložitejší, čo vysvetlil cez iné pojmy, ako je chvályhodné a odsúdeniahodné konanie. Etici zaoberajúci etikou sociálnych dôsledkov síce z Moora vychádzajú, ale Moorovým kategóriám dali iný význam, s akcentom na morálnosť a nemorálnosť konania. V celku by sme mohli súhlasiť s ich požiadavkou: „*Povinnosťou je konať tak, aby sme*

12 VALENT, Tomáš – CHOVANCOVÁ, Jarmila. *Kapitoly z filozofie dejín. Učebné texty Právnickej fakulty UK*. Bratislava : PF UK, 2001, s. 11.

13 Ústavný zákon č. 100/1960 Sb. Národného zhromaždenia. Ústava Československej socialistickej republiky. In <<http://www.upn.gov.sk/data/pdf/ustava100-60.pdf>>.

14 GLUCHMAN, Vasil. *Etika a reflexie morálky*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2008, s. 11.

svojím konaním dosiahli prevahu pozitívnych dôsledkov nad negatívnymi“,¹⁵ teda povinnosťou je konať morálne. Problémom však môže byť to, že rôzne spoločnosti môžu odlišne chápať pozitívne dôsledky konania – aj v prítomnosti, aj v minulosti. V prípade historika napr. jeho postoj a vysvetlenie Trianonskej mierovej zmluvy a jej dôsledkov. Maďarská interpretácia dôsledkov Trianonu a z nej logická požiadavka jeho revízie pravdepodobne nebude slovenskou spoločnosťou vnímaná ako konanie, v ktorom prevažujú pozitívne dôsledky historikovej práce. Platí to, pravdaže, aj naopak. Slovenská interpretácia Trianonu síce bude slovenskou spoločnosťou akceptovaná a s pozitívnymi dôsledkami pre Slovensko a Slovákov, ale maďarskou spoločnosťou už akceptovaná nebude. Etnici nám ponúkajú aj iné kritérium – konanie človeka hodnotiť ako morálne alebo ako nemorálne na základe motívu pre takéto konanie.¹⁶ Lenže záver je rovnaký ako vo vyššie uvedenom príklade.

A opäť sa nevyhneme otázke, ktorú sme si už položili. Ako sa má k interpretácii minulosti postaviť historik? Ktorá z možných interpretácií minulosti je správna, aké konanie historika je správne, teda morálne, etické? To, ktoré v tomto okamihu prináša danej spoločnosti a jej očakávaniam vo vzťahu k histórii prevahu pozitívnych dôsledkov? Motív pre ktorúkoľvek interpretáciu býva spravidla rovnaký – pravdivosť výkladu, ktorý potvrdí národné, skupinové očakávania, ktorý potvrdí aktuálne požiadavky alebo status spoločnosti, skupiny, ba i jednotlivca. Lenže v slovenských dejinách 20. storočia existuje celý rad udalostí, ku ktorým sa slovenská spoločnosť stavia dvojako, ba aj trojako (a ide už o slovenské dejiny), – a s rovnakým motívom pravdivého poznania a pravdivej interpretácie dejín.¹⁷ Stáva sa tak história vedou s relatívnym vedeckým potenciálom?

Históriu spoločnosť objektívne potrebuje. Ako vedu ju nikto umelo nevymyslel a neimplantoval do spoločnosti, vznikla a formovala sa veľmi dlho, prechádzala cez rôzne roviny poznávacieho a interpretačného vývoja a bola súčasťou ľudskej spoločnosti prakticky od momentu, keď sa táto stala skutočne ľudskou. Odovzdávanie užitočných informácií potomkom bol jeden zo spôsobov, ako uchovať rod, kmeň, národ, štát. Bolo to a je to súčasťou nielen úzko poňatého ľudského, ale aj široko poňatého živočíšneho pudu sebazáchovy. História ako rozprávanie o minulosti sa len v procese vývoja ľudskej spoločnosti zdokonaľovala, naberala nové podoby a formy. Rozprávanie o minulosti síce zostalo, pretrváva v každej vývojovej fáze spoločnosti, ale postupne sa k nemu pridávali nové formy s istým reglementačným prvkom. Legendy, báje, kroniky, anály a prvé knihy, ktoré reflektovali minulosť, boli len potvrdením toho, že človek chce poznať dejiny, hovoriť o nich a zužitkovať informácie o minulosti v jeho aktuálnej prítomnosti či bližšej sa budúcnosti.

Históriu, teda i rozprávanie o našich predkoch, o ich životoch, osudoch, o ich dobrom i zlom konaní, teda spoločnosť potrebuje, žiada si ju. Preto dnes existujú historické pracoviská, vzdelávacie inštitúcie, ktoré pripravujú budúcich historikov a v školách je zavedený predmet dejepis. Preto sa píše historické práce, ale aj historické romány, točia sa historické filmy.

15 GLUCHMAN, ref. 14, s. 12.

16 GLUCHMAN, ref. 14, s. 12.

17 LIPTÁK, Ľubomír. Tri tradície povstania. In *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava : Kalligram, 1999, s. 186-212.

Požiadavka, aby historici písali také dejiny, aké spoločnosti vyhovujú, má zásadný neetický, ale aj iracionálny charakter a je vo všetkých smeroch pre spoločnosť škodlivá. Takáto požiadavka pripomína snahu pacienta nepoznať vlastnú diagnózu, aby nemusel pristúpiť k radikálnej a možno i nepríjemnej liečbe. Tá síce bolí, no dáva nádej na uzdravenie. Presvedčenie, že všetko je v úplnom poriadku, spravidla vedie k stále väčším komplikáciám a skôr či neskôr ku kolapsu.

Ako príklad nám môže opäť poslúžiť naša nedávna minulosť, keď celé generácie boli vedené k presvedčeniu, že komunistická spoločnosť, ako cieľ a zmysel svetových dejín, je tou, ku ktorej smerujeme a všetko, čo sa robí v tomto smerovaní spoločnosti, sa robí v prospech nej samotnej, v prospech ľudí, ktorí sú jej súčasťou, teda všetko to, čo nakoniec Československo i celú socialistickú sústavu položilo na kolená a vtedajším ideológom a politikom dalo plne najavo, že sa vo svojom myslení i konaní zásadne mylili.

Ak však hovoríme o etike a histórii, musíme sa dotknúť aj samotných historikov a ich prístupu k dejinám.

Historik má pri svojej práci záväzky nielen k prítomnosti, k spoločnosti, ktorá takmer okamžite preberá výsledky jeho práce a zaraďuje ich do svojho vedomostného i hodnotového rebríčka, ale má rovnaké záväzky aj k minulosti, o ktorej píše, o ľuďoch, ktorí sa stali predmetom jeho výskumu. Rozdiel v oboch záväzkoch je len v tom, že kým živá spoločnosť môže reagovať na všetko, čo nezodpovedá skutočnosti, nežijúca spoločnosť takúto šancu nemá.

Vzťah historika k minulosti je jeho vzťahom k pravde, k zodpovednosti voči vlastnej prítomnosti a k ľuďom, ktorí v nej žijú.

To znamená, že povrchnosť v práci bádateľa, pohodlnosť i nedostatočná historická príprava vedú k riziku nepravdivého výkladu dejín. Inými slovami, sú smerovkou na cestu neetického konania historika, na poznatky i úsudok ktorého sa spoločnosť spolieha.

Neúplný, a teda vo svojej podstate nie celkom pravdivý obraz minulosti však hrozí aj pri serióznom výskume a dobrej príprave historika. To úzko súvisí s procesom, ktorý je vlastný každej vede – s procesom poznávania a limitmi, s ktorými sa stretáva každý bádateľ v istej fáze svojho výskumu. To je však moment, ktorý je prirodzený v každej vednej oblasti, je spojený s procesom poznávania a možnými omylmi, ktoré túto cestu sprevádzajú.

Napriek tomu sa však otázka etiky práce historika dotýka aj tohto procesu poznávania.

Žijúca generácia si stanovila mantinely, ktoré by sa nemali prekročiť vo vzťahu k žijúcemu účastníkovi takej či onakej udalosti. Tie dokonca prejudikovala do zákona o ochrane osobnosti, isté údaje zaradila do kategórie tzv. citlivých informácií, ku ktorým sa môže dostať len človek, ktorého sa týkajú alebo v prípade trestného činu orgány činné v trestnom konaní. Naše matrikáry na mnohých miestach matriky z obavy, aby neporušili zákon, neprístupnia údaje ani žiadateľovi, ktorý z rôznych dôvodov potrebuje získať informácie o svojich ešte žijúcich, no i krátko nežijúcich členoch rodiny. V niektorých krajinách sú archívne materiály dotýkajúce sa minulosti pre bádateľov uzavreté na dobu 50 rokov, niekde i dlhšie, ale v každom prípade je to preto, aby sa informácie o nedávnej minulosti nedotkli ešte žijúcich ľudí, ak sa s nimi nespájajú kriminálne činy.

To, že hovoríme o ľuďoch z minulosti bez toho, aby sa títo mohli k nášmu rozprávaniu, k nášmu hodnoteniu ich života, ich konania i myslenia vyjadriť, však naša spoločnosť, ale ani generácie pred nami nezaradili do kategórie neetického konania. O to viac musí historik sám dbať na to, aby sa jeho opis minulosti čo najviac približoval k objektívnej skutočnosti, aby bol čo najpravdivejší – a teda, aby nepoškodil ľudí, ktorí sa už nemôžu brániť a dokázať, že ich činnosť, myslenie bolo iné, ako ho prezentuje historik vo svojej práci.

Heinrich Rickert v tejto súvislosti upozornil, že „*ak historik vyslovuje chválu alebo hanu, prekračuje svoje hranice, hranice vedy*“¹⁸ a kladie otázku nie nad minulosťou, ale nad vlastnou prácou a jej etickým rozmerom.

Túto skutočnosť si uvedomovali ľudia zaoberajúci sa dejinami vari odvdždy. Vedeli, aký je ich „vklad“ do opisovaných dejín, uvedomovali si, že spomenutú úsečku, priamku medzi dvoma bodmi nakreslili oni, a že v skutočnosti to mohla byť zložitá, kľukatá cesta, ktorá spája oba body. A to bol ten dôvod, prečo sa história dlho nezaradila do štruktúry existujúcich vied, ale bola vnímaná len ako súčasť literatúry. Teda tej oblasti, kde je dovolená aj práca fantázie nenárokujúcej si na úplne pravdivý obraz minulosti.¹⁹

Dnes však, keď história je plne akceptovaná ako veda, nemá inú alternatívu ako pravdivý výklad minulosti. Inými slovami, jej úlohou je, aby výsledky práce historikov, pravdivá diagnostika spoločnosti poctivo slúžili spoločnosti pri nazeraní na minulosť, ale vari viac pri správnom rozhodovaní v prítomnosti nielen pre prítomnosť, ale hlavne pre bližšiu či vzdialenejšiu budúcnosť.

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.
Inštitút histórie FF PU
Ul. 17. novembra č. 1, 080 01 Prešov
e-mail: psvorc@universum-eu.sk

---

18 RICKERT, Heinrich: Kultúrna veda a prírodná veda. In *Antológia z diel filozofov. Pozitivismus, voluntarizmus, novokantovstvo*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1967, s. 553.

19 VEYNE, Paul. *Ako písať o dejinách*. Bratislava : Chronos, 1998, s. 6.

OCHRANA OSOBNÝCH ÚDAJOV PODĽA ZÁKONA O ARCHÍVOCH A REGISTRATÚRACH – PROBLÉM PRÍSTUPU K INFORMÁCIÁM PRI VÝSKUME

MARTINA OROSOVÁ

OROSOVÁ, Martina. The protection of personal data according to the Act on archives and registers – the problem of access to information during research. *Historický časopis*, 2016, 64, 4, pp. 639-644, Bratislava.

The author summarizes the present legal situation on the protection of personal data in Slovakia and the European Union. She describes the legislation concerning personal data and their protection, as well as the possibilities for their use in historical research in Slovak archives.

Key words: Personal data. Act on archives and registers. European directives.

Práca s informáciami o konkrétnych osobách je pevnou súčasťou historiografie už od čias, keď si história ešte len hľadala miesto v sústave spoločenských vied. S vývojom vedeckých metód historického výskumu sa menila aj práca bádateľov s dostupnými prameňmi, prostredníctvom ktorých boli historické postavy a ich životné osudy spoľahlivo identifikované a odhaľované. Od mýtických a legendárnych životopisov slávnych kráľov, vojvodcov, hodnostárov, svätcov a iných „hrdinov“ sa odborníci prepracovali k hĺbkovým historicko-psychologickým analýzám postáv, v biografických ktorých sa zrkadlí celá súdobá spoločnosť. V súvislosti s modernizáciou a byrokratizáciou spoločnosti a rastúcou kontrolnou funkciou štátu stúpaj aj počet, druh i charakter dokumentov vypovedajúcich o konkrétnych ľuďoch. Postupne sa formovala suma dát, dnes nazývaných „osobné údaje“, ktoré sa spájali s každým jednotlivcom a sprevádzali ho po celý život. Zároveň sa tieto údaje formalizovali a štandardizovali, systematicky sa tvorili, ukladali a niektoré z nich aj archivovali. Potreba ich ochrany pred zneužitím vznikla až s rozvojom občianskej spoločnosti, deklarovaním ľudských práv a slobôd, demokratizáciou verejného života, či naopak skúsenosťami s autoritatívnymi a totalitnými režimami.

V súčasnosti je s problematikou osobných údajov konfrontovaný každý jedinec, každá fyzická osoba je identifikovaná sumou osobných dát. Ich získavanie, zhromažďovanie, šírenie, prehliadanie, likvidácia, cezhraničný prenos, poskytovanie, sprístupňovanie alebo zverejňovanie, archivovanie a akékoľvek iné využívanie, ale aj zneužívanie, sa v dnešnom globalizovanom a technologicky vyspelom svete deje v bezprecedentnom rozsahu, a to v globálnom meradle. Čoraz frekventovanejšie využívanie osobných údajov na druhej strane vyvoláva potrebu ich ochrany pred zneužitím. Súkromie každého človeka sa stáva prísne stráženou komoditou a ochrana súkromia sa považuje za jedno zo základných ľudských práv. Strach vyvoláva najmä nebezpečenstvo zneužitia osobných údajov v online internetovom priestore. Aj zarytí ochrancovia súkromia priznávajú, že

v digitálnom veku nie je možné vytvoriť okolo seba ochranný múr, za ktorým by boli osobné údaje dôkladne ukryté. Skôr sa hovorí o potrebe nútiť verejnoprávne inštitúcie a obchodné spoločnosti, aby transparentne preukazovali narábanie s osobnými údajmi, aby jasne charakterizovali účel, pre ktorý vyžadujú osobné údaje a aby po dosiahnutí tohto cieľa osobné údaje bezodkladne likvidovali.¹

Na posilnenie povedomia o potrebe ochrany osobných údajov bol vyhlásený medzinárodný deň ochrany osobných údajov, ktorým je 28. január, deň, keď bol v Štrasburgu roku 1981 prijatý *Dohovor Rady Európy o ochrane jednotlivcov pri automatizovanom spracúvaní osobných údajov*. Tento deň má byť rozpomienkou na vznik tohto základného kameňa ochrany súkromia a osobných údajov v Európe, USA a Kanade, ako aj pripamätaním si dôležitosti ochrany súkromia ako jedného zo základných práv jednotlivca v súčasnom svete.²

V slovenskej ani európskej legislatíve nie je taxatívne vymenované, ktoré údaje majú charakter osobných údajov. Hovorí sa všeobecne o tom, že sú to údaje, pomocou ktorých je možné identifikovať konkrétnu fyzickú osobu. Je to súbor znakov, ktoré tvoria jej fyzickú, fyziologickú, psychickú, mentálnu, ekonomickú, kultúrnu alebo sociálnu identitu. V praxi sa ukázalo, že stačia tri osobné údaje, aby mohla byť konkrétna fyzická osoba spoľahlivo identifikovaná. Meno a priezvisko v spojení s uvedením zamestnávateľa predstavujú súbor takých údajov, ktoré umožňujú konkretizáciu osoby, jej odlišenie od iných osôb s rovnakým menom a priezviskom. Osobitne to platí v prípade, ak ide o povolanie alebo pracovisko, ktoré je verejnoprávnou inštitúciou, a preto je relatívne jednoduché na základe týchto znakov osobu fakticky vyhľadať.

V slovenskom právnom poriadku rieši ochranu osobných údajov zákon z roku 2013,³ v ktorom je implementovaná európska smernica o ochrane fyzických osôb pri spracovaní osobných údajov a voľnom pohybe týchto údajov z roku 1995.⁴ Predmetom právnej úpravy je ochrana práv fyzických osôb pred neoprávneným zasahovaním do súkromného života pri spracúvaní ich osobných údajov, ako aj práva, povinnosti a zodpovednosť pri spracúvaní osobných údajov fyzických osôb. Pre potreby historického výskumu je dôležitý paragraf o získavaní osobných údajov. Definuje povinnosť prevádzkovateľa, ktorý pripravuje spracúvanie osobných údajov, vopred dotknutej osobe oznámiť, že sa budú získavať jej osobné údaje. No v prípade, ak prevádzkovateľ spracúva osobné údaje na „*historický výskum alebo vedecký výskum a vývoj, alebo na účely štatistiky*“, dotknú-

-
- 1 Nariadenie Európskeho parlamentu a Rady Európskej únie č. 679/2016 z 27. 4. 2016 o ochrane fyzických osôb pri spracúvaní osobných údajov a voľnom pohybe týchto údajov. In *Úradný vestník Európskej únie*, 4. 5. 2016, s. L 119/2 [online]. Cit. [31. 5. 2016]. Dostupné na internete: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2016.119.01.0001.01.SLK&toc=OJ:L:2016:119:TOC>.
  - 2 Úrad na ochranu osobných údajov Slovenskej republiky: Deň ochrany osobných údajov [online]. Cit. [31. 5. 2016]. Dostupné na internete: <<https://dataprotection.gov.sk/uouu/sk/content/den-ochrany-osobnych-udajov>>.
  - 3 *Zákon č. 122/2013 Z. z. o ochrane osobných údajov a o zmene a doplnení niektorých zákonov* účinný od 15. apríla 2014.
  - 4 *Smernica Európskeho parlamentu a Rady 95/46/EHS o ochrane fyzických osôb pri spracovaní osobných údajov a voľnom pohybe týchto údajov* z 24. októbra 1995 (mimoriadne vydanie Ú. v. EÚ, kap. 13/zv. 15; Ú. v. ES L 281, 23. 11. 1995) v znení nariadenia Európskeho parlamentu a Rady (ES) č. 1882/2003 z 29. septembra 2003 (Mimoriadne vydanie Ú. v. EÚ, kap. 1/zv. 4; Ú. v. EÚ L 284, 31. 10. 2003).

tej osobe netreba túto informáciu oznamovať, najmä v prípade, ak poskytnutie takýchto informácií je objektívne nemožné alebo by bolo možné len s vyvinutím neprimeraného úsilia.⁵

V máji 2016 Európsky parlament a Rada Európskej únie schválili nové nariadenie o ochrane fyzických osôb pri spracúvaní osobných údajov a o voľnom pohybe týchto údajov.⁶ Dokument bol publikovaný 4. mája 2016, s účinnosťou od 25. mája. Vo všetkých krajinách Európskej únie bude platiť až po testovacom období, ktoré bude trvať do roku 2018. Jeho publikovaním bola zároveň zrušená európska smernica č. 45 z roku 1995, ktorá však zatiaľ ostáva implementovaná v slovenskom právnom poriadku. Májové nariadenie Európskej únie sa vo výrazne väčšej miere zaoberá problematikou využívania osobných údajov vo vedeckom výskume a priznáva, že takýto výskum môže mať zásadný verejnoprospešný význam. Rozširuje chápanie citlivých dát a zaraďuje medzi ne všetky údaje odhaľujúce „rasový alebo etnický pôvod, politické názory, náboženstvo alebo filozofické presvedčenie, sexuálnu orientáciu alebo rodovú identitu, členstvo a činnosť v odboroch, ako aj spracúvanie genetických alebo biometrických údajov alebo údajov týkajúcich sa zdravia či sexuálneho života, administratívnych sankcií, rozsudkov, trestných činov alebo predpokladaných trestných činov, odsúdení či súvisiacich bezpečnostných opatrení“.⁷

Podľa európskych expertov by sa spracúvanie osobných údajov na účely vedeckého výskumu malo vykladať široko, aby zahŕňalo technický rozvoj, základný výskum, aplikovaný výskum a výskum financovaný zo súkromných zdrojov. Odporúčajú, aby členské štáty vo svojich zákonoch určili subjekty, ktoré budú mať povinnosť získavať, uchovávať, oceňovať, propagovať a šíriť záznamy trvalej hodnoty pre všeobecný verejný záujem a poskytovať k nim prístup. Osobné údaje by sa mali spracúvať na účely archivácie najmä v tých prípadoch, keď poskytujú špecifické informácie o politickom správaní počas minulých totalitných štátnych režimov, o genocíde, zločinoch proti ľudskosti, najmä holokauste alebo vojnových zločinoch.⁸ Viaceré články sa venujú špeciálne historickému alebo inému vedeckému výskumu. Na jeho účely, resp. na štatistické účely by sa mali zohľadniť oprávnené očakávania spoločnosti týkajúce sa prehĺbenia znalostí. Prevádzkovateľ by mal informovať o prenose dozorný orgán a dotknutú osobu. Nové na-

---

5 § 15 zákona č. 122/2013 Z. z. o ochrane osobných údajov a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

6 *Nariadenie Európskeho parlamentu a Rady EÚ č. 2016/679 o ochrane fyzických osôb pri spracúvaní osobných údajov a o voľnom pohybe takýchto údajov* z 27. apríla 2016, ktorým sa ruší smernica 95/46/ES (všeobecné nariadenie o ochrane údajov). Anglická verzia: *REGULATION (EU) 2016/679 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation)*, známe aj pod skratkou GDPR (*General Data Protection Regulation*) [online]. Cit. [31. 5. 2016]. Dostupné na internete: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2016.119.01.0001.01.SLK&toc=OJ:L:2016:119:TOC>.

7 Čl. 51 Nariadenia Európskeho parlamentu a Rady Európskej únie č. 679/2016 o ochrane fyzických osôb pri spracúvaní osobných údajov a voľnom pohybe takýchto údajov z 27. 4. 2016. In *Úradný vestník Európskej únie*, 4. 5. 2016, s. L 119/10.

8 Čl. 158 Nariadenia Európskeho parlamentu a Rady Európskej únie č. 679/2016 o ochrane fyzických osôb pri spracúvaní osobných údajov a voľnom pohybe takýchto údajov z 27. 4. 2016. In *Úradný vestník Európskej únie*, 4. 5. 2016, s. L 119/29.

riadenie odporúča, aby sa jeho ustanovenia vzťahovali aj na historický výskum a výskum na genealogické účely, ale neuplatňovali by sa na zosnulé osoby.⁹

Historici a iní bádatelia na Slovensku, ktorí využívajú zdroje obsahujúce osobné údaje, musia pri svojom výskume postupovať v súlade so zákonom o archívoch a registratúrach.¹⁰ Na prístup k archívnym dokumentom uloženým v akomkoľvek archíve, ako aj k archívnemu informačnému systému, má právo každý bádateľ, okrem zákonom stanovených výnimiek. Archív má právo obmedziť bádateľom prístup k archívnym dokumentom, ak by tým mohla byť ohrozená bezpečnosť štátu, jeho obrana, zahraničné, politické, hospodárske alebo finančné záujmy, alebo, ak by tým mohli byť ohrozené práva a právom chránené záujmy žijúcich osôb. Rozhodnúť o obmedzení prístupu k archívnym dokumentom môže aj pôvodca alebo vlastník pri odovzdávaní dokumentov do archívu. Slovenský archívny zákon zakotvuje právo na prístup k osobným údajom v archívnych dokumentoch po uplynutí 90 rokov od vzniku záznamu, ak osobitný zákon alebo medzinárodná zmluva neustanovuje inak. V kratšej lehote sa môžu sprístupniť osobné údaje po predložení písomného súhlasu s osvedčeným podpisom fyzickej osoby, o ktorej osobné údaje ide, alebo jej zákonného zástupcu, alebo blízkej osoby, ak táto fyzická osoba už nežije.¹¹

Zákon ďalej hovorí, že prístup k archívnym dokumentom nemožno obmedziť štátnym orgánom, obciam, samosprávnym krajom, iným právnickým osobám a fyzickým osobám v súvislosti s plnením ich úradných a pracovných činností, na ktoré majú kompetenciu podľa osobitných predpisov. Archív musí taktiež sprístupniť dokumenty žiadateľovi, ktorého sa týkajú údaje v nich obsiahnuté. Rovnaké právo na prístup k archívnym dokumentom má aj ich pôvodca, jeho právny nástupca alebo vlastník. Zákon týmto osobám umožňuje udeliť osobitné povolenie na prístup k archívnym dokumentom, ktoré by inak neboli prístupné. Povolenie sa pritom môže udeliť na konkrétne archívne dokumenty, ktoré sa tým stávajú trvalo prístupné každému žiadateľovi, alebo sa udeľuje pre určitú fyzickú osobu. Iným osobám pritom dokumenty ostávajú neprístupné. Za rovnakých podmienok však musí byť povolenie na prístup udelené aj iným žiadateľom. V prípade, ak nie je možné zistiť pôvodcu archívnych dokumentov, jeho právneho nástupcu alebo vlastníka, osobitné povolenie udeľuje archív. Osobitné povolenie na prístup k archívnym dokumentom môže byť podmienené podpísaním vyhlásenia žiadateľa, že nezverejní získané informácie, ktoré by mohli poškodiť verejný alebo súkromný záujem.¹²

V slovenských archívoch sa vyskytujú tisíce dokumentov obsahujúce osobné údaje najrôznejšej povahy – trestnoprávne, školské i majetkové spisy, dokumenty o pozemkových reformách, sčítacie háčky, súpisy židov a pod. Postup archívárov pri poskytovaní dokumentov obsahujúcich osobné údaje na štúdium v bádateľni, resp. pri vybavovaní písomných žiadostí stránok, je v zásade rovnaký. Presnú internú smernicu o tomto postupe

9 Čl. 160 Nariadenia Európskeho parlamentu a Rady Európskej únie č. 679/2016 o ochrane fyzických osôb pri spracúvaní osobných údajov a voľnom pohybe takých takýchto údajov z 27. 4. 2016. In *Úradný vestník Európskej únie*, 4. 5. 2016, s. L 119/30.

10 Zákon č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov v znení zákona č. 266/2015 Z. z.

11 § 13 zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach.

12 § 14 zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach.

má vypracovanú len Archív Ústavu pamäti národa, v ktorom je narábanie s osobnými údajmi obzvlášť citlivé.¹³ Všetky archívy sa držia litery zákona o archívoch a registratúrach a špeciálnu pozornosť venujú dokumentom, ktorých doba vzniku je mladšia ako 90 rokov. Pre rok 2016 je teda hraničným rok 1926. Podobný postup sa uplatňuje aj v archívoch iných štátov. Napríklad v Taliansku sa táto lehota pohybuje medzi 40 – 70 rokmi, podľa charakteru údajov a ich citlivosti. Vo Veľkej Británii je lehota sprístupnenia osobných údajov 100 rokov. Angličania vychádzajú z predpokladu, že ak mal človek v čase vzniku dokumentov 16 rokov, dnes je už s najvyššou pravdepodobnosťou mŕtvý.

Slovenské archívy pri sprístupňovaní dokumentov s osobnými údajmi postupujú v zásade rovnakým spôsobom.¹⁴ Rozlišujú, či o ich sprístupnenie žiada dotknutá osoba (osoba, ktorej sa dokumenty priamo týkajú), oprávnená osoba (napríklad zamestnanci verejných orgánov) alebo tretia osoba (napríklad historik). Pred každým sprístupnením dokumentov je potrebné podať písomnú žiadosť o prístup k dokumentom obsahujúcim osobné údaje, v prípadoch vymedzených zákonom aj osvedčené splnomocnenie alebo čestné vyhlásenie žiadateľa, pôvodcu alebo vlastníka dokumentov. V kladnom prípade archív určí, akým spôsobom môžu byť dokumenty využívané, či si žiadateľ môže dokumenty len prezerat' a čítať, alebo si môže robiť výpisky a poznámky. Vyhотовovanie kópií priamo v bádateľni vlastným technickým zariadením je spravidla zakázané. Ak archív vyhotoví žiadateľovi kópiu dokumentu, osobné údaje, ktoré sú v ňom uvedené, budú prekryté a zneviditeľnené. Archív môže ku kópii archívneho dokumentu priložiť osvedčovací doložku, ktorou osvedčí, že kópia je vyhotovená z originálu archívneho dokumentu, ktorá sa tak stáva hodnoverným právnym dokladom.

Otázka citlivosti ochrany osobných údajov sa premietla aj do veľkej témy digitalizácie archívnych dokumentov a ich online prezentácie na internete. Najväčšie skúsenosti v tomto smere nadobudol Slovenský národný archív, ktorý bol spoluriešiteľom národného projektu *Digitálna knižnica a digitálny archív*.¹⁵ V rámci projektu Slovenský národný archív zdigitalizoval obľúbené a bádateľmi hojne využívané dokumenty zo sčítania ľudu z rokov 1930, 1939 a 1940. Archivári však boli aj v tomto prípade viazaní právnymi predpismi na ochranu osobných údajov. Vzhľadom na to, že išlo o dokumenty mladšie ako 90 rokov, väčšia časť popisných hárkov musela byť zneviditeľnená, a tak sprístupnená verejnosti. V tejto „začiernenej“ forme budú digitálne objekty prezentované až do doby uplynutia ochranej lehoty, t. j. do roku 2020, resp. 2029 – 2030.

Archívy, ktoré síce nie sú prevádzkovateľmi, ale v istom zmysle sprostredkovateľmi osobných údajov, sú ako verejnoprávne inštitúcie povinné zabezpečiť ochranu osobných údajov tak, ako im to predpisuje zákon o ochrane osobných údajov, a najmä zákon o archívoch a registratúrach. V slovenských právnych predpisoch sa ešte neprejavilo nové nariadenie Európskeho parlamentu a Rady Európskej únie o ochrane fyzických osôb pri

13 Za informáciu ďakujem riaditeľovi Archívu Ústavu pamäti národa Mgr. Ľubomírovi Ďurinovi.

14 Archívy väčšinou nemajú špeciálne predpisy či smernice upravujúce prístup k archívnym dokumentom obsahujúcim osobné údaje. Postupujú v súlade so zákonom o archívoch a registratúrach a riadia sa vlastnými zvyklosťami. Údaje som čerpal z osobného prieskumu v niektorých štátnych a špecializovaných archívoch.

15 *Národný projekt Digitálna knižnica a digitálny archív. Operačný program Informatizácia spoločnosti 2* [online]. Cit. [31. 5. 2016]. Dostupné na internete: <<http://dikda.eu/>>.

spracúvaní osobných údajov, ktoré rozoberá aj problematiku využívania osobných údajov vo vedeckom výskume. Odporúčanie zriadiť právne subjekty, ktoré by archivovali údaje trvalej verejnej hodnoty so špecifickými informáciami spoločensko-historického charakteru, by sme mohli v istom smere považovať za čiastočne naplnené napríklad v zákone o Ústave pamäti národa, ktorý má práve takúto špecifickú funkciu.

Možnosti využívania osobných údajov vo vedeckých aj špeciálne historických výskumoch budú určite narastať v súvislosti s využívaním informačných technológií. Automatizované spracovanie údajov totiž ponúka doteraz nepredstaviteľné metódy výskumu, ktoré môžu priniesť aj úplne nové, možno prekvapivé výsledky. Zároveň ponúka priestor na vytvorenie spoločného európskeho výskumného priestoru.

Mgr. Martina Orosová
Pamiatkový úrad SR
Cesta na Červený most 6, 814 06 Bratislava
e-mail: martina.orosova@pamiatky.gov.sk

BENKO, Juraj – GOGOLÁKOVÁ, Elena. Plagiarism in science, ethical standards and authorship legislation. *Historický časopis*, 2016, 64, 4, pp. 645-667, Bratislava.

Plagiarism has represented a bulging ethical and legal problem in recent decades. It is one of the dominant forms of academic dishonesty, both in the university and scientific environments. Various factors provide fertile soil for it - from the commercialization of education, through the digitalization of information technologies, to the growing competition for publication in the world of science. Various initiatives and discussions have reacted to this problem. They are striving to establish ethical behaviour and zero tolerance to academic dishonesty. The movement for “good scientific practice”, “scientific integrity” and standardizing measures in the academic environment is an important instrument for preventing and eliminating plagiarism. The transfer of ethical standards and their mutual harmonization is part of the integration of individual national sciences into the international base. In the end, this process contributes to establishing concrete steps and norms, enabling the consistent identification, judgement and sanctioning of plagiarism in scientific work. The legislative norms of the individual states remain key legal pillars of any norm setting in the field of scientific practice and in the struggle against plagiarism. In Slovakia this means especially the Act on Rights of Authorship. On the other hand, its use in solving cases of plagiarism has proved to be less effective than a consistent approach in the framework of the academic world. Key words: Plagiarism. Ethics in science. Publication ethics. Scientific integrity. Rights of authorship.

Úvod

Plagiátorstvo vo vede a vôbec v akademickom svete¹ sa stalo v posledných dekádach pomerne horúcou témou verejných diskusií, ako aj analytických prác. Do istej miery sa to dá pripísať celkovému rastu záujmu o otázky etickej praxe vo vede, pričom otázky plagiátorstva patria k tým najfrekventovanejším. Značná pozornosť neprišla ako blesk

---

1 Pod pojmom „akademický svet“, resp. „akademické prostredie“ sa v nasledujúcom príspevku bude chápať tak oblasť vysokoškolského vzdelávania, ako aj oblasť profesionálnej vedy. Ide o navzájom prepojené sféry, najmä v tom, že v rámci nich vznikajú akademické texty, ktoré sa dajú chápať ako špecifický žáner. V akademickom texte sa formulujú a riešia problémy konkrétnych vedných disciplín. Využívajú sa adekvátne metódy, výskumy, poznatky, fakty. Pre akademické písanie je záväzná konkrétna metodika a normy písania vedeckých prác vrátane korektného narábania so zdrojmi. Hoci medzi napr. bakalárskou prácou vysokoškolského študenta histórie a štúdiou profesionálneho vedca vo vedeckom časopise býva spravidla rozdiel v stupni kvality, celkovej erudície a v hĺbke výskumu, patria do jedného sveta záväzných metód práce a tém konkrétnej vednej disciplíny. K tejto téme pozri napr.: STAROŇOVÁ, Katarína. *Vedecké písanie. Ako písať akademické a vedecké texty*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 2011. 248 s. ISBN 9788080633592.

z jasného neba. Etika vedy a výskumu je pomerne stará téma, no za nebývalý záujem vďaka závažným podnetom z vedeckého i mimovedeckého prostredia. Celosvetový a dlhodobý nárast počtu prípadov neetického správania vyvolal aj nárast iniciatív a snáh o zvrátenie tohto trendu v rámci vedeckej komunity i v legislatíve. K zvýšenému záujmu o túto problematiku nepochybne prispel aj opakovane merateľný pokles kredibility vedy a vedcov v spoločnosti. Všeobecný, viacrozmerý a multikauzálny pokles dôvery vo vedu bol jedným zo spúšťačov reflexie problémov etiky vo vede v rámci globálnej i národnej akademickej komunity. Úsilie o posilnenie etických základov vedy malo za cieľ na jednej strane zvýšenie jej kvality, efektivity a inovatívnosti, na druhej strane malo viesť k oživeniu dôvery zo strany verejnosti.

Samotné plagiátorstvo patrilo v tejto dobe už k hlbokým interným problémom vedeckej etiky, a zároveň predstavovalo mediálne vďačnú tému tak vo svete, ako i na Slovensku. Najmä v prostredí univerzitného vzdelávania sa stalo rozsiahlym a verejne diskutovaným neuduhom. Popritom, u nás i v ďalších krajinách euroatlantického sveta pravidelne a pomerne frekventovane prepukali plagiátorské škandály spojené s verejne známymi osobami a politikmi. No s výraznými rozdielmi v dôsledkoch, ktoré jasne odrážali mieru tolerancie tohto javu. Zatiaľ čo u nás prakticky ani jasne identifikované plagiátorstvo nedokázalo zatriasť stoličkami vysokých verejných funkcionárov, v krajinách s nižšou, až nulovou toleranciou k tomuto druhu správania „padali hlavy“.

Tento príspevok sa zaoberá otázkou plagiátorstva v kontexte vedy. Venuje sa pričínám, ako aj reakciám na tento rastúci eticko-právny problém v rámci vedeckej komunity. Všetci si budovanie ne-právneho systému noriem a procedúr v tomto prostredí a nakoniec sa špeciálne sústreďuje na plagiátorstvo a jeho postihovanie v rovine práva, konkrétne najmä zákona o autorskom práve. Zároveň sa pokúša dať odpoveď na otázku, aký je najvhodnejší prístup k riešeniu plagiátorstva tak v individuálnej, ako aj v inštitucionálnej rovine.

Čo je plagiátorstvo – všeobecné definície

Patrí sa začať pokusom o priblíženie kľúčového slova textu. Definícií plagiátorstva je veľa, a nie je ambíciou tohto textu pridávať vlastnú. Vzhľadom na to, že ide o pomerne „hmatateľný“, jednoduchý fenomén, jednotlivé definičné vymedzenia sa nelíšia ani tak v podstate, ako skôr v rozsahu či terminológii.

Pri zohľadnení rôznych výkladov sa dá zhrnúť, že ak hovoríme o plagiátorstve vo vede, hovoríme o nedovolenom používaní cudzích publikovaných i nepublikovaných originálnych myšlienok, ideí, poznatkov, vyjadrení, výsledkov výskumu alebo iných výsledkov tvorivej práce, ako aj ilustrácií, tabuliek, fotografií a pod. bez odkazu na pôvodný zdroj.²

Najbežnejšou formou plagiátorstva v spoločenských vedách je plagiátorstvo textové. Môže mať viacero podôb. Vo všeobecnosti môže ísť o menej časté, no zároveň závažné prečiny ako prezentovanie kompletnej cudzej práce ako svojej. Častejšou formou je však

2 K tomu pozri napr.: SKALKA, Ján a kol. *Prevenia a odhalovanie plagiátorstva. Zber prác za účelom obmedzenia porušovania autorských práv v kvalifikačných prácach na vysokých školách*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2009, s. 8. ISBN 9788080946128. Dostupné na internete: http://www.czrp.sk/dokumenty/prevenia_odhalovanie_plagiatorstva.pdf [cit. 27.11.2016].

kopírovanie odsekov, viet a častí textov z pôvodnej práce a ich „vlepenie“ do vlastnej práce (“*copy and paste*”), alebo obdobný spôsob nepoctivého preberania a reprodukovania cudzieho diela, už nie doslovne, ale prostredníctvom zámény slov, parafrázovaním myšlienok pôvodného textu, a to všetko bez udania zdroja a autora do referencií.³ Plagiátor poväčšine kombinuje viacero prístupov práce s cudzím textom, od doslovného preberania krátkych pasáží, cez vsúvanie či vymazávanie slov, ich výmenou za synonymá. Literatúra tieto rôzne metódy označuje ako patchwriting, parafrázizmus, mozaikové plagiátorstvo a pod. V každom prípade však ide o privlastnenie si závažnej časti cudzej práce bez uvedenia skutočného autora.

Plagiátorstvo tvorí len časť celého komplexu problémov vedeckej etiky. V každom prípade, problémy podvádzania, kam plagiátorstvo spadá s ďalšími formami nečestného konania, akými sú falzifikácia či fabrikácia údajov, „*tvoria najčastejšie pertraktované témy v súvislosti celkovo s porušovaním akademickej etiky*“.⁴ Ide o konanie, ktoré sa chápe ako nečestné. V celom svojom rozsahu je plagiátorstvo vnímané ako etický problém, ako porušenie kodifikovaných a nekodifikovaných etických noriem. Právny rozmer plagiátorstva, ktorým sa zaoberá posledná časť príspevku, je užší.

Spoločenské vedy a historiografia

Tak ako spoločenské vedy, ani historiografia nestojí mimo tohto problému a nie je voči plagiátorstvu imúnna. V slovenskej (i blízkej českej) historickej vede sa v poslednom období objavilo viacero káuz, ktoré zarezonovali tak v akademickom prostredí, ako aj vo verejnom diskurze. V každom prípade, pri téme plagiátorstva nemá väčší zmysel venovať sa špecificky historiografii alebo inej spoločensko-vednej disciplíne. Podstatou plagiátorstva je v prvom rade a predovšetkým neoprávnené preberanie fragmentu, časti alebo celku vedeckého výstupu, ktorý má v týchto vedách podobnú formu (predovšetkým ide o naratívny text a v malej miere o tabuľky, obrázky a diagramy). Metódy a charakteristiky tohto konania sú v rôznych vedeckých disciplínach veľmi podobné. Obsah odcudzeného textu má primárne dôležitosť len ako merateľná entita – ako množstvo viet a odsekov, ktoré boli scudzené, bez ohľadu na to, čo sa v nich tvrdí. Tak ako pri lúpeži v banke nie je až tak dôležité meno inštitúcie či ulúpená mena, ale to, kto, ako, prečo to urobil, a predovšetkým koľko toho ukradol.

-
- 3 K téme vyšlo v našom prostredí viacero výstupov najmä v prostredí vysokých škôl, ako napr.: MAŤAŠOVSKÁ, Milena – MAŤAŠOVSKÝ, Žigmund – TOMÁŠOVÁ, Viera. Elektronické záverečné práce na TU Košice – ETD TU [online]. Dostupné na internete: http://www.lib.tuke.sk/documents/ETD_2011_12_skolenie.ppt [cit. 27.11.2016]; HRDINÁKOVÁ, Ľudmila – DUCHOŇOVÁ, Lenka. Plagiátorstvo. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2014. Dostupné na internete: <https://uniba.sk/fileadmin/ruk/ak/ig-plagiatorstvo.pdf> [cit. 27.11.2016]; KVASNICA, Ondrej – KAVECKÝ, Martin – UHRÁKOVÁ, Eva. Ako (ne) písať študentské práce, plagiátorstvo. In *Úvod do vysokoškolského štúdia*. Bratislava : Slovenská technická univerzita v Bratislave, 2010. Dostupné na internete: <http://skola.kvasnica.info/uvod2010/ais/> [cit. 27.11.2016]; a pod.
- 4 KRÁLIKOVÁ, Renáta. *Zavádzanie pravidiel akademickej etiky na slovenských vysokých školách*. Bratislava : Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť – Slovak Governance Institute, 2009, s. 9. Dostupné na internete: http://www.governance.sk/wp-content/uploads/2016/10/akademicka_etika.pdf [cit. 27.11.2016].

Pri tomto eticko-právnom probléme je irelevantné, aké je pole výskumu tej-ktorej vedy, či je to (ak sa sústredíme na spoločenské vedy) minulosť, jazyk, legislatívne normy, spoločnosť a jej kultúra či hospodárstvo. Relevantné sú iné prvky – plagizujúce dielo, plagizované dielo a miera ich podobnosti, ako aj samotní aktéri – plagiátor a poškodený. K nim sa pridávajú inštitucionálne prvky – predovšetkým publikácia, v ktorej bol plagiátorský text publikovaný, a jej redakcia, vydavateľ, a tiež inštitúcia, ktorú plagiátor reprezentuje, resp. v ktorej je zamestnaný. To sú hlavné figúry na hracom stolíku.

Plagiátorstvo v záverečných prácach a vedeckých publikáciách

Keď hovoríme o plagiátorstve vo vede (prípadne v spoločenských vedách alebo priamo v historiografii), máme na mysli v prvom rade textové plagiátorstvo. Dotýka sa dvoch druhov textov, ktoré sú produkované v dvoch navzájom prepojených oblastiach univerzitného vzdelávania a vedeckej praxe. Na jednej strane ide o práce, ktoré vznikli za účelom získania akademických titulov a hodností, od bakalára až po profesora či doktora vied. Na druhej strane ide o výstupy v rámci profesionálnej vedeckej produkcie. Líšia sa svojím účelom a do istej miery aj motiváciou pre svoj vznik.

a.) Plagiátorstvo v študentských a záverečných prácach

Práce, ktoré vznikli za účelom získania akademických titulov a hodností, prinášajú svojim nositeľom predovšetkým spoločenskú prestíž, zvyšujú kariérne šance, poskytujú komparatívne výhody pri uplatnení na trhu práce a sú príslubom vyššieho finančného ohodnotenia. Skutočnosť, že tematicky spadajú do konkrétnej vedeckej disciplíny, riešia určitú vedeckú problematiku a majú byť predovšetkým prezentáciou vlastného výskumu, erudície a profesionálnej kvalifikácie, je z hľadiska spoločenských, kariérnych a finančných benefitov často druhoradou motiváciou. Prvoradé je formálne získanie titulu.

Obzvlášť toto tvrdenie platí (u nás i vo svete) v prostredí, ktoré sa nachádza na hraniciach sveta profesionálnej vedy – vo sfére univerzitného vzdelávania. Jeho cieľom je získavanie akademických titulov 1. až 3. úrovne – najmä bakalára, magistra, inžiniera či doktora. Snaha čo najviac optimalizovať vlastné náklady v podobe času a energie investovaných do úspešného ukončenia štúdia a pre dosiahnutie akademického titulu navádzajú aj k skratkám, ktoré idú „poza bučku“ akceptovateľného správania a metód pri prekonávaní formálnych prekážok na ceste k cieľu. Vypracovanie seminárnych, ročníkových a záverečných prác patrí k najnáročnejším úlohám. Jednou z možností, ako si ju uľahčiť, je privlastnenie si cudzieho textu. Plagiátorstvo sa v posledných dvoch desaťročiach stalo najrozšírenejšou skratkou a najvypuklejších prehreškom voči etike v akademickom vzdelávaní.⁵ Pri sklzávaní k takýmto praktikám spolupôsobia i ďalšie faktory, ktoré sú zásadné práve pre univerzitné prostredie.

5 V tejto súvislosti, no s ohľadom na zameranie tohto príspevku len na okraj treba spomenúť, že v súčasnosti sa objavujú vážnejšie a ťažšie postihnuteľné hrozby pre akademickú integritu v univerzitnom prostredí. Už to nie sú plagiáty, ktoré vznikli kopírovaním iných prác, ale práce vytvorené inými osobami na objednávku. Tzv. *paper/essay mills* sú novým a prudko rastúcim fenoménom vo svete akademickej nečestnosti. K tomu: THOMAS, Adele. Forget plagiarism: there's a new and bigger threat to academic integrity. In *The Conversation*, August 19, 2015. ISSN 2201-5639. Dostupné na internete: <http://the-conversation.com/forget-plagiarism-theres-a-new-and-bigger-threat-to-academic-integrity-46210> [cit. 27.11.2016].

Na Slovensku je jedným z nich enormný nárast počtu vysokých škôl a s ním aj adeptov na akademický titul, ktorý je oproti roku 1989 niekoľkonásobný.⁶ Paralelne s tým sa univerzitné vzdelávanie muselo sčasti prispôbiť trhovým pravidlám, ba časť vysokého školstva sa stala jedným zo segmentom podnikania. Nábor, udržanie študentstva a do istej miery aj zaručenie úspešného zvládnutia štúdia sa stal dôležitým prvkom konkurencieschopnosti jednotlivých škôl. Nároky klesali a prispôbovali sa vzdelanostnej úrovni a výkonnosti študentov. Dlhodobo zanedbávaná akademická etika, nízka úroveň povedomia o nedotknuteľnosti duševného vlastníctva a o otázkach súvisiacich s copy-rightom prispievali k rozšíreniu plagiátorstva ako jednej z hlavných nečestných praktík pri dosahovaní akademických cieľov.⁷

Do tohto trendu vstúpil koncom 90. rokov internet. Nielen v prostredí vysokých škôl, ale aj na stredných a základných školách poskytol rýchly, ľahký a efektívny prístup k informáciám k zadaným témam. Postupom času už nielen k čiastkovým informáciám, ale aj ku kompletným prácam na konkrétne témy. Tvorbu akademických textov pomerne rýchlo a veľmi negatívne ovplyvnil nový a všadeprítomný kultúrny fenomén, ktorý naštartovala revolúcia v digitálnych technológiách a globálne prepojená informačná sieť – tzv. *copy/paste culture*. V akademickej praxi zakorenil tzv. *copy/paste syndróm*, prejavujúci sa v čoraz väčšom spoliehaní sa na digitálny obsah a jeho rýchle a jednoduché využitie prekopírovaním. Sťahovanie voľne prístupných alebo sponlatnených akademických textov, kopírovanie článkov z webu alebo z lokálnych zdrojov a sietí, a následné lepenie textov z fragmentov z rozmanitých zdrojov sa stalo využívanou metódou v univerzitnom vzdelávaní a spolu s ďalšími spomínanými faktormi vyživoval tento postup pôdu pre bujnenie plagiátorstva pri tvorbe akademických textov.⁸

b.) Plagiátorstvo vo vedeckých prácach

Spomínané faktory – ako revolúcia v informačných technológiách a vplyv internetu na spôsob tvorby akademických textov, digitalizácia zdrojov, *copy/paste culture* atď. – sa v určitej, no značne menšej miere dotýkajú tvorby druhej veľkej skupiny textov, za ktoré môžeme považovať vedecké publikácie v periodických a neperiodických vedeckých médiách.

Vedecké texty sú na rozdiel od seminárnych, bakalárskych, magisterských či dizertačných prác, ktoré číta niekoľko ľudí, určené širšiemu odbornému publiku, počínajúc hodnotením recenzentov v rámci oponentúr (*peer review*) počas procesu publikovania

6 KRAVJAR, Július – NOGE, Juraj. Strategies and Responses to Plagiarism in Slovakia. In *Plagiarism Across Europe and Beyond*. Conference Proceedings. Brno 2013, s. 202-203. ISBN 9788073757656. Dostupné na internete: <https://plagiarism.pefka.mendelu.cz/files/proceedings.pdf> [cit. 27.11.2016].

7 KRAVJAR, Július. CRZP/APS: míľniky, aktuálny stav, pripravované zmeny. In *Infos 2013*. Zborník príspevkov z 37. medzinárodného informatického sympózia v Starej Lesnej 8. – 11. apríla 2013. Bratislava : Spolok slovenských knihovníkov, 2013, s. 105. ISBN 9788089586073. Dostupné na internete: http://www.infolib.sk/files/Novy_portal_infolib_subory/janka_nemethyova/infos_2013/infos_2013_zbornik.pdf [cit. 27.11.2016].

8 MAURER, Hermann – KULATHURAMAIYER, Narayanan. Coping with the copy-paste-syndrome. In *World Conference on E-Learning in Corporate, Government, Healthcare, and Higher Education*, 2007, s. 1073. Dostupné na internete: http://www.academia.edu/3326739/Coping_With_the_Copy-Paste-Syndrome [cit. 27.11.2016].

až po čitateľov z akademickej obce. Ich hodnota a hodnota odvedenej práce je do veľkej miery merateľná následnými citáciami, ktoré získa od vedeckej komunity. Vo všeobecnosti o kvalite vypovedá aj umiestnenie textu v konkrétnej neperiodickej, no najmä periodickej publikácii. Vysokou známkou kvality je najmä publikovanie v karentovaných časopisoch, ktoré podlieha prísnyim kritériám výberu textov na základe ich obsahu. Vedecké texty sa nemôžu stať len čistou formálnou povinnosťou pri napĺňaní kariérnych cieľov, ako sa to často stáva pri záverečných prácach. Naopak, z obsahového hľadiska sú kľúčovým prvkom kariéry vo vedeckom prostredí.

Motiváciou ich vzniku a frekvencie vydávania je predovšetkým na jednej strane kariérne, resp. profesionálne sebauplatnenie a na druhej strane očakávania zo strany zamestnávateľskej inštitúcie, poskytovateľa grantu či sponzora. Publikačný výstup predstavuje základnú mieru pre evaluáciu vedca i jeho materskej inštitúcie.

Čertovo kopytko je však ukryté v tom, že práve v hodnotení vedeckej práce hrajú kvantitatívne kritériá – čísla. Kvantitatívne modely hodnotenia, ako počet prác, počet citácií, index periodika, v ktorom sú umiestnené, dominujú všetkým vedeckým disciplinám, vrátane vied o spoločnosti a dejinách. Sú určujúcim kritériom hodnotenia nielen vedca, ale aj vedeckých inštitúcií, ich konkurencieschopnosti v čoraz súťaživejšom akademickom svete, odkázanom na obmedzené financie tečúce z politickej a ekonomickej sféry.

Publish or perish!

V týchto charakteristikách tkvejú aj špecifické príčiny plagiátorstva v profesionálnej vede. Popri nástrahách, ktoré boli spomenuté vyššie, ide o fenomén, ktorý bol vo svete vedy identifikovaný a pomenovaný ako *publish or perish* (publikuj alebo zahyň!) *culture*. Sarkastický slogan označuje v súčasnosti trend, ktorý je považovaný za jeden z kľúčových objektívnych príčin rôznych foriem akademickej nečestnosti, v rámci ktorej má plagiátorstvo popredné postavenie. Jednoducho povedané, ide o rastúci tlak na kvantitu publikácií,⁹ ktorý je v súčasnosti prirodzenou súčasťou akademického prostredia. „*Súčasná veda sa stáva čoraz viac sférou hodnotenia a porovnávaní, v ktorej citácie, publikácie a iné merateľné výstupy hrajú dominantnú úlohu.*“¹⁰ Orientácia na kvantitatívnu produkciu vedcov a vedeckých inštitúcií v podobe publikácií a citácií sa stala kľúčovou stratégiou, na ktorej sú čoraz viac závislé granty a dotácie. Je stratégiou prežitia, ktorej sa nevyhli ani spoločenské vedy.

Dôsledok bol prirodzený. „*Rastúci tlak na kvantitu publikovaných prác núti vedcov neustále hľadať svoje hranice a definovať morálne zásady v celom publikačnom cykle – pri vyhľadávaní a používaní už publikovaných informácií, pri vlastnej experimentálnej práci, pri písaní publikácie i pri jednaní s redakciou časopisu, do ktorého článok zasie-*

9 Tento tlak je samozrejme rozdielne pociťovaný v rôznych regiónoch a v rôznych vedeckých disciplinách. Ako konštatujú Hendrik P. van Dalen and Kène Henkens, najviac sa s ním konfrontujú v anglosaskom priestore, menej v západnej Európe. VAN DALEN, Hendrik P. and HENKENS, Kene. Intended and Unintended Consequences of a Publish-or-Perish Culture: A Worldwide Survey (January 11, 2012). In *Center Discussion Paper Series*, 2012, č. 003, s. 7-9. ISSN 0924-7815 Dostupné na internete: <https://pure.uvt.nl/portal/files/1390903/2012-003.pdf> [cit. 27.11.2016].

10 Ref. 9, s. 3

la. ¹¹ Nadmerný tlak na kvantitatívne parametre vedeckej práce tlačí k určitým formám adaptácie, ktoré nemusia vždy prospievať akademickému prostrediu. Naopak, môžu viesť k znižovaniu štandardov vedeckej etiky, obsahovej kvality, k obmedzeniu dlhodobého výskumu v prospech naplnenia strategického parametra pre prežitie. Rastúci tlak na kvantitu v publikovaní, ktorý presahuje mieru základného výskumu, má v konečnom dôsledku odraz v zvýšenej miere plagiátorstva, ako aj v ďalších formách akademickej nečestnosti – najmä vo fabrikovaní a falšovaní dát, v korupcii v rámci „publish industry“, vzniku predátorských časopisov, znižovaní štandardov *peer review* a pod.¹² Špecifickým, donedávna pomerne prehliadaným dôsledkom stojacim mimo tradičných definícií plagiátorstva, je rastúci výskyt autoplagiátorstva. Autor pri ňom síce nepoškodzuje iného autora, keď znovu a bez adekvátnej referencie publikuje výsledky svojej práce. V každom prípade je poškodený vydavateľ, jednak *copyright* vydavateľa originálnej práce, jednak renomé vydavateľa autoplagiátu.¹³

Tlak na publikovanie je vo všeobecnosti najčastejšie identifikovaný *objektívny* faktor, ktorý tvorí živnú pôdu pre nečestné akademické praktiky. Popri tomto objektívnom činiteľovi spolupôsobia pri porušovaní zásad „etického písania“ aj ďalšie, už subjektívnejšie predpoklady, či už je to prehnaná ambicióznosť autora, alebo naopak profesionálny nezáujem a vyhoranie. Na druhej strane za zmienuku stoja aj nevedomé, resp. neintencionálne zlyhania, ako chyby v spracovaní zdrojov, znovobjavenie myšlienky či jav, ktorý kognitívni psychológovia volajú kryptomnézia.¹⁴ Na druhej strane – a to je veľmi dôležitý socio-kultúrny aspekt – sa plagiátorstvu darí v prostredí, ktoré viac či menej toleruje nedôslednosť pri práci so zdrojmi či priamo nepriznané „výpožičky“ z iných diel. Tolerancia akademickej nečestnosti je spravidla rôzna: prístupy k prevencii a inštitucionálne praktiky voči plagiátorstvu sa odlišujú v rámci jednej krajiny a kultúry (ako napr. Slovensko) od inštitúcie k inštitúcii a v širšom rámci od krajiny ku krajine.¹⁵

-
- 11 ADLEROVÁ, Iva – NĚMEČKOVÁ, Lenka – MACHYTKOVÁ, Marta. Informační a publikační strategie mladých vědců. In INFORUM 2015: 21. ročník konference o profesionálních informačních zdrojích, Praha 26.-27. května 2015. Praha : Albertina icome Praha, 2015 (nepaginováé). ISSN 1801-2213.
- 12 COLQUHOUN, David. Publish-or-perish: Peer review and the corruption of science. In *The Guardian*, 5. 9. 2011. ISSN 0261-3077 (zmenené 10. 2. 2016); Dostupné na internete: <https://www.theguardian.com/science/2011/sep/05/publish-perish-peer-review-science> [cit. 27.11.2016].
- 13 K tejto téme pozri napr.: ANDREESCU, Liviu. Self-Plagiarism in Academy Publishing : The Anatomy of a Misnomer. *Science and Engineering Ethics*, 2013, roč. 19, č. 3, s. 776. ISSN 1471-5546. Dostupné na internete: http://www.academia.edu/2196580/Self-Plagiarism_in_Academic_Publishing_The_Anatomy_of_a_Misnomer [cit. 27.11.2016]; pozri tiež: The Ethics of Self-Plagiarism-White Paper. Dostupné na internete: <http://www.du.ac.in/du/uploads/research/06122014ithenticate-selfplagiarism.pdf> [cit. 27.11.2016].
- 14 „[Kryptomnézia] môže viesť k plagiátorstvu, pokiaľ autor nevedomky neodkázal na skoršie zdroje v dôsledku neschopnosti rozoznať svoje vlastné myšlienky a slová ako nepôvodné.“ KELLOG, Ronald T. *Psychology of writing*. Oxford University Press, 1994. ISBN 9780195129083 [Cit. in POPOVA, Maria. The Psychology of Cryptomnesia : How We Unconsciously Plagiarize Existing Ideas. In *Brainpickings*, 26. 9. 2014. Dostupné na internete: <https://www.brainpickings.org/2014/09/26/cryptomnesia-psychology-of-writing/>].
- 15 Svojrážnu mutáciu má tento problém vo vysokoškolskom prostredí na Slovensku, ako píše napr. Erich Mistrík: „*Je to boj o život s jasnou logikou: Ak nemáme publikácie, nezískame tituly. Ak nezískame tituly, nebudeme mať garantov pre potreby akreditácie. Ak nedostaneme akreditáciu, môžeme školu/fakultu/katedru rozpustiť.*“ MISTRÍK, Erich. Prečo akademici mlčia o plagiátorstve [SME blog] <http://mistrík>.

Reakcie na plagiátorstvo a zavádzanie etických štandardov

Je empiricky podložené, že v novom tisícročí rozsah porušenia étosu a základných etických noriem vedeckej práce vzrastá.¹⁶ Plagiátorstvo je v rámci tohto trendu jedným z najrozšírenejších problémov. Ide o globálny fenomén a Slovensko nie je výnimkou. O tomto probléme sa u nás začalo intenzívne rozprávať najmä v univerzitnom prostredí, v ktorom bol aj najvypuklejší.

V slovenskom univerzitnom prostredí sa so zvýšenou pozornosťou začali zainteresované inštitúcie (vysoké školy, univerzity, Slovenská rektorská konferencia, ministerstvo školstva) venovať problému plagiátorstva a postupne aj koordinovať svoje kroky od roku 2006. Dôležitým obrovským krokom vpred bolo samotné priznanie si skutočnosti, že problém existuje a je vážny, ako sa to stalo v dokumente prijatom Slovenskou rektorskou konferenciou roku 2006.¹⁷ Následne vznikali pokusy o systémové opatrenia, v podobe zavádzania antiplagiátorského systému, vzniku Centrálného registra záverečných prác,¹⁸ prijímania etických kódexov a smerníc, ktoré sa problémom explicitne zaoberali.¹⁹ Boj proti plagiátorstvu vo vysokom školstve sa uskutočňoval v národnom rámci, v ktorom kľúčovými inštitúciami boli najmä Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a Slovenská rektorská konferencia.²⁰

Tak, ako sa dá hovoriť v univerzitnom prostredí o transfere etických štandardov z celoštátnej úrovne na úroveň jednotlivých škôl, pri slovenskej profesionálnej vede a výskume môžeme hovoriť najmä o transfere týchto štandardov zvonka – predovšetkým z prostredia medzinárodných vedeckých štruktúr. Prírodné i spoločenské vedy na Slovensku sú dnes nútené kooperovať na širšej než vnútroštátnej báze. „Národná“ veda je viac či menej integrovaná do systémov európskej, resp. globálnej vedy či už ide o financovanie

blog.sme.sk/c/299877/Preco-akademici-mlcia-o-plagiatorstve.html [cit. 27.11.2016].

- 16 *The European Code of Conduct for Research Integrity*. Strasbourg : Ireg, 2011. ISBN 9782918428374. Dostupné na internete: http://www.esf.org/fileadmin/Public_documents/Publications/Code_Conduct_ResearchIntegrity.pdf [cit. 27.11.2016].
- 17 Stanovisko pléna Slovenskej rektorskej konferencie k plagiátorstvu z 28. 9. 2006 s názvom *Opatrenia na odstránenie plagiátorstva pri spracovaní a prezentovaní bakalárskych, diplomových a dizertačných písomných prác*.
- 18 K tomu viac: KRAVJAR, Július. *Antiplagiátorský systém*. In INFORUM 2011: 17. ročník konferencie o profesionálnych informačných zdrojoch, Praha 24.-26. května 2011. Praha: Albertina icome Praha, 2011. (nepaginováé) ISSN 1801-2213. Dostupné na internete: <http://www.inforum.cz/pdf/2011/kravjar-julius.pdf>; Tenže. Systémy na odhaľovanie plagiátov. In *Vedecký kaleidoskop*, 2016, č. 3. ISSN 1337-7426. Dostupné na internete: http://vedeckykaleidoskop.cvtisr.sk/buxus/docs/rocniky_VK/2016/SK_ANTIPLAG.pdf [cit. 27.11.2016].
- 19 K tomu viac: KRÁLIKOVÁ, ref. 4, s. 6.
- 20 Výnimku predstavujú školy, ktorých materská inštitúcia pôsobí v krajinách, v ktorých sa o akademickej etike diskutuje dlhšie. Takouto inštitúciou na Slovensku je napríklad Vysoká škola manažmentu, ktorá predstavuje filiálku americkej siete vysokých škôl City University of Seattle. Etický kódex, obsahujúci aj sankcie voči neetickému konaniu pri tvorbe textov, má od svojho vzniku roku 1999, nezávisle na vývoji diskusie na Slovensku a zavádzaní systémových celoštátnych opatrení. Problematike plagiátorstva, etických otázok univerzitného vzdelávania a vysokoškolskej politiky sa v blogosfére dlhodobo venuje jeden z pedagógov tejto školy, Jozef Hvorecký. <http://blog.etrend.sk/jozef-hvorecky.html>. Pozri tiež: KROČITÝ, Peter – ARGALÁŠ, Miroslav. *10-ročné skúsenosti s bojom proti plagiátorstvu na Vysoké škole manažmentu v Trenčíne*. Dostupné na internete: <http://www.apvv.sk/buxus/docs/aktuality/konferencia-etika/konferencia-20100414-krocity-argalas.pdf> [cit. 27.11.2016].

výskumu, alebo publikovanie jeho výsledkov. Prináša to so sebou aj tlak na zvýšené, resp. prísnejšie požiadavky na etické aspekty výskumu a publikovania, ako aj zavádzanie jasných a explicitných etických zásad v podobe protokolov a procedúr. Pristúpenie k deklaráciám, prijatie noriem a odporúčaní, a snaha o ich aplikovanie predstavovali zároveň *sine qua non* pre dobré pozície a šance v rámci celkovej integrácie do medzinárodného vedeckého prostredia, v súťaži o zdroje a pre utváranie celkového imidžu „národnej“ vedy.

Vyrovňovanie sa s plagiátorstvom v slovenskej vede sa preto v poslednej dobe dialo aj v súlade s medzinárodnými iniciatívami. Spolu so začleňovaním slovenskej vedy do medzinárodného rámca sa sféra vedy a výskumu,²¹ na Slovensku reprezentovaná najväčšou a najvýkonnejšou vedeckou inštitúciou – SAV, mohla zapojiť do širšieho, už rozbehnutého hnutia za vedeckú integritu, ktoré, samozrejme, zahŕňalo aj širší komplex etických problémov vedy než len plagiátorstvo.

Na poli európskej vedy na začiatku milénia iniciovala Európska vedecká nadácia (European Science Foundation) formulovanie princípov dobrej vedeckej praxe vo vede a výskume. Jedným z plodov iniciatív, ktoré z jej programu vzišli, bola medzinárodná platforma národných akadémií ALLEA (All European Academies).²² V rámci nej bolo roku 2003 formulované *Memorandum vedeckej integrity*. Obsahovalo základné etické zásady vedy a výskumu, zodpovedajúce súčasným výzvam a situácii v akademickom svete.²³

Paralelne s tým sa uvedená deklarácia zameriavala na jasné vymedzenie praktík odporúčajúcich týmto princípom. Plagiátorstvo sa ocitlo v jednej z troch skupín neetického správania. Prvá skupina zahŕňala podvody vo vede (*fraud*): fabrikáciu a falzifikáciu dát, ako aj ich selektívne využívanie. V druhej skupine, zahŕňajúcej prípady nepoctivého správania (*deceit*), sa ocitla pochybná metodológia, nedbalosť pri zhromažďovaní dát, nepresná interpretácia. Plagiátorstvo sa nachádzalo v tretej zo spomínaných skupín (*in-*

21 Kľúčovým prvkom integrácie európskej vedy bol program budovania Európskeho výskumného priestoru (European Research Area), uvedený roku 2000 v dokumente Európskej komisie *Towards a European Research Area*. Dostupné na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2000:0006:-FIN:EN:PDF> [cit. 27.11.2016]. K tomu: ŠIKULOVÁ, Ivana a kol. *Slovenská ekonomika: desať rokov členstva v Európskej únii. Výbrané témy a problémy*. Bratislava: Veda, 2014, s. 99. ISBN 9788071442295. Dostupné na internete: http://www.ekonom.sav.sk/uploads/journals/257_monografia_sikulova_a_kol.pdf [cit. 27.11.2016].

22 ALLEA – Európska federácia akadémií vied – bola založená roku 1994, jej členom je 59 akademických inštitúcií zo 40 štátov, vrátane Slovenskej akadémie vied. Bližšie: <http://www.allea.org/>.

23 *Memorandum on Scientific Integrity*. Amsterdam, 2003. Dostupné na internete: http://www.allea.org/Content/ALLEA/Themes/Scientific%20Integrity/Memorandum_Scientific_Integrity.pdf. Súčasný hlavný európsky program pre vedu a výskum odporúča prijať princípy *Európskeho kódexu praxe (European Code of Conduct)*, ktorý „je spoločným výstupom dvoch organizácií – ALLEA (Federácia všetkých európskych akadémií) a ESF (European Science Foundation). Sú v ňom okrem iného podrobne opísané princípy a procedúra vyšetrovania obvinení z vedeckých nečestností, ako aj odporúčaný text do medzinárodných dohôd ošetrojúci prípady nečestného správania v medzinárodných projektoch, tak ako bol navrhnutý Globálnym vedeckým fórom OECD“. FTÁČNIKOVÁ, Soňa. *Etika v programe Horizont 2020*. Bratislava: Centrum vedecko-technických informácií SR, 2014. Dostupné na internete: http://h2020.cvtisr.sk/buxus/docs/HORIZONT_2020/Pravne_a_financne_otazky/Etika_v_programe_Horizont_2020.pdf [cit. 27.11.2016].

fringement of intellectual property rights), zoskupujúcich praktiky porušenia práv duševného vlastníctva spolu s prisvojením si ideí.²⁴

Cieľom iniciatív a programov vedeckej integrity vzchádzajúcich z pôdy Európskej únie bola harmonizácia politik „dobrej vedeckej praxe“, čo v konečnom dôsledku znamenalo pozdvihnutie krajín s nižšími etickými štandardmi či toleranciou v akademickej a univerzitnej sfére na úroveň krajín s vyšším *niveau* kultúry v tejto oblasti.²⁵

Prenos etických štandardov zvonku

Ako bolo naznačené, existujú dve hlavné sféry transferu vyšších, resp. medzinárodným konsenzom vytvorených etických štandardov do rôznorodých „národných“ akademických prostredí.

Na jednej strane je to nadnárodný grantový systém, vďaka ktorému môže získať špičkový výskum štedré dotácie pre svoju existenciu, pri splnení vyžadovaných kritérií. V našich podmienkach išlo po roku 2004 (po prijatí do EÚ) predovšetkým o granty plynúce z rozpočtu Európskej únie prostredníctvom veľkých rámcových programov pre rozvoj výskumu a technologického rozvoja. V období, na ktoré sa koncentruje tento príspevok – vývoj po roku 2000 – išlo o 6. a 7. rámcový program a program Horizont 2020. Vstup do týchto dotačných programov predstavoval dôležitú cestu integrácie vedy v medzinárodných štruktúrach, vrátane štedrého financovania.²⁶ Protihodnotou takejto podoby integrácie nemal byť len záväzok kvalitného výskumu a výstupov, ale aj akceptovanie etických štandardov rozvíjaných na medzinárodnej báze a prijatie procedúr pre riešenie prípadov porušenia akademickej etiky.

Všetky spomínané hlavné európske grantové programy prijaté po roku 2000 deklarovali, že etika je integrálna časť excelentného výskumu. Na európske dokumenty sa vo svojich odporúčaníach k etike vedeckej praxe začali odvolávať aj kľúčové domáce grantové agentúry ako Agentúra na podporu vedy a techniky (APVT, zriadená 2001) a jej pokračovateľka Agentúra na podporu vedy a výskumu (APVV, zriadená 2005). Roku 2004 Rada APVT v materiáli *Správna vedecká prax* zároveň odporúčala, že „[v]šetky univerzity a výskumné ústavy musia ustanoviť postupy na prejednávanie obvinenia z nevedeckého postupu, ktoré musia byť schválené zodpovedným orgánom príslušnej inštitúcie, náležite uverejnené a oznámené všetkým zamestnancom“.²⁷

24 *Memorandum on Scientific Integrity, 2003*. Dostupné na internete: http://www.allea.org/Content/ALLEA/Themes/Scientific%20Integrity/Memorandum_Scientific_Integrity.pdf [cit. 27.11.2016].

25 Štandardy, ktoré boli adoptované na európskej úrovni, vychádzali jednak z medzinárodných právnych noriem, no iniciované boli v krajinách, v ktorých diskusia o akademickej etike a konfrontácia s rôznymi formami akademickej nečestnosti prebiehali už dlhšie – napr. v prípade ALLEA vychádzala iniciatíva z prostredia holandských akademických inštitúcií.

26 Tu treba skonštatovať, že možnosti integrácie do finančných mechanizmov boli obmedzené a z veľkej miery aj nenaplnené, ako koniec koncom aj v iných sférach čerpania európskych zdrojov. Podľa hodnotenia z roku 2014 Slovensku patrilo „posledné miesto v počte žiadostí na tisíc výskumníkov a vykazuje aj nízku mieru finančnej úspešnosti žiadostí“. ŠIKULOVÁ, ref. 21, s. 104.

27 Samotné vydanie dokumentu zdôvodnila: „Potreba uznávaných európskych noriem kvality je stále naliehavejšia vzhľadom na stúpajúci rozsah výskumu, podporovaného, koordinovaného a financovaného medzinárodnými organizáciami, ako aj štúdií na základe medzinárodnej spolupráce.“ Dokument sa odvoláva na materiály a iniciatívy ESF a Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG). *Správna vedecká prax. Odporúčanie Rady APVT*. Pripravila Soňa Ftáčniková. Bratislava : APVT, 2004. Dostupné na internete:

Na tento dokument sa odvolávala roku 2009 aj Etická komisia APVV, ktorá sa stala kľúčovou inštanciou pri posudzovaní podozrení z akademickej nečestnosti, „v súvislosti s vedecko-výskumnými projektmi podávanými alebo riešenými v agentúre, ktoré jej boli predložené na vyjadrenie riaditeľom alebo predsedníctvom, alebo o ktorých sa preukázateľne dozvedela iným spôsobom“.²⁸

Príhlásenie sa k etickým zásadám vedeckej praxe, vytvoreným na základe medzinárodných konsenzov, patrí k dôležitým požiadavkám pri uchádzaní sa o podporu vedy a výskumu z európskych zdrojov. Zásady etickej vedeckej praxe a vedeckej integrity sa dostali aj medzi základných 7 princípov masívneho európskeho vedeckého programu *Horizont 2020*.²⁹ Opierajú sa o rovnaké legislatívne princípy a kódexy ako predchádzajúce, počínajúc *Norimberským kódexom* z roku 1947. Všetky vybrané projekty prechádzajú niekoľkostupňovým procesom etického hodnotenia, ktoré sa však týka etických parametrov najmä v samotnom procese výskumu. Dodržanie troch základných etických pravidiel výskumu: neskresľovať a nefalšovať výsledky a neprezentovať cudzie výsledky ako svoje vlastné (falzifikácia a fabrikácia dát, plagiátorstvo) je vnímané ako samozrejmosť.³⁰

Ešte dôležitejšou, ba kľúčovou, sférou transferu etických štandardov, najmä v otázke plagiátorstva, je sféra vedeckých periodík, integrovaných, resp. integrujúcich sa do rešpektovaných medzinárodných databáz. V oblasti tvorby a publikovania textov sa široká škála možných kolízií vedeckej práce s etickými princípmi zužuje na niekoľko problémov, medzi ktorými dominuje plagiátorstvo.

Časopisy predstavujú kľúčové médium pre publikovanie výsledkov vedeckej práce; obzvlášť sú cenené renomované a impaktované časopisy. Na druhej strane, sféra časopisov predstavuje najdynamickejší segment v „publikačnom priemysle“ vedeckých prác – vďaka svojej kontinuite a periodicite sú nútené udržiavať si úroveň v meniacom sa akademickom prostredí. V snahe o zvyšovanie vlastného ratingu na akademickom „trhu“ sa uchádzajú o vstup či udržanie v medzinárodných databázach, čo vyžaduje splnenie značných kvalitatívnych požiadaviek na jednej strane, na druhej strane aj príhlásenie sa k medzinárodne uznávaným etickým štandardom. Transfer týchto štandardov je práve v rámci tejto sféry najmarkantnejší a vedecké časopisy tak predstavujú vlajkovú loď v budovaní etického prostredia a akademickej integrity v menej rozvinutých (v tomto smere) vedeckých komunitách.

Publikačná etika vo vede (na medzinárodnej úrovni) je rozvinutá a už pomerne dôkladne precizovaná oblasť. Existuje viacero prestížnych a všeobecne rešpektovaných platforiem pre editorov a vydavateľov vedeckých publikácií, ktoré popri poradenstve,

<http://www.apvv.sk/buxus/docs/agentura/ine-dokumenty/spravna-vedecka-prax.pdf> [cit. 27.11.2016].

28 Pozri: <http://www.apvv.sk/agentura/organizacna-struktura/eticcka-komisia>. Pod gesciou APVV bola roku 2008 usporiadaná konferencia o otázkach etiky vo vede a výskume, ktorá sa niesla v duchu integrácie slovenskej vedy do európskej aj v otázkach etiky a vedeckej integrity. TISOVIČ, Ferdinand. *Etické princípy platia aj pre vedu*. Správa z konferencie. http://www.sav.sk/?lang=sk&charset=&doc=services-news&news_no=2337 [cit. 27.11.2016].

29 HILLEROVÁ, Eva. *Etika v programe HORIZONT 2020*. Praha : Technologické centrum AV ČR, 2015. Dostupné na: <http://www.h2020.cz/files/svobodova/00-ETIKAAH2020-vademecum-V12-EHI-V2-ES-finalV1.pdf> [cit. 27.11.2016].

30 HILLEROVÁ, ref. 29.

organizovaní konferencií k tejto téme poskytujú aj súbory etických zásad, návody na vypracovanie kódexov, protokoly a procedúry pre boj s plagiátorstvom a inými neetickými publikačnými praktikami. Členstvo v týchto platformách je dôležitou známkou kvality a vypracovanie vlastných etických kódexov a princípov v súlade s medzinárodnými akceptovanými dokumentmi o publikačnej praxi patrí v súčasnosti už k dobrým mravom vedeckých časopisov aj v našich podmienkach.³¹

Diskusia o plagiátorstve, ktorá sa rozbehla v predošlej dekáde, systémové opatrenia na štátnej úrovni, ako aj transfer štandardov „zvonku“ iniciovali výraznejší pohyb pri definovaní etických štandardov v domácom akademickom prostredí. Prijímaním etických kódexov, vnútorných smerníc, opatrení a pod. v prostredí univerzít a vedeckých inštitúcií sa vytvárajú rámcové základy pomerne autonómneho normatívneho systému, ktoré sú zásadným elementom pre akékoľvek pokusy o kultivovanie etiky vedeckej praxe. Nezanedbateľným faktorom v tomto procese je skutočnosť, že nie je treba stavať na vode, ale naopak, je možné etické štandardy v podobe noriem a odporúčaní do istej miery preniesť „zvonku“ – z vyššej medzinárodnej úrovne a implementovať na nižších národných úrovniach. Môžu sa využiť plody omnoho širšej a dlhodobejšej diskusie o etických problémoch vedy, než aká kedy prebiehala u nás – či už ide o zdroje z anglosaského prostredia alebo európskeho prostredia (Európskej únie). Skutočnosť, že pri vytváraní normatívnych princípov, pravidiel, dokumentov a procedúr akademickej etiky na národnej úrovni sa v nich vo veľkej miere zohľadňujú a zrkadlia princípy, pravidlá, dokumenty i procedúry z vyšších inštitucionálnych úrovni, ako aj iných krajín, prispieva k harmonizácii etických štandardov a prístupov k akademickej nečestnosti na všetkých úrovniach vedy a výskumu.³²

Využitie antiplagiátorských zásad v praxi

Napriek istému vývoju a postupu v zavádzaní, precizovaní, artikulovaní a využívaní etických štandardov namierených proti plagiátorstvu a iným formám porušovania akademickej etiky, stále sa nedá hovoriť o zabehnutom modeli správania a konania vo vedeckej komunite. Ide viac o deklaratívne postoje, než živú, fungujúcu prax. Samotné Slovensko je krajina s relatívne vysokou toleranciou plagiátorstva všeobecne a ani dokázané plagiátorstvo nebolo na rozdiel od krajín s vyššie postavenou latkou etiky dodnes prekážkou na zastávanie verejných funkcií. Pri nastaveniach, ktoré panujú v celej spo-

31 Najvýznamnejšou organizáciou pre publikačnú etiku je v súčasnosti COPE (Committee on Publication Ethics). COPE vznikla roku 1997 ako malá skupina editorov medicínskych časopisov, v súčasnosti má okolo 10 000 členov zo všetkých akademických sfér z celého sveta, vrátane najvýznamnejších vydavateľských domov v oblasti vedy.

32 *Etický kódex SAV* z roku 2015 deklaruje, že „bol vypracovaný v súlade s Európskym kódexom správania sa v záujme zachovania integrity vedeckého výskumu (ALLEA, 2010), Európskou chartou výskumných pracovníkov a Kódexom správania pre nábor výskumných pracovníkov (Európska komisia, 2005), Singapore Statement on Research Integrity (2010), a s použitím týchto dokumentov: Etický kódex výskumných pracovníkov v Akadémii vied Českej republiky, Safeguarding Good Scientific Practice (Deutsche Forschungsgemeinschaft, 2013), Rules of Good Scientific Practice (Max Planck Society, 2009), Science Ethics Code of the Hungarian Academy of Sciences (2010), Responsible conduct of research and procedures for handling allegations of misconduct in Finland (Finish Advisory Board on Research Integrity, 2012)“. *Etický kódex SAV*. Dostupné na internete: https://www.sav.sk/php/download_doc.php?-doc_no=5151 [cit. 27.11.2016].

ločnosti, sa možno len ťažko domnievať, že výrazne kvalitatívne odlišný prístup bude v slovenskej vede, v spoločenskovedných disciplínach či v historiografii.

Skutočnosťou je, že iniciatíva pri identifikovaní plagiátorstva leží na pleciach poškodeného. Spôsob, akým môže ku scudzeniu svojho duševného vlastníctva pristúpiť, závisí nielen od celkovej etickej klímy a prístupu k plagiátorstvu, ale aj od dostupných nástrojov a návodov. Tu sa často ukazuje, že medzi deklaratívnu sférou zavádzania a implementácie etických štandardov na „národnej“ úrovni a úrovňou konania vedca, jeho schopnosťami a zručnosťami problém riešiť, dostupnosťou precedensov, ako aj možnosťami spolupráce, je pomerne veľká medzera.

Stuart P. Green identifikuje tri spôsoby riešenia plagiátorstva a sankcionovania: mimoprávne, kváziprávne a občianskoprávne.³³ Najmenej spoločensky užitočný je prvý spôsob. Snaha o mimoprávne sankcionovanie je neformálna. Smeruje k uvaleniu sociálnej stigmy na plagiátora a k jeho ostrakizovaniu v jeho profesijných kruhoch i na verejnosti. Efekt je rozporuplný. Raz môže viesť k zničeniu kariéry a trvalému stigmatizovaniu, inokedy je informácia o plagiátorstve prijatá vľadne, ako drobné *faux-pas*, chvíľková indispozícia a naopak ten, kto na problém upozorní, nakoniec zožne označenie formalistu či paranoika.³⁴

Procesy, ktoré sa v posledných desaťročiach rozbehli v akademickom svete (a ktoré sú naznačené vyššie), mali za cieľ vybudovať vo vedeckej a vzdelávacej sfére klímu, normy a nástroje, ktoré by podporovali druhý formálnejší spôsob riešenia a sankcionovania plagiátorstva.³⁵ V rámci neho sú už podozrenia a obvinenia z tohto nečestného konania vyšetrované, súdené a trestané priamo v prostredí, v ktorom vznikli, teda na pôde akademických inštitúcií, prostredníctvom vnútorných smerníc, pravidiel a kódexov akademickej etiky. Dôležité je, že formálne riešenie precizuje úzus, vytvára precedens a opakovateľné modely konania, na základe ktorých sa dá postupovať aj v budúcnosti.

Interné predpisy jednotlivých akademických a vedeckých inštitúcií, v ktorých je zdefinované aj plagiátorstvo a postup pri jeho postihovaní a sankcie, sú jedným z dôležitých prvkov normatívneho systému. Etické kódexy, ktoré sa v poslednom období stali v univerzitnom a vedeckom prostredí hlavnými deklaráciami k problému plagiátorstva, však len málokedy obsahujú aj návrh procedúr, ktorý má viesť k sankcionovaniu previnielca.

V každom prípade, kľúčovým pravidlom pri prijímaní opatrení na potieranie konkrétnych prípadov akademickej nečestnosti vrátane plagiátorstva a sankcionovaní konkrétnych osôb zostávajú zákonné normy štátu. Tie vytvárajú základný rámec pre akékoľvek

33 GREEN, Stuart P. Plagiarism, Norms, and the Limits of Theft Law: Some Observations on the Use of Criminal Sanctions in Enforcing Intellectual Property Rights. In *Hastings Law Journal*, 2002, roč. 54, s. 195. ISSN 0017-8922. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=315562 [cit. 27.11.2016]. V slovenskej odbornej literatúre na Greena odkazoval článok: SZATTLER, Eduard. Právne a morálne aspekty plagiátorstva. In *Duševné vlastníctvo*, 2007, č. 1, s. 32. ISSN 1335-2881.

34 GREEN, ref. 33, s. 197. Samotný S. Green ilustruje tvrdenie, že vo vedeckých komunitách je tolerancia plagiátorstva najnižšia a odsúdenie (aj to neformálne) najtvrdšie, prípadom z prostredia historiografie. Americká historička Doris Kearns Goodwin, ostrakizovaná svojimi kolegami i v médiách, bola prinútená odstúpiť z rady udeľujúcej Pulitzerovu cenu, ako aj z ďalších čestných či funkcionárskych pozícií v akademickom prostredí. Tamže, s. 197.

35 GREEN, ref. 33, s. 197.

snahy o reálne postihovanie porušenia akademickej etiky vo vedeckých a vzdelávacích inštitúciách, ktorých pôsobenie vždy spadá pod legislatívu konkrétneho štátu. Žiadne z pravidiel nižšieho rádu – a k nim patria aj akékoľvek pravidlá vedeckých či vydateľských inštitúcií – nesmie byť s nimi v rozpore.

Právna cesta pri posudzovaní a sankcionovaní plagiátorstva je tretím postupom podľa kategorizácie S. P. Greena, ktorý môže byť poškodeným zvolený. Opiera sa v prvom rade o legislatívu príslušnej krajiny, o zákony, ktoré sa priamo či nepriamo dotýkajú práva duševného vlastníctva.

Právna ochrana autorov

Okrem možností postihovať plagiátorstvo v rovine interných disciplinárnych noriem akademických inštitúcií či vysokých škôl má vedecký pracovník, ktorého dielo sa stalo predmetom plagiovania, samozrejme možnosť chrániť svoje práva aj v rovine všeobecne záväzných právnych predpisov. Právna ochrana proti plagiátorstvu spadá najmä do oblasti práva duševného vlastníctva, konkrétne v prípadoch plagiovania vedeckého textu pod režim zákona č. 185/2015 Z. z. Autorský zákon v znení neskorších predpisov (ďalej len autorský zákon)³⁶. Je ale potrebné zdôrazniť, že „*plagiátorstvo nie je osobitným inštitútom práva a nie každý jeho prejav možno považovať za porušenie právnych noriem*“.³⁷ Právne riešenie pripadá do úvahy najmä vtedy, ak sa predmetom plagiátorstva stane dielo, ktoré spĺňa atribúty autorského diela³⁸ podľa autorského zákona a ako také je neoprávnene použité inou osobou – plagiátorom.

Prostriedky ochrany, ktoré právo poskytuje autorom a ich dielam (resp. častiam diela), môžeme všeobecne rozdeliť do dvoch skupín – na súkromnoprávne a verejnoprávne. Prostriedky súkromnoprávnej ochrany práv sú zafinancované najmä v právnych predpisoch civilného práva, t. j. v autorskom zákone, občianskom zákonníku a civilnom sporovom poriadku a je možné ich uplatniť v občianskom súdnom konaní (resp. v civilnom procese) na základe civilných žalôb. Domáhať sa svojho práva a nápravy protiprávneho stavu v občianskom konaní môže ale iba sám autor³⁹, ktorý zároveň nesie aj dôkazné bremeno a je na ňom, aby plagiátorstvo preukázal. Verejnoprávna ochrana, ktorej cieľom je uloženie sankcie (pokuty alebo trestu) osobe, ktorá neoprávnene nakladala s autor-

36 S účinnosťou od 1. 1. 2016 platí nový autorský zákon – zákon č. 185/2015 Z. z. Autorský zákon, ktorý zrušil zákon č. 618/2003 Z. z. o autorskom práve a právach súvisiacich s autorským právom v znení neskorších predpisov. Nejde o prijatie odlišnej úpravy autorského práva, ale o doplnenie pôvodnej úpravy v súvislosti so zmenou týkajúcou sa používania autorských diel na internete, ktorú prinieslo najmä posledné desaťročie. Do nového zákona bola zapracovaná aj rozsiahla európska právna úprava z oblasti práva duševného vlastníctva.

37 SZATTLER, ref. 33, s. 32.

38 Podľa § 2 autorského zákona sa za dielo považuje dielo z oblasti literatúry, umenia alebo vedy, ktoré je jedinečným výsledkom tvorivej duševnej činnosti autora vnímateľným zmyslami, bez ohľadu na jeho podobu, obsah, kvalitu, účel, formu jeho vyjadrenia alebo mieru jeho dokončenia.

39 V prípade, ak sám autor vytvoril dielo, ktoré následne dobrovoľne a zväčša za odplatu poskytol inej osobe, aby ho vydávala za svoje vlastné, bude, samozrejme, takáto ochrana proti plagiátorstvu neefektívna a bude treba použiť iné spôsoby ochrany, pretože v tomto prípade autor sám pravdepodobne nebude mať záujem na určení svojho vlastníctva.

ským dielom, zahŕňa režim trestného práva,⁴⁰ ako aj režim práva správneho – konkrétne priestupkového zákona⁴¹. Dôkazné bremeno v trestnom alebo správnom konaní naopak nesie sám plagiátor, ktorý musí verejnej moci preukazovať, že práva autora neporušil. Podnet na začatie takéhoto konania môže dať na rozdiel od civilného procesu hocikto.

Postup podľa Trestného poriadku, ktorý sa síce pre poškodeného autora môže javiť procesne jednoduchší (nemá dôkaznú povinnosť), je v slovenských pomeroch relatívne zriedkavý a väčšina sporov z oblasti plagiátorstva zostáva na úrovni občianskeho konania. Trestnoprávny postih nie je možné uplatniť v každom prípade porušenia autorského práva, pretože na základe princípu *ultima ratio*⁴² je potrebné pri riešení právnej veci uprednostňovať vyvodenie zodpovednosti za konanie podľa noriem netrestnoprávneho charakteru pred postihom páchatel'a normami trestného charakteru. Trestnoprávna ochrana by mala nastúpiť až po tom, keď boli vyčerpané možnosti ochrany súkromnoprávnej alebo administratívno-právnej (správnej), resp. ak je takáto ochrana zjavne neúčelná⁴³.

Trestné právo charakterizuje porušenie autorského práva⁴⁴ zväčša ako prečin – teda menej závažný trestný čin. Iba v prípadoch, keď porušením autorského práva dôjde k škode veľkého rozsahu alebo ak sa na porušení podieľa páchatel' ako člen nebezpečného zoskupenia je podľa osobitnej skutkovej podstaty tento trestný čin posudzovaný ako zločin. Tento druh trestných činov sa ale vo sfére vedeckej tvorby prakticky nevyskytuje.

Plagiátorstvo v spoločenských vedách vo väčšine prípadov nie je možné klasifikovať ako trestný čin, pretože nie je naplnený materiálny korektív konania, a to stupeň závažnosti, resp. spoločenskej nebezpečnosti protiprávneho činu. Ak ide o konanie, ktorého závažnosť je nepatrná⁴⁵, nie je podľa § 10 Trestného zákona možné kvalifikovať poruše-

40 Zákon č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon v znení neskorších predpisov v § 283 ustanovuje možnosť trestne stíhať aj osoby, ktoré porušujú autorské právo. V zmysle tohto ustanovenia ten, kto neoprávnene zasiahne do zákonom chránených práv k dielu, umeleckému výkonu, zvukovému záznamu alebo zvukovo-obrazovému záznamu, rozhlasovému vysielaniu alebo televíznemu vysielaniu alebo databáze, potrestá sa odňatím slobody až na dva roky.

41 Podľa zákona č. 372/1990 Zb. o priestupkoch v znení neskorších predpisov sa priestupku na úseku kultúry dopustí podľa § 32 ods. 1 písm. b) ten, kto neoprávnene použije dielo podľa autorského práva alebo umelecký výkon. Za priestupok je možné uložiť pokutu do 99 eur.

42 Princíp *ultima ratio* vyjadruje postavenie a charakter trestného práva v systéme práv. Miesto trestného práva je len tam, kde sú iné prostriedky ochrany práv fyzických a právnických osôb vyčerpané, neúčinné alebo nevhodné. Trestné právo v zásade nemôže slúžiť ako prostriedok nahradzujúci ochranu práv a právnych záujmov jednotlivca v oblasti súkromnoprávných vzťahov, kde závisí predovšetkým na individuálnej aktivite jednotlivca, aby si strážil svoje práva, ktorým má súdna moc poskytovať ochranu. Je však neprijateľné, aby túto ochranu preberali orgány činné v trestnom konaní, lebo v právnom štáte je nepripustné, aby prostriedky trestnej represie slúžili k uspokojovaniu subjektívnych práv súkromnoprávnej povahy, ak nie sú vedľa toho splnené všetky predpoklady vzniku trestnoprávnej zodpovednosti.

43 VOJČÍK, Peter. Súdna a mimosúdna ochrana duševného vlastníctva. In VOJČÍK, Peter et al. *Právo duševného vlastníctva*. 2. upr. vydanie. Plzeň : Aleš Čeněk, 2014. ISBN 9788073805272. Dostupné na internete: http://www.ja-sr.sk/files/Sudna_a_mimosudna_ochrana_dusevneho_vlastnictva.pdf [cit. 27.11.2016].

44 Trestný zákon v § 283 ods. 1 hovorí o neoprávnenom nakladaní s dielom autora, za ktoré je podľa judikatúry Najvyššieho súdu SR možné pokladať okrem privlastnenia si autorstva k dielu aj akékoľvek uverejnenie diela bez súhlasu autora v tých prípadoch, keď je súhlas autora potrebný.

45 Závažnosť je zafinovaná ako taxatívny výpočet okolností potrebných na posúdenie vymedzenia prečinu (§ 10 ods. 2). Týmito okolnosťami sú spôsob spáchania a jeho následky, okolnosti, za ktorých bol

nie autorského práva ako prečin podľa Trestného zákona. Vtedy je možné použiť režim priestupkového zákona. Priestupky na úseku porušenia ochrany autorského práva predjednávajú okresné úrady, avšak tento režim sa v prípadoch plagiátorstva takisto využíva iba okrajovo.

Plagiátorstvo ako právny pojem

Plagiátorstvo ako spoločenský jav, síce existovalo aj v minulosti, avšak jeho špeciálna právna úprava nebola potrebná. Výrazný nárast plagiovania v dobe digitálnych technológií nastolil otázku, či je potrebné vytvoriť pre tento jav osobitnú právnu úpravu alebo bude dostatočné použiť dovtedajšie ustanovenia právnych prepisov. Keďže ale ide o konanie, ktoré možno vo všeobecnosti subsumovať pod pojem porušenie autorského práva, slovenská legislatíva doteraz nesiahla po prostriedkoch, ktoré by vyčleňovali tento jav zo všeobecnej právnej úpravy a vymedzili by mu osobitné miesto.⁴⁶ Legálna definícia plagiátorstva v našom právnom poriadku neexistuje a všeobecne záväzné predpisy tento pojem nepoužívajú. Úloha, ako sa s plagiátorstvom v rovine práva vysporiadať, ako plagiátorstvo definovať, preukázať a postihovať zostala na súdoch ako orgánoch aplikácie práva. V právnej teórii sa možno stretnúť s mnohými pokusmi toto konanie zadefinovať. Plagiátorstvo sa chápe ako „*neoprávnené prisvojovanie si pôvodcovstva akéhokoľvek tvorivého výsledku*“⁴⁷ alebo „*prisvojenie si cudzej, predovšetkým duševnej práce, cudzích výsledkov práce a vydávanie ich za svoje vlastné. Ide o zneužitie nielen takých nehmotných statkov, ktoré sú predmetom duševného vlastníctva a ktoré sú osobitne chránené autorskoprávnou či priemyselnoprávnou ochranou, ale aj nehmotných statkov, ktoré sú verejne prístupné (napr. voľne použiteľné verejné registre, dokumenty či správy)*“.⁴⁸ Pojmové vymedzenie plagiátorstva je zložité a nie vždy je možné definovať plagiátorstvo ako protiprávny úkon. Každá tvorba, a najmä tá vedecká, predpokladá isté osvojenie si výsledkov iných autorov, a preto nie je možné zadefinovať jasné hranice plagiátorstva a použiť konkrétne pojmy a čísla. Ako podstatný pojmový znak plagiátorstva sa uvádza najmä „*úmysel prezentovať navonok cudzie výsledky duševnej činnosti (myšlienky a ich vyjadrenie) ako svoje vlastné*“⁴⁹. Plagiátorstvo ako celok nie je možné postihnúť iba inštitútni práva, ale výrazne zasahuje aj do roviny, ktorá nie je právne regulovaná. Sú to napríklad situácie, keď sa predmetom plagiátorstva stávajú nehmotné statky, ktoré sú vylúčené z ochrany autorského práva, ako napr. rozhodnutia súdov alebo

---

spáchaný, miera zavinenia a pohnútky. Spravidla ide o premenlivé pojmy, ktorých zistenie je podstatné pre rozhodnutie o čine.

- 46 Zatiaľ jediný legislatívny pokus vytvoriť osobitnú úpravu pre plagiátorstvo, okrem legislatívnych úprav týkajúcich sa využívania technologických prostriedkov kontroly pri posudzovaní záverečných prác, bol pokus upraviť plagiovanie v novele vysokoškolského zákona (predložená koncom roka 2011), kde sa ustanovovala možnosť odňatia udeleného titulu v prípade, ak sa preukáže, že posudzovaná práca je plagiátom. Oprávnenie odňať titul mala mať priamo vysoká škola a o odvolaní proti rozhodnutiu o odňatí mal rozhodovať súd. Novelizačný návrh však neprešiel legislatívnym procesom.
- 47 ŠVIDROŇ, Ján. Právo duševného vlastníctva. In LAZAR, Ján a kol. *Základy občianskeho hmotného práva*, 2. diel. Bratislava : Iura Edition, 2000, s. 312. ISBN 9788088715726.
- 48 VOJČÍK, Peter. Zverejňovanie záverečných a kvalifikačných prác na internete. In *Duševné vlastníctvo*, 2011, č. 2, s. 11. ISSN 1335-2881.
- 49 SZATTLER, ref. 33, s. 30.

správnych orgánov, akákoľvek verejná listina, verejne prístupný register. Rovnako nie je podľa autorského zákona možné chrániť ani myšlienku, spôsob, systém, metódu, koncept, princíp, objav alebo informáciu, ktorá bola vyjadrená v diele.

Citácie – možnosť použitia už zverejneného diela bez súhlasu autora

Opakom plagizovania vedeckého textu sa môže javiť náležitá citácia diel iných autorov v novom diele. Plagiátorstvo sa častokrát významovo zamieňa s tzv. malými citáciami, prípadne s použitím relatívne krátkych textov iných autorov, ktoré sú nesprávne citované.⁵⁰ Rovnako sa aj pri nadmernom využívaní citácií s riadnym označením autora možno stretnúť s názorom, že je takéto dielo – kompilát označené ako plagiát. Z pohľadu práva sa takéto konania primárne posudzujú ako neoprávnená citácia. Citačná norma nám totiž okrem povinnosti uvádzať meno autora a názov diela, ktoré používame, ustanovuje aj pravidlá, ako dielo iného autora vo svojom texte využívať a aký je možný rozsah tohto užitia.

Oprávnenia tretích osôb pre použitie autorského textu definuje autorský zákon iba v dvoch rovinách. Buď ide o tzv. mimozmluvný inštitút používania diela (tzv. voľné diela a zákonné licencie) alebo ide o oprávnenie, ktoré vyplýva zo zmluvy s autorom. Zákonné licencie,⁵¹ ako sú citácie v právnej teórii označované, sú výnimky, ktoré na základe istých verejných záujmov obmedzujú práva autora k dielu a umožňujú tretím osobám, aby mohli za splnenia zákonných podmienok dielo autora použiť, a to bez jeho súhlasu a bezodplatne.

Oblasť zákonných licencií – t. j. možnosť použiť dielo iného autora, ktorá vyplýva priamo zo zákona a netreba ju zmluvne dojednať, sa v posledných desaťročiach vyznačuje pomerne rýchlym vývojom, keď sa právo snaží zachovať rovnováhu medzi záujmami nositeľov práv na jednej strane a celospoločenskými záujmami na strane druhej, a to práve so ohľadom na najmodernejšie technológie.⁵² Citácie patria k tradičným obmedzeniam autorského práva a majú pre vedeckú prácu nenahraditeľný význam. Sú zároveň zákonným nástrojom, ktorý má autorom zabezpečiť účinnú ochranu ich osobnostných aj majetkových práv v prípade použitia ich diel v prácach iných autorov.⁵³ Okrem tejto ochrannej funkcie obsahuje úprava citácií aj definovanie toho, čo a koľko si môže iný autor z pôvodného diela „požičať“. Použitie diela alebo časti diela formou citácie musí byť v súlade so zvyklosťami a jeho rozsah nesmie presiahnuť rámec odôvodnený účelom citácie. Táto zdanlivo vágna a všeobecná definícia, ktorá odkazuje na zaužívané zvyklosti, vytvára základný rámec uvažovania o oprávnenom použití diela iného autora v novom diele.

50 HOŠKOVÁ, Marta. Bezplatná zákonná licencia a citace podle českého práva. In *Duševné vlastníctvo*, 2014, č. 3, s. 19. ISSN 1335-2881.

51 Medzi zákonné licencie ďalej patria napr. vyhotovenie rozmnoženiny diela pre súkromnú potrebu, použitie diela na vyučovacie účely a pri výskume, použitie diela pri školských predstaveniach, použitie diela pre potreby osôb so zdravotným postihnutím, použitie diela na účel archivovania atď.

52 GERLOCH, Aleš – TOMÁŠEK, Michal a kol. *Nové jevy v právu na počátku 21. století, II. Teoretické a ústavní impulzy rozvoje práva*. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2010, s. 212. ISBN 9788024617428.

53 SZATTLER, ref. 33, s. 32.

Dielo, resp. jeho časť môže byť citované v inom diele za predpokladu, že ten, kto cituje, presne uvedie odkaz na pôvodné citované dielo a jeho autora. Norma neponúka presné kvantitatívne riešenie, koľko je možné z pôvodného diela citovať. Častokrát sa možno stretnúť s názorom, že tým, že zákonodarca presne nevymedzil podrobnosti takéhoto konania, vznikla tzv. legislatívna diera, ktorá umožňuje aj citáciu v akomkoľvek rozsahu. Všeobecne záväzná právna norma, ktorá má byť použiteľná pre širokú škálu situácií, nemôže ale uvádzať nejaké tabuľkové riešenia alebo konkrétne kvantitatívne vymedzené hranice citovania.

Pri posudzovaní je nevyhnutné skúmať najmä kvalitatívny aspekt použitia citovaného diela a všeobecné hľadisko. Posudzovanie vhodnosti citácie závisí najmä od skúmania odôvodnenia citácie, ako aj jej miery primeranosti. Použitie citácie nesmie vytvárať nosnú os nového diela, ale má byť len doplnkové a dokresľujúce. Všetky kvantifikátory vyjadrené napríklad určením hranice počtu citácií v diele, napríklad percentuálnym počtom, sú síce pomocnými ukazovateľmi, ale nemôžu sa stať nosnými kritériami pre posúdenie oprávnenosti alebo neoprávnenosti citácie. V prípadoch, keď je v diele množstvo citácií určitého diela, ktoré splňajú zákonné náležitosti uvedenia mena autora a názvu diela, avšak je zrejmé, že rozsah citácie presahuje mieru stanovenú zákonom, t. j. nie je odôvodnený a primeraný zvyklostiam, nie je možné označovať takéto dielo za plagiát, ale pôjde o neoprávnené použitie citácií.

Prelihanie plagiátorstva s neoprávnenou citáciou možno rozlíšiť aj skúmaním základného pojmového znaku plagiátorstva, ktorým je úmysel prezentovať dielo iného ako svoje vlastné. Aj v prípadoch, keď autor použije výňatok z diela iného autora v akceptovateľnom rozsahu, pričom neuvedie jeho meno a názov diela tohto autora, nie je možné paušálne hovoriť o plagiovaní, ale treba skúmať úmysel. V prípade, ak je z textu zrejmé, že autor nechce vytvárať dojem, že je autorom „požičanej pasáže“, nie je namieste hovoriť o plagiovaní. Úmysel vydávať dielo niekoho iného za svoje vlastné je možno v konkrétnom prípade vyvrátiť aj tým, že autor uvádza v posudzovanom texte vlastnú úvahu k problému, prípadne kriticky komentuje neoprávnené použité pasáže z diela iného autora.

V autorskom zákone č. 618/2003 Z. z. platnom do 1. 1. 2016 bola citačná povinnosť vymedzená takto:

*„Bez súhlasu autora možno použiť **krátku časť zverejneného diela** vo forme citácie v inom diele len na účel recenzie alebo kritiky tohto zverejneného diela alebo na vyučovacie účely, vedeckovýskumné účely alebo umelecké účely. Takéto použitie musí byť v súlade so zvyklosťami a jeho rozsah nesmie presiahnuť rámec odôvodnený účelom citácie. Pri citácii sa musí uviesť meno autora alebo jeho pseudonym, ak nejde o anonymné dielo, alebo meno osoby, pod ktorej menom sa dielo uvádza na verejnosti, ako aj názov diela a prameň. Za takéto použitie nevzniká povinnosť uhradiť autorovi odmenu.“*

Pojem krátka časť nebol samozrejme nikde zákonne vymedzený a bolo na posúdení súdu, či v konkrétnom prípade po celkovom posúdení veci označí konkrétnu citáciu za oprávnenú alebo naopak. Slovenská právna úprava minulé ani súčasné nerozdeľovala citácie na tzv. malé a veľké, ako je to možno vidieť v českom autorskom práve. Autorský zákon explicitne neuvádzal, že citácia diela nesmie predstavovať len vytrhnutie diela z kontextu bez súvislostí s celkom, či dokonca, že nesmie meniť obsah a zmysel cito-

vanej časti diela. Tento zákaz však vyplýva z osobnostných práv autora, ktoré citáciou nesmú byť dotknuté.⁵⁴

Nový autorský zákon č. 185/2015 Z. z. znenie citačnej normy pozmenil. V pôvodnej úprave bola možnosť citovať iba krátku časť diela, nová úprava umožňuje citovať aj dielo celé. Zákonodarca odôvodnil túto zmenu transpozíciou tzv. európskej informačnej smernice 2001/29/ES.⁵⁵ Napriek novému zneniu zákona, ktoré sa značne liberalizovalo, sa ale vedecká prax nemusí obávať nejakej zmeny v posudzovaní vedeckých citácií, pretože citačná norma ako blankytná norma stále odkazuje na použitie zvyklostí a najmä na individuálne posúdenie odôvodnenosti rozsahu citácie. Citácie celých diel majú svoje miesto iba v prípade recenzií, kritik či hĺbkových analýz určitého diela.

Ochrana podľa autorského zákona

Základným prameňom práva v otázkach autorstva a jeho ochrany je autorský zákon. Plagiátorstvo ako neoprávnený zásah do autorských práv porušuje práva autorov, a to práva osobnostné, ako aj práva majetkové. Práve uvedený dualizmus autorského práva dobre demonštruje rozdiel medzi právom duševného vlastníctva a vecnými právami, ktoré upravuje Občiansky zákonník. V prípade vlastníctva bytu ako vecného práva sa uvažuje iba o majetkových právach k bytu, pričom ostatné právne vzťahy sú chápané ako akcesorické (môžu existovať iba pretože existuje vlastnícke právo). V prípade diela ako predmetu autorského práva sa okrem majetkových práv uvažuje aj v rovine osobnostných práv autora, ktoré sú rovnako dôležité, rovnocenné ako práva majetkové a sú zamerané na získanie nemateriálnych hodnôt, ako je napríklad ocenenie autora v spoločnosti. V prípade diela, vedeckej štúdie sa teda uvažuje v dvoch rovinách – kto je jej autor a kto má právo s ňou nakladať.⁵⁶

Medzi autorské práva, ktoré sú v prípade plagiátorstva porušené, nesporne patrí osobnostné autorské právo na autorstvo k dielu. Právo na autorstvo – resp. autorské právo ako také vzniká v momente, keď vzniká aj dielo autora. Autorský zákon, rovnako ako všetky predchádzajúce zákony platné na našom území, vychádza z kontinentálnej európskej autorskoprávnej ochrany,⁵⁷ ktorá je založená na bezformálnosti vzniku diela

54 LAŽÍKOVÁ, Jarmila. *Autorský zákon. Komentár*. Bratislava : Iura Edition 2013, s. 151. ISBN 9788080785932.

55 Slovenské znenie smernice 2001/29/ES Európskeho parlamentu a Rady z 22. mája 2001 o zosúladení niektorých znení autorských práv a s nimi súvisiacich práv v informačnej spoločnosti: „Členské štáty môžu zabezpečiť výnimky alebo obmedzenia práv poskytnutých podľa článkov 2 a 3 v nasledujúcich prípadoch... citácie na účely kritiky alebo zhrnutia za podmienky, že sa vzťahujú na dielo alebo iný predmet ochrany, ktoré už boli v súlade so zákonom sprístupnené verejnosti, že je označený zdroj vrátane mena autora, pokiaľ sa neukáže, že to nie je možné a že ich použitie je v súlade so prípustnou praxou a v takom rozsahu, aký sa vyžaduje na tento osobitný účel.“ Dostupné na internete: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/?uri=CELEX%3A32001L0029> [cit. 27.11.2016].

56 Ak je autorom vedeckej štúdie zamestnanec vedeckej inštitúcie a vytvorenie diela je plnením jeho zamestnaneckej úlohy, hovoríme o zamestnaneckom diele a autorovi zjednodušene povedané prináležia len osobnostné práva. Majetkové práva vykonáva za neho zamestnávateľ. Zároveň platí, že autor zamestnanec udelil súhlas aj na zverejnenie diela, označenie diela menom, obchodným menom alebo názvom zamestnávateľa, dokončenie diela, zmenu diela alebo iný zásah do diela. Označenie diela menom zamestnávateľa nemožno posudzovať ako plagiátorstvo.

57 V štátoch angloamerickej právnej kultúry v minulosti prevládala a niekde ešte stále existuje koncepcia

a autorského práva k nemu.⁵⁸ To znamená, že autorské právo vzniká momentom, keď je dielo vytvorené, a teda vyjadrené v podobe vnímateľnej zmyslami, bez potreby akéhokoľvek ďalšieho úkonu autora. Autorskú ochranu potom požíva aj dielo, ktoré nebolo ešte publikované – zverejnené. V prípade plagiátorstva, keď plagiátor neoprávnene použije dielo, ktoré ešte nebolo zverejnené, je potom častokrát predmetom sporu aj dokazovanie určenia autorstva k dielu.

Právo na autorstvo alebo právo osobovať si autorstvo je výlučným autorským právom, pretože autorstvo k dielu je základnou podmienkou pre vznik a ochranu absolútneho autorského práva k dielu ako zvláštneho právneho panstva nad nehmotným statkom.⁵⁹ Toto právo spočíva v práve brániť sa pred osobovaním si autorstva k dielu inou osobou, a teda v práve právne zakročiť proti každému, kto by si autorstvo prisvojoval. Právo na autorstvo zahŕňa v sebe aj právo byť označený ako autor a rozhodnúť o spôsobe takého označenia najmä menom alebo pseudonymom, a to pri každom použití svojho diela, ak je takýto spôsob označenia pri danom diele a spôsobe použitia možný a obvyklý. S právom byť označený ako autor súvisí aj zákonná povinnosť uvádzať pri citovaní diela jeho autora.

Ďalšími výhradnými osobnostnými právami autora sú právo rozhodnúť o zverejnení alebo o nezverejnení svojho diela a právo na nedotknuteľnosť svojho diela, najmä na ochranu pred akoukoľvek nedovolenou zmenou alebo iným nedovoleným zásahom do svojho diela, ako aj pred akýmkoľvek hanlivým nakladaním so svojim dielom, ktoré by znižovalo hodnotu diela alebo spôsobilo ujmu autora na jeho cti alebo dobrej povesti. V prípade plagiátorstva môžu byť často dotknuté aj tieto dve práva a to tak, že si plagiátor pozmení význam neoprávnene používaného diela, prípadne, ak ešte nebolo uverejnené, zverejní ho ako svoje vlastné.

Základné majetkové právo, ktoré je dotknuté pri plagiátorstve, je právo použiť svoje dielo a najmä právo udeliť súhlas na použitie svojho diela.⁶⁰ Použitie diela, resp. časti diela predpokladá aj právo na odmenu za použitie diela.

Všetky porušenia či už osobnostného autorského, alebo majetkového autorského práva, sa dajú subsumovať pod všeobecný pojem neoprávnenej nakladanie s dielom, resp. neoprávnený zásah do autorského práva, ktorému poskytuje autorský zákon ochranu.

V autorskom zákone je obsiahnutý katalóg nárokov, ktoré prislúchajú autorovi a ostatným aktívne legitimovaným osobám (napr. spoluautor, nositeľ práv, namiesto autora osoba, ktorá zverejnila anonymné alebo pseudonymné dielo) v prípade porušenia alebo ohrozenia autorských práv. Ide o tradičné prostriedky ochrany, ako nárok určovací, zdržovací, odstraňovací a satisfakčný. Toto ustanovenie je dôležité práve pre formulovanie

---

vzniku autorského práva registráciou na príslušnom orgáne. Tento systém je podobný slovenskému systému registrácie v prípade priemyselných práv.

58 TELEČ, Ivo – TŮMA, Pavel. *Autorský zákon. Komentář*. Praha : Nakladatelství C. H. Beck, 2007, s. 126. ISBN 9788071796084.

59 TELEČ – TŮMA, ref. 58, s. 149.

60 Podľa ods. 4 § 19 autorského zákona je použitím diela najmä spracovanie diela, spojenie diela s iným dielom, zaradenie diela do databázy, vyhotovenie rozmnoženiny diela, verejný rozširovanie originálu diela alebo rozmnoženiny diela, a to prevodom vlastníckeho práva, vypožičaním alebo nájmom, a uvedenie diela na verejnosti.

autorskej žaloby a možno z neho vyvodit', čoho je možné sa domáhať na súde.⁶¹ Žaloby môžu smerovať proti každému, kto sa na vzniku plagiátu podieľal, a to bez ohľadu na jeho zavinenie⁶² (okrem plagiátora aj vydavateľ, tlačiareň...).

Pri plagiátorstve prichádza najčastejšie do úvahy žaloba o určenie autorstva, často však dochádza aj ku kumulovaným nárokom, t. j. žalobca sa domáha viacerých právnych nárokov naraz. Pravidelnými súčasťami žalôb sú tzv. satisfakčné nároky ako je vydanie bezdôvodného obohatenia, náhrada nemajetkovej ujmy a náhrada škody. „V mnohých prípadoch, keď dochádza k plagizovaniu, je však problematické vyčísliť tak majetkovú, ako aj nemajetkovú ujmu, ktorá vznikla v rámci plagiátorstva, jednak porušením práva duševného vlastníctva tretej osoby alebo prisvojením si iných nehmotných statkov. Rovnako nie je jednoduché v jednotlivých prípadoch stanoviť, aký nemajetkový (morálny) či majetkový prospech nadobudol ten, kto sa dopustil plagiátorstva a zároveň zasiahol do práva duševného vlastníctva niekoho iného.“⁶³ Podľa Občianskeho zákonníka sa pri porušení alebo ohrození práva duševného vlastníctva uhrádza aj nemajetková ujma v peniazoch, ak by priznanie iného zadosťučinenia, najmä ospravedlnenie sa alebo zverejnenie rozsudku súdu na náklady osoby, ktorá porušila alebo ohrozila právo duševného vlastníctva nezdalo dostačujúce. Poskytnutie primeraného zadosťučinenia v peňažnej forme je však podmienené závažnou ujmovou nemajetkovej povahy, ktorá musí

61 Podľa ods. 1 § 58 autorského zákona sa autor, do ktorého práva sa neoprávnene zasiahlo alebo ktorého právu hrozí neoprávnený zásah, môže domáhať najmä:

- a) určenia svojho autorstva;
- b) zákazu ohrozenia svojho práva, vrátane zákazu opakovania takéhoto ohrozenia, a to aj proti poskytovateľovi služby, prostredníctvom ktorej je toto právo ohrozené;
- c) zákazu neoprávneného zásahu do svojho práva, vrátane zákazu zásahu podľa § 60 a 61, a to aj proti poskytovateľovi služby, prostredníctvom ktorej je do tohto práva zasiahnuté;
- d) poskytnutia informácií o pôvode rozmnoženiny diela alebo napodobeniny diela, o spôsobe a rozsahu jej použitia a o službách porušujúcich právo autora, vrátane údajov o
  1. vlastníkovi, vydavateľovi, výrobcovi, distributérovi, dodávateľovi, prijímateľovi, odosielaťovi, vývozcovi alebo predajcovi rozmnoženiny diela, alebo napodobeniny diela, alebo o poskytovateľovi služieb,
  2. vydanom, vyrobenom, dodanom, poskytnutom, prijatom, odoslanom, vyvezenom alebo objednanom množstve alebo cene rozmnoženiny diela, napodobeniny diela alebo služby,
- e) poskytnutia informácií o sprístupňovaní diela verejnosti spôsobom porušujúcim právo autora vrátane údajov o
  1. užívateľoch a poskytovateľoch elektronických komunikačných služieb a služieb poskytujúcich obsah)
  2. rozsahu použitia diela,
  3. priamom alebo nepriamom majetkovom prospechu súvisiacom s takýmto porušením,
- f) odstránenia následkov zásahu do práva na náklady osoby, ktorá neoprávnene zasiahla alebo hrozila neoprávneným zásahom, a to
  1. zničením neoprávnene vyhotovenej rozmnoženiny diela alebo napodobeniny diela, jej stiahnutím z obehu, alebo z iného použitia, alebo
  2. zničením materiálov, nástrojov a pomôcok podľa § 60 a 61 použitých pri neoprávnenom zásahu alebo hrozbe neoprávneného zásahu, ich stiahnutím z obehu alebo z iného použitia,
- g) náhrady nemajetkovej ujmy)
- h) náhrady škody)
- i) vydania bezdôvodného obohatenia.

62 TULÁČEK, Jan. Porušení autorského práva a plagiát. In *Bulletin advokacie*, 2004, č. 11-12, s. 29. ISSN 1210-6348.

63 VOJČÍK, ref. 48, s. 11.

byť v konaní preukázaná, čo nie je jednoduché a v prevažnej väčšine rozhodnutí súdov v otázkach plagiátorstva peňažné satisfakčné nároky neuznávajú a zostáva iba pri zverejnení ospravedlnenia a rozsudku súdu, ktoré pokladajú za dostatočné.

Záver

Rozhodnutie chrániť svoje práva cestou súdneho sporu nie je ľahké, ale sú situácie, keď sa konaniu na súde nedá vyhnúť. Iste nie je účelné súdiť sa v prípade neoprávneného použitia malej časti diela, ktorá by mohla byť v prípade riadneho uvedenia autora a názvu diela chápaná ako odôvodnená citácia v inom diele. Na druhej strane neoprávnené použitie väčších častí diela, ktoré v inom „diele“ tvoria zásadnú a nosnú časť textu a ich použitie presahuje možnosť použitia citácie, rovnako ako neoprávnené použitie celého diela iného autora už otvára možnosť úspechu v súdnom konaní a v prípade, že plagiátor odmieta uznať svoje pochybenie a nie je možné spor urovnať mimosúdne, stáva sa súdne konanie jedinou možnosťou nápravy.

Judikatúra, ktorá sa týka plagiátorstva avšak zatiaľ nie je ustálená a často nie je možné ani predvídať výsledok súdneho sporu. Zdanlivo jednoznačné porušenie autorského práva sa nemusí počas súdneho konania dostatočne preukázať, čo vedie k predlžovaniu konania, viacnásobným konaniam na všetkých inštančných stupňoch a častokrát ani po niekoľkých rokoch neodznie vo veci právoplatný rozsudok.⁶⁴ Od súdnych konaní vo všeobecnosti odrádza práve ich dĺžka a nepredvídateľnosť súdnych rozhodnutí, pre ktoré kritizuje slovenské súdnictvo aj Európska únia. Od 1. júla 2016 sa stali účinné nové civilné procesné kódexy, ktorých cieľom je skrátiť dĺžku občianskoprávných súdnych konaní a vysporiadať sa s nejednoznačnosťou judikatúry v obdobných prípadoch. Preto sa dá predpokladať, že so zlepšením súdneho prostredia bude pribúdať aj autorských sporov z oblasti plagiátorstva.

Čím nejasejši je úzus, normy, zaužívané procedúry, definície, neexistujú pozitívne precedensy, tým demotivujúcejšie je žiadať pri plagiátorstve nápravu adekvátnym, oficiálnym, inštitucionálnym, opakovateľným spôsobom. Na druhej strane konzekventný postup pri konfrontácii s neetickým konaním je spôsob, ktorý má ako jediný reálnu šancu sa na vytváraní nejakého úzu spolupodieľať – prešľapáva cestu iným.

Pokusy o nápravu plagiátorstva oficiálnou cestou v prostredí s málo štandardizovanými a najmä slabo vžitými pravidlami a postupmi voči takému konaniu stále zostávajú

64 Známy medializovaný prípad riaditeľky veterinárneho ústavu v Dolnom Kubine, ktorá roku 2004 do svojej dizertačnej práce doslovne prevzala celý text odborného článku (7 strán) svojich kolegov, publikovaný roku 2002 v odbornom časopise je príkladom toho, že ani zdanlivo jednoznačný spor nie je možné po niekoľko rokov právoplatne ukončiť. Roku 2008 bola podaná žaloba, v ktorej autori článku žiadali ospravedlnenie uverejnené v odbornom časopise a náhradu nemajetkovej ujmy 300 000 Sk. Roku 2008 okresný súd žalobnému návrhu vyhovel. Žalovaná podala odvolanie a roku 2009 krajský súd zrušil rozsudok okresného súdu a vrátil vec na nové konanie, a to z dôvodu nepreskúmateľnosti napadnutého rozhodnutia. Roku 2009 okresný súd žalobnému návrhu vyhovel, ale v časti nemajetkovej ujmy zamietol (zadosťučinenie vo forme ospravedlnenia pokladal za dostatočné). Opätovne sa žalovaná odvolala a roku 2010 krajský súd potvrdil rozhodnutie okresného súdu. Žalovaná sa mala ospravedlniť v tlači. Roku 2011 podala žalovaná dovolanie na Najvyšší súd SR. Roku 2014 Najvyšší súd SR vrátil vec na konanie krajskému súdu z dôvodu procesného pochybenia. Následne krajský súd vrátil vec okresnému súdu. Roku 2015 okresný súd žalobu autorov článku, ktorý bol použitý v diele inej osoby zamietol. Vec nie je dodnes právoplatne ukončená.

takpovediac investíciou s pomerne značnými nákladmi a nejasným ziskom. Investuje sa najmä čas a energia, často aj financie, najmä v prípade súdnych sporov. Platí to najmä v prostredí, ktoré je ešte ďaleko od nulovej tolerancie plagiátorstva.

O prístupe a tolerancii plagiátorstva v konkrétnej komunite vypovedá aj to, kto sa cíti poškodený. Pre efektívny boj s týmto fenoménom v rámci vedy je dôležité vytvorenie takej klímy, v ktorej by ujmu nepociťoval len autor a riešenie problému tak nezostalo len na jeho pleciach. Plagiátorstvo je ujma pre viaceré strany – okrem autora aj jeho zamestnávateľa, zamestnávateľa plagiátora a vydavateľa plagiátu. Miera ich spolupráce na identifikovaní, posúdení a sankcionovaní plagiátorstva je prejavom skutočného fungovania deklarovaných etických pravidiel a štandardov.

Mgr. Juraj Benko, PhD.
Historický ústav SAV
P. O. BOX 198, 814 99 Bratislava, Klemensova 19
e-mail: juraj.benko@savba.sk

Mgr. Elena Gogoláková
Hurbanova 1, 91101 Trenčín
e-mail: elena.gogolakova@gmail.com

MICHAL SCHVARC - ĽUDOVÍT HALLON - PETER MIČKO

PRACOVALI V TRETEJ RÍŠI

Štúdie a dokumenty k náboru a nasadeniu pracovných síl
zo Slovenska v nacistickom Nemecku v rokoch 1938 - 1945

VEDA

Bratislava 2015

DUŠAN ŠKVARNA

ŠKVARNA, Dušan. Questionmarks over the university study of history. *Historický časopis*, 2016, 64, 4, pp. 669-677, Bratislava.

A lively public discussion has developed in the last year about the poor state and bad direction of education in Slovakia. This paper endeavours to identify the problems of higher education, especially from the point of view of study of history, and present proposals to solve them, which existing discussion has not noticed or appreciated. According to the author the quality of university education is limited by the inappropriately high number of institutions, low number of staff in each and therefore the closedness and limitation of research possibilities. A further problem is the low flexibility of the staff of the universities. For example, institutions have only a few possibilities to provide jobs for people finishing doctorates and almost no possibilities to use post-doctoral scholars. This could be changed if small institutions merged into larger units, doctoral study was improved, and, above all, the grant system could be radically reformed. The development of higher education is also complicated and put in doubt by the accreditation approach. Its criteria absolutize the quantitative indicators of research and the formal signs of study, rather than tracing their real quality. The author also points to the need to improve the preparation of teachers, especially history teachers, pointing to the harmfulness of rational formalism and the marginal weight of moral principles and psychological skills, as well as the lack of continual education of teachers. The author thinks that only early and deep reforms can enable the universities of Slovakia to begin to fulfil the tasks required by present day demands and become internationally competitive.

Key words: Faults in the education system. Institutions. Grants. Doctoral and post-doctoral scholars. Training of teachers. The history teacher and morality.

Pred voľbami v marci 2016 politici opäť raz a náhle objavili školstvo. Priam sa predbiehali vo vykresľovaní jeho katastrofických obrazov, až tak, že u mnohých ľudí vzbudzovali dojem, a možno tomu na chvíľu aj sami uverili, že školstvo sa už-už ocitlo na prahu svojho kolapsu. Ak by sa ním seriózne zaoberali a konjunkturálne ho nezneužili, ako už neraz, iba na predvolebný zápas, vedeli by, že školstvo, ani to vysokoškolské, nestojí pred kolapsom, prežíva iba – podobne ako mnohé iné oblasti nášho života – dlhodobú krízu, motá sa v slepej uličke a nevie z nej odbočiť na cestu prirodzenej otvorenosti, korektnej súťaživosti a tvorivosti, lebo len tak sa môže aj v prípade školstva utvárať perspektíva a zmysel.

Pod vznik krízového stavu vysokého školstva na Slovensku sa podpísala previazanosť dvoch prístupov tých, ktorí o školstve rozhodovali počas posledného štvrtstoročia: odborná chabosť a zlyhanie prvých, ktorí nerozpoznali podstatné trendy ani dynamiku spoločenského vývoja, a nemorálnosť druhých, ktorí egoisticky hrali na svoje tričká, prispôsobovaním sa využívali neprehľadnú situáciu na svoje vlastné výhody, či už sku-

pinové, alebo regionálne, prípadne na osobné pohodlie, ignorujúc to, čo sa zvyčajne nazýva verejný záujem či spoločné, spoločenské dobro na jednej a duch univerzity na druhej strane.

Súčasnú školstvo na Slovensku tak nesie veľa pečatí zlých – neodborných a nemorálnych – rozhodnutí. Podpisali sa pod to politika Európskej únie (volanie po zvyšovaní počtu vysokoškolákov, niektoré body bolonského procesu), nedomyšlené, mechanické preberanie dokumentov Európskej únie slovenskými inštitúciami (vládami i školami), pestrá mozaika politikov, ktorí už dávno stratili, alebo nikdy nenadobudli zodpovednosť za veci verejné a chod vlastnej krajiny, ďalej vysokoškolských expertov, akademických funkcionárov rôznych druhov a stupňov.¹ Ak sa má zmysluplná zmena vo vysokom školstve na Slovensku vôbec naštartovať, jednou z jej podmienok by mala byť seriózna a kritická analýza jeho dokrútenej cesty za posledných 25 rokov. Na podivenie ju zatiaľ nikto nespracoval (aspoň o takom niečom neviem) a asi ani nezadal, hoci štát nezriedka financuje aj projekty riešiace pseudoproblémy a ešte k tomu niektoré z nich nehorázne, až podozrivo štedro dotuje. Mimochodom, štát takmer vôbec nevyužíva možnosť, aby odborníkom v rámci grantových úloh zadal vypracovanie fundovaných analýz k dôležitým otázkam života krajiny a jej spravovania. Politika a politici si žijú vo svojom uzavretom svete a v pocite výlučnosti, vystačujú si s vlastnými povrchnými vedomosťami či podkladmi od svojich úradníkov a vedecká komunita si zasa grantové úlohy často rieši pre seba, dokonca ani nemá možnosť sprostredkovať ich výsledky širokej verejnosti trebárs v podobe diskusií či rozhovorov vo verejnoprávnych médiách, pretože v nich dominuje pseudozábava a kultivácii vlastnej spoločnosti sa venujú len okrajovo.

Celkový stav vysokého školstva koreluje so situáciou jeho častí (pracovísk, odborov, programov) a limituje možnosti ich rozvoja. Aj štúdium histórie (dejín) viac-menej kopíruje problémy celej spoločnosti a situáciu v školstve, osobitne vo vysokom. Na druhej strane, myslím si, toto štúdium nepatrí medzi tie humanitné odbory, ktoré sa v médiách často spomínajú ako neužitočné, problémové. Na historických pracoviskách sa nerobili také okaté prešľapy, ani nedochádzalo k takým popudzujúcim kauzám ako v niektorých iných, tzv. nových odboroch. Skôr výnimočne sa na nich stredoškolskí učitelia zmenili za rok, za dva na docentov a akademických funkcionárov, ani zďaleka nevypustili do sveta taký vysoký počet nezamestnateľných, teda odborne nepoužiteľných ľudí ako niektoré iné verejne pranierované odbory.

Prirodzene, téma tohto príspevku je taká rozsiahla, že by sa o nej dala napísať dlhá rozprava. Ja sa sústredím len na tie problémy, ktoré podľa mojej mienky patria medzi kľúčové najmä pre budúcnosť študijného odboru história, ale niektoré z nich aj celého vysokého školstva, pričom sa o väčšine z nich málo verejne hovorí a diskutuje. Neobjavujú sa, alebo iba krátko sa objavujú i v aktivitách, ktoré sa usilujú pohnúť stojatými vysokoškolskými vodami, či už ide o diskusné články v médiách, návrhy občianskych iniciatív, alebo o zverejnené zámery ministerstva školstva.²

1 S ironickým podtónom analyzoval politiku EÚ v oblasti vysokého školstva a rolu tzv. expertov LIESS-MANN, Konrad Paul. *Hodina duchů. Praxe nevzdělanosti*. Praha : Academia, 2015, s. 13-61. ISBN 9788020025302.

2 Najviac podnetných návrhov na skvalitnenie vysokého školstva sa nachádza na internetových stránkach iniciatívy Za živé univerzity: <http://ziveuniverzity.sk/>.

Históriu možno na Slovensku študovať na desiatich špecializovaných pracoviskách (tri historické katedry na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave kvôli prehľadnosti vnímam ako jedno pracovisko) fungujúcich na deviatich univerzitách. Iba dve z nich vykazujú kontinuitu dlhšiu ako 50 rokov: tri historické katedry na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave si čoskoro pripomenú storočnicu a Inštitút histórie na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity sa „dožil“ päťdesiat rokov. Genéza katedier histórie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre siaha síce do 50., resp. 60. rokov 20. storočia, ale viackrát boli zrušené a po roku 1990 začínali fakticky odznova. A keďže nikto sa neprihlásil k tradícii zrušenej katedry dejín na Pedagogickej fakulte v Trnave, ostatných šesť pracovísk vzniklo po roku 1990 na zelenej lúke: Katedra histórie Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského a Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity roku 1992, Katedra histórie Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku roku 1996, o rok neskôr bola vytvorená Katedra historických vied a stredo európskych štúdií Filozofickej fakulty Univerzity Cyrila a Metoda v Trnave, Katedra histórie Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho v Komárne vznikla roku 2005 a nakoniec, roku 2008 bola založená Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.³

Teda vo veľkej väčšine prípadov ide o pracoviská, ktoré majú kultivovať tradíciu, no samy si ju ešte len utvárajú. Za krátky čas sa síce dokázali personálne stabilizovať, ale nestihli sa odborne vyprofilovať. Hoci na niektorých historických pedagogických pracoviskách sú náznaky tejto profilácie zreteľné, nemožno povedať, že by sa aspoň na jednom z nich sformovala nejaká osobitná historická škola. V tejto spojitosti vzniká otázka, či je niečo také možné nielen na krátkodobu existujúcich, ale aj málopočetných pracoviskách, čo rozvediem nižšie.

Vysoké školstvo na Slovensku sa po roku 1989 vydalo zlými cestami. Nebudovalo sa cieľavedome, naopak, chaoticky sa utváral veľký počet univerzít a ich pracovísk. Dnes máme na Slovensku 20 verejných vysokých škôl (okrem nich sú ešte 3 štátne), pričom v susednom Česku, ktoré má dvakrát viac obyvateľov, a s ktorým sa veľmi radi porovnáваме, ich je iba 26 (plus dve štátne). Väčšina nových univerzít, fakúlt, katedier vznikala menej na základe racionálnych analýz a diskusií o ich potrebnosti a primeranosti zázemia (knížnice, učebné priestory, personálie, tradícia), zato častejšie na základe rozhodnutí a podpory tzv. silných, čiže vplyvných, resp. aktívnych osôb a záujmom ich okolia. Informačné, priestorové a najmä personálne zázemie týchto nových inštitúcií bolo veľmi skromné, veľa ľudí so stredoškolskými návykmi, bez pochopu, čo je duch univerzity a originálne poznanie, sa stalo z večera na ráno docentmi, ba i profesormi. Celkovo sa na slovenských školách teda zriadilo mnoho pracovísk – katedier (i fakúlt), no väčšina z nich sa vyznačuje malým počtom pracovníkov.

Tento typický prvok súčasných univerzít na Slovensku sa týka aj historických pracovísk. Iba na jednom (spomínané tri katedry na FF UK) zabezpečuje vyučovanie viac ako 20 interných pedagógov, na ostatných školách to sú 19, 15, 14, 11, 10, 9, 8, 7 a šty-

---

3 Informácie som čerpal z aktuálnych údajov na webových stránkach všetkých desiatich historických pracovísk.

ria interní zamestnanci. Tento stav priniesol a prináša, a ak sa zachová, i bude prinášať oveľa viac negatív ako pozitív. Aj on prispieva k atomizácii historickej obce. Početné historické pracoviská pripomínajú viac uzavreté komunity ako otvorené intelektuálne prostredie. Spolupráca, súťaživosť, ba i komunikácia medzi nimi sú slabšie ako ostražitosť a neprajnosť, pretože vôľa prežiť je u každého z nich silná. Odborné diskusie sú zriedkavé, recenzná a anotačná činnosť nemá väčšiu hodnotu, chápe sa skôr ako propagácia než ako kritická analýza. Bokom od kritického pohľadu ostávajú nielen výborné práce, ale čo je ešte horšie, rad takých, ktoré nikdy nemali uzrieť svetlo sveta (ich autori zväčša nie sú historici, pôsobia v príbuzných vedných disciplínach alebo sa sami označujú za popularizátorov a publicistov).⁴ Je až zarážajúce, že pri akreditáciách, v ktorých dominuje kvantitatívne hľadisko, sa prínosné, kvalitné diela a mizerné práce hodnotia v podstate rovnako.

Malý počet zamestnancov katedier sťažuje spoluprácu s kolegami z blízkych odborov, a tým aj prístup k náročnejším grantovým projektom. Pri danom stave reálne funguje, okrem výnimiek, viac-menej len šanca získať finančne skromné domáce granty, ktoré im pomáhajú prežiť, udržať existujúci stav, ale nie sa rozvíjať.

Každé historické pracovisko má právo vykonávať bakalársky a magisterský stupeň štúdia, osem z nich získalo aj právo doktorandského štúdia, väčšina z nich ponúka širokú paletu študijných programov. Otázkou vyvoláva, nakoľko dokážu malé pracoviská, majúce minimálne možnosti pomôcť si pri výučbe externým prostredím, zabezpečovať kvalitnú výučbu, ponúknuť študentom pestrosť tém a metodologických postupov.

Vývoj v Európe naznačuje, že aj vysoké školstvo na Slovensku sa skôr či neskôr bude musieť vydať na cestu utvárania väčších pracovísk, a tým nutne aj redukcie ich počtu. Môže sa to diať napríklad cestou spájania rovnakých pracovísk na geograficky blízkych univerzitách, čím by mohlo na novovzniknutom mieste (katedre, ústave) pôsobiť 20 až 30 pedagógov, alebo – o čom sa už dlho hovorí, ale robí sa iba minimálne – zakladaním ústavov z príbuzných disciplín na univerzitách, čím by sa napríklad oslabili aj neužitočné či málo užitočné právomoci fakúlt.

Takisto pravidelne a už dlhodobo zaznievajú hlasy volajúce po redukcii vysokých škôl. Z rôznych dôvodov sú to oprávnené názory, otázkou zostáva, ako by sa to malo realizovať. Vynára sa pri tom veľa nebezpečenstiev, ktoré by mohli viesť nie ku skvalitneniu, ale k ďalšiemu úpadku rezortu s najvyšším podielom vzdelaných ľudí spomedzi všetkých oblastí života. Na každej, aj tej najslabšej škole totiž pôsobia výborné pracoviská a kvalitní odborníci a aj na tej najlepšej vegetujú chabé a bezperspektívne pracoviská i pedagógovia. Na školách teda existuje, čo sa týka kvality a spoločenskej potrebnosti, veľká vnútorná pestrosť. Preto by vysoké školstvo utrpelo ďalší veľký úder, ak by sa pristúpilo k mechanickej likvidácii škôl a nie k takej ich reštrukturalizácii, ktorou by sa životaschopné pracoviská (kolektívy, študijné odbory) buď zachovali, alebo by sa integrovali, ako som už spomenul, s pracoviskom (pracoviskami) z inej vysokej školy.

Veľmi nízku mobilitu pracovnej sily v našom vysokom školstve posilňuje aj systém tzv. kamenných pracovísk. V podstate sa dodržiava zvykové právo – viac-menej stály

4 Silno som si to uvedomil napríklad pri sledovaní prác spájajúcich sa s minuloročným 200. výročím narodenia Ľudovíta Štúra a nedávnym 1150. výročím príchodu cyrilo-metodskej misie na Veľkú Moravu.

počet zamestnancov a ich automatická dlhodobá zamestnanosť. Princíp výberových konaní každých päť rokov tento stav výraznejšie nezmenil. Pracovné pozície by sa mali viac viazať na získané granty, ktoré by mali takú finančnú dotáciu, že by to umožnilo, ako to poznáme z iných krajín, zamestnať nových ľudí – spoluriešiteľov. To by viedlo k inému ohodnocovaniu i odmeňovaniu, ako aj k pokrytiu vyučovacieho procesu viacerými pedagógmi a k väčšiemu zapájaniu študentov do výskumu. Prirodzene, takéto zmeny by mohli nastať iba vtedy, ak by sa radikálne zmenil grantový systém i samotné financovanie vysokoškolských pracovísk.

S touto otázkou súvisia tzv. postgraduanti, resp. postdoktorandi. Každodenne sledujeme, ako pre nich prichádzajú z rôznych zahraničných univerzít rôznorodé ponuky na výskumné pobyty. Tento status umožňuje skončeným doktorandom udržať sa v komunite historikov a rozvíjať svoju odbornú činnosť i rast. V slovenskom vysokoškolskom a vedeckom systéme fenomén postdoktoranda v podstate nemá miesto, neráta sa s ním. Mizivý počet postdoktorandov na slovenských vysokých školách je skôr na ukážku než reálnym faktom, skrýva sa za ním len osobná iniciatíva niektorého rektora či dekana. Takto sa ochudobňujeme hneď dvakrát. Na jednej strane sa stráca veľa talentovaných odborníkov zo Slovenska, aj z oblasti histórie, v zahraničí, alebo sa ocitá mimo svojej odbornosti, na strane druhej chýba prísun inšpiratívnych mladých ľudí do zahraničia.

Od postdoktorandov je iba krôčik k doktorandom. Okrem ôsmich vysokoškolských pracovísk sa doktorandské štúdium histórie realizuje aj v Historickom ústave SAV v Bratislave a Spoločenskovednom ústave SAV v Košiciach. Z hľadiska mojich skúseností býva úroveň doktorandov, aj v rámci jedného školiaceho pracoviska, veľmi rôzna. Hlavné problémy tohto stupňa štúdia vidím v týchto bodoch. Niektorí kolegovia na vysokých školách pochopili novú formu doktorandského štúdia len ako obyčajné štúdium, a preto kládli na výber doktorandov a ich odborný rast nízke nároky. Len postupne sa udomáčuje zásada, že dominantne ide o vedeckú prípravu, ktorú sprevádza rôznorodosť inovácií (téma, výskum, interpretácia). Na väčšine pracovísk prebieha iba trojročné doktorandské štúdium. Pri disciplíne takej náročnej na získavanie informácií (napr. na rozdiel od pedagogiky či sociológie), ujasnenie si a osvojenie si metodologických a interpretačných postupov, akou je história, by sa malo toto štúdium podľa môjho názoru povinne stanoviť na štyri roky.⁵ Iným problémom je nízke uplatnenie skončených doktorandov. V lepšom prípade končia v múzeách či kultúrnych inštitúciách, v horšom, čo je vari polovica z nich, sú, žiaľ, aj zapálení a talentovaní, odborne „nepotrební“. Myslím si, že túto situáciu by mohli aspoň sčasti zmierniť spomínaní postdoktorandi.

Domnievam sa, že v prípade doktorandského štúdia sa princíp subsidiarity, podobne ako v prípade riadenia múzeí, galérií, základných a stredných škôl, dokonca i regionálnej samosprávy, doteraz neosvedčil. Mám na mysli najmä zásadu utvárania skúšobných komisií pri obhajobe dizertačných prác. Celostátna komisia, ktorá fungovala zhruba do roku 2005, bola oveľa kvalifikovanejšia, ale aj nestrannejšia a náročnejšia ako súčasné fakultné. Otázka je, či je možnosť návratu k predchádzajúcemu systému obhajob dok-

5 ŠVORC, Peter. Príprava na vedeckú prácu a doktorandské štúdium. In *Dejiny* – internetový časopis, 2013, č. 1, s. 48. Dostupné na internete: <http://dejiny.unipo.sk/Blog%20Posts/dejiny-12013.html>

torandských prác reálna. Pravdepodobne nie, o to viac by sa mal na jednotlivých fakultách klásť dôraz na skladbu a prácu existujúcich odborových komisií.

V súvislosti s doktorandským štúdiom by som si vedel predstaviť aj ďalší „kacírsky“, žiaľ, taktiež asi nereálny alternatívny postup. Slovenská akadémia vied, či chce alebo nechce, takisto stojí pred zásadnou reformou. Nestálo by za to sústrediť doktorandské štúdiom na pôdu Slovenskej akadémie vied tak, že by prebiehalo v koordinácii s vysokoškolskými pracoviskami (spoluškoolitelia, členovia komisií)? Myslím si, že takáto centralizácia by bola užitočná pre všetkých. Akadémia by získala hlbší zmysel svojho pôsobenia, mladí ľudia by mohli pracovať v kvalitnejšom výskumnom prostredí, ústavy SAV by si mohli vyberať najschopnejších mladých pracovníkov a školy by dostali kvalitne pripravenú a rozhl'adenú pracovnú silu. A konečne by došlo i k reálnemu prepojeniu a spolupráci akademických a univerzitných inštitúcií.

Často kritizovaným prístupom, ktorý nepomáha zvyšovať kvalitu univerzitných pracovísk, sú kritériá ich hodnotenia (akreditácia, evalvácia). Celá ich činnosť sa redukuje na kvantitatívne hodnotenie napriek tomu, že kvalita sa často nedá merať kvantitou.⁶ Tento prístup vedie k radu, ako som už uviedol, falošných aktivít, predovšetkým k produkovaniu nezrelých, neraz opakujúcich sa či zbytočných textov. A za rovnako trápne kritérium považujem to, že dôležitú váhu pri hodnotení pracovísk predstavuje publikačná činnosť doktorandov. Ich úlohou je primárne zvládnuť študijné a výskumné úlohy, nie publikovať čo najviac. Predovšetkým v spoločenskovedných disciplínach je to voči doktorandom nespravodlivé, pretože osvojenie si celej zložitosti kultúrnych i sociálnych faktorov a súvislostí, ako aj metodologických postupov je náročné na čas, preto aj odborníci v humanitných disciplínach sa profilujú podstatne dlhšie ako napr. v prírodných vedách.

Až neuveriteľne vyznieva iná pochybná stránka hodnotenia vysokoškolských pracovísk, ktorá má aj vážny celospoločenský dosah. Pri ich hodnotení sa sledujú iba tzv. vedecké ukazovatele, nikde v nich sa nezohľadňuje vyučovací proces. Pedagógovia sú motivovaní takmer výlučne do výskumnej, publikačnej, konferenčnej a pod. aktivity (avšak nie sú oceňovaní za recenzie, posudky, činnosť v komisiách), ale už vôbec nie, aby vyučovali. Žiaľ, užitočnú rovnováhu medzi kvantitatívnymi a kvalitatívnymi kritériami hodnotenia, medzi univerzalistickým prístupom a zohľadnením špecifik jednotlivých disciplín a medzi vyučovaním a výskumom nedokázalo ministerstvo školstva nájsť za celé štvrt'storočie.

S dlhodobým nezaujmom štátu o kvalitu vzdelávania súvisí aj to, že vládu, ministerstvo ani akreditačnú komisiu doteraz vôbec nezaujímalo, akí absolventi vychádzajú zo škôl. Pri hodnotení vzdelávania im postačuje naplnenie formálnych kritérií (profil absolventa, študijné plány, informačné listy, garanti a pod.). Akreditácie škôl vôbec nenesledujú obsahovú ani metodologickú stránku vyučovania. Ak by sa tak robilo, akreditačná komisia by si musela všimnúť, že na slovenských vysokých školách prevláda vo výučbe tradičný popisný, faktografický, pozitivistický prístup, kladie sa dôraz na memo- rovanie. Koniec koncov dominuje v slovenskej historiografii, teda aj v dielach väčšiny

6 LIESSMANN, Konrad Paul. *Teorie nevzdělanosti*. Praha : Academia, 2008, s. 105-107. ISBN 9788020016775.

vysokoškolských učiteľov. Vo vyučovaní sa stále málo uplatňujú aj novšie metodologické prístupy, koncentrovane a zjednodušene nazývané ako antropologické, nekladie sa dôraz na aktivitu študentov, dialóg s nimi, ich usilovnosť a nedostatočne sa podporuje ich kritické a slobodné myslenie.⁷

Jednostrannosť neraz zaznieva aj v apeloch, ktoré počuť každodenne v posledných mesiacoch v médiách i v časti odborných kruhov, a ktoré volajú po posilnení humanitného vzdelania, najmä dejepisu a občianskej výchovy (politológie). Mám dojem, že sa v nich zbytočne stavia proti sebe humanitné a prírodovedecké (technické) vzdelanie. Domnievam sa, že súčasťou reforiem vysokého školstva by malo byť funkčné vnesenie humanitných prvkov do prírodovedeckého a technického vzdelávania (dejiny vedy, techniky, civilizácie, základy filozofie, psychológie a pod.) a naopak, prvkov prírodných a technických vied a matematiky do humanitného vzdelania. Bez tohto aj jeden, aj druhý typ vzdelávania zostane poloslepým a oba budú naďalej plodiť sploštené a spoločensky nezriedka škodlivé typy osobností – chladných až bezcitných technokratov a voluntaristických manipulátorov.

V súčasnosti sa tiež často zdôrazňuje, ako sú dejepis, občianska výchova (politológia) a podobné predmety dôležité nástroje proti šíriacemu sa extrémizmu. A volá sa po zvýšení ich dotácie vo vyučovaní. No iba takýto krok, ktorý je v prípade dejepisu, u ktorého počet vyučovacích hodín v poslednom desaťročí nepochopiteľne poklesol, bezpochyby opodstatnený, veľa nezmože. Len samotným zvýšením hodín sa nemôže skvalitniť obraz minulosti u školákov, ani ich kritické myslenie či morálna úroveň. Kľúčovým médiom ostáva osobnosť učiteľa (riaditeľa, učiteľského zboru), jeho oduševnenie za predmet, teplý prístup k žiakom, schopnosť prebúdať ich zvedavosť, motivovať ich, aby spontánne premýšľali a samostatne mysleli, hľadali hlbšie súvislosti a významy⁸. To je však iba jedna stránka potenciálneho úspechu. Druhou je schopnosť učiteľov viesť žiakov k hodnotám ľudskosti, prebúdať ich svedomie, vštepuvať im základné, dnes žiaľ zosmiešňované cnosti, ako je napríklad obyčajná slušnosť, zodpovednosť, spravodlivosť, úcta a sebaúcta, súcitiť so slabšími, rozpoznávanie dobra a zla, pestovanie pozitívnych foriem solidarity. Bez výchovy sa síce môže sformovať vzdelaná osobnosť, ale duchovne chudobná a hodnotovo dezorientovaná, ktorá bude náchylná prijímať – aj z dejín – skôr zlo než dobro, správať sa skôr sebecky ako altruisticky, myslieť skôr extrémisticky ako konsenzuálne.

Na predchádzajúce konštatácie nadväzuje ďalšia nepovšimnutá oblasť vyučovania histórie – príprava budúcich učiteľov. Berieme ju vážne a dôsledne? Ak by tak bolo, asi by sa na učiteľské štúdium povinne konali prijímacie pohovory, na ktorých by sa zohľadňovali psychologické a komunikačné predpoklady a úroveň materinského jazyka uchádzačov, potenciálnych učiteľov. Vyučovanie v učiteľských smeroch prebieha takmer

---

7 TONKOVÁ, Mária. Dejepis na Slovensku v čase kultúrnej transformácie: problém historickej vedy i problém teórie vyučovania. In *Verbum historiae* – vedecký internetový časopis, 2014, č. 2, s. 149-199. Dostupné na internete: https://www.fedu.uniba.sk/fileadmin/pdf/Sucasti/Katedry/KH/Verbum_Historiae/Verbum_Historiae_2-2014.pdf

8 KRATOCHVÍL, Viliam. Možnosti vymedzenia a rozvíjania predmetných kompetencií študentov histórie v učiteľskom štúdiu. In *Dejiny* – internetový časopis, 2013, č. 1, s. 63-77. Dostupné na internete: <http://dejiny.unipo.sk/Blog%20Posts/dejiny-12013.html>

rovnako ako v ostatných. Pedagogická prax má nízku dotáciu. Málo sa vie o efektívnosti vyučovania pedagogických predmetov. Študenti ich často vnímajú ako nutnú príťaž, sťažujú sa na ich odtrhnutosť od života. Akreditačné kritériá vôbec nesledujú, nakoľko sa vďaka výučbe pedagogických predmetov reálne utvárajú dispozície učiteľa, ktorý bude pôsobiť v úplne iných podmienkach, aké boli trebárs pred tridsiatimi či desiatimi rokmi? Didaktike a metodike vyučovania dejepisu sa podľa mojich informácií na Slovensku dlhodobo venuje a z tejto problematiky publikuje podnetné práce iba jeden kolega.

Budúci učitelia absolvujú rovnaké štúdium bez ohľadu na to, či budú učiť na stredných, alebo na základných školách. Pritom duševné, telesné, intelektuálne danosti v týchto vekových kategóriách sú veľmi, veľmi rozdielne. Nenastal čas oprášiť princíp spreď roku 1978, keď školský zákon nezmyselne zrušil rozdiely v príprave učiteľov pre základné a stredné školy a zaviesť zvláštne štúdium učiteľstva pre druhý stupeň základných škôl a zvláštne pre stredné školy?

V poslednom období sa už takmer zabudlo na to, o čom sa ešte pred pár rokmi poburujúco diskutovalo, akou nedomyselnosťou bolo delenie učiteľského štúdia (vrátane dejepisu) na bakalársky a magisterský stupeň, okrem iného preto, lebo celkovo prax na Slovensku nie je nastavená na absolventov bakalárskeho stupňa. V dnešných iniciatívach a diskusiách sa tento problém už takmer neobjavuje.

Málokto zaregistroval, že právo vykonávať kontinuálne (celoživotné) vzdelávanie učiteľov a získavanie kreditov, okolo ktorého bolo veľa kriku, pretože bolo chybné nastavené a momentálne je okolo neho zasa podozrivo ticho, majú rôzne inštitúcie, aj súkromné spoločnosti. Už letný pohľad na dlhý zoznam ponuky vzdelávacích programov (asi 1617) vyvolá pochybnosti o korektnosti tohto projektu.⁹ Vďaka tejto forme vzdelávania by si mali učitelia z praxe osvojiť najnovšie poznatky, nové prístupy, interpretácie a výstupy z vedných disciplín viažucich sa k predmetom, ktoré vyučujú, aby udržiavali krok so súčasným stavom vedeckého poznania, ktoré sa v oblasti histórie za posledných 20 rokov veľmi zmenilo. Z dlhého zoznamu vzdelávacích programov sa oblasti histórie týka iba niekoľko parciálnych tém, z uverejnených údajov sa nedá stanoviť úroveň ich odborného zabezpečenia. Vyvoláva to otázku, či nejde viac o zárobkové aktivity podnikavých ľudí, ktorí z kolotoča vedeckého poznania už vypadli, prípadne doň ani nikdy nenasadli, ako o úprimné úsilie pomôcť učiteľom. Nie som sám, kto sa domnieva, že celoživotné vzdelávanie učiteľov by sa malo z rôznych dôvodov odohrávať len a len na pôde vysokých škôl. Predsa učiteľov nemôže vychovávať nejaké občianske združenie, metodické centrum či s. r. o., ale celoživotne vzdelávať ich už môže? Má na to kvalitnejšie odborné predpoklady ako vysoká škola?

Posledné štvrtstoročie našich dejín má veľa prívlastkov, nazýva sa aj zneužitou demokraciou, vývoj vysokého školstva zasa premárenou šancou. V súčasnosti klesá vo verejnej komunikácii podiel pamätníkov z roku 1989 a jej hlavné kľučky si už podávajú mladé generácie, ktoré začínajú razantnejšie a nedočkavejšie nastoľovať potrebu zmien. Odborná a učiteľská verejnosť konečne vehementne volá aj po hĺbkových reformách školstva a zdá sa, že tentoraz to aj politická moc berie vážnejšie. Veľa iných možností

9 Dostupné na internete: <https://www.minedu.sk/akreditacia-programov-doplnujuceho-pedagogickeho-studia-a-programov-kontinualneho-vzdelavania/>

ani nemá, pretože vývin predbehol nielen ju, ale dobieha celú našu spoločnosť. Slovensko stojí buď pred reformami školstva, ktoré budú bolieť a ktorých obrysy momentálne vieme načrtnúť iba s ťažkosťami (zasa také jedinečné to nie je, veď existuje veľa krajín s kvalitným školstvom), alebo pred ďalšou fázou morálneho úpadku, nekultúrnosti, ľahostajnosti voči prírode, degradácie ľudského života, čo tak výstižne symbolizujú verejne pranierovaní politici a s nimi previazaní veľkopodnikatelia.

* Autor dopísal text tohto príspevku dva mesiace predtým, ako Ministerstvo školstva SR zverejnilo Národný program rozvoja výchovy a vzdelávania.

prof. PhDr. Dušan Škvarna, PhD.
Katedra histórie FF UMB
Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica
e-mail: Dusan.Skvarna@umb.sk

MARTINA FIAMOVÁ
JÁN HLAVINKA

Kapitoly z dejín holokaustu na Slovensku

DIPLOM AKO ZÁRUČNÝ LIST

MARÍNA ZAVACKÁ

ZAVACKÁ, Marina. The diploma as a letter of guarantee. *Historický časopis*, 2016, 64, 4, pp. 679-682, Bratislava.

The paper discusses the function of the diploma as a “letter of guarantee“ for a graduate in history. Besides being a proof of passing the required study curriculum, which can be useful mainly in contact with potential employers, getting hold of a diploma should ensure that the graduate is compatibility with the professional environment. A person with a diploma in history should be sure that there is a highly qualified supervisor and an examination board, ready to confirm his or her professional abilities. Such a person should rely on an intense five year socialization to academic writing and reviewing practice, on experience with intense exposure to professional feedback related to quality of argumentation. Last but not least, a history graduate should be oriented in the professional underworld of phoney conferences, predatory scientific journals and fabricated research.

Key words: Study of history. Curriculum. Diploma. Professional skills.

Mal by diplom niečo absolventovi zaručovať? Podobne ako viacerí kolegovia som pri príprave príspevku vychádzala z prvotného anketového prieskumu. Paradoxne, prvým reflexom mnohých kolegov bolo konštatovanie, že absolventovi by veru diplom nemal zaručovať nič. Tým „nič“ sa však automaticky myslelo pracovné miesto. Aj tento typ odpovedí naznačuje, že diplom je i odbornou verejnosťou vnímaný ako dokument potrebný výlučne smerom navonok.

Diplom – ako symbolický dokument zavŕšenia štúdia, ktorý dokumentuje, že sa absolvent prepracoval požadovaným odborným kurikulumom – by však práve jemu mal poskytovať viacero záruk. Začnime hoci kompatibilitou s profesijným prostredím. Ak bol adept štúdia nedostatočne schopný alebo nedostatočne usilovný, nemal sa k diplomu prepracovať. Ak sa k nemu prepracoval, mal by si byť istý, že ak sa dostane do komunity historikov, či už na konferencii, alebo pri spoločnom obede, nebude mimo kontext. Bude sa vedieť zapojiť do debaty, bude si vedieť formulovať zaujímavú tému, urobiť primeraný výskum, spracovať ho na analytický i jazykovo dostačujúcej úrovni, prispieť ku kvalitnej konferencii atď. Pokiaľ počujeme hundranie z vlastných radov, že mnohí dnešní univerzitní absolventi odboru história sú „nepoužiteľní“, v tomto zmysle je to nie ich, ale naše zrkadlo. Ak reálne nedokážu robiť to, čo sa mali počas štúdia naučiť, ako to, že na našich školách absolvovali?

V otázke možno pokračovať ďalej a rozvíjať ju nasledovným smerom: čo treba naozaj vedieť, aby človek mohol v tejto profesii pôsobiť? Čo by potenciálnemu bádateľovi na poli histórie bez diplomu práve z tohto odboru chýbalo k produkcii kvalitnej historiografie? Sú to naozaj veci, ktoré by sa za tie dva-tri roky naučil na našich katedrách a inde nie?

Hoci vo svete je bežné štúdium krížom cez odbory, ktoré si študent mení po bakalárskom či magisterskom stupni, v našom prostredí prevažuje zotrvanie v jednom odbore.

Predpokladá sa, že na doktorandskom stupni sa nedá uspieť bez magisterského a v ňom bez bakalárskeho v rovnakom odbore. Aj mobilita cez rôzne školy je minimálna, celé štúdium sa absolvuje na jednej fakulte. Pamätám si svoje vlastné prekvapenie z prvých zahraničných študijných pobytov, že práve tí lepší z mojich nových spolužiakov zvykli študovať transdisciplinárne, konkrétnu náplň štúdia si výrazne prispôbovali svojej individuálnej konkrétnej budúcej odbornej profilácii. Iste, museli časť svojich vedomostí dorovnať samoštúdiom. Ale ak zvládajú individuálne štúdium športovci, tak schopný študent iného odboru za prázdniny a prvý mesiac semestra, možno dva, dokáže dnešný priemer dobehnúť, neklamme sa. Zaujímavé by bolo pokúsiť sa o inventúru vedomostí a zručností, ktoré by bakalár z iného príbuzného odboru musel reálne dobiehať, aby dokázal zmysluplne pokračovať v štúdiu na katedrách histórie. Obávam sa, že okrem niekoľkých dát z obrodzenia by sme tých špecifických vedomostí stále identifikovali veľmi málo.

K tejto skutočnosti sa viaže aj fakt nízkej internacionalizácie univerzitnej výučby v našom odbore. To, že naši študenti roky chodia „von“ a dokážu sa plnohodnotne zaradiť do výučbových programov, nie je spôsobené len ich vlastnou pripravenosťou, ale práve nastavením tamojšej výučby tak, aby študenti s rôznym kultúrno-historickým pozadím, so znalosťami špecifickej (zväčša regionálnej) faktografie, ju od prvých semestrov štúdia mohli uplatniť na predmetoch, ktoré už sú orientované problémovo, nie chronologicko-regionálne. Aj v prípade chronologicko-tematickej orientácie predmetov je však možné si zo zadanej literatúry potrebnú faktografiu doštudovať tak, aby na konkrétnej hodine bol študent pripravený a schopný sa plnohodnotne zapojiť.

Naše kurikulum nielenže nie je pripravené absorbovať študentov zo zahraničia a ani domácich študentov, ktorí si odbor história zvolili až na vyššom stupni štúdia, no nepovzbudzuje ani vlastných študentov v snahe absolvovať časť štúdia v inom prostredí, rozšíriť si obzory. Poslucháč univerzity, alebo skromnejšie aspoň filozofickej fakulty, by mal mať počas štúdia možnosť využívať naplno jej odborné kapacity. Od minulého stretnutia v Prešove,¹ kde sme upozorňovali na nezmyselnú zošroubovanosť štúdia, ktoré neumožňuje voľné zostavovanie a kombinovanie vlastného individuálneho štúdia, sa situácia k lepšiemu nepohla. Skôr naopak, novou akreditáciou sa opäť zabetónovala. Len pre predstavu o jej absurdnosti pripomeniem, že napríklad priamo na FFUK sa každoročne otvára študijný odbor história aj odbor germanistika, no vyštudovať históriu súbežne s germanistikou nemožno. Potenciálny expert s takýmto zameraním sa môže prihlásiť len na odbor dejepis – nemčina, ktorý sa otvára len každý druhý rok s príslušnou výraznou časovou dotáciou vyhradenou pedagogickej zložke.

Študenti, s ktorými sa stretávam na výberových seminároch, čo je svojím spôsobom už selektovaná aktívnejšia vzorka, s výnimkou zopár výnimočne odhodlaných jedincov chodia na Erasmus ešte tak do Čiech, pretože inde sa učia „*iné veci ako u nás, a preto sa ťažko prenášajú kredity*“. Akoby primárne záležalo na tom, na akom konkrétnom materiáli sa človek naučí analyzovať historické pramene a koncipovať svoj vlastný text ako výsledok vlastného výskumu, nie na samotnej schopnosti robiť výskum a formulo-

1 ZAVACKÁ, Marína – VÖRÖS, Ladislav. Príprava na vedeckú prácu a doktorandské štúdium na Historickom ústave SAV. In *Dejiny* : internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove, 2013, č. 1, s. 52-62. ISSN 1337-0707.

vať jeho závery. Študenti učiteľských odborov z FFUK, napríklad dejepis – angličtina, vzdávajú i pobyty v Českej republike, keďže tam absolvované špecializačné kurzy sa bez ohľadu na svoju náročnosť na domácej fakulte často uznávajú len ako „voliteľné predmety“ s minimom kreditov, a navyše po návrate musia „doháňať“ aj všetky pedagogické predmety.

Absolvent s diplomom z histórie by mal mať záruku, že po niekoľko rokov dostával spätnú väzbu na svoje myslenie, na svoje písanie – teda na kvalitu svojej argumentácie, na kvalitu písania. Mal by byť socializovaný do odborného písania a do recenznej praxe. V tejto súvislosti opäť možno pozorovať, že frflanie nad úrovňou študentskej gramotnosti aj ich analytických schopností rokmi silnie, no úprava študijného plánu alebo produkcia vysokoškolských učebných textov tento nedostatok vôbec nereflektuje a očakáva sa, že k náprave dôjde samo. Ba možno povedať, že do niektorých učebníc pre základné školy prenikol „výskumný“ analytický duch viac než do tých vysokoškolských. Niektorí študenti inštinktívne cítia nekvalitu pramenného textu, oko im zavadí o nekonzistentnosť argumentácie, o podliehanie jazyku prameňa, štylistickú neobratnosť alebo apriornú zaujatosť, no nedokážu nedostatky presne identifikovať a ani pomenovať, kde je vlastne chyba. Málokto z nich má predstavu, prečo za svoje vlastné seminárne práce dostali A či C a čím okrem navýšenia kvantity prameňov by sa bol dal výsledný text vylepšiť. K výskumu pristupujú prevažne intuitívne, nie sú si vedomí, že bolo možné inak klásť otázky, ani toho, že ide o podstatnú fázu výskumu a že na formulácii výskumných otázok vôbec záleží. Rovesníkom z nemeckých fakúlt, ktorí absolvujú k „Fragestellung“ cieleňé prípravné semináre, nezávidia, pretože o nich netušia. Na úvode do štúdia sa učia vymenovať pomocné vedy a do odseku o „metodológii“ variujú frázy o indukcii, dedukcii, analýze a syntéze.

Diplom z odboru by mal zaručovať, že kdesi existuje školiteľ, kapacita v odbore, ktorý sa za prácu svojho študenta nehanbí. Za kvalitu študentovej práce ručí aj kvalifikovaná obhajobná komisia. Nedá mi nespomenúť aktuálny zážitok s dvojicou trnavských študentov diplomantov, ktorí do Slovenského národného archívu prišli s tým, že už všetko vedia, všetko majú napísané, len ešte potrebujú jednu archívnu škatuľu, lebo školiteľ povedal, že by tam mala nejaká byť. Bolo im jedno, aká. S úprimnou snahou o pochopenie chvíľu listovali v inventári, než sa išli poradiť, ako sa v ňom hľadá. Potešila ich informácia konzultanta, že vzadu býva abecedný register, dokonca aj miestny. Zhodou okolností, než sa v ten deň dostali do SNA, svoje bádanie k téme z nitrianskeho kraja neúspešne začali v archíve na Križkovej, ktorý im vyhľadávač navrhol ako prvý. Relatívne čerstvý je aj zážitok kolegov archivárov s dvojicou nádejných diplomantiek, ktoré si na pokyn školiteľa vyžiadali kongregačné listiny a po chvíli listovania sklamané zistili, že sú písané akosi divne a dokonca ani nie po slovensky. Zarážajúca v podobných prípadoch nie je študentská nevedomosť, ale fakt, že sa v základoch výskumnej praxe neorientujú v poslednom, diplomovom ročníku. Rovnako ako vynikajúce práce, aj záverečné práce nízkej kvality sú totiž svedectvom nielen o študentoch, ale i o školiteľoch a školiaciach pracoviskách.

K socializácii do odboru na bežnej úrovni by mala patriť aj orientácia v jeho podsveť. Či už sa absolventi budú venovať vede, pracovať v médiách, alebo si pre nadobudnuté znalosti zvolia úplne iné využitie, s diplomom z nášho odboru by sa mali orientovať vo

svete plagiátov, generických článkov, citačných bratstiev, pofidérnych vedeckých časopisov, garážových zahraničných vydavateľstiev a množiacich sa pseudoakademických konferencií. Do série didaktických materiálov by sa mohla zaradiť napríklad pozvánka na tohoročnú „medzinárodnú konferenciu v Londýne“,² od ktorej mohla záujemcov už na prvý pohľad odradiť jej zúfalá jazyková úroveň, na druhý aj vedecká produkcia hlavného organizátora, absolventa jednej z našich katedier, preukazne nespĺňajúca elementárne recenzné nároky.³ Hlavička zahraničnej významnej univerzity tu bola zabezpečená prizvaním tamojšieho študentského spolku krajanov. Podobným spôsobom je možno zdanie vedeckej kvality dodať rôznym podujatiam ich lokalizáciou do priestorov internátov, spojených s menom univerzity, alebo do prenajímaných konferenčných priestorov SAV.⁴

Možno povedať, že napriek zmienenej relatívnej uzavretosti nášho vzdelávacieho prostredia nie sú uvedené prípady žiadnym lokálnym špecifikom, skôr svedectvom reflektovania širších trendov. Problematika predátorských časopisov aktuálne rezonovala v Čechách⁵, kde škandál spojený s vykazovaním týchto publikácií rozpútal diskusiu o prehodnotení nastavenia výkonnostných kritérií, a začínajú si ju všimnúť i slovenské médiá⁶. V Rusku sa enormná produkcia nekvalitných a plagiarizovaných dizertačných prác stala spúšťačom akademického antiplagiátorského aktivizmu a už aj objektom špecializovaného výskumu v oblasti sociológie vedy, ktorý rozvíja a i nám dáva k dispozícii veľmi praktický pojmový aparát. V jednotlivých vysokoškolských odboroch tu nájdeme zmapované samoreprodukujúce sa „incestné subsiete“ školiteľov a absolventov postupujúcich na miesta oponentov, aj celé „dizertačné fabriky“.⁷

Trend postupného rozširovania⁸ verejnej dostupnosti akademických výsledkov našich absolventov dodáva diplomom ako „záruke“ aj ďalší podstatný rozmer. Možno sa naň spoľahnúť, že vo chvíli, keď to začne byť z nejakého dôvodu podstatné, sa ako doklad o dosiahnutom vzdelaní diplomy stanú i smerovkou k dôkazom o akademickej a všeobecne profesijnej poctivosti či nepoctivosti.

Mgr. Marina Zavacká, PhD.

Historický ústav SAV

P. O. BOX 198, 814 99 Bratislava, Klemensova 19

e-mail: histzava@savba.sk

2 „Robert William Seton-Watson, historian, university professor, founder of SSEES and civil society activist for the rights of oppressed small nations“, termín 1. apríl 2016.

3 HOLEC, Roman (rec.). DANIŠ, Vladimír: Začiatky slovenskej ľudovej strany. In *Historický časopis*, 2009, roč. 57, č. 1, s. 146-150. ISSN 0018-2575.

4 <http://www.slovenskeslovo.sk/slovanstvo/448-konferencia-slovanstvo-a-svet-sucasnosti>.

5 http://zpravy.idnes.cz/predatorske-casopisy-0ts-/domaci.aspx?c=A160107_145115_domaci_zt; <http://www.fsv.cuni.cz/FSVTEMP-1849.html>.

6 <https://dennikn.sk/323404/spolok-falosneho-general-a-zaisti-zabijackove-hody-aj-vedecku-prestiz/>; <https://dennikn.sk/322419/prodekan-fakulty-pochybnych-casopisoch-tretotriedni-akademici-vytvaraju-zdanie-vedy/>.

7 http://polit.ru/article/2016/03/20/safonova_sokolov/; http://www.dissernet.org/publications/unpk_graf.htm; https://youtu.be/ZK_o3xKcvEA

8 Napríklad bakalárske a magisterské záverečné práce absolventov Masarykovej univerzity sú – na rozdiel od prác obhájených na FFUK – bežne dostupné „zvonka“, a to aj s posudkami.

HISTORIK MEDZI MLYNSKÝMI KAMEŇMI
(ANALÝZA AKTUÁLNYCH KRITÉRIÍ HODNOTENIA KVALITY
VÝSTUPOV VYSOKOŠKOLSKÉHO VÝSKUMU V OBLASTI
HISTORICKÝCH VIED NA SLOVENSKU A ICH PRAKTICKÉ DÔSLEDKY)

MARTIN PEKÁR

PEKÁR, Martin. A historian between millstones (An analysis of the current criteria for evaluation of the quality of university research in the field of the historical sciences in Slovakia and their practical results). *Historický časopis*, 2016, 64, 4, pp. 683-698, Bratislava.

The study analyses the present criteria for evaluating the quality of published work in the historical sciences at universities. It traces the criteria used when distributing grants, deciding on comprehensive accreditation and during qualification procedures. The analysis shows that the current criteria are inconsistent in content, do not correspond to the tradition of research and do not react to the current problems of research in the field of the historical sciences in Slovakia. The study also points to the fact that bad setting of the criteria are bringing into practice a whole series of negative phenomena, which include casting of doubt on the value of the humanities for society, efforts to evade the criteria by means of various questionable strategies, decline in the quality of research and the whole academic environment. Key words: Slovakia. Universities. Historical Sciences. Scientometria. CREPČ. Comprehensive accreditation. Qualification procedures.

Realita vo vedeckom výskume na Slovensku je dnes podobná skúsenostiam, ktoré popisuje vo svojich esejach populárny rakúsky filozof Konrad Paul Liessmann. Vedecký výskum a vysoké školy sú fixované na takzvané špičkové výkony, investuje sa len do odborov, pri ktorých sa predpokladá trhovú hodnotu, inštitúcie a bádatelia bojujú o reputáciu, dotácie a publikačný priestor, aby v rôznych ratingoch a rankingoch predbehli zvyšok sveta, prípadne aspoň nezaostali za školou zo susedného okresu.¹ A dôsledok? Vysokoškolský profesor a aktivista z iniciatívy *Za živé univerzity* Peter Sýkora tento dôsledok v jednom rozhovore krátko, no výstižne sformuloval: „Akademické hodnoty sú skôr na smiech, všade vládne pragmatický oportunizmus.“² Všetkým zainteresovaným stranám je zrejmé, že ide o komplexný a dlhodobý problém. Protesty a riešenia jednotlivcov znamenajú spravidla akademickú samovraždu. Vôľa uchopiť a vyriešiť problém spoločnými silami naráža na jednej strane na spleť partikulárnych záujmov, na druhej strane na nezáujem príslušných štátnych orgánov.

-
- 1 LIESSMANN, Konrad Paul. *Teorie nevzdělanosti*. Praha : Academia, 2008. 125 s. ISBN 9788020016775. LIESSMANN, Konrad Paul. *Hodina duchů*. Praha : Academia, 2015. 133 s. ISBN 9788020025302.
  - 2 Rozhovor je z novembra 2015. Profesor Sýkora: Na slovenských univerzitách odumrel akademický život (online) [cit. 2016-05-01]. In *SME*, 27. novembra 2015. Dostupné na: <http://domov.sme.sk/c/8086899/profesor-sykora-na-slovenskych-univerzitach-odumrel-akademicky-zivot.html>

Z celého radu faktorov, ktoré sa podpisujú pod súčasnú neutešenú realitu, si tento príspevok kladie do centra pozornosti jeden – takzvané „scientometrické“³ kritériá, ich východiská a spôsob aplikácie na Slovensku pri hodnotení práce bádateľov pôsobiacich v oblasti historických vied⁴ na vysokoškolských pracoviskách. Cieľom je: 1. analýza a komparácia rôznych „scientometrických“ modelov používaných pri financovaní výskumu, kvalifikačných postupoch, ako aj pri evalvácii výskumu a komplexnej akreditácii vysokých škôl a 2. analýza dôsledkov jednotlivých kritérií vo vzťahu k praktickému fungovaniu vedeckého výskumu na Slovensku a k rôznym sporným stratégiám využívania súčasných kritérií na úrovni inštitúcií a jednotlivcov.⁵ Analýza sa bude z priestorových dôvodov v oboch prípadoch týkať len publikačných výstupov a mala by sa stať súčasťou odbornej diskusie o stave historického bádania na Slovensku a o postavení humanitných vied v spoločnosti.⁶

„Scientometrické“ kritériá sú dlhodobo predmetom vášnivých diskusií (nielen) historikov – vysokoškolských pedagógov, pretože definujú rámec ich každodenného pracovného života. Od plnenia kritérií sa odvíja rozpočet, mzda, kvalifikácia, možnosti vedeckej sebarealizácie, pracovné podmienky, úspech jednotlivca i celého pracoviska, neraz dokonca medziľudské vzťahy. Týmto vášnivým diskusiám vládnu spravidla emócie prameniace z oprávneného pocitu krivdy vo vzťahu k distribúcií zdrojov, ale tiež z diskutabilných akreditácií a, najmä v prípade tých skôr narodených, z nostalgie za minulosťou kvalitou vedecko-akademických hodností. Nie vždy ide o nepodložené sklamanie. Priznať je ale potrebné tiež fakt, že odborná, vecná diskusia o „scientometrických“ kritériách, vrátane súvisiacich otázok vo vnútri samotnej komunity, je atomizovaná a napreduje len pozvoľna, keďže peniaze ľudí viac rozdeľujú, ako spájajú.

„Scientometria“ versus scientometria

Predpokladom každej odbornej diskusie je terminologická presnosť. V prípade „scientometrických“ kritérií nastáva už v tomto bode problém. Scientometria je totiž samostatná vedecká disciplína, ktorá analyzuje **kvantitatívne** (zdôraznil M. P.) aspekty vytvárania, šírenia a využívania vedeckých informácií s cieľom lepšie pochopiť mechanizmus fungovania výskumu a následne umožniť efektívne manažovanie vedy. Z hľadiska tejto svojej podstaty je v istom zmysle nadradená všetkým ostatným disciplinám

-
- 3 Adjektívum „scientometrický“ (v úvodzokách) je v texte použité v prípade, ak ide o jeho obsahovo nesprávne použitie.
  - 4 Slovenská legislatíva preberá delenie odborov vedy a techniky z dokumentov Organizácie pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (OECD), v rámci ktorých sú historické vedy a archeológia podskupinou v rámci skupiny humanitných vied. Pozri: Smernica č. 27/2006-R z 21. decembra 2006 o sústave odborov vedy a techniky a číselníku odborov vedy a techniky.
  - 5 Ambíciou je poukázať na najvýpuklejšie problémy, ktoré trápia historickú vedu na Slovensku a ktoré tunajší historici síce vnímajú, no diskusia o nich je pomerne sterilná. Viaceré problémy rezonujú dlhodobo a boli otvorené napr. už aj na prešovskom zjazde SHS roku 2011 (napr. ŠVORC, Peter. Spoločnosť a história – dve stránky jednej mince. In *Historický časopis*, 2011, roč. 59, č. 4, s. 591-600. ISSN 0018-2575 a MICHELA, Miroslav. Strážcovia strateného času. Diskusie o dejinách a historici na Slovensku. In *Historický časopis*, 2011, roč. 59, č. 4, s. 617-638. ISSN 0018-2575).
  - 6 K tomu napr. TARANENKOVÁ, Ivana. Limity pragmatizmu v humanitných vedách (online) [cit. 2016-05-01] In *Pravda*, 21. január 2016. Dostupné na: <http://zurnal.pravda.sk/esej/clanok/380551-limity-pragmatizmu-v-humanitnych-vedach/>

a tvorba ani jej teoretických, ani empirických kritérií sa nerealizuje s osobitným zreteľom na konkrétne vedecké disciplíny a neprináleží do pôsobnosti jednotlivých disciplín.⁷ Na riziká plynúce z nesprávnej alebo izolovanej aplikácie scientometrických kritérií pri hodnotení pracovísk a jednotlivcov upozornil dokonca jeden z priekopníkov tejto disciplíny Eugene Garfield.⁸ Pravdou je fakt, že v rámci scientometrie boli vyvinuté aj indikátory a nástroje na vyhodnotenie kvantitatívnych ukazovateľov vedeckej práce výskumných inštitúcií, tímov, vedeckých subdisciplín a pod. Slúžia však ako základ pre zovšeobecňujúce závery, príp. ich korekciu, nemajú charakter návodu na posúdenie napr. publikačnej činnosti pracoviska.⁹ Scientometria a jej kritériá neboli nikdy dizajnované na posudzovanie kvality výsledkov a prínosu vedeckého výskumu v tej-ktorej disciplíne. Je teda zrejmé, že na Slovensku frekventované používanie pojmu scientometria ako označenia pre komplexné hodnotenie vedeckých výsledkov jednotlivca alebo inštitúcie, príp. ako nástroja takého hodnotenia nie je správne.

Súčasná scientometria má viacero subdisciplín. Patria medzi ne napr. bibliometria a webometria, ktoré sú u nás v diskusiách tiež príležitostne spomínané. Bibliometria sa zaoberá kvantitatívnou analýzou publikácií, pričom používa širokú škálu matematických a štatistických metód. Výsledkom bibliometrických analýz sú v prvom rade informácie o počte publikovaných prác, na základe ktorých sa skúmajú zákonitosti vo vzťahu k nárastu počtu publikácií, tematickej orientácii, počtu citácií a pod. Bibliometria je úzko prepojená s knižničnou a informačnou vedou a na rozdiel od scientometrie spracováva širšiu škálu zdrojových dokumentov a informácií, nie iba špecifický typ informácií, u ktorých sa predpokladá, že prešli procesom posudzovania kvality, a je možné považovať ich v systéme súčasného poznania za vedecké.¹⁰ Webometria sa zameriava na kvantitatívnu analýzu trvalých alebo dočasných informačných transakcií v internetovom priestore. V závislosti od toho, s akým typom internetových informácií webometria pracuje, má bližšie buď k bibliometrii, alebo k scientometrii.¹¹

Výsledkom scientometrických, bibliometrických alebo webometrických analýz sú predovšetkým rôzne rebríčky (rankingy), ktoré sú vždy zostavené na základe špecifickej metodiky pôvodcu tej ktorej analýzy.¹² „Národným športom“ vysokých škôl na Slovensku sa stalo vyhľadávať tieto rebríčky a chváliť sa tým z nich, v ktorom je vlastná inštitúcia čo najvyššie. Samotná podstata scientometrie a metodika tvorby konkrétneho rebríčka stojí spravidla mimo záujmu. Váha rebríčka vo verejnom diskurze, jeho primeranosť vo vzťahu k realitám na Slovensku, príp. citlivosť na špecifiká jednotlivých vied závisia väčšinou od „zaručene správnych“ vyhlásení ministra, príp. jeho hovorca a následne od

7 VINKLER, Péter. *The Evaluation of Research By Scientometric Indicators*. Oxford; Cambridge; New Delhi : Chandos Publishing, 2010, s. 1-2. ISBN 9781843345725.

8 GARFIELD, Eugen. *Der Impact Faktor und seine richtige Anwendung*. In *Der Unfallchirurg*, Vol. 101, 1998, s. 413-414. ISSN 0177-5537.

9 VINKLER, The Evaluation, ref. 7, s. 3-4.

10 De BELLIS, Nicola. *From the Science Citation Index to Cybermetrics*. Lanham; Toronto; Plymouth: The Scarecrow Press, 2009, s. 3. ISBN 9780810867130.

11 De BELLIS, From the Science, ref. 10, s. 4.

12 K rizikám pozri: ARCHAMBAULT, Éric - GAGNÉ, Étienne Vignola. *The use of bibliometrics in the social sciences and humanities*. Montreal : Science-Metrix, 2004. 72. Dostupné na: http://www.science-metrix.com/pdf/SM_2004_008_SSHRC_Bibliometrics_Social_Science.pdf

frekvencie výskytu v médiách, ktoré tieto vyhlásenia preberajú či interpretujú. Prehliada sa fakt, že podstatou každého rebríčka je poradie, t.j. nemôže byť každý ani na prvom mieste, ani v prvej stovke, a že dôležité nie je poradie v rebríčku, ale indikátory, ktoré ho stanovujú a ktoré sú pri scientometrii vždy v prvom rade kvantitatívneho charakteru. Uvedené konštatovanie samozrejme neznamená, že okrem postavenia vysokých škôl vo všetkých rebríčkoch je inak (z hľadiska kvality) so slovenskou (historickou) vedou a vysokoškolským vzdelávaním (v oblasti historických vied) všetko v poriadku.

Tvorivú atmosféru a systematický dlhodobý výskum na vysokých školách zabíjajú nekonečné hodnotenia, akreditácie, porovnávaná a obava z účelových zmien pravidiel. Vedú k permanentnej neistote a napätiu.¹³ V slovenskom prostredí je ich pridruženým javom kritická úroveň financovania sprevádzaná netransparentným prerozdeľovaním zdrojov a zjavným preferovaním aplikovaného výskumu, resp. naňho naviazaných študijných programov. Zástupcovia humanitných vied boli nútení zobrať na vedomie nielen deklarované priority štátnej politiky v oblasti vedy a vzdelávania, ale neraz i neštandardné nástroje realizácie tejto politiky.¹⁴ V podstate od spoločensko-politických zmien po novembri 1989 viac či menej intenzívne upozorňovali na možné riziká tohto stavu. Prebudenie, zdá sa, spôsobil až úspech extrémnej pravice v parlamentných voľbách na Slovensku v roku 2016. Či prebudenie prinesie aj nejakú reálnu zmenu, ukáže až blízka budúcnosť. Momentálne stále platí, že vedecký život na vysokých školách neurčuje túžba po poznaní a vzdelaní, ale úplne odlišné faktory, ktorých spoločným menovateľom je „scientometria“, t. j. „objektívne“ hodnotenie vedeckej výkonnosti tvorivých pracovníkov. Základné nástroje hodnotenie sú tri: 1. evidencia publikačnej činnosti a na ňu naviazané dotácie; 2. tlak na kvalifikačné postupy a s nimi spojené kritériá na začatie habilitačného alebo inauguračného konania a 3. komplexná akreditácia vysokých škôl. Tieto tri nástroje by mali tvoriť, povedané jazykom prírodných vied, fyzikálnu sústavu. Mali by byť jedným celkom, ktorého časti sú vo vzájomnej logickej interakcii a ktorý reaguje na podnety vonkajšieho sveta. Nie sú a, keďže nejde o fyziku, neplatia pri nich ani prírodné zákony. Tieto nástroje s určitosťou netvorí celok a v podstate prehliadajú realitu vonkajšieho sveta. Ďalšia časť textu sa bude postupne venovať každému z troch uvedených nástrojov a posúdeniu váhy publikačných výstupov pri práci s nimi.

13 LIESSMANN, Hodina duchů, ref. 1, s. 20.

14 Meranie kvality výskumnej práce je predmetom medzinárodnej odbornej diskusie, nielen špecifikom Slovenska. Podobne to je aj so súperením rôznych oblastí výskumu, resp. s diskusiou o význame humanitných vied. Napríklad v septembri 2014 sa v holandskom Leidene konala 19. medzinárodná konferencia o vedeckých a technických indikátoroch, z výsledkov ktorej vznikol *Leidenský manifest*. V desiatich bodoch uvádza základné scientometrické princípy. Manifest nabáda k reflektovaniu kvalitatívneho hodnotenia výskumu, k individuálnemu prístupu, transparentnosti, ochrane špičkového výskumu lokálneho významu atď. – všetko princípy významné z hľadiska diskusie na Slovensku. Podrobne pozri: HICKS, Diana - WOUTERS, Paul - WALTMAN, Ludo - de RIJCKE, Sarah - RAFOLS, Ismael. Bibliometrics: The Leiden Manifesto for research metrics. In *Nature*, (23 April 2015), No. 520, s. 429-431. ISSN 0028-0836. Dostupné na: <http://www.nature.com/news/bibliometrics-the-leiden-manifesto-for-research-metrics-1.17351>

Evidencia publikačnej činnosti, dotácie, akreditácia a kritériá kvalifikačných postupov

Vedecký výskum má svoje zákonitosti, fázy, z ktorých každá má nezastupiteľné miesto. Záverečnou fázou vedeckého výskumu by malo byť publikovanie dosiahnutých výsledkov a v súlade so základným poslaním vedy ich následné celospoločenské využitie. Práve publikovanie je dnes povýšené na najdôležitejší ukazovateľ nielen úspešnosti výskumu, ale aj na takmer výlučný indikátor jeho kvality. Taký zásadný význam publikovania je odrazom faktu, že sa naša civilizácia nachádza v období informačnej explózie, t. j. v období, v ktorom majú aj vedecké poznatky, viac alebo menej účelovo zredukované na informácie, nielen spoločenský význam, ale hlavne trhovú cenu.

Vzťah publikácia – financie ovplyvňuje, prirodzene, i vysoké školstvo na Slovensku. Funguje napr. v rovine financovania zo štátneho rozpočtu. Výkonový parameter odvodený od podielu publikačnej činnosti konkrétnej vysokej školy na celkovej publikačnej činnosti vysokých škôl je hneď po výsledku komplexnej akreditácie druhý najdôležitejší, a to napriek skutočnosti, že jeho váha klesla z 0,275 v roku 2009 na 0,225 od roku 2012 až do súčasnosti.¹⁵ Podklady pre výpočet štátnej dotácie verejným vysokým školám berie ministerstvo školstva späťne z Centrálného registra evidencie publikačnej činnosti (CREPČ), ktorý vznikol v rokoch 2007 – 2008 ako výsledok rozvojového projektu ministerstva. Jeho primárnym cieľom bola komplexná automatizovaná evidencia publikačnej činnosti vysokých škôl a tiež poskytovanie uvedených údajov. Ministerstvo vytvorilo prehľadnú databázu, vďaka ktorej môže každoročne upravovať metodiku rozpisu dotácií na vysoké školy v závislosti od dostupných zdrojov a politických priorit.

Peniaze a ich prerozdelenie sú tradične najpálčivejším problémom výskumu. Téma je živá nielen v slovenskom prostredí. Jej opodstatnenosť a negatívne dôsledky ukazujú aj mnohé odborné analýzy a medzinárodné komparatívne štúdie.¹⁶ V rokoch 2012 – 2015 sa objem peňazí na výskumnú, vývojovú a umeleckú činnosť vysokých škôl výrazne nemenil. Ako vidno v grafe č. 1, po výraznom navýšení financií na výskumnú, vývojovú a umeleckú činnosť vysokých škôl za vlády Ivety Radičovej v roku 2012 o približne 36 % sa objem pridelených peňazí výrazne nezvyšoval, v roku 2014 dokonca mierne klesol.

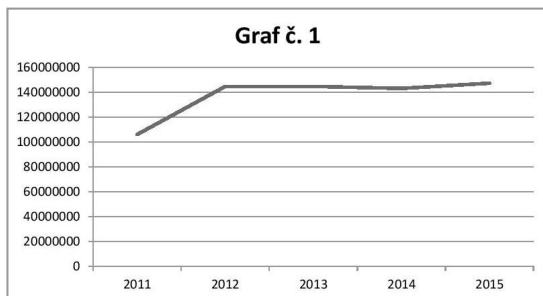
---

15 Pre porovnanie – váha výsledku komplexnej akreditácie je aktuálne 0,43 (podrobne k akreditácii nižšie). Za zmienku stojí fakt, že financovanie zohľadňuje publikačné výstupy *de facto* dvakrát, pretože v metodike okrem výkonového parametra odvodeného od publikačnej činnosti sú významným indikátorom aj v rámci výkonového parametra komplexnej akreditácie (o váhe výstupov pri komplexnej akreditácii nižšie).

16 Naposlady napr. PŁOSZAJ, Adam - OLECHNICKA, Agnieszka. Running faster or measuring better? How is the R&D sector in Central and Eastern Europe catching up with Western Europe? In GRINCOH *Working Paper Series*, Paper No. 3.06, s. 1-22. Podľa údajov, ktoré autori uvádzajú, v rokoch 2006 – 2009 bolo Slovensko na úplnom chvoste štatistiky percenta HDP na výskum a vývoj zo všetkých nových členských krajín EÚ, v roku 2013 sa s 0,83 % dostalo pred Rumunsko (0,39 %), Lotyšsko (0,60 %) a Bulharsko (0,65 %). Na podobnej úrovni je miesto Slovenska v údají o tom, koľko percent populácie krajiny pracuje vo výskume a vývoji. Neprekvapuje preto zistenie autorov, že Slovensko je na úplnom chvoste aj v počte časopisov evidovaných vo WoS a štúdií publikovaných v časopisoch v databáze WoS, ktorú autori použili ako zdroj dát pri svojej analýze.

Graf č. 1:

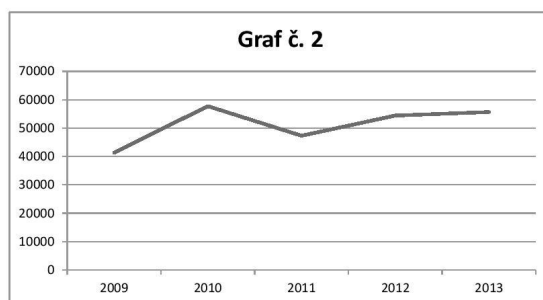
Vývoj objemu financií na výskumnú, vývojovú a umeleckú činnosť VŠ v rokoch 2011 – 2015¹⁷

Naproti tomu CREPČ zaznamenal od svojho spustenia v podstate plynulý nárast počtu publikovaných jednotiek, podľa dostupných údajov zo 41 328 v roku 2009 až na 55 646 v roku 2013 (graf č. 2), čo predstavuje zvýšenie bezmála o 35 % pri približne konštantnom počte zamestnancov vysokých škôl na úrovni okolo 14 700. Výnimku predstavoval rok 2010, v ktorom došlo jednorazovo k skokovému nárastu počtu zaevidovaných jednotiek až na takmer 58 tisíc.

Graf č. 2:

Štatistika CREPČ za roky 2009 – 2013¹⁸

17 Spracované podľa rozpisu dotácií dostupného na: <https://www.minedu.sk/677-sk/financovanie/>

18 Dostupné na: <http://cms.crepc.sk/statistiky.aspx>

Tento výkyv súvisel so zmenou metodiky rozpisu dotácií, ku ktorej ministerstvo pristúpilo s platnosťou od roku 2011. Významná časť finančných prostriedkov rozpisovaných v roku 2010 na osobné náklady (približne 30 %) bola podľa novej metodiky na rok 2011 presunutá do dotácie na výskumnú, vývojovú alebo umeleckú činnosť, pričom indikátorom týchto tvorivých činností na rok 2011 boli práve výstupy publikačnej činnosti a umelecké výkony v kalendárnych rokoch 2008 a 2009.¹⁹ Nárast počtu publikovaných jednotiek v roku 2010 dával v zmysle tejto metodiky nádej na výrazne väčšiu dotáciu v rokoch 2012 a 2013. Keďže však k priamo úmernému navýšeniu rozpočtu nedochádzalo, musela nevyhnutne nastať úprava metodiky smerom „dovnútra“, t. j. zmena kategorizácie a váhy publikačných výstupov zohľadňovaných pri rozpise dotácií. V tomto bode vznikol existenčný problém historických vied, pretože váha výstupov typických pre humanitné vedy tu prudko devalvovala.

Ministerstvo používa pre potreby rozpisu dotácií na vysoké školy známu klasifikáciu publikačnej činnosti podľa vyhlášky Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR č. 456/2012 Z. z. o centrálnom registri evidencie publikačnej činnosti a centrálnom registri evidencie umeleckej činnosti, ktorá definuje viac ako 80 kategórií publikačnej činnosti.²⁰ Na približne 50 z nich ministerstvo prideluje dotácie, pričom z praktických dôvodov ich delí do väčších skupín A1, A2, B, C a D.

Peter Sýkora analyzoval, nasimuloval a zosumarizoval to, na čo vysokoškolskí bádatelia v oblasti humanitných vied upozorňujú dlhodobo – podhodnotenie (finančné i morálne) tých kategórií publikácií, ktoré sú v ich oblastiach výskumu všeobecne vnímané ako ťažiskové. Za najväčšie nedostatky metodiky rozpisu dotácií vo vzťahu k dotáciám za publikačné výstupy je plne v zhode so závermi P. Sýkora aj špecificky pre historické vedy možné považovať²¹:

- Nízke rozdiely váh medzi skupinami kvalitnejších a menej kvalitných publikácií.
- Nesprávnu aplikáciu kritérií metodiky rozpisu dotácií za publikačné výstupy.
- Započítavanie akademicky neštandardnej kategórie tzv. odborných publikácií do výpočtu výšky finančnej dotácie.
- Nivelizačné nastavenie váh, ktoré dostatočne nezohľadňuje kvalitatívne rozdiely publikačných výstupov v rámci tej istej skupiny publikácií.

Publikácie z oblasti historických vied trpia najmä posledným z uvedených bodov. Likvidačné je najmä podhodnotenie najdôležitejšieho typu výstupu – vedeckej monografie (AAA, AAB), neprimerane nízka váha kapitoly vo vedeckej monografii (ABC, ABD) a vedeckej štúdie mimo databáz (ADE, ADF). Vedecká monografia má v oblasti historických vied mimoriadne významné postavenie. Predstavuje kráľovský žánr, všestranné

19 Analogicky sa spätne počítali a počítajú výstupy pre potreby rozpočtu každý rok.

20 Smernica kategorizuje výstupy kódmi z troch písmen na základe originality (prvé písmeno), bibliografickej úrovne (druhé písmeno) a teritoriálneho kritéria (tretie písmeno). Pre porovnanie – v ČR si Rejstřík informací o výsledcích (RIV) vystačí so štyrmi základnými kategóriami. Pozri: <http://www.vyzkum.cz/FrontClanek.aspx?idsekce=29415>

21 Podrobne pozri: SÝKORA, Peter. O súčasnom systéme hodnotenia a financovania vedecko-výskumnej činnosti na slovenských verejných vysokých školách. In *Univerzita, spoločnosť, filozofia : realita versus hodnota*. Ed. Emil Višňovský. Bratislava : Iris, 2014, s. 114-115. ISBN 9788081530166.

a systematické spracovanie ucelenej výskumnej témy, v našom prostredí tradične jedným autorom (podľa smernice maximálne tromi).

Tabuľka č. 1:

Definícia skupín publikácií a váha výstupov pre potreby rozpisu dotácií²²

Skupiny a kategórie		D1	D2
Skupina A1 – Knižné publikácie charakteru vedeckej monografie			
vedecké monografie (AAA, AAB)		0,50	0,45
štúdie charakteru vedeckej monografie v časopisoch a zborníkoch (ABA, ABB)		0,50	0,45
kapitoly vo vedeckých monografiách (ABC, ABD)		0,06	0,045
Skupina A2 – Ostatné knižné publikácie			
vysokoškolské učebnice (ACA, ACB)		0,50	0,00
odborné knižné publikácie (BAA, BAB)		0,50	0,00
učebnice pre stredné a základné školy (BCB)		0,50	0,00
skriptá a učebné texty (BC)		0,50	0,00
umelecké monografie, dramatické diela, scenáre, umelecké preklady publikácií a autorské katalógy (CAA, CAB)		0,50	0,00
prehľadové práce (EAI)		0,50	0,00
odborné preklady publikácií (EAI)		0,50	0,00
zostavovateľské práce knižného charakteru (bibliografie, encyklopédie, katalógy, slovníky, zborníky, atlasy, a pod.) (FAI)		0,50	0,00
Skupina B – Publikácie v karentovaných časopisoch			
vedecké práce v karentovaných časopisoch (ADC, ADD)		1,00	1,00
odborné práce v karentovaných časopisoch (BDC, BDD)		1,00	1,00
umelecké práce a preklady v karentovaných časopisoch (CDC, CDD)		1,00	1,00
autorské osvedčenia, patenty a objavy (AGI)		1,00	1,00
Skupina C – Publikácie v časopisoch, ktoré nie sú karentované, ale sú registrované v databázach WoS alebo Scopus			
vedecké práce v časopisoch registrovaných v databázach Web of Science alebo SCOPUS	ADM	0,50	0,45
	ADN	0,25	0,225
odborné práce v časopisoch registrovaných v databázach Web of Science alebo SCOPUS	BDM	0,50	0,45
	BDN	0,25	0,225
Skupina D – Ostatné publikácie			
kapitoly vo vysokoškolských učebniciach	ACC	0,06	0,00
	ACD	0,03	0,00
vedecké práce v ostatných časopisoch	ADE,ADF	0,015	0,023
vedecké práce v recenzovaných zborníkoch a monografiách	AEC	0,060	0,092
	AED	0,030	0,046
abstrakty vedeckých prác v karentovaných časopisoch	AEG,AEH	0,015	0,023
publikované pozvané príspevky na vedeckých konferenciách	AFA	0,060	0,092
	AFB	0,030	0,046
publikované príspevky na vedeckých konferenciách	AFC	0,060	0,092
	AFD	0,030	0,046
abstrakty (pozvaných) príspevkov z vedeckých konferencií (AFE, AFF, AFG, AFH)	AFE,AFF, AFG,AFH	0,015	0,023
abstrakty vedeckých prác v časopisoch registrovaných v databázach Web of Science alebo SCOPUS	AEM,AEN	0,015	0,023
kapitoly v odborných knižných publikáciách	BBA,BBB	0,015	0,00
kapitoly v učebniciach a učebných textoch	BCK	0,015	0,00
heslá v odborných terminologických slovníkoch a encyklopédiách	BDA,BDB	0,015	0,00
odborné práce v ostatných (nekarentovaných) časopisoch	BDE,BDF	0,015	0,00
odborné práce v recenzovaných zborníkoch	BEC	0,060	0,00
	BED	0,030	0,00
abstrakty odborných prác z domácich a zahraničných podujatí (BFA, BFB)	BFA,BFB	0,015	0,00
kapitoly v umeleckých monografiách, kapitoly umeleckých prekladov publikácií	CBA,CBB	0,015	0,00
umelecké práce a preklady v nekarentovaných časopisoch	CDE,CDF	0,015	0,00

22 Zdroj: Metodika rozpisu dotácií zo štátneho rozpočtu verejným vysokým školám na rok 2016. Príloha č. 4. Dostupné na: <http://www.minedu.sk/rozpis-dotacii-ze-statneho-rozpoctu-verejnym-vysokym-skolam-na-rok-2016/>. Dotácia na publikačné výstupy sa delí na dve zložky: D1 – váha pre dotáciu na usku-točovanie akreditovaných študijných programov, D2 – váha pre dotáciu na výskumnú, vývojovú alebo umeleckú činnosť.

Autor pri tvorbe monografie využíva, kriticky prehodnocuje a syntetizuje všetky známe poznatky a posúva úroveň poznania na základe vlastného výskumu a interpretácie ďalej, ponúka nové originálne závery. Monografia má spravidla bohatý poznámkový aparát, obšírny zoznam použitých zdrojov a rozsah zvyčajne podstatne väčší ako normou stanovené tri autorské hárkny. Často býva základným výstupom grantového projektu. Monografie sú zároveň najcitovanejšími prácami.²³ Uvedené parametre implikujú náročnosť (odbornú i časovú) tvorby vedeckej monografie, jej význam pre historickú vedu a ostro kontrastujú s jej váhou pri rozpise dotácií.

To isté platí o kapitole vo vedeckej monografii, ktorá má predpísaný minimálny rozsah jedného autorského hárkny. Tiež váha štúdie vo vedeckom časopise mimo databáz, ktorá je financovaná rovnako ako abstrakt a dokonca výrazne menej ako publikovaný konferenčný príspevok, je problematická. Vedecká štúdia v časopise je v komunite historikov vnímaná ako druhý zásadný žáner. Z hľadiska obsahu sa na ňu kladú vyššie nároky ako na konferenčný príspevok. Hoci nemá fixne stanovený rozsah, väčšina kvalitných časopisov požaduje minimum na úrovni približne jedného autorského hárkny. V tomto prípade však nie je primárne problém vo vedeckej štúdiu ako takej, ale v extrémne diferencovanom hodnotení vedeckých časopisov. A to je bod, o ktorý by bolo možné rozšíriť závery P. Sýkoru.

K uvedeným štyrom Sýkorovým bodom je možné teda priradiť ešte fakt, že v rámci kategorizácie publikačnej činnosti sa kvalita publikačného výstupu posudzuje takmer výlučne podľa typu a charakteru zdrojového dokumentu, nie podľa kvality, významu či vedeckého prínosu samotného výstupu.²⁴ Renomé zdrojového dokumentu je nepochybne významným ukazovateľom kvality, avšak také výrazné preferovanie tzv. karentovaných časopisov (t.j. evidovaných v databáze Current Contents Connect) a časopisov evidovaných v databázach Web of Science alebo SCOPUS je pre historické vedy z pohľadu rozpočtu v podstate likvidačné. V tejto oblasti výskumu totiž nejednotvuje nielen na Slovensku, ale ani vo vyspelých európskych historiografiách tradícia registrovať vedecké časopisy do databáz. V slovenskom a českom prostredí sa tak deje v posledných rokoch práve a iba pod tlakom administratívnych kritérií, pričom uvedené databázy ostávajú pre väčšinu časopisov z oblasti historických vied nedosiahnuteľnou metou.²⁵ Dôvodom nie je vždy ich nízka úroveň, ale špecifické kritériá samotných databáz vychádzajúce zo štandardov iných oblastí výskumu, najmä tých, ktoré ponúkajú komerčne zaujímavé vý-

23 Pre prípad Slovenska nie je k dispozícii konkrétna analýza. Poľský autor W. M. Kolasa uvádza, že, vychádzajúc z prestížnej *International Bibliography of Historical Sciences*, v rokoch 1926 – 1965 tvorili monografie 50 – 60 % relevantných vedeckých výstupov a ich počet narastal na 80 – 90 % v súčasnosti. Ten istý autor analyzoval citovanosť monografií v poľskej historiografii, ktorá je síce v porovnaní so slovenskou rozvinutejšia, ale vychádza z podobných tradícií. V nej medzi vysoko citovanými prácami (t. j. zaznamenali viac ako 50 citácií) tvoria monografie až 92 % a štúdie z časopisov len 2 %. Bližšie: KOLASA, Władisław Marek. Specific character of citations in historiography (using the example of Polish history). In *Scientometrics*, March 2012, Vol. 90, Issue 3, s. 910-911. ISSN 1588-2861.

24 Je to všeobecný jav pri hodnotení výstupov. Výnimkou je momentálne platná (jún 2016) 2. výzva Akreditačnej komisie na špičkové tímy, podľa ktorej môžu byť napr. pri histórii akceptované pozoruhodné publikácie mimo databáz vybrané *ad hoc*.

25 V databázach CCC, WoS a SCOPUS je evidovaný jedine *Historický časopis*, ktorý vydáva Historický ústav SAV.

sledky v aplikovanom výskume. Jedinou dostupnou relevantnou databázou ostáva ERIH PLUS.²⁶ Evidovanie v tejto databáze prebieha na inom základe, ako je tomu napríklad v prípade Web of Science alebo SCOPUS, pri ktorých sa okrem formálnej stránky sleduje napríklad citovanosť vo vlastnej databáze, príp. sa účtujú poplatky za registráciu. ERIH PLUS nie je komerčnou databázou. Eviduje časopisy, ktoré spĺňajú všeobecné kritériá vedeckého časopisu podľa Európskej vedeckej nadácie.²⁷ Evidovanie časopisu v ERIH PLUS sa však na Slovensku pri dotáciách nezohľadňuje, v susednej Českej republike áno.

Podľa zákona č. 131/2002 Z. z. o vysokých školách tieto inštitúcie podstupujú v šesť-ročných intervaloch komplexnú akreditáciu svojich činností, čo je druhým analyzovaným kritériom.²⁸ V rámci komplexnej akreditácie dochádza aj k hodnoteniu publikačných výstupov, pričom sa tak deje podľa jednotlivých oblastí výskumu. Pre oblasť výskumu *Historické vedy a etnológia* má atribút výstupov s váhou 60 % (atribút prostredia 20 % a atribút ocenenia 20 %) dokonca kľúčový význam. Kritériá akreditácie rozdeľujú výstupy do štyroch kategórií, pričom A znamená špičkovú medzinárodnú kvalitu, B medzinárodne uznávanú kvalitu, C národne uznávanú kvalitu a D sú výstupy, ktoré nespĺňajú kritériá hodnotenia. Platí rovnaké konštatovanie, ako pri evidencii publikačnej činnosti – smerodajný pre posúdenie kvality výstupu nie je samotný obsah, ale charakter zdrojového dokumentu.

Zaraďovanie výstupov podľa týchto kritérií vyvolalo kvôli svojej nejednoznačnosti či rozporuplnosti, ale aj z dôvodu netransparentného výkladu zo strany príslušnej pracovnej skupiny akreditačnej komisie vlnu kritiky.²⁹ Nezávisle na spomenutej kritike praktické okolnosti akreditácie nasmerovali pracovnú skupinu i samotnú akreditačnú komisiu k „mäkkej“ interpretácii svojich vlastných kritérií.³⁰

Pri komplexnej akreditácii sa osobitne posudzujú výstupy profesorov, tvorivých zamestnancov, ukončených doktorandov a doktorandov po dizertačnej skúške. Primeranosť tejto metodiky vyvoláva otázky (napr. v nárokoch na doktorandov a publikovanie ich výstupov v podobe karentovaných či monografických prác v oblasti historických vied), no nie je predmetom tejto analýzy.

26 European Reference Index for the Humanities, podrobné informácie k databáze tu: <https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/>. Aktuálne obsahuje približne 60 časopisov zo Slovenska, z oblasti historických vied napr. *Forum Historiae*, *Človek a spoločnosť*, *Studia historica Nitriensia*, *Acta historica Neosoliensia*, *Mesto a dejiny*, z príbuzných napr. *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, *Slovenská archivistika* a i. Pri *Historickom časopise* je v databáze mylne uvedené, že vychádza v Českej republike, pri *Historických štúdiách* nie je krajina uvedená vôbec (stav jún 2016).

27 European Science Foundation (www.esf.org) – medzi jej členmi aktuálne nie je žiadna organizácia zo Slovenskej republiky.

28 Podľa paragrafu 84, ods. 1 uvedeného zákona „komplexná akreditácia činností vysokej školy v nadväznosti na jej dlhodobý zámer je proces, v rámci ktorého Akreditačná komisia komplexne posúdi a zhodnotí vzdelávaciu, výskumnú, vývojovú, umeleckú a ďalšiu tvorivú činnosť vysokej školy, ako aj personálne, technické, informačné a ďalšie podmienky, v ktorých sa táto činnosť uskutočňuje, a vyjadrí sa k žiadostiam vysokej školy o akreditáciu všetkých študijných programov a o akreditáciu všetkých“.

29 Problémom bola interpretácia označení renomované vydavateľstvo a medzinárodné vydavateľstvo, tiež netransparentný výber akceptovaných časopisov či degradácia monografických prác publikovaných na Slovensku až do kategórie C.

30 Za kritické prečítanie rukopisu ďakujem R. Koziakovi, M. Michelovi a Š. Šutajovi.

Tabuľka č. 2

Sôsob aplikácie základných kritérií na zaradenie do kategórií A až D pre atribút výstupov pre oblasť výskumu Historické vedy a etnológia³¹

kategória atribútu výstupov	druh výstupu
A	<ul style="list-style-type: none"> - Vedecké monografie vydané v renomovaných zahraničných vydavateľstvách; - Vedecké štúdie charakteru vedeckej monografie vydané v renomovaných zahraničných resp. medzinárodných vydavateľstvách; - Kapitoly vo vedeckých monografiách vydané v renomovaných zahraničných, resp. medzinárodných vydavateľstvách; - Vysokoškolské učebnice vydané v renomovaných zahraničných vydavateľstvách; - Kapitoly vo vysokoškolských učebniciach vydané v renomovaných zahraničných vydavateľstvách; - Vedecké práce v zahraničných a domácich karentovaných časopisoch, resp. časopisoch evidovaných v medzinárodných databázach s $IF \geq 0.7IF_M$; - Vedecké práce v renomovaných zahraničných a domácich časopisoch s $IF \geq 0.7IF_M$; ¹ - Vedecké práce v zahraničných recenzovaných vedeckých zborníkoch, monografiách; - Publikované pozvané príspevky na zahraničných vedeckých konferenciách;
B	<ul style="list-style-type: none"> - Vedecké monografie vydané v renomovaných domácich vydavateľstvách; - Kapitoly vo vedeckých monografiách vydané v renomovaných domácich vydavateľstvách; - Vysokoškolské učebnice vydané v renomovaných domácich vydavateľstvách; - Vedecké práce v domácich recenzovaných vedeckých zborníkoch, monografiách; - Vedecké práce v medzinárodných, príp. zahraničných nerecenzovaných vedeckých zborníkoch, monografiách; - Stručné oznámenia, abstrakty vedeckých prác v medzinárodných, príp. zahraničných a domácich karentovaných časopisoch; - Publikované pozvané príspevky na domácich vedeckých konferenciách s medzinárodnou účasťou.
C	<ul style="list-style-type: none"> - Kapitoly vo vysokoškolských učebniciach vydané v domácich vydavateľstvách; - Recenzovaná vedecká práca zverejnená v internetovom časopise; s náročným výberom publikovaných príspevkov, v časopise s verifikovanom úrovňou resp. akceptovaným vedeckou komunitou; - Vedecké práce v domácich nerecenzovaných vedeckých zborníkoch, monografiách;

31 Hodnota IF bola dodatočne upravená na hodnotu 0,14. Všetky kritériá pozri: <https://www.minedu.sk/kriteria-pouzivane-pri-vyjadrovaní-sa-akreditacnej-komisie/> Impakt faktor je scientometrická kategória, ktorá uvádza priemernú frekvenciu citovanosti časopisu. Vo väčšine vedných oblastí je pri evalúácii považovaný za relevantný ukazovateľ, avšak scientometria samotná sa k nemu stavia skepticky, napr. ARCHAMBAULT, Éric – LARIVIÈRE, Vincent. History of the journal impact factor: Contingencies and consequences. In *Scientometrics*, June 2009, Volume 79, Issue 3, s. 635-649. ISSN 1588-2861. Je potrebné si tiež uvedomiť, že IF sa týka časopisu, nie jednotlivých textov, o kvalite ktorých nehovorí prakticky nič. K tomu napr. známy odporca publikovania v „luxusných“ časopisoch a nositeľ Nobelovej ceny SCHEKMAN, Randy. How journals like Nature, Cell and Science are damaging science. Dostupné na: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/dec/09/how-journals-nature-science-cell-damage-science>.

	<ul style="list-style-type: none"> - Publikované pozvané príspevky na domácich vedeckých konferenciách; - Odborné monografie vydané v zahraničných vydavateľstvách; - Kapitoly v odborných monografiách vydané v zahraničných vydavateľstvách; - Heslá v odborných terminologických slovníkoch a encyklopédiách vydaných v zahraničných vydavateľstvách;
D	<ul style="list-style-type: none"> - Odborné monografie vydané v domácich vydavateľstvách; - Skriptá a učebné texty, učebné pomôcky vydané v domácich vydavateľstvách; - Kapitoly v učebniciach a učebných textoch, učebných pomôckach vydaných v domácich vydavateľstvách; - Heslá v odborných terminologických slovníkoch a encyklopédiách vydaných v domácich vydavateľstvách; - Odborné práce v zahraničných a domácich nekarentovaných časopisoch;

Za pozornosť však stojí základný paradox metodiky. Pracovisko predloží za oblasť výskumu predpísaný počet výstupov v stanovenej štruktúre, ktoré pracovná skupina akreditačnej komisie zaradí do kategórií A až D. Následne sa písmená nahradia hodnotami a váhami a podľa metodiky sa vypočíta cez percentuálne vyjadrenie a zaokrúhľovanie vážený priemer. Výsledkom je teda redukované prínosu a kvality výstupov na nejaký číselný údaj, ktorý vychádza z náhodného pridelenia číselnej hodnoty k hodnoteniu pôvodne vyjadrenému slovné a reprezentovanému označením písmenom, pričom výsledná číselná hodnota má dokonca charakter aritmetického váženého priemeru. Spomínaný paradox spočíva v tom, že predložiť je potrebné špičkovú skladbu výstupov, avšak v konečnom dôsledku je cieľom dosiahnuť obstočný vážený PRIEMER. Či je vážený priemer obstočný, určilo na základe neznámeho postupu ministerstvo školstva v kritériách hodnotenia. V nich sa dá zistiť, že napr. vážený priemer 3,75 je špičková medzinárodná kvalita a vážený priemer 2,25 národná kvalita.

Tretím nástrojom hodnotenia kvality výstupov publikačnej činnosti sú kritériá na habilitačné a vymenúvacie konania, s ktorými prichádza počas svojej akademickej kariéry do kontaktu každý, kto sa chce vo vysokoškolskom prostredí dlhodobo a seriózne pohybovať. Dosiahnutie docentskej a profesorskej hodnosti súvisí nielen s ambíciami jednotlivca, je tiež existenčným záujmom vysokej školy. Na takto graduovaných pracovníkoch stoja garancie študijných odborov a programov, očakáva sa od nich, že budú lídrami výskumu, kvalifikačná štruktúra pracoviska je jedným z ukazovateľov, od ktorého sa odvíja prestíž, akreditácia i financovanie vysokej školy atď.

Odhladnuc od diskusií o slovenských docentúrach a profesúrach, spôsoboch a mechanizmoch ich nadobúdania, jedným zo základných predpokladov ich získania je predpísaná skladba publikačných výstupov. Tieto kritériá sú špecifické pre jednotlivé odbory, nie sú úplne identické na všetkých pracoviskách, ktoré disponujú právami habilitačného a inauguračného konania, avšak vždy sú kreované so zreteľom na príslušný odbor a teda zohľadňujú jeho štandardy a zvyklosti.³² Podstatou, ktorá je dôležitá z hľadiska tejto ana-

32 Pre *Historické vedy a etnológiu* je minimálnou podmienkou 40 vedeckých prác (t.j. prác, ktoré v kategorizácii publikačnej činnosti začínajú písmenom A, indikujúcim vedeckú prácu), z toho 3 výstupy kategórie A (podľa kategorizácie v zmysle kritérií akreditačnej komisie). Napríklad pre chémiu je predpísaných minimálne 40 prác v karentovaných časopisoch, z nich 20 v kategórii A podľa kritérií pre príslušnú oblasť výskumu (v tomto prípade so stanoveným minimálnym IF), pre vedy o športe je stanovená len podmienka 3 práce kategórie A (pre uvedenú oblasť výskumu to môžu byť napríklad monografie, príp. aj kapitoly

lýzy, je skutočnosť, že kritériá na habilitačné a vymenúvacie konanie sa v oblasti historických vied neuspokojujú s tým, čo za najbonitnejšie považuje metodika rozpisu dotácií (t. j. výstupy v karentovaných časopisoch), resp. neočakávajú výlučne to, čo považujú za špičkovú medzinárodnú kvalitu kritériá komplexnej akreditácie, ale, reflektujúc práve špecifikum odboru a úlohu docenta, resp. profesora vo vzdelávacom procese, vyžadujú od uchádzača v predpísanom minimálnom počte aj pre oblasť výskumu typické monografické práce a pre edukačný proces potrebné vysokoškolské učebnice alebo učebné texty. Celkom realisticky a správne vzhľadom na predpísané kvantitatívne kritérium akceptujú popri zahraničných aj domáce vedecké výstupy.³³ Všeobecne je možné konštatovať, že v prípade kritérií habilitácií a inaugurácií sa za posledné roky zvýšili nároky na počet výstupov (t. j. na kvantitu), avšak súčasne sa znižovali nároky na skladbu výstupov (t. j. na kvalitu) a na počet ohlasov na publikované práce. Kritériá sa prispôbovali realite, ktorá vychádzala z legislatívnych zmien. Zavedenie systému garancií na vysokých školách a vekového obmedzenia garantov priniesli potrebu „(veľko)výroby“ nových docentov a profesorov, čo sa zákonite odzrkadlilo na kvalite.

Sporné stratégie a praktické dôsledky

Ako už bolo spomenuté v úvode, nástroje používané na Slovensku v prostredí vysokých škôl netvorí jeden zmysluplný logický celok. Z ich analýzy vyplýva, že každý nástroj má svoje vlastné postupy a pravidlá. Tvorivý pracovník sa dostáva medzi ne ako medzi mlynské kamene, pretože tieto kritériá nielenže nie sú vo vzájomnej korelácii, ony si v niektorých momentoch dokonca v istom zmysle protirečia. Napríklad napísanie vysokoškolskej učebnice je nevyhnutným predpokladom habilitácie, no jej ekonomický prínos, príp. význam z hľadiska komplexnej akreditácie je marginálny. Podobných príkladov v oblasti historických vied by sa našiel celý rad.

Neštandardná situácia si vždy vyžaduje neštandardné riešenie. Na riešenie neštandardnej situácie ohľadom hodnotenia výstupov publikačnej činnosti v oblasti historických vied si vysoké školy, pracoviská i jednotlivci vypracovali niekoľko stratégií. Nebolo by na tom nič zlé, pokiaľ by tieto stratégie v niektorých prípadoch nebúrali integritu aj tak dosť krehkého akademického prostredia na Slovensku a nedostávali sa na hranicu profesijnej etiky, či dokonca až zákonov.

Podrobnú analýzu rozdelenia jednotlivých kategórií publikačnej činnosti do skupín (tabuľka č. 1) a dôsledkov, ktoré vyplývajú z váhy jednotlivých kategórií vo vzťahu k rozdeľovaniu dotácií, ako aj závery smerom k stratégiám vysokých škôl v oblasti publikačnej činnosti, vypracoval už spomínaný Peter Sýkora.³⁴ Z jeho simulácie výšky dotácie za publikačné výstupy vyplynulo, že pre priemernú a podpriemernú vysokú školu (a to sú z pohľadu plnenia platných kritérií vlastne všetky humanitne orientované pracoviská – doplnil M.P.) je finančne výhodné sústrediť sa na vykazovanie veľkého počtu menej kvalitných publikačných výstupov. Analýza údajov v CREPČ jasne potvrdila, že odborná komunita reaguje na zmeny financovania, resp. váh výstupov badateľným kon-

v monografiách) atď. Podrobný prehľad pozri: <http://www.akredkom.sk/index.pl?tmpl=kriteria>

33 Na ilustráciu pozri napr. príslušnú smernicu platnú na Univerzite Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach: <http://www.upjs.sk/public/media/3282/kriteria-doc-a-prof-rr-6-2015.pdf>

34 SÝKORA, O súčasnom systéme, ref. 21, s. 90-115.

tinuálnym nárastom počtu vykázaných publikácií pri približne rovnakom počte tvorivých zamestnancov, t. j. potvrdila využívanie tejto stratégie. Dôsledok je alarmujúci: „... pri súčasnom nastavení metodiky výpočtu rozdelenia ministerskej dotácie a dlhodobu jej nízkou objemu, keďže ide v každoročnej súťaži verejných vysokých škôl o hru s nulovým súčtom, vyplýva, že je pre vysokú školu existenčnou nevyhnutnosťou zvyšovať produkciu vedecky málo kvalitných publikácií. Systém na Slovensku nastavený a realizovaný ministerstvom školstva je nastavený tak, že fakticky núti priemerné, ale aj excelentné, vysoké školy znižovať svoju kvalitu, čím klesá priemerná kvalita slovenských vysokých škôl.“³⁵ Táto stratégia je o to zhubnejšia, že funguje súčasne aj pri komplexnej akreditácii, pri ktorej, ako už bolo uvedené, ide v konečnom dôsledku o dosiahnutie dobrého váženého priemeru. I v tomto prípade platí, že vyšší počet priemerných výsledkov môže priniesť rovnaký efekt, ako menší počet naozaj špičkových výstupov.

Ako vyzerajú dôsledky aplikácie súčasných kritérií hodnotenia výstupov pri uvedení konkrétnych príkladov z praxe? Všetky príklady sa, žiaľ, týkajú vysokých škôl na Slovensku a oblasti historických vied. Vo voľne dostupných katalógoch je možné napríklad nájsť tvorivého pracovníka (súčasne funkcionára vysokej školy), ktorý za jediný rok dokázal vykázať takmer 50 publikačných výstupov, z toho 2 monografie, 30 vedeckých výstupov kategórie A (podľa vyhlášky o EPČ) a 9 zostavených publikácií. K bežným javom, ktoré vytvárajú priestor na takýto a podobný nárast počtu výstupov a o ktorých sa, našťastie, už viac-menej otvorene hovorí, patrí formálne posudzovanie textov, publikovanie priemerných i vyslovene slabých dizertačných či dokonca diplomových prác v podobe vedeckej monografie a v poslednom čase i vydávanie rôznych zbytočných súborov už publikovaných textov v podobe vedeckej monografie. Menej pertraktovanými problémami sú háklivé otázky recyklácie vlastných textov (*self-plagiarism*) alebo recyklácia už otvorených tém. Autor sa tvári, že ich „objavil“ a prvýkrát spracoval (*“firstness” claims*), pričom zatajuje staršie práce, ktorých poznanie okrem iných neoprávnených výhod výrazne urýchľuje výskum a písanie textu.³⁶

K stratégiám boja so systémom, či skôr k neduhom našej súčasnosti patrí manipulácia s kategóriami publikačnej činnosti podľa vyhlášky o EPČ. Výsledkom je zaradenie publikačného výstupu do takej kategórie, ktorá reálne nezodpovedá jeho charakteru. Manipulácia s kategóriami má dve základné podoby. Tou jednoduchšou a častejšou je snaha formálne naplniť definíciu želanej bonitnejšej kategórie výstupu. Tak sa napríklad začalo umelé naháňanie zahraničných výstupov prostredníctvom účelového vydávania monografií a zborníkov v zahraničí (najmä v Poľsku a ČR) či už prostredníctvom tamjších ochotných vydavateľstiev (spravidla, samozrejme, nie špecializovaných vedeckých), alebo dokonca prostredníctvom vlastného schránkového vydavateľstva. Vznikol tiež ná-

35 SÝKORA, O súčasnom systéme, ref. 21, s. 112-113.

36 Na tomto mieste nie je priestor rozpracovať uvedené problémy dôsledne, sú však prítomné aj v slovenskom prostredí. Z množstva zdrojov stručne k otázke *self-plagiarism* v praktickej rovine viď napr. *Publication Manual of the American Psychological Association*. Sixth Edition. Washington, DC : American Psychological Association, 2011, s. 15-16. ISBN 9781433805615. K rizikám *“firstness” claims* pozri napr. vystúpenie Richarda P. Phelps na International Test Commission, 7th Conference, Hong Kong, July 2010, ktoré je v podobe prezentácie dostupné na: <http://www.nonpartisaneducation.org/Review/Resources/WorseThanPlagiarism.htm>. Bližšie pozri tiež: STAROŇOVÁ, Katarína. *Vedecké písanie*. Martin : Osveta, 2011, s. 184-201. ISBN 9788080633592.

pad prerobiť zborníky na kolektívne monografie. Druhou podobou manipulácie sa stali pokusy jednoducho nesprávne navrhnuť zaradenie výstupu v nádeji, že knižnica, ktorá je v konečnom dôsledku zodpovedná za evidenciu, ho akceptuje, hoci výstup nespĺňa reálne ani formálne kritériá príslušnej kategórie.

Profit z manipulácie s kategóriami môže byť trojnásobný, pretože sa netýka len financovania, ale aj komplexnej akreditácie a kvalifikačných postupov. Samozrejme, vo všetkých troch oblastiach existujú viac alebo menej účinné a transparentné kontrolné mechanizmy. Z nich pravdepodobne najúčinnejšiu reálnu evalváciu smerom k jednotlivcovi môže predstavovať komisia pri habilitačnom, resp. inauguračnom konaní. Tu však platí, rovnako ako pri ostatných spomínaných prípadoch, že všetko je o ľuďoch.

Tlak systémových kritérií má negatívne dôsledky nielen smerom k správaniu jednotlivca a pochybným stratégiám pracovísk, ale aj k vede samotnej. Píše o nich napríklad Thorsten Gruber, ktorému sa na základe viacerých relevantných štátí podarilo vo vlastnom texte veľmi presne zosumarizovať a pomenovať problémy príznačné aj pre (historickú) vedu na Slovensku. Prvým základným problémom podľa neho je skutočnosť, že dnes mnohí vedci nerobia svoj výskum primárne v záujme vedy a spoločnosti, ale s cieľom publikovať čo najbonitnejšie texty a nazbierať čo najviac citácií, aby zlepšili reputáciu zamestnávateľa a postúpili ďalej v kariére, t. j. zväčšili tzv. akademický impakt (inštitucionálny i osobný) a zaznamenali finančný profit. Posadnutosť akademickým impaktom, ktorý ovplyvňuje každodenný akademický život napríklad v našich podmienkach práve prostredníctvom vyššie analyzovaných kritérií a ktorý je tiež predpokladom udelenia významných grantov či inej podpory, vedie k presmerovaniu pozornosti od komplexného dôsledného vedeckého výskumu smerom k procesu tvorby výstupov a ich publikovaniu. Bádateľ pragmaticky preferuje výskum a správanie, ktoré prinášajú rýchlejší efekt vo vzťahu k počtu výstupov a citácií³⁷. To okrem iného znamená nezáujem o komplikované a spoločensky menej atraktívne výskumné problémy, kumulovanie zjednodušených záverov (publikovanie väčšieho počtu krátkych výstupov namiesto jedného rozsiahlejšieho), či dokonca ignorovanie zistení, ktoré by ohrozovali efektivitu výskumu. Pozornosť bádateľa od výskumu odvádza i nová „fáza“ vedeckej práce súvisiaca s bojom o akademický impakt – „marketingová kampaň“ o najnovšej publikácii na sociálnych sieťach, odborných diskusných fórach, v blogoch, uverejňovanie v rôznych repozitároch, na internetových stránkach atď. v nádeji na rýchlu a bohatú úrodu citácií.³⁸

37 Za pozornosť stojí spomenutie rizík spojených so zbieraním citácií, ktoré síce nie sú predmetom analýzy, ale jednak úzko súvisia s publikačnými výstupmi, a jednak sa všetky analyzované kritériá zmieňujú aj o nich. Th. Gruber sumarizuje na základe článku Colquhoun, David: Should metrics be used to assess research performance? A submission to HEFCEa (dostupné na <http://www.dcsience.net/2014/06/18/should-metrics-be-used-to-assess-research-performance-a-submission-to-hefce/>) slabé stránky merania kvality výstupu prostredníctvom počtu citácií. Napr. 1. Veľký počet citácií nemusí súvisieť s kvalitou. Publikácia môže byť bohato citovaná v negatívnom kontexte. 2. Pri niektorých prácach narastá počet citácií až postupom času, čo je demotivujúce a diskvalifikujúce najmä pre mladých bádateľov. 3. Citácie môžu byť umelo vyrábané (pre časopis, ktorý bude uprednostňovať texty s väčším potenciálom citovanosti – napr. metodologické, na úkor iných, alebo pre bádateľov, ktorí sa budú vzájomne citovať a pod.). Gruber ďalej uvádza, že sú k dispozícii výskumy, podľa ktorých len asi 20 % autorov, ktorí nejaký text citovali, ho v skutočnosti aj čítali. So všetkými spomínanými rizikami sa možno stretnúť v prostredí historickej vedy na Slovensku.

38 Podrobne pozri: GRUBER, Thorsten. Academic sell-out: how an obsession with metrics and rankings

Záver

1. Analýza používaných kritérií hodnotenia publikačných výstupov vysokých škôl potvrdila každodennú skúsenosť, že súčasný systém posudzovania kvality je z viacerých dôvodov problematický. Kritériá netvorí logický, zmysluplný a vnútorne konzistentný celok. Smerom k humanitným vedám, kam patria aj historické vedy, nejstviuje ani čiastočný konsenzus aktérov o tom, ktoré ukazovatele sú akceptovateľné, s akou váhou, prečo a ako ich hodnotu pretransformovať v praxi do metodiky rozpočtu alebo hodnotenia kvality. Platné kritériá sú napriek snahe vzbudiť dojem odbornej diskusie do značnej miery naoktrojované ministerstvom, ktoré ich navyše neváha *ad hoc* účelovo upravovať. Súčasná nastavenie kritérií nevytvára adekvátny priestor na rozvoj bádania v oblasti humanitných vied na Slovensku. Jednotlivé kritériá nerešpektujú v akceptovateľnej miere tradície a špecifiká tohto výskumu, čím navodujú mylný dojem jeho všeobecne nízkej úrovne, či dokonca vyvolávajú celospoločenskú diskusiu o opodstatnenosti a prínose humanitných vied pre spoločnosť. Negatívny tón tejto diskusie pritom vychádza práve zo sporných kritérií hodnotenia.
2. Analýza dôsledkov používania uvedených kritérií vo vzťahu k praktickému fungovaniu vedeckého výskumu na Slovensku ukázala, že inštitúcie a jednotlivci reagujú na súčasný systém hodnotenia pragmaticky, účelovo a egoisticky, pričom neraz siahajú k sporným riešeniam, ktoré ale často nie sú len problémom a špecifikom Slovenska. Nie je, samozrejme, možné pripísať všetky negatívne javy v prostredí vysokých škôl na Slovensku výlučne kritériám financovania, akreditácie alebo kvalifikačných postupov, ale zle nastavené kritériá a tlak systému jednoznačne prispievajú k ich šíreniu, oportunitizmu akademickej obce, znižovaniu kvality výskumu, úpadku akademickej kultúry a v neposlednom rade i k narušeniu kolegiálnych a medziľudských vzťahov.

doc. PaedDr. Martin Pekár, PhD.
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Filozofická fakulta, Katedra histórie
Moyzesova, 040 01 Košice
e-mail: martin.pekar@upjs.sk

HODNOCENÍ VÝSLEDKŮ VĚDY A VÝZKUMU V OBORU „HISTORIE“ V ČESKÉ REPUBLICE V LETECH 2013–2016

PETR V O R E L

VOREL, Petr. Evaluation of the results of science and research in the field of “History” in the Czech Republic, 2013-2016. *Historický časopis*, 2016, 64, 4, pp. 699-712, Bratislava.

In this review study the author summarizes the development of the system for evaluating science and research in the Czech Republic in recent years, and considers the way this system is applied in the historical research community. It is a specific system of point evaluation of published results closely connected with the amount of financial resources from the state budget granted for the development of the research organization. This model of financing was gradually introduced in the Czech Republic in 2010-2012. In 2013 the evaluation system was significantly adjusted and strengthened according to the “peer review” principle, which gives substantial weight to qualitative criteria. The results of science and research published in the Czech Republic in all fields of science in the years 2013-2015 were evaluated according to this evaluation system called “Metodika13+”, the principles of which have been described in detail by the author. The evaluation was done in the years 2014-2016 with the assumption of moderate extension into the beginning of 2017. The author very positively evaluates the fact that in this system the evaluation is done exclusively by important members of the research communities, who were proposed for this work by the research institutions. No “professional evaluator”, who has not produced any significant scientific results himself, can express his view on the quality of scientific results. All substantial data are publicly accessible, including the actual results, their evaluation in terms of points and the names of the members of the evaluation panel, so that the quality of the work of the evaluation panel can be retrospectively judged by the expert community. These facts guarantee a relatively high level of objective evaluation. In the conclusion of the study, the author gives a brief review of the qualitative division of the published results from the field of “history” in the Czech Republic. In 2013 a total of 1862 results appeared and in 2014 a total of 1781 results, but the total number of results for 2015 is still not available. He cites specific book titles, which were evaluated by this method as the most important scientific achievements of Czech historiography in the evaluated years.

Key words: History. Evaluation of results. Methods of evaluation. Financing of science and research. Czech Republic, 2013-2016.

S různými modely a formami hodnocení své vlastní práce se historik – vědec setkává po celou svou odbornou kariéru. Badatel s delší časovou životní zkušeností (nemohu napsat „dostatečně starý“, protože by to někdo mohl interpretovat jako kritérium diskriminace) tedy může lépe srovnávat, k jakým postupným změnám v této oblasti dochází, a jak se takový vývoj projevuje na jeho vlastních výsledcích. Není žádným tajemstvím, že

každý dlouhodobě fungující hodnotící systém může výsledky vědy a výzkumu zpětně hodnotit (oceňovat, škálovat, kritizovat), ale zároveň ovlivňuje jejich formu v době přítomné i budoucí. Značná část vědeckých pracovníků více či méně dobrovolně postupně přizpůsobuje podobu svých vědeckých výsledků té formě výstupu, která ve fungujícím hodnotícím systému přináší jednoznačný či dokonce nejvyšší přínos (například bodový či zprostředkovaně finanční).

V přírodních a technických vědách je to jednodušší, neboť jejich základní oborově akceptovanou formou výstupu jsou již tradičně vědecké časopisecké studie, jejichž pomyslná kvalita se již řadu let měří formou různých impaktových hodnot a indexů citovanosti. Smysl tohoto modelu už je dnes sice po právu zpochybňován (vůbec nevznikl se záměrem hodnotit kvalitu vědeckých výsledků), neboť různá podnikatelská „citační bratrstva“, která nemají s vědou a výzkumem mnoho společného, a tzv. predátorské časopisy, které dokázaly využít nedokonalosti celého systému ke svému obohacování, zpochybňují samotné základy tohoto systému. Ale nic lepšího pro tyto vědní obory zatím nikdo nevymyslel. Navíc se to snadno počítá a výsledky jsou dobře přehledné v různých tabulkách a žebříčcích, proto přírodní a technické obory stále akceptují ony „impaktové indexy“ jako významné kritérium při posuzování kvality dílčího výstupu i jeho autora.

Historických věd se tento problém dlouho vůbec netýkal, protože nějaký obecný systém porovnávání kvality v minulých desetiletích neexistoval. Bylo tomu tak do značné míry z důvodů ryze objektivních, neboť technické a humanitní obory se podstatně liší ve formách výsledku, které jsou považovány za nejdůležitější. V historických vědách je tradičně považována za nejhodnotnější výsledek autorská knižní monografie, ve které se koncentruje často mnohaletý základní pramenný a interpretační výstup, nikoli časopisecké články, které jsou obvykle důležitými, ale přeci jen dílčími výstupy autorského historického výzkumu, dlouhodobě směřovaného obvykle až k souhrnné knize. A podle čeho byste chtěli hodnotit, která historická kniha je lepší než ostatní? Podle citací těžko, protože u našeho oboru většinou dlouhou dobu trvá, než se na výsledky, publikované v jedné knize, začnou odkazovat ostatní autoři ve svých publikacích. Jistou váhu mají samozřejmě recenze, ale u nich pochopitelně v podstatné míře záleží na kvalitě samotného recenzenta.

Přesto i humanitní obory musely postupně zvažovat vznik nějakého systému, který by umožňoval alespoň rámcově porovnávat úroveň dosažených výsledků vědy a výzkumu. Konkrétnější podobu tento proces získal až po rozdělení Československa (1993), nicméně řadu let byla situace v obou zemích velmi podobná a jisté systémové shody nalézáme v modelech hodnocení a financování vědy a výzkumu i v současné Slovenské republice a v České republice. Proto se domnívám, že určité shrnutí postupného vývoje hodnocení výsledků vědy a výzkumu v oboru „Historie“, který zatím v České republice vyvrcholil aplikací tzv. „Metodiky13+“ v letech 2013–2016, by mohlo být v některých ohledech zajímavé i pro slovenskou historickou obec.¹ Dovoluji si přistoupit k tomuto shrnutí i z toho důvodu, že jsem měl možnost být při jednáních, která vznik současného

1 Tento text je rozšířenou verzí stejnojmenného referátu, předneseného na XV. zjazdu Slovenské historickej spoločnosti ve Skalici dne 12. května 2016.

českého systému hodnocení výsledků vědy a výzkumu v oboru „Historie“ provázela, a v současné době jsem sám součástí tohoto hodnotícího systému.²

Díky uvolnění politických poměrů po roce 1989 si v tehdejší Československu najednou mohl vydávat kdo chtěl, co chtěl. Odpadla bariéra dlouhého schvalovacího procesu předkládaných rukopisů u velkých nakladatelství, protože stačilo jen mít k dispozici dostatečné finanční zdroje a mohli jste si publikovat cokoli. Na knižním trhu se vyrojilo velké množství nových soukromých nakladatelů a o historická témata ze starších a novějších dějin byl velký zájem. Historické knihy se tehdy ještě dobře prodávaly i v mnohatisícových nákladech. I pro renomované historiky bylo tehdy jednodušší vydávat své knihy u aktivních nových nakladatelství (která dokázala autorům i slušně zaplatit), než čekat řadu let na vydání své publikace v akademických vědeckých nakladatelstvích, neboť veřejné vysoké školy i akademie věd tehdy zoufale zápasily s nedostatkem peněz i na udržení základního provozu.

Konkrétní publikační výsledky vědeckého výzkumu neměly v polovině devadesátých let v případě humanitních oborů žádný přímý vliv na systémové financování výzkumných organizací. Kvalita odborné publikační činnosti se v každé instituci posuzovala interně a nebylo možné ji srovnávat podle nějakého klíče s výsledky práce jiných pracovišť. Jistý informační potenciál v tomto směru skýtalo jen financování účelové, jež hož hlavním poskytovatelem se stala Grantová agentura České republiky (1993), otevřená všem vědním oborům, včetně historie.

Oborové hodnotící panely GA ČR (ve kterých byla v rámci humanitních věd zastoupena historie dvakrát; jednou pro starší dějiny společně s archeologií; jednou pro novější dějiny) byly prvním odborným grémiem, které mělo za povinnost průřezově posuzovat předkládané projekty základního výzkumu, vyhodnotit jejich kvalitu a vybrat mezi nimi (i se zohledněním dřívějších publikačních výsledků jejich předkladatelů) ty nejlepší, které byly financovány zvlášť nad běžný rozpočet institucí, ve kterých řešitelé působili. Následnou fází (během řešení projektu a po jeho ukončení) pak bylo posouzení počtu a kvality dosažených výsledků a jejich relevance ve vztahu k původně schválenému projektu.

To byla svým způsobem přelomová novinka v hodnocení kvality výsledků výzkumu v historických vědách, neboť na žádné jiné úrovni se tehdy nedaly navzájem porovnávat vědecké výsledky mezi institucemi odlišného typu. Ani nebyla k dispozici data, která by takové srovnání umožňovala. Nově se formující Akademie věd České republiky si postupně vytvářela svůj vlastní evaluační systém (jehož cílem však bylo jen hodnocení uvnitř vlastní instituce bez srovnání s kvalitou výsledků, dosažených na jiných pracovištích), u veřejných vysokých škol byl zájem o nějaké oborové srovnání minimální, neboť taková aktivita nijak neovlivňovala institucionální financování pracoviště. Účelové financování (pomocí dílčích projektů základního výzkumu) sice zdaleka nepokrývalo plošně všechny instituce, ale k oborovým hodnotícím panelům přicházely každý rok žá-

2 Autor zastával v letech 2007–2013 po dvě funkční období post předsedy Sdružení historiků České republiky a zároveň (v letech 2007–2015) byl děkanem Filosofické fakulty Univerzity Pardubice. V současné době je předsedou Českého národního komitétu historiků (od 2013) a prorektorem pro rozvoj Univerzity Pardubice (od 2015). V rámci stávajícího hodnotícího systému vědy a výzkumu zastává pozici předsedy jednoho ze dvou hodnotících a verifikačních panelů pro humanitní vědy (SHVa), zahrnujícího pět oborových oblastí: Historie (AB); Právní vědy (AG); Jazykověda (AI), Pisemnictví (AJ) a Umění (AL).

dosti o finanční podporu základního výzkumu alespoň od těch institucí a badatelů, kteří sami o aktivní vědeckou činnost usilovali. I když řada navržených projektů nemohla být financována (ať už v důsledku jejich špatné kvality či kvůli finančním limitům), tehdy podávané projekty GA ČR a jejich navrhovatelé (případně řešitelé, pokud byl projekt úspěšný) představovali poměrně reprezentativní vzorek tehdejších vědecky aktivních členů historické obce, mezi nimiž oborový panel (složený většinou z renomovaných historiků střední či starší generace) musel podle stanovených kritérií vybrat jen ty nejlepší. Již to byl důležitý krok při úvahách o tom, jaká kvalitativní kritéria by v případě historických věd měla být brána v potaz.

Základem k jakémukoli dlouhodobému hodnocení výsledků vědy a výzkumu je však systematická evidence těchto výsledků. Nutná potřeba takového systému nastala až za situace, kdy se připravovala změna financování veřejných vysokých škol. Ty byly v České republice od roku 1993 financovány z podstatné části na základě kvantitativního kritéria, tedy podle počtu studentů. Určitou setrvačností tak přežíval starší model z dob socialistického Československa, ve kterém měly vysoké školy hlavně vzdělávat (proto byly financovány hlavně podle počtu studentů, nikoli podle kvality vědy a výzkumu), zatímco základní vědecký výzkum byl hlavní doménou akademických ústavů. Tento zažitý model se změnil jen postupně a složitě.

Hlavní formou podpory vědy a výzkumu na veřejných vysokých školách se počátkem nového tisíciletí staly tzv. výzkumné záměry. Jednalo se o střednědobé (zpravidla pětileté) obecněji formované oblasti přednostního vědeckého výzkumu, který měl být na daném pracovišti rozvíjen a finančně podpořen. O přidělení výzkumných záměrů se jednotlivá pracoviště ucházela projektovým způsobem, tedy rozhodující kritérium představovaly cíle, jakých chce řešitelské pracoviště dosáhnout (dříve dosažené výsledky hrály při rozhodování o udělení jen podpůrnou úlohu).

V zájmu průběžné evidence všech projektů vědy a výzkumu a výsledků, které byly v rámci těchto projektů dosaženy, byla roku 2002 přijata nová zákonná norma,³ která upravovala systematické budování dvou veřejně přístupných informačních databází:

- 1) Centrální evidence projektů (CEP), ve které jsou zaznamenány všechny projekty, podpořené z veřejných zdrojů od roku 1993.
- 2) Registr individuálních výsledků vědy a výzkumu (RIV), ve kterém jsou evidovány všechny výsledky vědy a výzkumu podle definovaných typů.

Od vzniku těchto databází vedla ještě dlouhá cesta k jejich efektivnímu využití v hodnotícím procesu. I v případě historických věd byly do systému vkládány publikační výsledky, vzniklé v rámci řešení projektů, ale nebyl důvod nějak plošně posuzovat jejich kvalitu a pro příslušné instituce ani nebylo příliš významné, zda je tato evidence kompletní či věcně správná, protože na kompletnosti či kvalitě těchto výsledků vlastně financování vůbec nezáviselo. Ale již jen samotná skutečnost, že vědecké výsledky všech institucí, které byly příjemcem veřejných dotačních zdrojů, byly někde průběžně evidovány a tato databáze byla veřejně přístupná, měla jistý psychologický efekt. S odstupem několika desetiletí bude jistě pro budoucí generace historiků zajímavé, jaký

---

3 Ustanovení §12, §31 a §32 zákona č. 130/2002/Sb.

byl v institucích různého typu v té době⁴ poměr mezi objemem finančních prostředků, poskytnutých z veřejných zdrojů, a kvalitou vykázaných výsledků. Ze srovnání těchto veřejně dostupných dat lze totiž logicky usuzovat, že řada institucí si díky tzv. výzkumným záměrům mohla jen pokrýt výpadky ve svém běžném rozpočtu a na skutečný základní vědecký výzkum již mnoho peněz nezbývalo.

Také tato skutečnost (kterou lze pochopitelně jen obtížně zpětně dokazovat, byť byla součástí obecného povědomí o fungování některých „výzkumných záměrů“) byla podnětem pro zásadní změnu, jejímž cílem bylo v České republice přesunout těžiště financování vědy z veřejných prostředků od převažujícího modelu účelového (na základě projektů se financuje činnost, kterou někdo teprve slibuje vykonat, přičemž se výběrově dostane jen na některé) více k modelu institucionálnímu (výzkumným organizacím se rozdělí peníze na vědu a výzkum podle předem určeného systému, jehož základem jsou výsledky již dosažené v minulosti).

Po vyhodnocení zkušeností z prvního období „výzkumných záměrů“ (2002–2007) začal být připravován nový model financování, jehož základem se staly výsledky evidované (vždy za předchozí pětileté období) v systému RIV. Zjednodušeně řečeno: Každému evidovanému výsledku byla stanovena konkrétní bodová hodnota. Podle počtu dosažených bodů pak byly finanční prostředky proporčně přiděleny konkrétním institucím, patřícím mezi tzv. výzkumné organizace v rámci rozpočtové kapitoly, určené na rozvoj výzkumné organizace (RVO). „Bodován“ a finančně hodnocen tedy nebyl každý výsledek evidovaný v systému RIV, ale jen takový, který vykazaly instituce, splňující zákonnou definici „výzkumné organizace“.

Vcelku jednoznačně bylo možné vymezit, kdo patří mezi „výzkumné organizace“, které se mohou ucházet o tento zdroj institucionálního financování: Především veřejné vysoké školy a Akademie věd ČR; v menší míře resortní instituce, zřizované přímo jednotlivými ministerstvy (v případě oboru „Historie“ tedy do této skupiny spadá např. Národní museum v Praze apod.) a některé další. Mnohem složitější však byla jednání o tom, jaké výsledky se mají bodovat a jak má být nastaven bodový poměr, od kterého se ve výsledku bude odvíjet objem udělených finančních prostředků v rámci RVO.

Původní představy politické reprezentace (která ve výsledku o takových záležitostech rozhoduje)⁵ byly skutečně takové, že se vytvoří jeden společný hodnotící model, podle kterého se budou „bodovat“ všechny vědní obory bez ohledu na jejich specifika. Vzhledem k tomu, že přírodní a technické vědy už tehdy akceptovaly jako svou hlavní platformu téměř výhradně impaktované časopisy (v naprosté většině zahraniční a jazykově anglické), vcelku reálně hrozilo nebezpečí, že za výstupy základního vědeckého výzkumu (tj. výsledky bodované, které budou generovat následnou finanční podporu na RVO) budou přes protesty vědců z oblasti humanitních a společenských věd schváleny

4 První „pětiletka“ výzkumných záměrů byla financována v letech 2002–2007; druhé období v letech 2007–2012 (od roku 2010 však již probíhal postupný přechod na jiný model financování).

5 Konkrétní podobu systému hodnocení vědy a výzkumu v České republice formuluje Rada vlády pro vědu a výzkum (RVVI), která také má garantovat zdárný průběh hodnocení v souladu se stávající legislativou. Je tvořena zčásti zástupci politické reprezentace, zčásti významnými osobnostmi vědeckého světa. Nynější personální složení RVVI viz <http://www.vyzkum.cz/FrontMedailonek.aspx?idsekce=662&kod=RA-DA>.

pouze vědecké články publikované v impaktovaných časopisech. V letech 2007–2008 proto na české vědecké scéně probíhal navenek skrytý, ale poměrně složitý spor o to, jaké formy výstupů budou napříště akceptovány jako „skutečná věda“, hodná následné finanční podpory.

Za obranu humanitních a společenských věd tehdy do této diskuse aktivně vstupovalo společné grémium děkanů filosofických fakult České republiky (které už v té době mělo ustavenou neformální organizační platformu a scházelo se pravidelně každého půl roku střídavě na různých filosofických fakultách v ČR), resp. s vědomím aktivní podpory všech ostatních děkanů a děkanek do těchto jednání vstupoval tehdejší děkan pražské FF UK, historik doc. PhDr. Michal Stehlík, PhD.⁶ Rozhodující roli v pozitivním výsledku těchto jednání však nakonec sehrál především tehdejší místopředseda Akademie věd ČR pro III. vědní oblast (humanitní a společenské vědy), významný český historik prof. PhDr. Jaroslav Pánek, DrSc. Hlavně jeho zásluhou se podařilo výsledný model hodnocení nastavit již v této fázi jako oborově duální, ve kterém byla pro okruh humanitních a společenských věd formulována mírně odlišná kritéria výběru hodnocených výsledků a jejich bodové váhy ve srovnání s obory přírodovědnými a technickými. V této fázi nešlo ještě o přesnější oborovou specifikaci, ale základní východisko, že nelze všechny vědní obory sesypat „do jednoho pytle“, už bylo tímto rozhodnutím akceptováno, což umožnilo později na základě dalších zkušeností prosadit skutečnou oborovou specifikaci hodnocení v rámci „Metodiky13+“ (o tom níže).

Pro obor „Historie“ přinášela tato první verze hodnotícího systému jisté výhody i nevýhody. Vysoké bodové hodnocení zůstávalo zachováno pro články publikované v časopisech evidovaných v celosvětové databázi Web of Science, kterých je však i v rámci celosvětové historiografie relativně málo. Pro obory humanitní a sociální mají větší smysl vědecké časopisecké databáze SCOPUS, ale především databáze ERIH (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences). Ta eviduje jen časopisy z oborů humanitních a společenských věd, zařazovaných tehdy do zmíněné databáze poměrně složitým systémem mezinárodních výběrových komisí. Tento argument byl v přípravných jednáních uznán a český hodnotící systém akceptoval databázi ERIH jako dostatečně reprezentativní a přejal i její tehdejší vnitřní rozdělení⁷ na tři skupiny podle významové relevance: A) významný mezinárodní časopis (30 bodů); B) významný národní časopis s mezinárodním přesahem (20 bodů) a C) významný národní časopis (10 bodů). V databázi ERIH bylo v době postupného zavádění nového systému hodnocení evidováno pro obor Historie evidováno jen asi 10 časopisů vydávaných v České republice. Na žádost oborové komunity tak byl vytvořen ještě zvláštní *Seznam recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR*, tedy těch periodik, která splňují určitá základní kritéria, předpokládaná u časopisů vědeckého zaměření (doba a periodicitu vydávání, složení redakčních rad, systém recenzování příspěvků atd.), ale nejsou evido-

6 Prohlášení děkanů všech filosofických fakult České republiky z jejich jednání v Pardubicích z 24. října 2007 viz <http://www.michalstehlik.cz/v-mediich-4-dekani-filozofickych-fakult-Ceske-republiky-vyjadri-li-sve-znepokojeni-nad-systematickym-podcenovanim-humanitnich-ved-v-Cr>.

7 Aktualizovaná verze této databáze „ERIH+“ již nově zařazované časopisy do těchto tří částí nečlení, ale u těch původně evidovaných je zachovává. Proto i česká „Metodika13+“ s tímto členěním stále počítá. Viz <https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/>.

vána v zahraničních databázích. Vědecké studie publikované v časopisech zařazených do této „národní databáze“,⁸ byly v první fázi hodnotícího systému „oceněny“ na stejné úrovni jako v kategorii „C“ databáze ERIH, tedy 10 bodů.

Pro obor „Historie“ však představují nejvýznamnější výstup vědy a výzkumu pochopitelně autorské odborné monografie, tedy knihy (které pro obory přírodovědné a technické z hlediska vědeckého vlastně žádný význam nemají, neboť se nehodí jako forma publikování aktuálních vědeckých výsledků). Jednotlivému výsledku v kategorii „odborná monografie“ bylo přiznána hodnota 40 bodů. Tento bodový poměr (článek = 10; kniha = 40; tedy 1 kniha = 4 články) byl inspirován starším modelem britským, který však vycházel z předpokladu, že se započítávají výsledky již svým způsobem „přebrané“, procházející určitým kvalitativním sítím.

Nový systém hodnocení se do financování výzkumných organizací začal konkrétně promítat od fiskálního roku 2010, kdy byla jako základ výpočtu peněz získaných na RVO započítána bodová hodnota výsledků publikovaných v letech 2004–2008. Přechodné období bylo tříleté: V roce 2010 byla podle nové metodiky rozdělena třetina peněz; zbylé dvě třetiny podle starých „výzkumných záměrů“. V roce 2011, naopak, dvě třetiny podle nové metodiky a třetina podle „výzkumných záměrů“ (výsledky za léta 2005–2009). Od roku 2012 už byla bodová hodnota výsledků za léta 2006–2010 zohledněna ve financování v rámci položky RVO v plném rozsahu.

Ve srovnání s předchozím financováním prostřednictvím „výzkumných záměrů“ měl tento nový systém několik nesporných výhod. Více zohledňoval dosažené výsledky a byl tedy mnohem stabilnější vůči subjektivnímu ovlivňování „zvenčí“, neboť jen mechanicky přepočítal data vložená do systému. Tato data, jakkoli v některých případech sporná, byla veřejně přístupná. Každý si tedy mohl (i zpětně za několik let) ověřit, jaký konkrétní článek či kniha byly vykážány jako výsledek základního vědeckého výzkumu. Pokud někdo vůbec nepublikoval žádné vědecké výsledky, nemohl ani očekávat žádné finanční prostředky na RVO (což v předchozích systémech financování zas až tak úplně neplatilo).

Z hlediska financování výzkumných organizací byl tento systém mnohem stabilnější než financování projektové („výzkumné záměry“), neboť rok od roku se měnila jen pětina posuzovaných výsledků (z pětiletého období se odčítaly výsledky na nejstarší rok a přičítaly se výsledky za další nový rok). Každý dopředu mohl poměrně přesně předpokládat, jaká proporční změna u této položky rozpočtu nastane, neboť věděl, kolik bodů se mu „odečte“ za nejstarší rok hodnocení a také věděl, kolik bodů získal v nově započítaném nejmladším roce. Dopředu jen nebylo jasné, jaký objem financí na RVO bude ze státního rozpočtu uvolněn.

Hlavním problémem celého systému byla však absence kvalitativního kritéria, žádoucího především u hodnocení odborných monografií. Jisté vstupní síto bylo sice nastaveno, ale mělo pouze formálně-technickou podobu. Z hodnocení byly vyřazovány výsledky, které podle názoru blíže nespecifikované kontrolní skupiny (konkrétní jména nebyla známa) nespĺňovaly základní definiční kritéria (například vědecká kniha mohla

8 Aktuálně platný seznam (pro články vydané v roce 2015) viz <http://www.vyzkum.cz/FrontClanek.aspx?idsekce=733439>.

být z hodnocení vyřazena, když neměla cizojazyčné resumé). Vůči takovému vyřazení z formálních důvodů bylo možné se odvolat. Nikdo však nebral v potaz odbornou kvalitu. Pokud byly splněny formální podmínky, měly všechny knihy stejné bodové hodnocení: kus jako kus.

Právě absence jakéhokoli kvalitativního kritéria se ukázala být hlavní slabinou tohoto nového českého systému, kterému se brzy začalo (trochu hanlivě) říkat „kafemlejnek“. Tedy pomyslný „stroj na peníze“, do kterého se nasypou výsledky (kávová zrna) různé kvality a jsou „semlety“, aniž by někoho zajímalo, jaká byla jejich vstupní kvalita. To se začalo brzy projevovat zvláště u knih, kdy začal mezi předkládanými výsledky výrazně početně růst podíl malých knih o nevelkém rozsahu, bližícímu se limitní hranici definice výsledku (50 tištěných stran). To byla pochopitelně logická evoluční reakce části oborové komunity na chybu v systému, který bodově (a následně i finančně) hodnotil kompilační brožurku s minimální vnitřní vědeckou hodnotou, sepsanou za pár dní (pokud splňovala formální kritéria definice druhu), stejně, jako náročnou monografii o mnoha stovkách stran, vydanou třeba i v cizím jazyce, na které autor pracoval řadu let.

Přitom se nejednalo o žádné malé peníze: I když „finanční hodnotu“ jednoho bodu v systému RIV lze jen těžko exaktně vyjádřit (každý rok se měnila a závisela také na typu výzkumné organizace), jednoduchým propočtem bylo možné dojít k závěru, že jeden RIV-ový bod přinášel každoročně do rozpočtu výzkumné organizace okolo 2,5-3 tisíc Korun českých (tedy v roce 2012 cca 100-120 euro). Pokud si bodové hodnocení jedné knihy (jakékoliv) vynásobíte touto částkou (s vyhlídkou, že tato suma bude generována pravidelně po pět let), pak je logické, že podnikavější „manažeři vědy“ si rychle spočítali „finanční výnosnost“ masové produkce drobných brožurek, vydávaných za vědecký výsledek.

Druhým problémem, který se týkal ve značné míře právě oboru „Historie“, byla skutečnost, že jako zvláštní typ výstupu byl definován „článek ve sborníku“, ale „sborníkem“ se z definice rozuměly jen publikační výstupy sborníkového typu, evidovaného v databázi Thomson Reuters⁹ – tedy znovu hlavně publikace spíše technického či přírodovědného charakteru, publikované převážně anglicky. Naprostá většina běžných českých konferenčních sborníků tuto definici splňovat nemohla, proto z hodnocení vědy a výzkumu fakticky vypadl jeden významný oborový segment publikační činnosti. Slovo „sborník“ se na českých historických pracovištích skoro téměř nesmělo vyslovovat a pro publikace tohoto typu se začalo užívat označení „kolektivní monografie“, jen aby běžné (i kvalitní) sborníkové konferenční příspěvky mohly být vykazovány v systému hodnocení jako „kapitola v odborné monografii“.

Už v roce 2012, kdy byly finanční prostředky na rozvoj výzkumných organizací poprvé poskytovány v plném rozsahu na základě „RIV-ových bodů“ (tedy podle tzv. kafemlejnků), bylo zřejmé, že chyby v systému je třeba odstranit. Na základě široké diskuse mezi oborovými i institucionálními reprezentacemi české vědy vznikl výrazně upravený

9 Toto omezení nebylo přímo součástí původního textu metodiky, ale bylo do něj doplněno jako „Upřesnění pro účely hodnocení“ takto: „*Hodnoceny budou pouze autorské .... Příspěvky ... ve sbornících evidovaných v databázi Conference Proceedings Citation Index – Science nebo Social Science et Humanities (dříve ISI Proceedings) společnosti Thomson Reuters.*“ Viz http://www.vyzkum.cz/storage/attachment/6C3904BF6E0313DE7164DB396F7F37B7/Metodika%202009_uchyceni%202009.pdf.

nový model hodnocení, pracovně nazývaný „Metodika13+“. O její výslednou podobu a prosazení do praxe se významně zasloužil tehdejší místopředseda RVVI, chemik prof. Ing. Jiří Málek, DrSc., proto se tomuto systému nyní říká také „Málkova metodika“.¹⁰

V novém systému zůstaly zachovány výhody starého modelu hodnocení (především fungující databáze, veřejný přístup k těmto informacím a přímá úměra mezi rozsahem vědecké produkce a množstvím finančních prostředků na RVO), zároveň však byla odstraněna většina oprávněně kritizovaných nedostatků systému. Podle „Metodiky13+“ byly výsledky vědy a výzkumu poprvé v České republice hodnoceny v průběhu roku 2014, kdy se hodnotily výsledky vykázané do systému RIV v předchozím roce 2013. Druhé hodnocení (výsledky vykázané za rok 2014) proběhlo na jaře 2016. Třetí hodnocení (výsledky vykázané za rok 2015) je plánováno na přelomu let 2016–2017.

Nová metodika hodnotí různé typy výsledků v rámci tří tzv. pilířů, jejichž prostřednictvím do rozpočtu výzkumných organizací putuje přesně specifikovaná část dotačních prostředků na RVO. Plošné posouzení všech výsledků, vykázaných do systému RIV, které se bodově započítávají, probíhá v tzv. I. pilíři (na který bylo alokováno 72,5 % finančních prostředků na RVO). Novinkou bylo zavedení tzv. II. pilíře, jehož cílem je vybrat omezený počet excelentních výsledků vědy a výzkumu v ČR za daný rok bez ohledu na vědní obor, ve kterém vznikly, a mezi výzkumné organizace, kde tyto výsledky vznikly, rozdělí 10% finančních prostředků, určených na RVO. Poslední III. pilíř nemá pro obor „Historie“ příliš velký význam, neboť jeho prostřednictvím je financován RVO v oblasti aplikovaného výzkumu (17,5 %).

Zásadní novinkou, týkající se všech zmíněných tří pilířů, bylo ustavení Oborových hodnotících a verifikačních panelů [OVHP], tvořených oborovými specialisty, jejichž úkolem bylo předložené výsledky hodnotit. Proces jejich ustavení byl sice složitý, ale poměrně logický. Nejprve byly všechny výzkumné organizace vyzvány, aby samy navrhly osoby, které podle jejich názoru jsou dostatečně odborně a lidsky způsobilé k tomu, aby mohly hodnotit výsledky práce svých oborových kolegů napříč celou Českou republikou. Teprve z těchto návrhů mohla RVVI jmenovat členy OVHP. Členem OVHP se tedy nemohl stát nikdo, kdo by nebyl na tuto pozici přímo nominován zevnitř příslušné oborové komunity. To je podle mého názoru velmi důležitá okolnost, která výrazně zvyšuje věrohodnost celého hodnotícího procesu. Jména všech členů OVHP byla zároveň zveřejněna a jsou stále veřejně k dispozici.¹¹

Další novinkou byla výrazná oborová specifikace hodnotícího procesu. Každá oborová skupina si mohla do značné míry sama stanovit, který typ výsledků je pro ni důležitý a jakou má mít v hodnocení váhu. Konečně se podařilo prosadit logický závěr (který snad není třeba nijak zvlášť vysvětlovat), že například v případě hudební vědy asi budou významnější jiné typy výsledků, než u kvantové fyziky. Jednotlivé oborové skupiny si vymezily okruh publikačních výsledků, které chtějí v rámci hodnocení základního výzkumu započítávat. Proto například již jen obory humanitní (ale nikoli třeba sociologie

---

10 Oficiální název tohoto dokumentu zní *Metodika hodnocení výsledků výzkumných organizací a hodnocení výsledků ukončených programů (platná pro léta 2013 až 2016)*. Plný text je k dispozici na <http://www.vyzkum.cz/FrontClanek.aspx?idsekce=713860>.

11 Viz <http://www.vyzkum.cz/FrontClanek.aspx?idsekce=713860>.

či ekonomie) trvaly na tom, že jako hodnocený výsledek má zůstat článek publikovaný v časopise zařazeném v „národním“ seznamu. Fyzika, biologie, chemie a lékařské vědy se rozhodly, že v jejich případě má vědeckou hodnotu jen článek publikovaný v impaktovaném časopise (databáze Web of Science) a žádný jiný typ výsledku se hodnotit nemá. Technika, informatika, zemědělské vědy, vědy o Zemi a matematika navíc ještě akceptovaly články v časopisech evidovaných v databázi SCOPUS, knižní publikace (včetně kapitol v knihách) a také sborníky evidované v databázi Thomson Reuters (s výjimkou věd o Zemi). Skupina společenských věd (ekonomie, psychologie, sociologie, demografie, městské, oblastní a dopravní plánování, bezpečnost a ochrana zdraví) navíc akceptuje ještě časopisy zařazené v databázi ERIH. Celou škálu výše zmíněných výstupů, doplněnou navíc ještě o časopisy zařazené v „národním seznamu“, tak akceptují již jen obory humanitní.

Ke snadnější mezioborové dohodě přispěla také skutečnost, že na základě pečlivého vyhodnocení předchozího vývoje došlo k proporcnímu rozdělení celkového počtu RIV-ových bodů, z něhož na obory společenské a humanitní připadlo 15 %. Jednotlivé oborové skupiny si tedy nadále množstvím vykázaných výsledků navzájem nekonkurují. Například nepřiměřeně vysoký počet vykázaných výsledků v oboru „Archeologie“ nijak neovlivní obor „Chemie“, ale pouze způsobí určitý výkyv uvnitř oborové skupiny, do které je obor „Archeologie“ zařazen. K tomu, aby k takovým výkyvům nedocházelo, slouží především nový prvek celého systému, a tím je zohlednění kvalitativního kritéria.

Pokusme se krátce shrnout, jak probíhalo plošné hodnocení publikačních výsledků celé oborové komunity (tedy všech výsledků vykázaných v České republice za jeden kalendářní rok) v rámci oboru „Historie“. Tento proces probíhal v rámci výše zmíněného I. pilíře hodnotícího systému, ve kterém je obor „Historie“ zařazen spolu se čtyřmi dalšími obory v rámci OVHP, nazvaného „Společenské a humanitní vědy – a“ (SHVa).¹² Tento panel, jehož řízením byl Radou vlády pro vědu a výzkum pověřen autor tohoto textu, měl v době zahájení své činnosti roku 2014 celkem 65 členů, rozdělených do pěti oborových subpanelů. Oborový subpanel „Historie“ tvořilo jedenáct historiků: Doležalová Eva (Historický ústav AV ČR Praha); Charvát Petr (Filosofická fakulta ZČU Plzeň), Kučera Jaroslav (Fakulta sociálních věd UK Praha), Marek Pavel (Filosofická fakulta UP Olomouc); Mücke Pavel (Ústav soudobých dějin AV ČR Praha); Mynářová Jana (Český egyptologický ústav); Pokorná Magdaléna (Filosofická fakulta UK Praha); Stejskal Jan (Filosofická fakulta UP Olomouc); Sulitková Ludmila (Filosofická fakulta UJEP Ústí nad Labem), Svoboda Rudolf (Filosofická fakulta JČU České Budějovice) a Vorel Petr (Filosofická fakulta UPa Pardubice). V tomto složení pracoval oborový subpanel „Historie“ po celou dobu, jen byl rozšířen (2016) o dva specialisty na moderní a soudobé dějiny, neboť pro toto období je vykazován zdaleka největší počet výsledků. Novými členy SHVa se stali Jana Čechurová (Filosofická fakulta UK Praha) a Jiří Kocian (Ústav soudobých dějin UK Praha).

Postup hodnocení byl následující: Jednotlivým hodnotitelům byly přiřazeny konkrétní výsledky (články, knihy, kapitoly v knihách) v souladu s jejich specializací. Každý

12 Zbývající humanitní vědní obory této skupiny vytvářejí z technických důvodů (kvůli velkému počtu hodnocených výsledků) druhý panel nazvaný SHVb; sociální vědy byly seskupeny do panelu SHVc.

výsledek byl hodnocen nejméně dvěma členy panelu. Pokud se výsledky těchto dvou hodnocení podstatně lišily (rozdíl dvou stupňů nebo jedno hodnocení kladné a druhé záporné), byl určen třetí hodnotitel, jehož názor rozhodl.

V případě článků v recenzovaných časopisech, evidovaných v „národní“ databázi (výstup typu „J“) mělo hodnocení binární charakter („ano“ = 2 body nebo „ne“ = 0 bodů); role hodnotitelů byla tedy především verifikační. Jejich primárním úkolem nebylo posuzovat vědeckou kvalitu článků (od toho jsou redakční rady a recenzenti), ale ověřit, zda výstup odpovídá definici typu výsledku. Poměrně hojně byly totiž případy, kdy jako „vědecký článek“ byly vykazovány žánrově jiné typy textů (recenze, bibliografické přehledy, zprávy z konferencí), které se v časopisech pochopitelně také publikují, ale nejsou výsledky základního vědeckého výzkumu. Pouze v případě, kdy vykazovaný text zjevně nesplňoval základní kritéria odborného textu (byť byl v časopise zařazen v této kategorii), navrhovali hodnotitelé vyřazení takového výsledku, které však museli podrobně odůvodnit. Takové případy spíše poukazují na nedbalou práci redakce a možnou absenci řádného recenzního řízení. Podle „Metodiky13+“ odpovídaly kladně přijatému výsledku typu „J“ už jen 4 body (v předchozím „kafemlejnku“ to bylo 10 bodů); pokud však byl výsledek vyřazen jako neoprávněně vykázaný, přinesl té výzkumné organizaci, která jej vykazovala, adekvátní záporný bodový „výnos“ (tedy minus 4 body).

V případě knih bylo hodnocení složitější, protože hodnotitelé museli každý výsledek zařadit do hodnotové škály. Měli k dispozici 4 možnosti: Mohli udělit 3 body (výjimečně kvalitní odborná kniha, přinášející nadstandardní vědecké výsledky); 2 body (standardní kvalitní výstup vědy a výzkumu); 1 bod (kniha, kterou je ještě možné akceptovat jako výsledek základního výzkumu) a 0 bodů (publikace, které nesplňuje kritéria, kladená na odbornou knihu a nemá nový vědecký přínos).¹³ Součtem dvou platných hodnocení tak mohlo vzniknout celkem 6 stupňů škálového hodnocení, ke kterým příslušelo poměrně široké bodové rozpětí od „+120“ až po „-20“ takto: 6 = +120 bodů; 5 = +80 bodů; 4 = +40 bodů; 3 = +22 bodů; 2 = +4 body; 0 = -20 bodů. Takto strukturovaná hodnotící škála umožňuje výrazně bodově ohodnotit knižní monografie mimořádné kvality, akceptovat jako jednoduchý výsledek základního výzkumu i publikované začátečnické práce nadaných studentů (a přiznat jim jen malé, ale kladné bodové hodnocení) a vyřadit publikace, které se za vědecké výstupy jen vydávají (a jejich neoprávněně vykázaní sankcionovat zápornými body).

Stejný princip je použit také u kategorie „C“ (kapitola v odborné knize), pouze s tím upřesněním, že každé kapitole je individuálně přiznávána jen poměrná část bodového hodnocení, odpovídající jejímu rozsahu v rámci hodnocené knihy. Tedy má-li kniha 200 stran a hodnocená kapitola 40 stran, náleží hodnocené kapitole jedna pětina (20 %) příslušného bodového hodnocení. V rámci „Metodiky13+“ byl zaveden termín „odborná kniha“ (namísto dřívějšího „monografie“) mimo jiné i z toho důvodu, aby si mohly jednotlivé vědní obory samy přesněji specifikovat (pochopitelně v rámci „mantinelů“

13 V průběhu hodnocení byla ještě zavedena kategorie „technická nula“ pro ty případy, kdy vykázaný výsledek nebyl předložen ve fyzické podobě k hodnocení, resp. nebyl ze strany vykazující výzkumné organizace dodán do Národní knihovny v Praze. V takovém případě byl výsledek vyřazen z hodnotícího procesu, ale nebyly mu připsány „záporné body“, protože nemohl být hodnocen.

daných samotnou metodikou), který výstup je v rámci oborových standardů možno akceptovat jako „odbornou knihu“ a který nikoli (bez ohledu na to, zda v názvu či v podtitulu obsahuje slovo „sborník“). Kvalitní sborníky z vědeckých konferencí, které v našem oboru představují významnou a běžnou formu vědeckého výstupu, tak bylo možné v rámci hodnocení akceptovat jako „odborné knihy“, pokud splňovaly i formální kritéria kladená na tento typ výsledku. Stejně tak bylo možné akceptovat i některé výstupy, kterým chyběl některý z méně významných definičních atributů, pokud to nesnižovalo samotnou kvalitativní podstatu výsledku. Je přeci zcela nelogické, aby byla z hodnocení vyřazena vědecká monografie, vydaná francouzsky v Paříži, jenom proto, že v ní hodnotitel nenalezl cizojazyčné resumé. Díky výraznému posílení prvku „peer review“ v procesu hodnocení se podařilo výše popsaný problém se „sborníky“ (který vznikl jen v důsledku toho, že slovo „sborník“ bylo v předchozím modelu automaticky spojeno s výstupy tohoto typu v přírodních a technických vědách) v rámci oborového subpanelu „Historie“ přijatelnou formou vyřešit.

Souhrmně lze základní bodovou škálu „Metodiky13+“ pro obor „Historie“ shrnout takto:

Typ výsledku	Hodnocení	možný bodový výsledek / počet udělených bodů (norma)					
		0	2	3	4	5	6
Jrec (článek v recenzovaném časopisu vedeném v „národním seznamu“)	binární (0-1)	-4	4	-	-	-	-
B („odborná kniha“)	škálové (0-3)	-20	4	22	40	80	120
C („kapitola v odborné knize“)	škálové (0-3)	Jako „B“, ale jen podle % rozsahu knihy					

V tabulce zmíněné „normativní body“ však ještě nejsou totožné s body „RIV-ovými“ (od kterých se odvozuje finanční dotace na RVO), a to právě v důsledku limitního uzavření celkového počtu RIV-ových bodů v rámci jednotlivých oborových skupin. Jednoduše řečeno: Čím více hodně bodovaných výsledků, tím menší je celková „RIV-ová“ hodnota takto generovaných „normativních bodů“. Například při hodnocení v roce 2014: Odborná kniha, která získala v rámci SHVa hodnocení „5 = 80 bodů“, generovala výzkumné organizaci konečných 66 bodů „RIV-ových“. Právě proto je základní bodová škála u kategorie „B“ nastavena tak široce (u akceptovaných výsledků od 4 do 120 bodů, tedy až třicetinasobek), aby nebylo možné nahradit kvalitu kvantitou (tj. aby bylo výhodnější publikovat malý počet hodnotných výsledků, než velké množství drobných prací malé vědecké hodnoty).

Podle „Metodiky13+“ zatím proběhla dvě kola hodnocení s následujícími souhrnnými výsledky:

AB – historie (2013)	Hodnocené výsledky							celkem
	6	5	4	3	2	0	0 - technická	
B – odborná kniha	6	23	166	68	31	3	5	302
C – kapitola v od. knize	3	17	443	211	98	45	10	827
J – článek v „nár. čas.“	-	-	-	-	666	67	-	733
Celkem výsledků	9	40	609	279	795	115	15	1862

AB – historie (2014)	Hodnocené výsledky							celkem
	6	5	4	3	2	0	0 - technická	
B – odborná kniha	3	26	124	54	35	13	2	257
C – kapitola v od. knize	-	45	562	212	44	22	25	910
J – článek v „nár. čas.“	-	-	-	-	571	43	-	614
Celkem	3	71	686	266	650	78	27	1781

Hodnocení jen ze dvou let po sobě bezprostředně jdoucích sice neposkytuje ještě dostatek dat umožňujících sledovat nějaké významnější trendy, nicméně i tato souhrnná data jsou vlastně prvními přehlednými informacemi o produkci české historiografie jak z hlediska kvantitativního, tak i kvalitativního. Na nějaké širší zhodnocení je tedy ještě brzy. Jedna skutečnost je však z údajů, které jsem měl v souvislosti s tímto hodnocením k dispozici, podle mého názoru dostatečně průkazná: V badatelském zájmu současných českých historiků z hlediska kvantity jednoznačně dominují témata z nejnovějších a soudobých dějin. Pokud však zohledníme kritérium kvalitativní, pak nelze přehlédnout, že významný podíl na nejlépe hodnocených publikačních výsledcích (výrazně větší, než kolik by odpovídalo prostému početnímu poměru) zaujaly práce s tematikou starších středověkých a raně novověkých dějin. Proč tomu tak je, na to si netroufám odpovědět.

Ať již tato forma hodnocení vědeckých výstupů v oboru „Historie“ zůstane v České republice zachována či nikoli (v současné době vzniká nový evaluační model nazývaný „Metodika17+“), podle mého názoru přineslo hodnocení z let 2013-2016 významně

výsledky, které byly veřejně diskutovány i v rámci širší oborové komunity. Výsledky prvního hodnotícího procesu (2014) v jejich pozitivní části spektra (tedy publikace, které vyšly z hodnocení jako nadprůměrně kvalitní) jsem zveřejnil na Valné hromadě Sdružení historiků již koncem roku 2014;¹⁴ stejně tak předpokládáme vnitrooborovou diskusi nad výsledky, které vzejdou z hodnocení letošního. To ještě definitivně uzavřeno není, nicméně z oborového subpanelu „Historie“ již konkrétní návrh vzešel.¹⁵

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
Univerzita Pardubice
Studentská 95, 53210 Pardubice
e-mail: petr.vorel@upce.cz

-
- 14 Nejvyšší bodové hodnocení (6) v rámci odborných knih, vykázaných za rok 2013 v oboru AB – Historie, získalo těchto šest publikací (řazeno abecedně podle příjmení autorů): BOBKOVÁ, Lenka a kol. *Lucemburkové – Česká koruna uprostřed Evropy*; BUŇATOVÁ, Marie. *Pražští kupci na cestách (Předbělohorská Praha a středoevropské trhy)*; HLAVÁČKA, Milan – TINKOVÁ, Daniela. *Velké dějiny zemí Koruny české, svazek XI.a (1792 – 1860)*; KUČERA, Jaroslav. *Von der Rüstammer des Reiches zum Maschinenwerk des Sozialismus: Wirtschaftslenkung in Böhmen und Mähren 1938 bis 1953*; ŠMAHEL, František. *Jan Hus: život a dílo*; ŠOUŠA, Jiří – KUBŮ, Eduard – JANČÍK, Drahomír. *Arisierungsgewinnler. Die Rolle der deutschen Banken bei der „Arisierung“ und Konfiskation jüdischer Vermögen*.
- 15 Na nejvyšší bodové hodnocení (6) v rámci odborných knih, vykázaných za rok 2014 v oboru AB – Historie, byly navrženy tyto tři publikace (řazeno abecedně podle příjmení autorů): ČEPELÁK, Jiří Augustin – RŮČKOVÁ, Markéta. *Poslušensství synovské vzkazují Vám, můj nejmilejší pane otče: Studium a korespondence kněžského dorostu Jednoty bratrské v letech 1610–1618*; FIALA, Michal – HORČIČKA, Václav – KOBLASA, Pavel – ŽUPANIČ, Jan. *Šlechtický archiv c. k. ministerstva vnitra (Erbovní listiny)*; PINARD, Peter Richard. *Broadcast Policy in the Protectorate of Bohemia and Moravia: Power Structures, Programming, Cooperation and Defiance at Czech Radio 1939–1945*.

VILIAM ČIČAJ

ČIČAJ, Viliam. Historiography in an over-projectized world. *Historický časopis*, 2016, 64, 4, pp. 713-718, Bratislava.

Historical research in Slovakia is done in the form of projects. The system aims to improve the competitiveness of scientific work and the quality of the results. The grant commission of the Slovak Academy of Sciences and the Ministry of Education of the Slovak Republic are ultimately responsible for deciding on the approval and financing of projects. In the process of evaluating projects they must also solve questions of an ethical and moral character.

Key words: Historiography. Organization of research. Project system,. Grant commission.

V súvislosti s centrálnou témou terajšieho zjazdu Slovenskej historickej spoločnosti *Historia, historiografia a etika* by som si dovolil uviesť niekoľko poznámok, ktoré možno na prvý pohľad súvisia s prerokovanou otázkou len okrajovo. K týmto mojim nesúvislým poznámkam ma priviedla skutočnosť, že som dlhé obdobie pracoval vo Vedeckej grantovej komisii Ministerstva školstva SR a Slovenskej akadémie vied (SAV), známej našej historickej pospolitosti pod nie veľmi obľúbenou skratkou VEGA. Zároveň som si vedomý, že dlhoročné pôsobenie v nejakej organizácii môže pozitívne, ale i negatívne ovplyvniť moje subjektívne názory. Existuje aj Agentúra na podporu vedy a výskumu (APVV) i ďalšie agentúry rozličného charakteru a zamerania, ktorých činnosťou je organizovanie vedeckého výskumu, no z časových a priestorových dôvodov sa im nemôžem podrobnejšie venovať.

Vedecký výskum v našom odbore sa realizuje prevažne v Slovenskej akadémii vied, na vysokých školách a ostatných pracoviskách niektorých ministerských rezortov – kultúry, obrany, vnútra, životného prostredia (archívy, múzeá, knižnice, ústavy pamiatkovej starostlivosti a podobne). Po roku 1989 sa upustilo od centrálného plánovania formou päťročných plánov. Ako iste všetci viete, vedecký výskum sa organizuje už vyše 20 rokov formou projektov, ktoré majú rozličnú dĺžku trvania od dvoch až do piatich rokov. Cieľom tejto formy organizovania vedeckého výskumu bola predstava, že sa zvýši konkurencia vo vedeckej práci, čo prispeje k zvýšeniu kvality výstupov. Táto predstava bola veľmi pekná, podnetná a v našich pomeroch dovtedy nevídaná. Dôležitým faktorom bol aj nový spôsob financovania vedeckého výskumu, ktorý predpokladal vyššiu efektivitu vynaložených finančných prostriedkov, najmä ich návratnosť vo forme objavov a ich aplikácii vo výrobnej sfére. Nielen spočiatku, ale i doteraz prevláda mylná predstava, že veda a výskum si dokážu na seba zarobiť. Netreba zabudnúť, že časť prostriedkov pridelených VEGA pracoviská SAV a niektoré vysoké školy využívajú na krytie režijných výdavkov. V rámci vysokých škôl však predstavuje samostatnú rozpočtovú položku. Samozrejme, v tomto prípade netreba zabudnúť aj na ďalšiu prozaickú skutočnosť, že jednou z podmienok pracovného hodnotenia, zároveň aj odborného a finančného preradenia

pracovníkov na vysokých školách a v SAV, čiže platového postupu, bolo to, aby dotyčný viedol nejaký výskumný kolektív, čo znamená, aby bol vedúcim vedeckého projektu.

Uvedené skutočnosti mali za následok skutočnú expanziu nárastu počtu projektov, ale na druhej strane došlo k nebyvalému nárastu produkcie jednotlivcov, výskumných kolektívov, celých historických pracovísk a inštitúcií. Nezaškodí niekoľko čísel, dúfam, že si ich udržíte v tajnosti: Roku 2014 zo 78 schválených projektov v Komisii VEGA č. 10 bolo 22 historických. O rok neskôr, roku 2015, z 84 schválených projektov bolo 28 historických. Najčerstvejšie čísla z tohto roku sú nasledovné: Do Komisie VEGA č. 10 pre historické vedy a vedy o spoločnosti (filozofia, sociológia, politológia, teológia) bolo podaných celkom 125 projektov. Z toho 33 projektov malo historické zameranie. Napokon treba uviesť, že v Komisii VEGA č. 10 sa zamietne každý rok zhruba 20 – 30 % podaných projektov. Schválené projekty sa na základe hodnotenia posudzovateľov, a predovšetkým na základe hlasovania členov komisie, zaraďujú do skupín od A až D. Zaradenie do týchto skupín v konečnom dôsledku ovplyvňuje podľa rôznych koeficientov výšku pridelených finančných prostriedkov.

Každú *Žiadosť o dotáciu/finančný príspevok – návrh vedeckého projektu*, aby som bol presný, determinuje viacero faktorov a hľadísk, ktoré sú dané štatútom komisie.¹ V praktickej rovine to znamená, že každý podaný návrh je pridelený kompetentnému členovi komisie – spravodajcovi, ktorý v prvom kole posudzovania na základe štatútu rozhodne, či spĺňa stanovené požiadavky, či predložený projekt môže postúpiť do druhého kola. Jednou z najtraumatizovanejších oblastí žiadostí je časť *Finančné zabezpečenie projektu*. Každý žiadateľ navrhuje výšku finančného príspevku dosť subjektívne a následne je pre spravodajcu i posudzovateľov problematické určiť ich reálnu primeranosť. Napríklad, ak sú finančné požiadavky neprimerané (dobrý zvyk nadsadiť požiadavky, veď nič z toho dostaneme) a žiadosť je vybavená kladne, žiadateľ musí dostať príspevok (v rámci koeficientov a rozpočtu) v plnej výške. Výška požadovaných finančných prostriedkov môže v konečnom dôsledku znížiť bodové hodnotenie o 10 %, ale niekedy je to naozaj len málo citelný postih. Je zaujímavé, že niekedy žiadateľom nezáleží ani na finančnom príspevku, ale len na tom, aby projekt mohol byť aj bez neho riešený.

---

1 g) Členovia K VEGA hodnotia projekty najmä z týchto hľadísk:

1. originalita;
2. etické aspekty projektu;
3. komplexnosť a prierezovosť riešenia navrhovanej problematiky;
4. očakávaný prínos do vednej oblasti;
5. očakávaný prínos pre hospodársku a spoločenskú prax;
6. kvalita spracovania vedeckej časti projektu;
7. odborná spôsobilosť vedúceho projektu a jeho riešiteľského kolektívu na nesenie výskumnej problematiky a na splnenie vytýčených cieľov projektu, vrátane plánovaného rozsahu riešiteľskej kapacity jednotlivých riešiteľov;
8. reálnosť splnenia stanovených cieľov;
9. primeranosť časového plánu;
10. primeranosť výšky plánovaných finančných nákladov na celé obdobie riešenia projektu v nadväznosti na rozsah a komplexnosť riešenia navrhovanej problematiky a úroveň vytýčených cieľov z hľadiska dosiahnutia očakávaných prínosov;
11. závery posudzovateľov.

O kvalite každého projektu by mal rozhodovať nezávislý odborný posudzovateľ, čo v prípade projektu VEGA znamená minimálne dvaja domáci a jeden zahraničný oponent. Keďže na Slovensku je počet historikov vhodných na posudzovanie relatívne obmedzený – všetci sa poznáme, všetko o sebe vieme, má to svoje pozitíva a aj negatíva. Navyše, už len praobyčajná matematika hovorí – ak treba posúdiť ročne len vo VEGE zhruba 30 projektov, k tomu treba asi 60 domácich historikov.² Posudzovanie projektov VEGA však nie je honorované a z toho potom vyplýva všeobecná nechuť vypracovať posudky. Hoci sú anonymné, dokonca sa už nedávajú ani na nahliadnutie tvorcom projektov, predsa je stále dosť nespokojných žiadateľov. Niektorí posudzovatelia z radov historikov zásadne nevypracovávajú žiadne posudky. Niektorí zasa nevypracujú posudky z celkom pragmatických dôvodov, čo v preklade znamená, že takto prezentujú svoje zamietavé stanovisko. Pritom predkladateľ projektu má možnosť navrhnúť nielen vhodných, ale dokonca aj nevhodných oponentov. Ak na predložený projekt nepríde žiadny posudok, musí ho vypracovať spravodajca projektu, samozrejme, so všetkými dôsledkami z toho vyplývajúcimi. Dosť problematickou je otázka zahraničných oponentov. Súčasťou žiadosti je pritom aj kolónka o stave spracovania problematiky v medzinárodných súvislostiach. Mnohí predkladatelia nevedú žiadneho zahraničného oponenta. Príčina spočíva asi v tom, že znalosť stavu výskumu obdobnej problematiky v zahraničí je pre nich často „španielska dedina“. Väčšinu zahraničných oponentov (okolo 90 %) tvoria odborníci z Čiech, pomenej z Maďarska a Poľska. Posudzovateľov z ostatných krajín je ako šafranu. Samozrejme, že tento nepomer, hoci vôbec nespochybnujem, ale naopak vysoko si vážim kvalitu a úroveň prác českých historikov, potom má aj dopad na našu vednú disciplínu. Podľa úspešnosti v schvaľovacom site VEGA môžeme slovenských historikov rozdeliť do dvoch základných skupín: na spokojných a nespokojných s výsledkami hodnotenia ich projektov. Len príklad: minulý rok z 83 školských projektov schválených v komisii VEGA bolo financovaných len 33. V akadémii je situácia trochu iná, čo vyplýva z odlišného systému financovania.

Aj tie najlepšie názory, nápady, najlepšie riešenia otázok výskumu našich dejín stoja a padajú, ako vždy, na hnusnom a odpornom materializme, na neprajnej realite a napokon každému z nás známom každodennom neúprosnom boji o peniaze. Keďže aj veda a výskum „stojí“ na peniazoch, potom etike, morálke a slušnosti asi nezostáva veľa priestoru. V podstate možno povedať, že etické a morálne záležitosti vedy a vedeckého výskumu, nielen historiografie, sú priamo úmerne systému, v akom sa realizujú. Hoci medzi hľadiskami, ktoré majú členovia VEGA pri hodnotení projektov uplatňovať sa medzi inými uvádza aj etický aspekt projektu, pričom tento nie je bližšie vymedzený.³

Niekedy vzniká dojem, že najväčším nepriateľom vedy sú samotní vedci. Počas môjho pôsobenia v najreprezentatívnejšom grémiu určujúcom a limitujúcom rozvoj vedeckého bádania som sa neraz stretol so situáciami, keď sa donekonečna prerábali a vyrábali nové pravidlá výberu projektov, hodnotenia a kritériá ukončených projektov, do takej miery, aby určitá vedná disciplína, čo najviac profitovala z biednych zvyškov pridelených financií na úkor iných.

---

2 Jeden posudzovateľ môže posúdiť viacero projektov.

3 Ref. 1.

Niekedy je tragikomické vidieť renomovaných a medzinárodne uznávaných odborníkov, ako *jekyllovsky* menia svoje názory a zásady pri delení finančných prostriedkov. Nie je žiadnym tajomstvom, že členmi komisií VEGA sú aj dekáni fakúlt a riaditelia akademických ústavov. Aj ostatných členov komisií navrhujú pracoviská s určitými zámermi, čo je samozrejmé. Potom sa im následne vyčíta, že pretláčajú projekty svojich pracovísk. Existujú však aj pracoviská, ktorým asi vôbec nezáleží, aby do komisií navrhli svojich zástupcov. Stretli sme sa aj s prípadmi, že niektoré projekty popredných vedcov neprešli schvaľovacím procesom v komisiách, prípadne neboli zaradené do, podľa nich (vzhľadom na ich vedecké tituly alebo funkcie), primeranej skupiny. Nechýbali ani pokusy, aby sa „za pochodu“ menili pravidlá, prípadne prebehlo nové konanie. V dôsledku toho sa objavovali zo strany neúspešných uchádzačov sťažnosti na neobjektívnosť, politickú minulosť, nekompetentnosť či osobnú averziu členov komisie. Pre mňa osobne bolo veľkým sklamaním, s akým dešpektom pristupujú niektorí vedeckí pracovníci k svojim kolegom z iných vedných oblastí. Mojou nočnou morou doteraz bolo aj *váhovanie* hlasov pri voľbách na sneme SAV. Napriek všetkým týmto problémom, s ktorými neustále zápasia grantové komisie, dovoľím si tvrdiť, že skoro všetci členovia sa usilovali pracovať maximálne objektívne a zodpovedne.

Nespokojní uchádzači sa potom sťažujú ohľadom *hodnotenia* svojich projektov na členov komisie. Niekedy ich aj obviňujú z likvidácie slovenskej vedy, slovenskej historiografie. Človeka to niekedy zamrzí, ale potom si položí otázku, či slovenskú historiografiu nelikvidujú náhodou samotní historici. V mnohých prípadoch nevedia jasne formulovať vedecký problém. Projekty sa robia systémom – dajme všetkých na pracovisku do nejakého projektu, v ktorom si v podstate každý robí na svojom piesočku. Ak neúspešní uchádzači vyjadrujú rozličnými spôsobmi svoju nevládu a nespokojnosť s hodnotením svojich projektov v komisii VEGA, dá sa to pochopiť. Horšie je však, že dochádza čoraz častejšie k tomu, že o objektivite VEGA začínajú pochybovať popredné riadiace grémiá. Na vedecký výskum a jeho organizáciu, s realistickými, či viac alebo menej aj fantazmagorickými návrhmi na reorganizáciu, zaručenými zlepšovákmi rozličného druhu, sa v poslednej dobe zniesla spfška kritiky na stránkach periodickej tlače od rozličných vysokoškolských učiteľov, sociálnych antropológov, blogerov, *mozgových akrobatov* či *internetových povaľačov*. V tejto diskusii sa najviac kritiky ušlo súčasnému grantovému systému.⁴

Samozrejme, že dominuje v prvom rade finančný aspekt, lebo peňazí na vedu je stále menej a menej. Raz je projektov veľa, raz málo. Treba ich spájať, deliť, nedrobiť a podobne. Existuje množstvo návrhov na zmenšenie počtu projektov a ich spájanie do väčších, pridelenie finančných prostriedkov ústavom, fakultám a pracoviskám, ktoré najlepšie ovládajú problematiku daného vedného odboru, napokon aj návrhy na zrušenie grantových komisií. Tieto odporúčania, či skôr želania však neriešia nedostatok financií vo vedeckom výskume a ich *spravodlivú* distribúciu. „*Lebo tak, ako je VEGA*

4 SMRČOK, Lubomír. Moderná veda u nás? In *Týždeň* 2016/4. <http://www.tyzden.sk/casopis/29397/moderna-veda-u-nas/>; BUZALKA, Juraj. Funkčná či feudálna profesúra? In *Pravda*, 28. 7. 2016. <http://nazory.pravda.sk/analyzy-a-postrehy/clanok/400205-funkcna-ci-feudalna-profesura/>; PETLÁK, Erich. Pomýlená filozofia výskumu. In *Pravda*, 2. 4. 2016. <http://nazory.pravda.sk/analyzy-a-postrehy/clanok/388488-pomylena-filozofia-vyskumu/>.

a KEGA dosiaľ organizovaná – a to od prvých hodnotiacich procesov až po uvádzanie do praxe (aj to iba niektorých) – býva dosť často iba zbytočným mrhaním financií bez žiaducich efektov.“⁵ Napokon, môžeme na ukážku prezentovať zaujímavý a relatívne dosť rozšírený názor na vedecké grantové komisie *internetového poval'ača* (*Internetový poval'ač* je človek, ktorý sa anonymne zapája do internetových diskusií na sociálnych sieťach. Pred existenciou internetu tomu zodpovedalo označenie – *kaviarenský poval'ač*) pod pekným pseudonymom Reginald_von_Ravenhorst v pôvodnom znení: „VEGA nie je žiadna grantová agentúra, pretože rozdeľuje len tie peniaze, ktoré su súčasťou základného rozpočtu organizácie, napr. SAV. Inými slovami, keby ustavy dostali patricnu sumu rovno (podľa nejakých kritérií), odpadla by nezmyselná a bezúčelná administratíva s ‚projektami‘ a usetrili by sa peniaze na prevádzku ‚grantovej agentúry‘ a odpadol by penazny nepotizmus a korumpovanie. Nakoniec aj tak vždy rozdeľia peniaze nie podľa kvality, ale podľa clovekorokov. Pri hodnotení na skale 0 – 100 sa vsetci natlacia do intervalu 95 – 100 a je to vybavene. VEGA je debilina na kvadrat a zdroj problemov, ziadne ‚dalsie‘ peniaze do systému neprinasa. APVV by mohlo, ale vyzvy vypisuje podľa predpovede pocasia a ma tvrdu strop na projekt kvoli tomu, aby rozdali co najviac za-ujemcom, hoci male sumy.“⁶

Rozvoj vedeckého bádania trpí zvláštnym neduhom. Tým je neustála a nekonečná zmena pravidiel hodnotenia schvaľovaných alebo ukončených projektov.⁷ Nevieam, prečo každé nové vedenie na všetkých úrovniach riadenia vedy vždy musí viac alebo menej meniť kritériá hodnotenia. Urobili sme to aj vo VEGA, kde sa nám nepodarilo nájsť spoločnú reč všetkých trinástich komisií. Preto si v podstate každá vypracovala vlastné kritériá – vrátane komisie číslo 10. Najlepším výsledkom je vedecká monografia publikovaná v zahraničí, vedecká štúdia publikovaná v zahraničnom časopise, zborníku a podobne. Toto kritérium si „našinci“ vysvetlili po svojom a vznikla okolo toho aj zaujímavá diskusia. Ide o problematiku vydania vedeckých prác v zahraničných vydavateľstvách, prípadne publikovanie príspevkov v zahraničných, neviem prečo tzv. pirátskych, periodikách. Pri prevládajúcom *aprioristickom* prístupe vo veľkej časti historickej obce sú tieto práce vopred *ostrakizované* už len z toho dôvodu, že vyšli v zahraničí, takže automaticky

5 PETLÁK, Erich. Pomýlená filozofia výskumu. In *Pravda*, 2. 4. 2016. <http://nazory.pravda.sk/analyzy-a-postrehy/clanok/388488-pomylena-filozofia-vyskumu/>.

6 PETLÁK, ref. 5. Čitateľský komentár k článku E. Petláka.

7 V zmysle Pravidiel VEGA (vystavené na www.vega.sav.sk) pri hodnotení dosiahnutých výsledkov za celé obdobie riešenia projektu K VEGA komplexne hodnotí najmä:

1. splnenie vytýčených vedeckých cieľov riešenia projektu;
2. posúdenie dosiahnutých výsledkov;
3. vedecké prínosy na základe kvality prijatých vedeckých prác do tlače a už publikovaných vedeckých prác najmä v karentovaných časopisoch I a prípadných ohlasoch na ne;
4. prínosy pre hospodársku prax a prínosy pre spoločenskú prax v súlade s čl. 11, ods. 5, písmeno c) štatútu VEGA;
5. účelnosť a efektívnosť využitia poskytnutých dotácií/finančných príspevkov na celé obdobie riešenia. Do hodnotenia sa započítavajú iba tie odborne posudzované publikácie, v ktorých sa uvádza materské pracovisko riešiteľov a evidenčné číslo projektu vo VEGA, na ktorý bola poskytnutá dotácia/finančný príspevok. Pre hodnotenie sú relevantné iba práce členov riešiteľského kolektívu, ktoré priamo súvisia s riešenou problematikou.

sú aj menej odborné, menej kvalitné a menej hodnotné. Nevieť, či vydavateľstvo domácej alebo zahraničnej je automaticky aj zárukou kvality, prípadne nejakej etickej čistoty vydaného vedeckého diela. Pre ochrancov etickej a morálnej čistoty slovenskej historickej tvorby treba poznamenať, že sú k dispozícii práce cudzích autorov vydané v zahraničných renomovaných vydavateľstvách, ktoré pojednávajú o našich starších a novších dejinách, pritom neuvedú v poznámkach, či v zozname literatúry ani jednu slovenskú, prípadne českú prácu z uvedenej problematiky. To, že tieto diela a diela našich historikov vydávané v zahraničných vydavateľstvách nie sú recenzované už málokoho zaujíma. Radšej sa uvádzajú v takejto diskusii na rozličných úrovniach rozličné formálne a iné aspekty, pričom sa zabúda na jeden základný fakt, že zodpovednosť za kvalitu každej vedeckej práce nesie v prvom rade jej autor, nie oponenti, ani vydavateľstvá.⁸ Samotné „výkazníctvo“ vedeckých výsledkov prináša určité situácie, kde to s tou etikou nie je vždy v poriadku. Na druhej strane, ruku na srdce, niekedy sa snažíme ani nie tak do dôsledku realizovať projekt, ako ho skôr „vykázať“.

Prípravuje sa, alebo sa skôr o tom len hovorí, reorganizácia SAV a vysokých škôl, existujú aj prvé návrhy, prebiehajú diskusie na rozličných úrovniach. Samozrejme, že sa hovorí aj o tom, čo sa očakáva od vedeckého výskumu, ktorý určite prejde väčšími alebo menšími zmenami, nemyslím nejakými kozmetickými úpravami, kde sa budú otázky „neetiky“ minimalizovať na maximálne najnižšiu možnú mieru.

PhDr. Viliam Čičaj, CSc.
Historický ústav SAV
P. O. BOX 198, 814 99 Bratislava, Klemensova 19
e-mail: histcica@savba.sk

---

8 Len pre zaujímavosť môžem uviesť, že prevažná väčšina nemeckej historickej produkcie z obdobia novoveku vychádza v nerecenzovaných zborníkoch, ktoré sú v našom systéme vykazované na posledných miestach.

ZAČNIME OD SEBA: KVALITA VERZUS KVANTITA ALEBO KDE SA STRATILI KOREKTÚRY?

BLANKA SZEGHYOVÁ

SZEGHYOVÁ, Blanka. Let's Start with Ourselves: Quality versus Quantity or is the Editing and Proofreading Lost? *Historický časopis*, 2016, 64, 4, pp. 719-724, Bratislava.

The paper reflects briefly on various challenges and problems that historians in Slovakia face today. The author used an internet questionnaire to examine experience of historians with present-day editorial and proofreading practice in publishing, since this is one of the indicators of the quality of published texts. Unlike some global, long lasting and complex problems that historians deal with today, proofreading is one of the areas that can be improved immediately on an individual level and can help to increase the quality of the published research results.

Key Words: Editorial practice. Proofreading. Questionnaire. Historical sciences problems. Scientometrics. Quantity versus quality

Účastníci 15. zjazdu Slovenskej historickej spoločnosti otvorili v priebehu konferencie viacero zásadných problémov historickej vedy na Slovensku. Patria medzi ne otázky odborné a metodologické, ako aj aspekty vzdelávacie, etické, gnozeologické a dokonca aj pochybnosti priam existenciálneho charakteru o povahe, objektivite a zmysle histórie vôbec, ako aj o jej úlohe a mieste v dnešnej spoločnosti. Mnohé sú globálneho charakteru a medzi viacerými sa dá nájsť priama či nepriama súvislosť. Tieto otázky a problémy zaujímajú historikov v rôznej miere a intenzite podľa ich individuálnej inklinácie, pričom v období krízy či narastajúceho extrémizmu vnímajú historici niektoré problémy naliehavejšie než zvyčajne.

Viacerí prednášajúci spomenuli negatívne javy, ktoré by sa dali zhrnúť pod fenomén anti-intelektualizmu v spoločnosti, ktorý už pred 50 rokmi pomenoval vedec a spisovateľ Isaac Asimov ako „*falošnú predstavu prítomnú v politickom i kultúrnom živote, podľa ktorej je v demokracii ‚moja neznalosť rovnako dobrá ako tvoja vedomosť‘*“.¹ Tento jav sa dnes šíri aj vďaka internetu rýchlo a ľahko a sú s ním často konfrontovaní odborníci v mnohých oblastiach, ich znalosti relativizované a objektivita či nezaujatosť verejnosťou spochybňovaná, ako keby každý mal rovnaké právo na vlastnú interpretáciu bez dostatočných znalostí.

Ku kontroverzným diskusiám, kritike a spochybňovaniu dochádza v niektorých oblastiach aj v odborných kruhoch. Napríklad idea kvantifikácie publikačných výstupov

---

1 *“The strain of anti-intellectualism has been a constant thread winding its way through our political and cultural life, nurtured by the false notion that democracy means that ‘my ignorance is just as good as your knowledge’.*” ASIMOV, Isaac. *Cult of Ignorance*. In *Newsweek*, 21. 1. 1980, s. 19 (pôvodne publikované v *Chemical and Engineering News*, 13. 8. 1956).

síce predstavuje snahu o objektívne zhodnotenie vedeckej práce, ale zároveň sa s ňou vynorili nové problémy a spory. V prvom rade je to nevýhodné postavenie historiografií menších štátov, písaných v málo rozšírených jazykoch oproti anglosaskej, príp. nemeckej či francúzskej historiografii, ako aj nevýrazný záujem západnej historiografie o naše výsledky. S tým súvisí aj problém cudzojazyčnej kompetencie historika a znalosť historigrafického diskurzu v príslušnom cudzom jazyku.

Ak aj necháme bokom túto nevýhodnú a ťažko meniteľnú pozíciu slovenskej historickej vedy pri posudzovaní impaktového faktoru, sú tu ďalšie sporné body, ako napríklad nastavenie scientometrického systému či výber hodnotiacich kritérií a metodológie, ktoré neprihliadajú na špecifiká humanitných vied. Posudzovanie kvality výsledkov spoločenských a humanitných vied len striktne podľa súčasných scientometrických kritérií vedie až k „scientometrickému fetišizmu“.² Bezprecedentné zvýšenie tlaku na vedcov v oblasti publikovania výsledkov spôsobilo, že v úsilí o čo najlepšie ohodnotenie úmerne tomu stúplo aj oportunistické účelové správanie, neraz charakterizované štýlom, čo najrýchlejšie a s najmenšou námahou získať najviac bodov v systéme. V budúcnosti pravdepodobne kritika súčasného stavu povedie k istému systémovému vylepšeniu - upraveniu scientometrických kritérií pre spoločensko-vedné a humanitné odbory, rozpoznaníu výstupov publikovaných v predátorských časopisoch či účelového získavania citácií, alebo aj zohľadnenie iných než len striktne scientometrických hľadísk.

ZÁKON č. 185/2015 Z. z. o autorskom práve a právach súvisiacich s autorským právom (Autorský zákon)
§ 18

Autor má právo

(2) c)... na nedotknuteľnosť svojho diela, najmä na ochranu pred akoukoľvek nedovolenou zmenou alebo iným nedovoleným zásahom do svojho diela, ako aj pred akýmkoľvek hanlivým nakladaním so svojím dielom...

§ 74

(3) Ak licenčná zmluva na vydanie diela neupravuje inak, autor je oprávnený pred vydaním diela v primeranej lehote poskytnutej nadobúdateľom uskutočniť také zmeny diela, ktoré u nadobúdateľa nevyvolajú potrebu vynaložiť neprímerané náklady a ktorými sa nezmení povaha diela (ďalej len „autorská korektúra“).

(4) Autor môže od licenčnej zmluvy na vydanie diela odstúpiť a požiadať o vrátenie originálu diela alebo rozmnoženiny diela, alebo o zničenie rozmnoženiny diela, ak mu nadobúdateľ neumožní vykonať autorskú korektúru jeho diela alebo ak nadobúdateľ dielo použil spôsobom znižujúcim jeho hodnotu....

Čo je možné zmeniť už teraz na individuálnej úrovni je nezabúdať pri publikovaní výsledkov na kvalitu, nepodliehať vyššie spomenutému tlaku a neuprednostňovať kvant-

2 Takto to pomenovali autori otvoreného listu predsedovi SAV z 30. augusta 2016 z niekoľkých spoločenských a humanitných ústavov SAV.

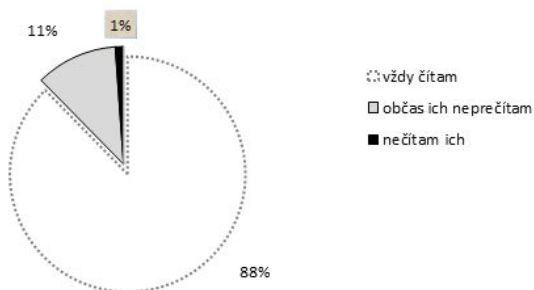
titu publikácií na úkor ich kvality. Bez ohľadu na to, k čomu historik inklinuje metodologicky, tematicky alebo akokoľvek inak, mal by prejavit' profesionálnu intelektuálnu poctivosť a zodpovednosť za výsledky svojej práce. Je hlavne na nás, kde, ako a za akých okolností budeme publikovať, ako si rozvrhneme a skoorinujeme prácu na projektoch a či nepodceníme časový aspekt. Súčasťou zodpovednosti je aj výber oponentov a posudzovateľov grantov a rukopisov. Preferujeme a vyberáme tých, o ktorých vieme, že sú na danú tému najlepší odborníci a dostaneme od nich hodnotnú spätnú väzbu alebo takých, o ktorých vieme, že ich hodnotenie bude pozitívne, rýchle, bezproblémové či dokonca len „pro-forma“ ako prejav kamarátstva a kolegiality?

Jedným z ukazovateľov, ktorý veľa napovedá o kvalite publikácie je aj editorská prax. Práve v nej sa výrazne odzrkadľuje súčasný trend, keď sa vydáva veľa a rýchlo, ale na korektúry neraz nezvýši čas. Podľa autorského zákona má autor na korektúru právo a môže dokonca od zmluvy odstúpiť, ak mu vydavateľ korektúry neumožní vykonať. Konkrétne ustanovenia zákona sú uvedené v prehľadnej tabuľke (s. 720).

Na korektúry som sa bližšie pozrela v dotazníku, ktorý bol rozposlaný e-mailom členom Slovenskej historickej spoločnosti a pracovníkom Historického ústavu. Chcem poďakovať všetkým, ktorí ho vyplnili a pomohli mi vytvoriť približnú predstavu o skúsenostiach historikov s korektúrami v editorskej praxi. Dotazník mal 4 otázky, pričom nebudú uvedené presne v poradí, aké bolo v dotazníku. Dotazník vyplnilo 90 respondentov.

Najlepšie či najoptimistickejšie vyšli odpovede na 1. otázku: Koľko pozornosti venujete korektúram? Len jedno percento sa priznalo k tomu, že ich nečíta a ďalších 11, že ich občas z časových či iných dôvodov neprečíta. Zdá sa ale, že väčšina historikov sa podľa týchto odpovedí snaží a pristupuje ku korektúram zodpovedne.

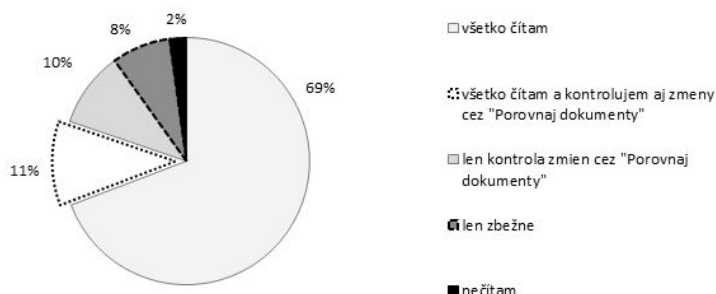
Otázka č. 1 : Koľko pozornosti venujete korektúram?

Pri ďalšej otázke, v ktorej som sa pýtala konkrétne na štýl kontroly korektúr, to vyzera o niečo menej ideálne. Oproti 12 %, ktorí pripustili v predchádzajúcej otázke, že nevenovali korektúram občas pozornosť, podľa tohto dohromady až 20 % respondentov uviedlo, že korektúry robia štýlom, ktorí nie je úplne najdôkladnejší – buď korektúry nečítali vôbec, zbežne, alebo len skontrolovali editorské zmeny pomocou funkcie

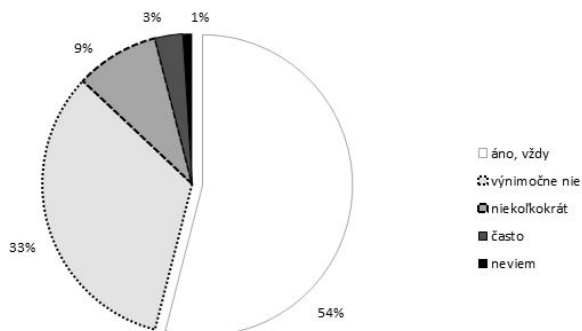
„porovnaj dokumenty.“ Každopádne, 80 % respondentov uvádza, že korektúry čítajú. Z toho však len 15 % používa okrem prečítania skorigovaného textu aj funkciu „Porovnaj dokumenty“, čo je podľa mňa najdôkladnejší spôsob korektúr. Aj editor je len človek a dopúšťa sa chýb, niekedy v dobrej viere niečo stylisticky vylepšiť si nemusí uvedomiť, že zmení aj význam povedaného a pri dlhšom texte to môže autor pri korektúrach prehliadnuť. Pri nedôslednej korektúre či jej absencii sa potom stane, že autorov výrok sa môže dokonca zmeniť na jeho negáciu, alebo napríklad podľa mojej osobnej skúsenosti sa v texte, ktorý vyšiel bez korektúr, spolupáchatel zmenil na obeť.

Otázka č. 2: Aký je Váš štýl kontroly korektúr?

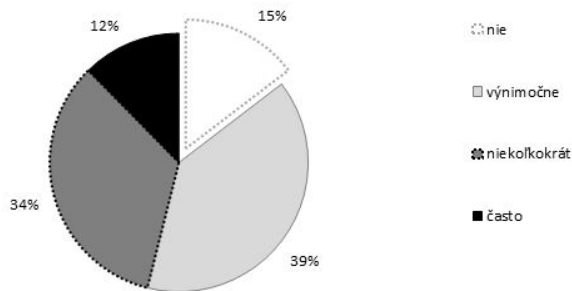
Ešte menej pozitívne sú odpovede na 3. otázku: Boli Vaše výhrady voči editorským zásahom a prípadné opravy korektúry zohľadnené vo finálnom publikovanom texte? Len 54 % respondentov uviedlo, že má dobrú skúsenosť a ich opravy a výhrady voči zásahom boli prijaté. Inak povedané, 45 % má už skúsenosť, že ich text nevyšiel v podobe, ako by si želali.

Otázka č. 3: Boli Vaše výhrady voči editorským zásahom a prípadné opravy korektúry zohľadnené vo finálnom publikovanom texte?

Posledná otázka bola: Stalo sa Vám, že Váš text (článok, štúdia, kapitola, kniha) vyšiel bez toho, aby Vám boli zaslané korektúry? Len 15 % uviedlo, že vždy dostali korektúry, zvyšok už má nejakú skúsenosť s absenciou korektúr v editorskej praxi a líšili sa iba frekvenciou, ako často sa im to stalo. Ak si aj odmyslíme skupinu, ktorá odpovedala, že sa to stáva len výnimočne, zostáva takmer polovica (46 % respondentov), ktorí s tým majú častejšiu až bežnú skúsenosť.

Otázka č. 4: Stalo sa Vám, že Váš text (článok, štúdia, kapitola, kniha) vyšiel bez toho, aby Vám boli zaslané korektúry?

Dôslednosť pri korektúrach, samozrejme, nie je vždy tým najrozhodujúcejším kritériom pri posudzovaní kvality publikovaného textu. Kvalita odovzdaných textov je rôzna a je rozdiel medzi textom napísaným v dostatočnom časovom limite, niekoľkokrát autorom skontrolovanom a skorigovanom ešte pred odovzdaním a textom napísaným narýchlo a na poslednú chvíľu, ktorého kvalitu by nezachránila ani tá najdôkladnejšia korektúra.

Dotazník však svedčí o relatívne veľkých rezervách v editorskej praxi. Takmer polovica historikov má bežnú skúsenosť s absenciou korektúr. Aj v tom prípade, že autori korektúry dostali, len v neceljej polovici prípadov sa ich výhrady ku korektúram aj odzrkadlili v publikovanom texte. Hoci väčšina historikov pristupuje ku korektúram poctivo, aj tu sú ešte rezervy a dali by sa s využitím editorských funkcií v textových editoroch robiť aj dôkladnejšie. Nie je to len otázka akýchsi zlých editorov či vydavateľstiev, ale keďže sa editovanie a publikovanie deje často aj vo vlastnej réžii historikov, robíme si to neraz sami sebe.

Aj keď historická veda čelí v súčasnosti viacerým výzvam a problémom, ktorých riešenie sa zdá byť zložité, dlhodobé a v súčasnosti bez náležitej štátnej a finančnej podpory až nemožné, dovoľm si úvahu ukončiť povzbudzujúcim citátom či skôr posolstvom, ktoré som v máji tohto roku zachytila z médií a ktoré sa dá aplikovať tak na situáciu v slovenskej vede, ako i konkrétne v histórii, a nakoniec aj špecificky na korektúry

v editorskej praxi: „*Svet, do ktorého ste prišli, nie je ideálny, ale len s Vašou účasťou bude lepší!*“³

Mgr. Blanka Szeghyová, PhD.
Historický ústav SAV
P. O. BOX 198, 814 99 Bratislava, Klemensova 19
e-mail: histszeg@savba.sk

---

3 Generálna riaditeľka UNESCO Irina Bokova v Smoleniciach, máj 2016. Dostupné na internete: http://www.sav.sk/index.php?doc=services-news&source_no=20&news_no=6310..

RESÜMEE

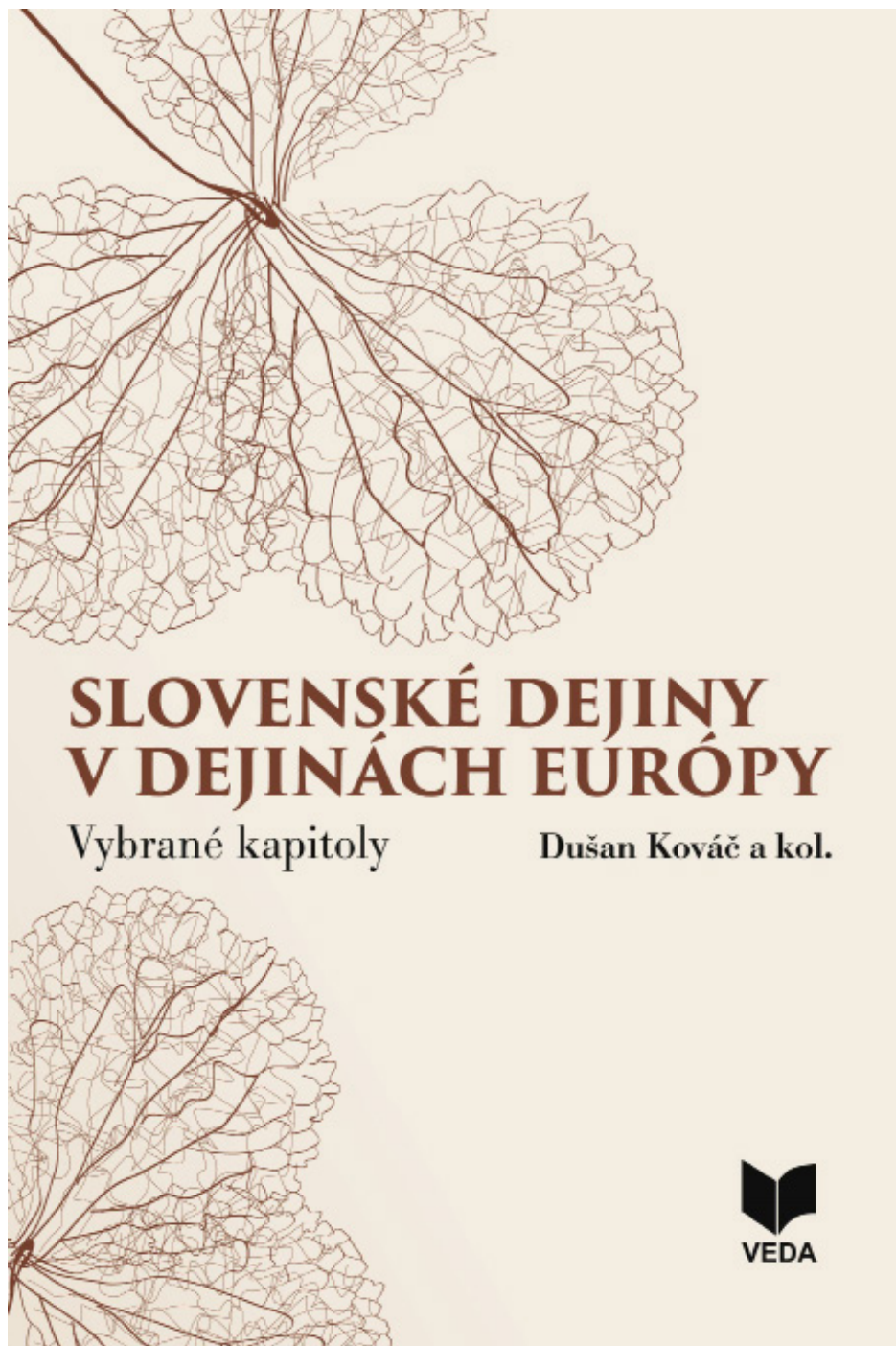
Auf der 15. Tagung der Slowakischen historischen Gesellschaft, die im Mai 2016 in Skalica stattfand, befasste sich man im Konferenzteil mit der akuten und mehrschichtigen Frage der Beziehung zwischen Geschichte, Geschichtsschreibung und Ethik.

In seiner Eröffnungsvorlesung dachte **Dušan Kováč** über die ethische Dimension der wissenschaftlichen Arbeit überhaupt und über die Spezifika, die auf diesem Gebiet die Arbeit der Historiker betreffen, nach. Autor argumentiert, dass das Problem der Beziehung zwischen Ethik und der wissenschaftlichen Arbeit nicht nur Dimension der subjektiven wissenschaftlichen Moral des Wissenschaftlers als Erkennungsobjekt besitzt, sondern auch gnoseologisch-methodologische Dimension. Auf dieser gnoseologisch-methodologischen Ebene bezieht sich die Ethik auf den Erkennungsprozess und seine Grenzen. Viel deutlicher zeigt sich die ethische Dimension im Bereich der subjektiven Moral des Wissenschaftlers, seiner Bereitschaft offensichtliche Fehler zu korrigieren, seiner eventueller Neigung zur Fälschung der Forschungsergebnisse und zur „Ausbesserung von Parametern eigener scientometrischen Position im Umfeld offenes Wettbewerbs um die finanziell geförderten Projekte. In der Studie *Konstruktivistische Auffassung der Geschichte und ihre ethische Dimension* befasst sich **Juraj Šuch** gerade mit der gnoseologisch-methodologischen Frage der Arbeit eines Historikers. Er vergleicht konstruktivistische Wahrnehmung der Geschichtsschreibung bei Hayden White, Frank Ankersmit und Jouni-Matti Kuukkanen mit der traditionellen Wahrnehmung der Geschichtsschreibung, die aus einem direkten Verhältnis der Geschichtsschreibung zur Vergangenheit ausgeht. Die Ablehnung eines solchen direkten Verhältnisses beantwortet die unterschiedliche Wahrnehmung der vergangenen Prozesse, die alle legitim sein können, **Roman Holec** nannte seinen Beitrag jedoch *Historische Quelle und Ethik (Auf dem Tisch, unter dem Tisch und wo anders...)*. Die Studie zeigt mittels verschiedener Beispiele unterschiedliche Lagen der Beziehung zwischen einem Historiker und der historischen Quelle. Gewöhnlich verstecken sich dahinter unter anderem auch das Fehlen einer historischen Autoreflexion und politische Absichten. Im Vergleich zu Europa findet man auch in der slowakischen Geschichtsschreibung genug an älteren sowie ganz aktuellen negativen Beispiele. Einer der neuen Trends ist die anhaltende oberflächliche Herausgeberpraxis bei der Quellenausgabe. Darüber hinaus mangelt es an theoretischen Abhandlungen über die methodologischen Fragen der Geschichtsschreibung, die Texte verharren auf der empirischen Ebene und führen nicht zu Verallgemeinerungen. Die ethische Dimension der Popularisierung der historischen Forschungsarbeiten in den Medien wurde zum Thema des Beitrags von **Tünde Lengyel**. Die Medien suchen im Prinzip nach eher oberflächlichen und sensationellen Informationen, wobei die Ergebnisse einer seriösen historischen Forschungsarbeit bei der Öffentlichkeit nur selten gelangen. Sie zeigte ebenso die Verwendungspraktiken der Ergebnisse einer wissenschaftlichen Arbeit durch die Moderatoren und Redaktoren auf, wobei manche Praktiken bereits die Grenze des Plagiatorentums überschreiten. Eine Zusicherung könnte die Einhaltung des Ethischen Kodexes des Syndikats der slowakischen Journalisten vom 2001 sein. Mit der sozialen Funktion der historischen Erkennung in der Gegenwart befasst sich **Ladislav Vörös**. Er analysiert den Unterschied zwischen den, von Historikern deklarierten idealen Zielen und Absichten und der tatsächlichen sozialen Praxis. L. Vörös nach änderte sich in Gegenwart der Empfänger der historischen Werke. Während bis in die Mitte des 20. Jahrhunderts historische Arbeiten hauptsächlich an die gebildete Mittelschicht adressiert wurden, ist heutzutage der Empfänger der wissenschaftlichen historischen

Arbeiten immer öfters die Historikerkommunität selbst. Parallel wird jedoch zum Empfänger der historischen Arbeiten die breite Öffentlichkeit, was seriöse ethische Probleme gerade im Bereich der narrativen Geschichtsschreibung verursacht, wenn die historischen Arbeiten moderne sophistische, hauptsächlich national gefärbte Mythen fabrizierten. **Peter Švorc** stellt in seiner Studie *Forscherethik im Verhältnis zur Vergangenheit und der Gegenwart* fest, dass es in der Geschichtsschreibung evidente Äußerungen eines unethischen Handelns wie Plagiatorenum, falsches oder bewusst unvollständiges Zitieren usw. gibt, jedoch daneben gibt es auch weniger evidente Äußerungen, auf die er seine Aufmerksamkeit richtet. Es handelt sich um solche Äußerungen, die damit zusammenhängen, dass die Geschichtsschreibung oft als politisches Instrument, als eine Bestätigung für die Legitimität der politischen Macht genutzt wurde und wird. Diese wenig evidente Äußerungen des unethischen Handelns ergeben sich der Meinung des Autors nach aus der Tatsache, dass der Historiker Bestandteil der Gesellschaft ist, über die er schreibt. **Martina Orosová** widmet sich einem äußerst spezifischen ethischen Bereich der Arbeit von Historikern und zwar dem Bereich des Datenschutzes. Die Autorin fasst die heutige rechtliche Lage hinsichtlich des Datenschutzes in der Slowakei und in der Europäischen Union zusammen. Sie charakterisiert die gesetzlichen Bestimmungen, die sich auf die personenbezogenen Daten und den Datenschutz beziehen, sowie die Möglichkeit und die Bedingungen ihrer Nutzung bei der historischen Forschung in den slowakischen Archiven. Etwa die markanteste Äußerung des unethischen Handelns eines Historikers ist das Plagiatorenum. Mit diesem Thema befassen sich **Juraj Benko** und **Elena Gogoláková** in der Studie *Plagiatorenum in der Wissenschaft, ethische Standards und Urhebergesetz*. Die Autoren stellen fest, dass es mehrere unterschiedliche Faktoren gibt, die als Nährboden für das Plagiatorenum dienen – beginnend mit der Kommerzialisierung der Bildung, über die Digitalisierung der Informationstechnologien bis zur wachsende Konkurrenz und Druck auf die Veröffentlichungen in der Wissenschaftswelt. Die Reaktion auf das Wuchern dieses Problems sind verschiedene Initiativen und Abkommen, die sich bemühen, in der akademischen Welt ethisches Handeln und eine Nulltoleranz der akademischen Unehrlichkeit durchzusetzen. Die Übertragung der ethischen Standards und ihren gegenseitigen Harmonisierung ist dabei der Bestandteil der Integration der einzelnen nationalen Wissenschaften auf der internationalen Basis. Die rechtliche Schlüsselsäule jedweder Normbildung im Bereich der wissenschaftlichen Praxis im Kampf gegen das Plagiatorenum stellen weiterhin die legislativen Normen der einzelnen Staaten. In der Slowakei ist es vor allem das Urheberrechtgesetz. Seine Anwendung bei der Lösung des Plagiatorenums stellt sich jedoch als weniger effektiv, als ein gewissenhafter, konsequenter Zugang innerhalb der akademischen Welt. Mit den Problemen der Hochschulbildung im Bereich der Geschichte befasst sich **Dušan Škvarna**. Der Autor bemüht sich solche Probleme der Hochschulbildung, vor allem aus der Sicht des Geschichtsunterrichts, aufzudecken und solche Vorschläge ihrer Lösung zu präsentieren, die bis jetzt außer Betracht standen oder ungenügend geschätzt wurden. Seiner Meinung nach wird die Qualität der Hochschulbildung unter anderem durch eine unangemessen große Anzahl der Stellen mit sehr wenigen Mitarbeitern gebremst, was zur Verslossenheit und eingeschränkten Forschungsmöglichkeiten führt. Eine weitere Bremse stellt die niedrige Flexibilität der Arbeitskraft an den Hochschulen dar. Die Entwicklung des Hochschulwesens wird auch durch das unkorrekte Akkreditierungsverfahren erschwert. Seine Kriterien verabsolutieren die quantitativen Kennziffern und formalen Merkmale des Unterrichts, sie nehmen nicht seine tatsächliche Qualität wahr. Der Autor weist auch auf die Notwendigkeit, die Vorbereitung der Lehrer zu verbessern, hin, insbesondere der Geschichtelehrer, mit dem Hinweis auf die Schädlichkeit des rationalen Formalismus und auf die Funktionsunfähigkeit der kontinuierlichen Bildung der Lehrer. Über die Qualität der Hochschulbildung denkt auch **Marína Zavacká** nach. Ihrer Meinung nach sollte der Hochschuldiplom nicht nur ein Beleg für den Arbeitgeber sein, sondern auch Beleg dafür, dass der Absolvent auch die Methodologie und Methodik der histo-

rischen Arbeit beherrscht, er sollte ebenso fähig sein sich im Bereich der wissenschaftlichen Publizistik (sog. Prädator- Zeitschriften zu unterscheiden) und der wissenschaftlichen Kommunikation zu orientieren, was ihm seine Eingliederung in die professionelle Kommunität ermöglichen sollte. Mit den Problemen der Scientometrie befasst sich in seinem Beitrag **Martin Pekár**. In seiner Studie analysiert er die gegenwärtigen Kriterien der Qualitätsbewertung der Publikationsoutputs im Bereich der Geschichtswissenschaften an den Hochschulen. Er befasst sich mit den angewendeten Kriterien bei der Aufteilung der Zuschüsse, komplexen Akkreditierung und bei den Qualifikationsvorgängen. Die Analyse zeigt, dass die angewendeten Kriterien inhaltlich nicht konsistent sind, nicht mit der Forschungstradition korrespondieren und nicht auf die aktuellen Probleme der Forschung im Bereich der Geschichtswissenschaften in der Slowakei reagieren. Darüber hinaus weist die Studie auf die Tatsache hin, dass die schlecht eingestellten Kriterien in der Praxis eine ganze Reihe negativen Erscheinungen mit sich bringen, wozu z.B. die Anzweiflung der Bedeutung der Geisteswissenschaften für die Gesellschaft, das Bemühen die Kriterien mittels verschiedener strittigen Strategien umzugehen, Herabsetzung der Qualität der Forschung sowie des akademischen Umfelds gehören. Mit dem Thema der Bewertung von Ergebnissen der wissenschaftlichen Forschung befasst sich auch **Petr Vorel**. Er fasst das System der Evaluation der wissenschaftlichen Arbeit im Bereich der Geschichtswissenschaft in den letzten Jahren zusammen und zeigt die Richtung an, welche dieses System in der Tschechischen Republik annahm. Ausführlich informierte er über das Evaluationssystem namens „Methodik 13+“. Er stellte fest, dass in den letzten Jahren bei den Evaluationen in der Tschechischen Republik sich bemerkbar ein zielbewusstes Bemühen um den Übergang von den quantitativen zu den qualitativen Kriterien durchsetzte. Die Qualität einer wissenschaftlichen Arbeit ist der Gegenstand auch von nächsten zwei Vorträgen. **Viliam Čičaj** widmet sich im Beitrag *Geschichtsschreibung in der überprojizierten Welt* dem Problem der Projekte, die zur fast einzigen und ausschließlichen Organisationsform der wissenschaftlichen Forschung wurden. Er stellt fest, dass es zu viele Projekte gibt, die einzelnen Forscher haben Probleme mit den menschlichen Grenzen, die ebenso wie das Bewertungssystem der Projekte eindeutig eine ethische Dimension besitzen. **Blanka Szeghyová** analysiert in ihrem Betrag die Internetumfrage, in der sie die Erfahrungen der Historiker mit der Editoren- und Korrekturpraxis untersuchte. Die Notwendigkeit der schnellen Veröffentlichungen hatte die Herabsetzung der Qualität der wissenschaftlichen Arbeit, nicht nur auf der inhaltlichen, sondern auch auf der formellen, Editoren-Korrekturbene zur Folge.

SPRÁVA O ČINNOSTI SLOVENSKEJ HISTORICKEJ SPOLOČNOSTI PRI SAV (MÁJ 2011 – MÁJ 2016)

Slovenská historická spoločnosť pri SAV po 14. zjazde, konanom 26. – 28. apríla 2011 v Prešove, nadviazala na prácu v predchádzajúcich obdobiach a v priebehu piatich rokov uskutočnila viacero podstatných zmien. Nový výbor SHS na svojom prvom zasadnutí 19. 5. zvolil za nového predsedu Spoločnosti PhDr. Dušana Kováča, DrSc. (z Historického ústavu SAV), za podpredsedov PhDr. Rastislava Kožiaka, PhD. (z Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici) a prof. PhDr. Petra Švorca, CSc. (z Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity), za vedeckú tajomníčku Mgr. Gabrielu Dudekovú, PhD. a za hospodárku Mgr. Dianu Duchoňovú, PhD. (obe z Historického ústavu SAV).

Cieľom nového Výboru bolo jednak pokračovať v organizovaní vedeckých, odborných i popularizačných podujatí v rámci sekcií, ale najmä celkovo zaktivizovať činnosť Spoločnosti, zvýšiť jej prezentáciu navonok ako profesijnej organizácie a orientovať sa na mladšiu generáciu potenciálnych členov. Zohľadnil pritom aj výsledky prieskumu názorov a námetov na skvalitnenie práce Spoločnosti, ktorú členovia vyjadrili v ankete, iniciovanej podpredsedom R. Kožiakom.

V prvom roku svojho funkčného obdobia sa Výbor SHS sústredil najmä na plnenie **uznesení a odporúčaní valného zhromaždenia**, schválených na prešovskom zjazde. Hneď v prvom polroku, t. j. do konca roka 2011, bolo splnené uznesenie zaväzujúce výbor umiestniť všetky relevantné dokumenty Spoločnosti na jej webovej stránke, ako aj uznesenie podporiť Otvorený list Spoločnosti slovenských archivárov ministrovi vnútra. Ďalšie uznesenia, poverujúce Výbor upraviť **stanovy SHS** a v spolupráci so Slovenským národným komitétom historikov (SNKH) dopracovať štatút Komitétu, si vyžadovali dlhšiu prípravu a diskusiu. Novú podobu stanov¹ napokon Výbor SHS schválil v druhom roku činnosti, na svojom zasadnutí 2. 10. 2012, ministerstvo vnútra ich vzalo na vedomie 28. 3. 2013 s účinnosťou od 12. 10. 2012. Upravený **štatút SNKH** bol schválený už skôr (na jeho zasadnutí 25. 6. 2012),² keďže bolo potrebné zosúladiť štatút Komitétu so stanovami Spoločnosti. Do stanov SHS pribudlo ustanovenie (§ 8 Orgány spoločnosti), že SNKH je jedným z orgánov SHS, pričom je volený Valným zhromaždením SHS.

Z odporúčaní valného zhromaždenia bola hneď v prvom roku splnená požiadavka zvýšiť členský príspevok. Výbor SHS ho od 1. 1. 2012 stanovil na 10 Eur s tým, že člen si môže uplatniť polovičnú zľavu z členského na základe žiadosti zo sociálnych dôvodov (dôchodcovia, rodič na rodičovskej dovolenke a pod.). Odporúčanie zaviesť členské preukazy sa plnilo len postupne, aj v dôsledku nutnej revízie členstva. Vďaka sponzorskému daru prešovského vydavateľstva UNIVERSUM-EU, sprostredkovaného

-
- 1 Znenie nových stanov je dostupné na webovej stránke SHS: <http://www.shs.sav.sk/index.php?id=stanovy> a tiež v zjazdovom bulletin: *15. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied, 11. – 13. máj 2016*. Zost. Peter Švorc, Martin Pekár. Prešov : Universum, 2016, s. 79-85. ISBN 9788089046942.
  - 2 Znenie štatútu je dostupné na web-stránke SNKH: <http://www.snkh.sav.sk/index.html> a tiež v zjazdovom bulletin: *15. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti...*, s. 88-90.

podpredsedom SHS P. Švorcom, sme získali preukazy zdarma. Preukazy sme priebežne vydávali novoprijatým členom a od januára 2012 tým riadnym členom, ktorí mali uhradené členské.³ Predseda SHS v mene Výboru uzavrel zmluvu s vydavateľstvom VEDA, že po predložení členského preukazu si môže každý člen uplatniť 15 % zľavu na nákup literatúry v predajniach VEDA.

Ďalšie odporúčanie prešovského zjazdu Výboru „zaoberať sa otváracími hodinami vo vedeckých knižniciach a v archívoch a iniciovať ich predĺženie“ sa uskutočnilo v podobe opakovaných rokovaní predsedu SHS Dušana Kováča a poverených členov Výboru SHS (PhDr. Eva Kowalská, DrSc. a doc. PhDr. Miroslav Kamenický, CSc.) s riaditeľom odboru archívov a registratúr Ministerstva vnútra SR Ing. Jozefom Hanusom, ktorý na prvom stretnutí 22. 2. 2012 prejavil ústretovosť voči predneseným požiadavkám, požadoval však jednať o konkrétnych prípadoch archívov. Vzhľadom na nepriaznivú situáciu v Archíve mesta Bratislavy (AMB) navrhol D. Kováč oficiálne rokovanie s jej riaditeľkou. Začiatkom roka 2013 prebehlo rokovanie zástupcov SHS a Ing. Hanusa s riaditeľkou AMB PhDr. Annou Buzinkayovou, ktorá sa vyjadrila, že archív funguje naďalej len obmedzene, v provizórnom režime, a ani v budúcnosti sa nerysuje zlepšenie tejto situácie. V nasledujúcom období sa situácia v archívoch menila v dôsledku reorganizácie štátnej správy a personálnych zmien vo vedení archívov, vrátane AMB.

Všetky materiály 14. zjazdu SHS v Prešove, či už referáty z konferencie *Spoločnosť – politika – história*, alebo materiály z Valného zhromaždenia, sme v roku 2012 uverejnili na webovej stránke našej Spoločnosti v špeciálnej rubrike⁴. Editormi týchto materiálov boli Peter Švorc a Martin Pekár. Vybrané referáty a správy o činnosti SHS a SNKH boli okrem toho publikované v Historickom časopise (4/2011).⁵

Od prešovského zjazdu prešla Slovenská historická spoločnosť určitou reorganizáciou. Hlavnými zmenami v stanovách boli ustanovenia týkajúce sa *sekcii*. Zjednodušila sa štruktúra sekcií – podľa nových stanov sa delia na *odborné* a *regionálne* sekcie (predtým: Sekcie, Kluby, Spolky a Krúžky). Činnosť sekcií dostala v rámci stanov svoju presnú kodifikovanú podobu. Sekcia musí mať aspoň 10 členov, ktorí sú členmi SHS, pričom každý člen Spoločnosti môže pracovať v ľubovoľnom počte sekcií. Riadnymi členmi Výboru SHS (t. j. s plným hlasovacím právom) sa stávajú tí predsedovia sekcií, ktorí boli zvolení členmi sekcií a boli potvrdení Valným zhromaždením SHS. Vznik a zánik nových sekcií patrí do kompetencie Výboru SHS, ktoré Výbor predkladá na schválenie nasledujúcemu Valnému zhromaždeniu.

Na návrh predsedu D. Kováča členovia Výboru a predseda oslovili vo viacerých mestách kolegov s ponukou, aby založili regionálnu sekciu. Nie všetky sa stretli s úspechom, avšak podarilo sa založiť štyri nové sekcie. Najprv vznikla v roku 2015 regionálna sekcia v Nitre (pod názvom *Nitriansky spolok historikov*), v priebehu roka 2016 ďalšie dve regionálne sekcie v Ružomberku (*Spolok historikov v Ružomberku pri SHS*) a v Trnave (*Tyrnavia – Spolok trnavských historikov*), a tiež jedna odborná *Sekcia pre*

3 Do začiatku zjazdu v Skalici sme vydali 239 členských preukazov.

4 <http://www.shs.sav.sk/index.php?id=zjazd2011>

5 XIV. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV. In *Historický časopis*, 2011, roč. 59, č. 4, s. 591-664. ISSN 0018-2575..

vysokoškolské vzdelávanie a odborovú didaktiku. Spolu má Slovenská historická spoločnosť 18 sekcií, z toho 12 odborných a 6 regionálnych.⁶ V prípravnom štádiu je založenie odbornej sekcie pre učiteľov dejepisu na stredných a základných školách.

Za hlavné úlohy v nasledujúcom období si Výbor stanovil zdynamizovať činnosť a propagáciu SHS, a tiež podchytiť mladšiu generáciu – jednak získavaním nových členov, jednak úsilím o skvalitnenie ich odbornej prípravy, resp. vyučovania histórie. Zdynamizovali sme prácu Výboru, keď okrem funkcionárov aj ďalší jeho členovia vykonávali špecifické úlohy. Napr. Mgr. Miroslav Michela, PhD. zabezpečoval rozosielenie pravidelných e-mailových oznamov SHS; PhDr. Milan Zemko, CSc. a potom Eva Kowalská pracovali ako predsedovia Komisie pre výber nominácií na Cenu SHS; PhDr. Ľubica Kázmerová, CSc. zabezpečovala slávnostné odovzdávanie Cien SHS v rámci podujatí *História Magistra*, ktoré pravidelne organizuje jej sekcia. Počas zhruba 1,5-ročnej absencie hospodárky D. Duchoňovej z dôvodu rodičovskej dovolenky jej povinnosti prevzali D. Kováč a Milan Zemko. Žiaľ, koncom roka 2013 mimoriadne aktívny člen Výboru a vynikajúci kolega Milan Zemko navždy odišiel z našich radov. Na jeho miesto nastúpila ako členka Výboru Mgr. Martina Orosová. Viacerí členovia Výboru SHS sú členmi Organizačného výboru skalického zjazdu a významne sa podieľali na jeho príprave.

Celkovo pracuje vo Výbore SHS 11 volených členov a 18 predsedov sekcií, ktorí sa po potvrdení Valným zhromaždením automaticky stávajú plnoprávnymi členmi Výboru Spoločnosti. Za členov Výboru boli na prešovskom zjazde – okrem už uvedených predsedu, podpredsedov, vedeckej tajomníčky a hospodárky – zvolení: Mgr. Miroslav Michela, PhD., doc. PaedDr. Martin Pekár, PhD., prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc., PhDr. Pavol Šimunič, CSc., doc. PhDr. Marián Skladaný, CSc., zosnulý PhDr. Milan Zemko, CSc. a Mgr. Martina Orosová. Ako vedúci sekcií sa členmi Výboru SHS stali predsedovia odborných sekcií PhDr. Michal Bada, PhD. (Sekcia pre dejiny miest), Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD. (Sekcia pre vojenské dejiny), Mgr. Diana Duchoňová, PhD. (Sekcia pre dejiny dvorskej kultúry), ktorá zároveň vykonávala funkciu hospodárky SHS, PhDr. Bohumila Ferenčuhová, DrSc. (Sekcia pre všeobecné dejiny), PhDr. Eva Frimmová, CSc. (Sekcia pre dejiny knižnej kultúry), doc. PhDr. Miroslav Kamenický, CSc. (Sekcia pre hospodárske a sociálne dejiny), PhDr. Ľubica Kázmerová, CSc. (Sekcia pre novšie dejiny), prof. PhDr. Mária Kohútová, CSc. (Sekcia pre cirkevné dejiny), PhDr. Eva Kowalská, DrSc. (Sekcia pre dejiny 18. storočia), PhDr. Tünde Lengyelová, CSc. (Sekcia pre rodové štúdie), doc. PhDr. Juraj Roháč, CSc. (Sekcia archívnictva a pomocných vied historických), a predsedovia regionálnych sekcií Mgr. Katarína Beňová (Krúžok historikov SHS v Topoľčanoch), Mgr. Miroslav Toman (Klub trenčianskych historikov SHS), Mgr. Patrik Kunec, PhD. (Spolok baskobystrických historikov SHS) a Mgr. Miroslav Palárik, PhD. (Nitriansky spolok historikov). Začiatkom roka 2016 sa členmi Výboru stali aj predsedovia spomínaných novozaložených regionálnych sekcií v Ružomberku – doc. Jaroslav Nemeš, PhD. a v Trnave – PhDr. Henrieta Žažová, PhD. Predseda novej odbornej Sekcie pre vysokoškolské vzdelávanie a odborovú didaktiku M. Pekár už pred

6 Zoznam sekcií aktívnych v rokoch 2011 – 2016 je dostupný na web-stránke SHS: <http://www.shs.sav.sk/index.php?id=sekcie>.

jej založením aktívne pôsobil vo Výbore SHS ako jeden z členov zvolených na zjazde. V Revíznej komisii vykonávali funkciu predsedu doc. PhDr. Miroslav Kamenický, CSc. a členov Mgr. Peter Kralčák s prof. PhDr. Jozefom Baďuríkom, CSc.⁷

Jedným z prostriedkov väčšej prezentácie Spoločnosti sa stalo udeľovanie a slávnostné odovzdávanie *Ceny SHS*, ktoré bolo organizované ako verejné podujatie za prítomnosti médií. Cena sa od roku 2009 udeľovala v dvoch kategóriách – za vedeckú a za populárno-vedeckú prácu –, od roku 2015 sa ju Výbor rozhodol udeľovať aj v tretej kategórii: edícia prameňov. Návrhová komisia i Výbor SHS pritom kládli dôraz najmä na začínajúcich autorov, na mladšiu a najmladšiu generáciu, pre ktorých má čestná Cena SHS charakter morálnej podpory a odborného uznania.⁸ Exempláre kníh, ktoré Spoločnosť dostala spolu s návrhmi na nomináciu na Cenu SHS, poskytol Výbor ako vecné ceny pre súťažiacich *Dejepisnej olympiády*, ktorú spoluorganizuje a odborným garantom je Sekcia najnovších dejín pod vedením L. Kázmerovej.

Skvalitnili sme prezentáciu poslania a aktivít SHS na *webovej stránke* <http://www.shs.sav.sk>. Jej prevádzkovanie, spolu s *facebookovou stránkou*⁹, technicky zabezpečuje Mgr. Peter Krákorník, obsahovo tajomníčka G. Dudeková. Vzhľadom na všeobecnú dostupnosť moderných technológií v súčasnosti, ale aj vzhľadom na limitované finančné a administratívne možnosti Spoločnosti, prebieha informovanie členov práve prostredníctvom webovej stránky a najmä e-mailovej komunikácie. Pravidelné oznamy Spoločnosti, ktoré zasielame riadnym členom SHS, sa týkajú nielen aktivít našej Spoločnosti, ale predstavujú informačnú bázu o celej škále odborných a popularizačných akcií na Slovensku i v zahraničí. Web-stránku sme reorganizovali po obsahovej aj vizuálnej stránke; okrem uverejnenia základných dokumentov sme zaviedli nové rubriky a obsah pravidelne aktualizujeme. Tento spôsob prezentácie prispel nielen k transparentnosti, ale aj celkovej propagácii našej Spoločnosti.

Samostatnú rubriku pod názvom *Profil absolventa histórie*¹⁰ sme zaviedli po uskutočnení prvého zo série podujatí, ktoré pod týmto názvom iniciovala naša Spoločnosť a v spolupráci s Inštitútom histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity zorganizovala 21. – 23. 11. 2012 v Prešove. Cieľom podujatia *Profil absolventa odboru história* bola výmena skúseností a diskusia o problémoch pri vyučovaní histórie na vysokých školách, ako aj návrhy na jeho skvalitnenie. Podarilo sa tým zhruba po desiatich rokoch oživiť tradíciu pravidelných stretnutí a diskusií vedúcich katedier histórie na Slovensku. Jednotlivé príspevky z konferencie boli uverejnené pod redakčným vedením P. Švorca v internetovom časopise *Dejiny* (1/2013).¹¹ Správu o konferencii s prijatými uzneseniami, resp. návrhmi uverejnil D. Kováč na web-stránke SHS v spomínanej rubrike, kde sú

7 Zoznam členov Výboru SHS pre funkčné obdobie od 28. 5. 2011 do 13. 5. 2016 je dostupný na webovej stránke SHS: <http://www.shs.sav.sk/index.php?id=vybor-shs-28052011-13052016> a tiež v zjazdovom bulletin: *15. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied, 11. – 13. máj 2016*. Zost. Peter Švorc, Martin Pekár. Prešov : Univerzum, 2016, s. 86-87.

8 Podrobnejšie informácie o Cene SHS, ako aj ocenených autoroch a knihách v jednotlivých rokoch pozri: <http://www.shs.sav.sk/index.php?id=cena2015>.

9 <https://www.facebook.com/SlovenskaHistorickaSpolocnost>

10 <http://www.shs.sav.sk/index.php?id=profilabsolventa>

11 http://dejiny.unipo.sk/PDF/Dejiny_1_2013.pdf

dostupné aj ďalšie materiály (P. Švorc: *Kompetencie absolventa odboru histórie*, Viliam Kratochvíl: *Kompetencie učiteľa dejepisu*) s výzvou, aby sa začala diskusia na túto tému. Ďalšie rokovanie zástupcov katedier histórie s pozvanými odborníkmi zo zahraničia sa uskutočnilo na Katedre histórie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 19. 11. 2015, z ktorého okrem iného vzišla iniciatíva založiť novú sekciu SHS (pre vysokoškolské vzdelávanie a odborovú didaktiku) a prijať na zjazde v Skalici výzvu SHS k situácii spoločenských a humanitných vied a vyučovaniu histórie na Slovensku.

Ako ďalší z prostriedkov na dosiahnutie väčšej prezentácie SHS navonok prijal Výbor návrh predsedu D. Kováča, aby okrem jednotlivých akcií, ktoré organizujú konkrétne sekcie, sa každý rok konalo hlavné *spoločné podujatie* Slovenskej historickej spoločnosti na aktuálnu tému, ktorá sa netýka len špecializovaných oblastí a historických období, ale celej historickej obce. Prvým takýmto podujatím bola spomínaná konferencia *Profil absolventa histórie* (2013), v ďalšom roku medzinárodná konferencia doktorandov v Košiciach usporiadaná v rámci pravidelného cyklu konferencií študentov histórie pod názvom *Stretnutie mladých historikov* spolu s Katedrou histórie Filozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, v roku 2015 pokračovanie cyklu *Profil absolventa histórie* a v tomto roku 15. Zjazd našej Spoločnosti s vedeckou konferenciou na aktuálnu tému *História, historiografia a etika*.

Výsledkom zaktivizovania Spoločnosti je nielen vznik spomínaných štyroch nových sekcií, ale aj skutočnosť, že do našich radov sa hlásia noví členovia z mladšej a najmladšej generácie. V priebehu piatich rokov sme do našej Spoločnosti prijali spolu 99 nových členov (a traja noví sa práve hlásia), najmä z mladšej generácie, vrátane doktorandov, a to jednak vďaka členom Výboru a predsedom existujúcich sekcií, ktorí ich aktívne získavali na svojich pracoviskách, ale tiež v súvislosti so vznikom nových sekcií. Rozšírili sme aj rady čestných členov Spoločnosti. Výbor na zasadnutí 2. 12. 2015 rozhodol udeliť čestné členstvo Prof. PhDr. Dr.h.c. Júliusovi Albertymu, CSc. pri príležitosti jeho 90. výročia narodenia, najmä vzhľadom na jeho vedecké a pedagogické zásluhy, ale tiež význam jeho dlhoročných aktivít v dejinách našej Spoločnosti, ktoré zachytil aj vo svojej autobiografii.¹²

Na jednej strane sa nám podarilo zvýšiť počet členov, na strane druhej sa nepodarilo úplne dotiahnuť revíziu členstva s nadväznosťou na problémy s platením členského. Zo všetkých evidovaných členov SHS totiž len zhruba tretina platí pravidelne členské príspevky. S týmto problémom zápasilo aj predchádzajúce vedenie našej Spoločnosti. Podľa správy predchádzajúceho predsedu PhDr. Viliama Čičaja, CSc. a tajomníčky PhDr. Kataríny Hradskej, PhD., prednesenej na prešovskom zjazde, mala naša Spoločnosť evidovaných 322 členov.¹³ Viacerí z nich ale nemali niekoľko rokov zaplatené členské, nevyvíjali žiadne aktivity v Spoločnosti, ani nereagovali na naše výzvy. Mali sme problém zistiť ich aktuálne kontaktné údaje, vo viacerých prípadoch sme skončili

12 ALBERTY, Július. *Historik v prúde času. Spomienky Júliusa Albertyho*. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2009. Publikácia je dostupná online na stránke: <http://forumhistoriae.sk/-/historik-v-prude-casu>.

13 ČIČAJ, Viliam – HRADSKÁ, Katarína. Správa o činnosti Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV za roky 2006 – 2011. In *Historický časopis*, 2011, roč. 59, č. 4, s. 653-659, tu s. 655. ISSN 0018-2575.

neúspechom. Podľa našej evidencie bolo od nástupu nového Výboru SHS v máji 2011 do 11. mája 2016 aktívnych 282 členov.¹⁴ V zmysle stanov SHS je možné člena neplatiaceho členské príspevky viac ako 2 roky vylúčiť zo Spoločnosti na základe rozhodnutia Výboru. Zámerom nášho Výboru bolo ale členov zaktivizovať, nie vylučovať. Na základe revízie členstva a platenia členského sme pristúpili k viacerým krokom, ktoré majú členov podnietiť k úhrade členského. Sprehľadnili sme informácie o spôsobe úhrady a na web-stránke uverejňujeme prehľad platenia členského. Členov, ktorí neplatili členské viac ako 2 roky a nereagovali na výzvy, sme vyradili z mailing listu, takže prestali dostávať pravidelné oznamy SHS. Viacerých to podnietilo k aktivite, problém platenia členského a dotiahnutie revízie členstva ale zostáva stále aktuálnou úlohou aj pre budúce vedenie Spoločnosti.

Ťažiskom práce našej Spoločnosti bolo – podobne ako v predchádzajúcich obdobiach – organizovanie podujatí rôzneho charakteru, usporiadaných najmä v rámci jednotlivých sekcií, ale aj Výborom alebo jednotlivými členmi mimo vedúcich štruktúr. Na rok 2016 plánujeme vyše 30 podujatí, o ktorých informujeme na web-stránke.¹⁵ Paleta aktivít je skutočne pestrá: od domácich i medzinárodných vedeckých a odborných konferencií, seminárov, workshopov, diskusií, prezentácií a iných podujatí, organizovaných hlavne odbornými sekciami, sa najmä regionálne sekcie špecializujú na popularizáciu prostredníctvom tradičných aj nových interaktívnych foriem, ako sú prednáškové cykly, vlastivedné semináre, výstavy, besedy, dni otvorených dverí, komentované prehliadky pamätihodností, exkurzie, súťaže a podobne. Veľká časť akcií sa zameriava na vzdelávanie mladšej a najmladšej generácie. K takýmto pravidelným podujatiam patria už spomínaný cyklus konferencií doktorandov, kolokviá *Profil absolventa*, podujatia pre študentov histórie a širšiu verejnosť v Banskej Bystrici či v Košiciach a Prešove, ale aj *Dejepisná olympiáda* pre žiakov základných a stredných škôl, ako aj cykly podujatí pre stredoškolskú mládež, ktorú organizujú regionálne sekcie v Topoľčanoch a Nitre. Spolu sa pod hlavičkou SHS uskutočnili dve až tri desiatky akcií ročne, nepočítajúc osobitne jednotlivé prednášky.

Samozrejme, ich uskutočnenie by nebolo možné bez spolupráce s ďalšími inštitúciami a spriatelenými pracoviskami, a to aj vzhľadom na naše finančné možnosti. V prvom rade to bola spolupráca s Historickým ústavom SAV, ktorý okrem odborného a technického zázemia zabezpečuje aj administrovanie finančnej dotácie, o ktorú sme sa každoročne uchádzali a úspešne ju získavali prostredníctvom Komisie pre spoluprácu s vedeckými spoločnosťami SAV. Keďže príjmy z členského sú nízke, táto dotácia nám umožnila spolufinancovať veľkú väčšinu našich podujatí. Dotáciu od SAV sa nám podarilo získať v nasledovnom objeme: v roku 2011: 3080.- Eur, r. 2012: 7060.- Eur, r. 2013: 6700.- Eur, r. 2014: 6000 Eur.-, r. 2015: 5970.- Eur a na rok 2016 vo výške 4860.- Eur (s tým, že v septembri 2016 bude možné podať ešte žiadosť o dodatočnú dotáciu).

Pravidelne spolupracujeme so spriatelenou Spoločnosťou slovenských archivárov a ďalšími organizáciami, predovšetkým prostredníctvom sekcií – napr. s Vojenským historickým ústavom, katedrami histórie atď. Vymenovanie všetkých ďalších inštitúcií,

14 Viacerí z pasívnych členov plánujú svoje aktívne členstvo obnoviť v priebehu Zjazdu, prípadne neskôr.

15 <http://www.shs.sav.sk/index.php?id=podujatia2016>

s ktorými spolupracujeme, by zabralo veľa miesta, sú to prakticky všetky katedry histórie, niektoré archívy a ďalšie pracoviská, najmä kde pracujú členovia Výboru SHS a naše sekcie.¹⁶ V dnešnej situácii nie je obvyklé, a ani prakticky možné, uskutočniť akciu bez spolupráce s inými inštitúciami. Ešte viac to platí pri príprave publikácií, na ktorých sa pravidelne podieľajú aj naši členovia, ich vydanie však SHS nie je schopná financovať. Čiastočne to umožňovala spomínaná dotácia od SAV, ktorú sme využili na už spomínané publikovanie materiálov 14. zjazdu SHS pod názvom *Spoločnosť – politika – história* na webovej stránke, a tiež na spolufinancovanie publikácie *Milan Rastislav Štefánik a česko-slovenské zahraničné vojsko (légie)* pod edičným vedením B. Ferenčuhovej¹⁷. V nasledujúcich rokoch však už pravidlá použitia dotácie financovanie publikácií neumožnili.

Pokračuje medzinárodná spolupráca s Poľskom Towarzystwom historycznym a so Sdružením českých historiků, s ktorými v roku 2010 predošlo vedenie SHS podpísalo zmluvu o spolupráci. České združenie pozvalo dvoch zástupcov SHS na X. zjazd českých historikov v Ostrave v septembri 2011, za našu Spoločnosť sa ho zúčastnili P. Švorc a M. Pekár. Tento rok sme na náš zjazd v Skalici pozvali okrem zástupcov týchto spriatelnených združení aj delegátov Maďarskej historickej spoločnosti. Tento rok pozvanie na náš zjazd v Skalici prijali za poľskú stranu podpredseda Towarzystwa pre zahraničné vzťahy prof. dr. hab. Andrzej Chwalba, podpredseda pre vedu prof. dr. hab. Krzysztof Mikulski a člen prof. dr. hab. Tomasz Schramm; za českú stranu predseda Sdružení českých historiků a zároveň tajomník Českého národného komitétu historiků prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc., ako aj člen výboru Sdružení a zároveň predseda Českého národného komitétu prof. PhDr. Petr Vorel, CSc. Okrem nich sme pozvali delegátov Maďarskej historickej spoločnosti, pozvanie prijala jej generálna sekretárka Dr. Enikő Csukovits, PhD. a jeden z podpredsedov doc. Dr. László Szarka, CSc. Medzinárodná spolupráca prebieha aj formou účasti našich členov na konferenciách, ktoré SHS spoluorganizuje, ako aj prostredníctvom aktivít SNKH.

Milé členky a milí členovia Slovenskej historickej spoločnosti! Naše aktivity by neboli možné bez obetavej a nezištnej dobrovoľníckej práce našich členov, predsedov sekcií, Výboru a jeho funkcionárov, ani bez spolupráce s priateľmi z iných organizácií. Naša Spoločnosť má dobrovoľnícky charakter, kde aj vysokokvalifikované činnosti, najmä manažérske, účtovnícke a administratívne práce, musíme vykonávať s nasadením osobnej energie, času i finančných príspevkov. Cenná je každá Vaša práca, aktivita každého člena a členky našej Spoločnosti, ktorá naplňa jej ciele. Dovoľte mi vyjadriť Vám za ňu úprimnú vďaku.

Slovenská historická spoločnosť má v tomto roku svoje 70. narodeniny (jej zakladajúce zhromaždenie sa uskutočnilo v Piešťanoch 14. – 16. apríla 1946), je to už staršia skúsená dáma. Nesieme dedičstvo našich predchodcov, ale žijeme v súčasnosti a musíme

16 Podrobne pozri v správach o uskutočnených podujatiach na web-stránke SHS v rubrike Správy o činnosti: <http://www.shs.sav.sk/index.php?id=sprava2015>.

17 FERENČUHOVÁ, Bohumila a kol. *Milan Rastislav Štefánik a česko-slovenské zahraničné vojsko (légie)*. Bratislava : Spoločnosť Pro Historia, 2014. ISBN 9788097124731.

me hľadieť do budúcnosti. Súčasná spoločenská situácia ukazuje, že dnes má skutočne význam práca našej profesijnej organizácie, ktorá má za cieľ aj širšie úlohy humanizácie spoločnosti šírením poznatkov o dejinách a etických princípov vo výskume, vo vzdelávaní a v živote spoločnosti. Sme presvedčení, že aj ďalšia práca Slovenskej historickej spoločnosti má zmysel a budúcnosť. K. Hradská v správe prednesenej na prešovskom zjazde konštatovala, že „historická spoločnosť sa dostala do určitej generačnej krízy“, že mladá generácia nemá záujem vstúpiť do SHS.¹⁸ Túto bariéru sa nám podarilo prekonať, využime to pre našu činnosť v budúcnosti.

V Skalici, 11. mája 2016

Gabriela Dudeková
vedecká tajomníčka SHS

---

18 ČIČAJ, V. – HRADSKÁ, K.. Správa o činnosti, s. 659.

SPRÁVA O ČINNOSTI SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO KOMITÉTU HISTORIKOV V ROKOCH 2011 – 2016 S ODKAZOM NA PREHĽAD VŠETKÝCH AKTIVÍT

Slovenský národný komitét historikov (SNKH) bol založený 5. 2. 1990 a až do roku 1992 pôsobil ako autonómna súčasť federačného Česko-slovenského komitétu historikov (člen CISH). Za samostatného člena **Comité international des Sciences historiques/International Committee of Historical Sciences, Skratka: CISH/ICHS** <http://www.cish.org> bol prijatý 19. mája 1993. Rozhodnutie definitívne schválilo Valné zhromaždenie CISH v Montreale na Medzinárodnom kongrese historických vied v auguste 1995. SNKH až do roku 2011 pôsobil ako samostatná organizácia s celoslovenskou pôsobnosťou, ktorého úlohou bolo zastupovať historikov SR v tejto celosvetovej organizácii, a tiež napomáhať voľnému prúdeniu informácií a vedeckým väzbám medzi historickou vedou na Slovensku a vo svete. Činnosť SNKH sa od svojich začiatkov úzko viaže na činnosť Slovenskej historickej spoločnosti (SHS). Od roku 2006 Valné zhromaždenie SHS na svojom zjazde, zvolávanom raz za päť rokov, volí 11-členný SNKH. Predsedníctvo SAV voľbu berie na vedomie. V období medzi zjazdmi sa predseda SHS zúčastňuje na zasadnutiach SNKH a predseda komitétu na rokovaniach Výboru SHS, obidvaja s hlasom poradným. Podľa článku 1. Štatútu SNKH, ktorý bol prijatý na zasadnutí SNKH 25. 6. 2012 „*Slovenský národný komitét historikov (SNKH) je orgánom SHS, ktorý zastupuje slovenských historikov v kontaktoch s organizáciami historikov v zahraničí. Cieľom SNKH je napomáhať rozvoju historickej vedy na Slovensku prostredníctvom medzinárodnej spolupráce. Za tým účelom spolupracuje s vedeckými a univerzitnými pracoviskami v oblasti histórie a príbuzných vied na Slovensku.*“ Naďalej zostáva jediným reprezentantom historickej vedy na Slovensku v CISH/ICHS.

Členský príspevok v CISH, 800 CHF ročne, platí SAV, ktorej SNKH podáva každoročne správu o svojej činnosti.

Na Valnom zhromaždení XIV. zjazdu Slovenskej historickej spoločnosti v Prešove 28. 4. 2011 boli zvolení do SNKH (v poradí podľa počtu odovzdaných hlasov): pplk. PhDr. Miloslav Čaplovič, PhD. – Vojenský historický ústav Bratislava; prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. – Prešovská univerzita; PhDr. Rastislav Kožiak, PhD. – Univerzita Mateja Bela Banská Bystrica; prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc. – Univerzita Pavla Jozefa Šafárika Košice a Spoločenskovedný ústav Košice; PhDr. Bohumila Ferenčuhová, DrSc. – Historický ústav SAV Bratislava; Mgr. Dušan Segeš, PhD. – Historický ústav SAV Bratislava; PhDr. Katarína Hradská, PhD. – Historický ústav SAV Bratislava; prof. PhDr. Roman Holec, CSc. – FiF UK Bratislava; PhDr. Slavomír Michálek, DrSc. – Historický ústav SAV Bratislava; doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc. – Ústav dejín FiF Prešovskej Univerzity; PhDr. Ondrej Podolec, PhD. – Ústav pamäti národa Bratislava.

Na zasadnutí SNKH dňa 15. 6. 2011 bola za predsedníčku zvolená PhDr. B. Ferenčuhová, DrSc. Historický ústav SAV, Bratislava, za podpredsedu prof. PhDr. Roman Holec, CSc. FiF UK Bratislava a za generálneho sekretára PhDr. Katarína Hradská, PhD., Historický ústav SAV, Bratislava.

V tomto zložení SNKH pracoval počas celého funkčného obdobia 2011 – 2016. Boli v ňom zastúpení profilujúci historici z akademických a univerzitných pracovísk z celého Slovenska, ktorí zároveň pôsobili ako aktívni členovia SHS.

Počas prvého roka činnosti SNKH intenzívne pracoval na Štatúte SNKH, ktorý bol uvedený do súladu s novými Stanovami SHS. Predsedníčka SNKH sa zúčastňovala z titulu svojej funkcie na zasadnutiach Výboru SHS, ktorý bol poverený Valným zhromaždením SHS novelizovaním stanov tejto vedeckej spoločnosti. Valné zhromaždenie poverilo SNKH aj dopracovaním svojho štatútu, ktorý bolo potrebné zladit' so Stanovami SHS. Návrh Stanov SHS aj Štatútu SNKH dostali všetci členovia SNKH už v prípravnej fáze. Štatút podrobne prerokovali a spoločne dopracovali na zasadnutí SNKH 25. júna 2012, na ktorom dospeli ku konsenzu.

SNKH pracoval formou spoločných zasadnutí, ktoré sa konali podľa potreby, najmä najviac jedenkrát ročne. Počas päťročného funkčného obdobia sa SNKH stretol desaťkrát. Okrem toho boli členovia SNKH vo vzájomnom mailovom kontakte. Týmto spôsobom napríklad odsúhlasili podporu kandidatúry Poznane ako miesta Medzinárodného kongresu historických vied roku 2020, a tiež rozhodnutie nekandidovať slovenského zástupcu do byra CISH v nasledujúcom období, ale podporiť iného kandidáta z krajín V 4. Predsedníčka SNKH bola prostredníctvom e-mailovej pošty v pravidelnom kontakte s generálnym tajomníkom CISH prof. Robertom Frankom. Dostávala od neho informácie týkajúce sa napríklad organizovania konferencie CISH k začiatku prvej svetovej vojny v Sarajeve (podujatie neuspelo), návrhov na udelenie medzinárodnej ceny CISH za historické dielo, a najmä priprav 22. Kongresu historických vied v Jinane v Číne. Sprostredkovala ich všetkým členom SNKH.

Príprava slovenskej účasti na svetových kongresoch historikov patrí k dôležitým povinnostiam SNKH, ktorý sa v spolupráci s byrom CISH a pridruženými medzinárodnými komisiami usiluje o spoluutváranie programu a aktívnu účasť. Po rokovaní na zasadnutiach 19. 1. 2012 a 25. 6. 2012 SNKH navrhol spoločný panel na Svetovom kongrese historikov v spolupráci s Medzinárodnou komisiou CISH pre dejiny slavistiky na tému *Nový poriadok pre starý svet? Viedenský kongres 1815 v globálnom kontexte*. SNKH v stanovenom termíne poslal návrhu vo francúzskom jazyku CISH. Získal preň aj podporu Komisie pre dejiny medzinárodných vzťahov (Miláno, Paríž).

Na valnom zhromaždení CISH 6. – 8. septembra 2012 v Budapešti mali historici zo Slovenska bohaté zastúpenie. SNKH zastupovala jeho predsedníčka B. Ferencuhová, Slavistickú komisiu so sídlom v Lipsku jej predseda D. Kováč a Vatikánsky historický komitét Emília Hrabovec. Na programe bola okrem vedeckej konferencie na tému migrácií správa o hospodárení CISH, perspektívy CISH v rokoch 2012 – 2020, predstavenie nominačnej komisie do volieb byra CISH v roku 2015 na XXII. svetovom kongrese historických vied v Jinane, správa podkomisie poverenej výberom tém na tento kongres a napokon hlasovanie o definitívne prijatých témach. Bola medzi nimi aj tá, ktorú navrhoval SNKH. O všetkých prijatých témach sme informovali širokú obec historikov ich zverejnením v *Historickom časopise* (2013, č. 1).

Na základe tejto informácie sa aj ďalší historici uchádzali u jednotlivých organizátorov o účasť so svojimi príspevkami, resp. usilovali sa prispieť k organizácii jednotlivých podujatí.

Na kongres sa zaregistrovalo 2 684 historikov z celého sveta, pričom prevahu mali čínski historici (1769), z ostatných krajín prišlo 915 účastníkov. Po Číne mali najväčšie zastúpenie USA (101), Francúzsko (89), Nemecko (50), Austrália (37) Británia 34 a malé Fínsko 33 historikov. Slovenská delegácia mala 4 členov, všetko aktívnych účastníkov: Bohumila Ferenčuhová – predsedníčka Slovenského národného komitétu historikov (SNKH), Dušan Kováč – predseda Komisie pre medzinárodné slavistické štúdiá, Michal Schvarc a Matej Hanula, samostatní vedeckí pracovníci Historického ústavu SAV. Vedecký program 22. medzinárodného kongresu spolu so zoznamom aktívnych prednášateľov je rozpísaný na 167 stranách tlačeného textu. Odzrkadľuje aktuálny stav svetových výskumov v oblasti historiografie a nové trendy jej ďalšieho rozvoja. Pre SNKH znamenala účasť na augustovom kongrese vyvrcholenie bežného päťročnej činnosti, počas ktorej sa podieľal na vypracovaní programu a príprave príspevkov.

V prvý a záverečný deň kongresu sa konali Generálne zhromaždenia CISH, na ktorých sa zúčastňujú predsedovia Národných komitétov (dnes je ich 53) a predsedovia pridružených medzinárodných organizácií (30). CISH má aj 12 interných komisií, ktoré aspirujú na štatút pridružených a kým ho nedostanú, nemajú volebné právo. Okrem obšiahleho zhodnotenia činnosti CISH od Kongresu v Amsterdame roku 2010 ich výsledkom bolo zvolenie nového byra (Board) a hlasovanie o mieste konania 23. kongresu historických vied roku 2020. Nové byro CISH bude v období 2015 – 2020 pracovať v tomto zložení: Andrea Giardina (Univerzita v Pise, Taliansky národný komitét) ako predseda, Eliana Dutra, 1. podpredsedníčka (Univerzita Minas Gerais, Argentínsky národný komitét), Pim van Boer, 2. podpredseda (Univerzita v Amsterdame, Nizozemský Národný komitét), Catherine Horel ako generálny sekretár (CNRS Paríž, Komisia pre dejiny medzinárodných vzťahov), Laurent Tissot (Univerzita v Neuchâtele, Medzinárodná asociácia hospodárskych dejín) ako pokladník.

Za ďalších členov boli zvolení Joel Harrington (Univerzita vo Vanderbilte, Americká historická spoločnosť), Lim Jie-Huyn (Univerzita v Sogangu, Seoul), Krysztof Markowski (Univerzita v Poznani, Poľský národný komitét), Matthias Middel (Univerzita v Lipsku, Komisia pre dejiny Francúzskej revolúcie, Sieť pre Globálne a svetové dejiny), Lorina Repina (AVRF, Moskva, Ruský národný komitét, Komisia pre dejiny miest), Tao Wenzhao (Čínska Akadémia spoločenských vied, Národný komitét Historických vied) a predchádzajúca predsedníčka Marjatta Hietala ako poradkyňa byra. Kongresom v Jinane svoju činnosť v byre ukončil bývalý generálny sekretár Robert Frank a členovia byra Hilda Sabato, Karen Offen, Michail Bibikov a John Rogister. Na usporiadanie 23. medzinárodného kongresu historických vied kandidovali Tampere, Atény a Poznaň. S prevahou zvíťazila Poznaň: Prvé Generálne zhromaždenie CISH po kongrese sa bude konať roku 2017 v Moskve so sprievodným podujatím venovaným storočnici revolúcie v Rusku.

V Jinane napokon aktívne vystúpili 4 slovenskí historici. Slovenský národný komitét historikov a Komisia pre slovanské historické štúdiá navrhli spoločne tému *Nový poriadok pre starý svet? Viedenský kongres v globálnej perspektíve*. Okrem organizátorov Franka Hadlera a Mathiasa Middella z Univerzity v Lipsku vystúpila v tomto paneli Glenda Sluga z Univerzity v Sydney s prednáškou *Kozmopolitizmus, nacionalizmus a kresťanská Európa*; Dušan Kováč z Historického ústavu SAV na tému *Viedenský kon-*

gres 1815 a „jar národov“ v strednej Európe: kauzalita alebo diskontinuita? Janneke Weijermars analyzovala Viedenský kongres a bitku pri Waterloo v holandskej, luxemburskej a belgickej literatúre napísanej v rokoch 1815 – 1915. Európsky rozmer problematiky prekročila len Deborah Besseghini, ktorá priblížila vplyv Viedenského kongresu na bojovníkov za nezávislosť v latinskej Amerike.

Pracovníci Historického ústavu SAV Michal Schvarc a Matej Hanula vystúpili s referátom v rámci jednej zo špecializovaných tém, ktorých bolo na podujatí zorganizovaných celkovo 27. Išlo o panel s názvom *Hranice, masakre a presídľovanie obyvateľstva*. Hlavným organizátorom bol Historický ústav Akadémie vied Českej republiky zastúpený Zlaticou Zudovou-Leškovou v spolupráci s Centrom pre dejiny násillia na Univerzite v Newcastle v austrálskom štáte Nový Južný Wales a Českým národným komitétom. Vystúpenia účastníkov panelu hodnotila prof. Lyndall Ryan zo spomínanej austrálskej inštitúcie. Išlo o chronologicky i geograficky široko vymedzenú tému, pretože vystúpenia pokrývali časové obdobie od druhej polovice 18. storočia po koniec 20. storočia a zaoberali sa udalosťami odohrávajúcimi sa na troch kontinentoch. Jednej z migračných vln na európskom kontinente v spomínanom období sa týkal referát M. Schvarca a M. Hanulu. Predstavili v ňom priebeh a výsledky evakuácie nemeckej menšiny zo Slovenska v záverečnej fáze II. svetovej vojny, ktorá bola pre nacistických pohlavárov jedným z neželaných dôsledkov ich od 30. rokov uskutočňovanej „Volskstumspolitik“. V záverečnom vystúpení upozornila L. Ryan, že hranice boli častým miestom mnohých tragédií, pričom to isté platí aj o nútenom presídľovaní obyvateľstva medzi krajinami. Úlohou historikov ostáva na tieto udalosti bez skresľovania upozorňovať. Treba dodať, súčasná situácia v Európe je dôkazom, že fenomény, ktorých sa dotýkali jednotlivé príspevky, nie sú ani zďaleka iba vzdialenou kapitolou z dejín.

Slovenský národný komitét historikov sa podieľal aj na príprave kolokvia Komisie pre dejiny medzinárodných vzťahov nazvanom *Noví a starí hráči – História medzinárodných vzťahov, 19. – 21. storočie*. Bohumila Ferenčuhová vystúpila na kolokviu s prednáškou *Malá dohoda ako nový aktér medzinárodných vzťahov v medzivojnovom období: stroskotanie demokratickej Európy?*

Slovenskí účastníci 22. medzinárodného kongresu historických vied na tomto fóre úspešne reprezentovali slovenskú historickú vedu. Odniesli si množstvo poznatkov o nových prístupoch v mnohých špecializovaných historických disciplínach. Matej Hanula a Michal Schvarc sa zúčastnili kongresu ako štipendisti CISH a Čínskej akadémie spoločenských vied. Slovenskí účastníci informovali pracovníkov Historického ústavu a členov SNKH o celom podujatí v troch prednáškach počas „aperitívu“ 26. 11. 2015. Správu o kongrese publikoval *Historický časopis*, č. 1, 2016.

K ďalším dôležitým aktivitám patrila v prvom rade účasť prof. Romana Holeca, predsedu SNKH, na svetovom kongrese hospodárskych dejín, ktorý sa konal v auguste 2015 v Kyóte v Japonsku. Kongres prijal návrh prof. Holeca na osobitnú tematickú sekciu a zveril mu jej zorganizovanie. Tento významný úspech je povzbudením pre celú historickú vedu na Slovensku a prinesie určite významné podnety pre rozvoj hospodárskych dejín v strednej Európe.

Okrem týchto aktivít SNKH venoval sústavnú pozornosť činnosti bilaterálnych a viacstranných komisií historikov SR a ďalších krajín. Najmä 8 z nich pracovalo ak-

tívne a podali o svojej činnosti vlastné správy. Viacerí členovia SNKH pôsobili zároveň ako predsedovia či členovia týchto komisií (R. Holec, V. Segeš, Š. Šutaj, M. Čaplovič, B. Ferenčuhová.) Predsedov komisií sme prizývali na zasadnutia SNKH aspoň raz do roka. Venovali sme pozornosť personálnym otázkam. V každej z týchto komisií dochádza k určitým zmenám v členstve i vo vedení. Každá z nich má vlastné problémy, ktoré aktívne rieši aj s pomocou SNKH. K páľčivým otázkam dlhodobo patrí najmä financovanie činnosti viacerých komisií.

Na odporúčanie SNKH valné zhromaždeniu SHS 13. 4. 2016 schválilo štatút, vypracovaný v súlade so Stanovami SHS, ktorým sa SNKH riadil počas celého päťročného obdobia. Dňa 13. 5. 2016 bol zvolený nový SNKH, na ktorý čaká náročné obdobie priprav 23. medzinárodného kongresu historických vied v Poznani. Už mesiac predtým, 13. 4. 2016 dostal SNKH od poľského člena byra CISH prof. Krzysztofa Makowského z Univerzity Adama Mickiewicza v Poznani pozvanie na vedecký workshop s cieľom pracovať na stanovení tzv. Major Themes – ide o 3 – 4 nosné, veľké témy, určené na prerokovanie v plénach kongresu. Na toto stretnutie pozvali poľskí organizátori aj historikov z východnej časti strednej Európy, medzi nimi aj zástupcu SNKH. Prvé generálne zhromaždenie CISH sa bude konať v Moskve a bude ho sprevádzať vedecká konferencia venovaná problematike Ruskej revolúcie. CISH paralelne plánuje konferenciu zameranú na občianske vojny v dlhodobej perspektíve. Na novozvolený SNKH čaká množstvo zodpovednej a náročnej práce, do ktorej mu želáme veľa úspechov a zdraru.

www.snkh.sav.sk

<http://www.history.sav.sk/index.php?id=statutSNKH>

*PhDr. Bohumila Ferenčuhová, DrSc.
predsedníčka SNKH v rokoch 2011 – 2016*

VÝZVA ÚČASTNÍKOV 15. ZJAZDU SLOVENSKEJ HISTORICKEJ SPOLOČNOSTI PRI SAV

Humanitné a spoločenské vedy v súčasnom svete

Súčasný svet je vystavený viacerým hrozbám, ktoré ohrozujú ľudskú civilizáciu a život na našej planéte. Terorizmus, lokálne vojny, ktoré hrozia prerásť do väčších konfliktov, národnostná a náboženská neznášanlivosť, veľké migračné vlny, narušené a doslova ohrozené životné prostredie. Tieto globálne hrozby nemôže ľudstvo zvládnuť technologicky. Ich pôvod je totiž v ľudských hlavách a v spoločenských vzťahoch. Perspektívne riešenie týchto hrozieb nie je mysliteľné bez poznania, ktoré prinášajú humanitné a spoločenské vedy.

Zdá sa však, že si spoločnosť, a predovšetkým jej predstavitelia na rôznych stupňoch decíznej sféry, neuvedomujú dôležitosť humanitných a spoločenských vied vo svete na začiatku 21. storočia. V spoločnosti stále pretrvávajú už dávno prežitú predstavy o vede ako o výrobnej sile, ktorá prináša bezprostredný finančný zisk, ale aj predstavy, že veda je iba činnosť spojená s experimentom, dôkazom a overovaním, čo už v plnej miere neplatí ani vo vedách prírodných. V dôsledku takého chápania vedy sú humanitné a spoločenské vedy permanentne diskriminované. Prejavuje sa to v procese akreditácií a evalvácií, kde sa ako dominantné stále presadzujú kritériá zaužívané v oblasti prírodných vied. Prejavuje sa to aj v objeme financií, ktoré sa na oblasť humanitných a spoločenských vied dávajú zo štátneho rozpočtu i z rozpočtov univerzít, ale aj v objeme financií poskytovaných grantovými agentúrami.

Mimoriadne závažný je problém diskriminácie humanitných a spoločenských vied vo vyučovacom procese na základných a stredných školách, kde sa vyučovanie o človeku a spoločnosti redukovalo na neúnosnú mieru. Počet hodín dejepisu na slovenských školách je najmenší v rámci Európskej únie a stále je tendencia tento počet znižovať. Sme potom svedkami toho, že naša mladá generácia ovláda na vysokej úrovni informačné technológie, ale na druhej strane podlieha vplyvu rôznych extrémistických a xenofóbnych ideológií a nedokáže sa v dnešnom svete a jeho zložitých spoločenských vzťahoch orientovať. Je to už alarmujúci jav.

Vyzývame všetkých, ktorí rozhodujú o smerovaní spoločnosti, ale aj všetkých občanov, všetkých, ktorým záleží na budúcnosti našej civilizácie, aby sa nad situáciou v súčasnom svete zamysleli, pokiaľ nie je neskoro. Humanitné a spoločenské vedy sú pripravené. Potrebujú však na svoje aktivity spoločenskú podporu.

Žiadame:

1. Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky, rektorov a dekanov vysokých škôl, predsedníctvo SAV, predstaviteľov APVV: a) aby odstránili z procesu akreditácií diskriminačné opatrenia voči humanitným a spoločenským vedám a aby ich akreditácie prebiehali podľa kritérií, ktoré zodpovedajú charakteru týchto vied; b) aby odstránili diskrimináciu pri financovaní týchto vied zo štátneho rozpočtu i z financií určených na projekty.
2. Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR, aby upravilo dotácie vyučovacích hodín a vyučovacie plány tak, aby tam humanitné a spoločenské vedy mali miesto,

ktoré zodpovedá ich spoločenskému významu. Pri vyučovaní dejepisu, kde sú v SR najnižšie dotácie vyučovacích hodín v celej EÚ žiadame, aby sa na druhom stupni základných škôl, v gymnáziách a odborných školách venovali dejepisu dve hodiny týždenne. Považujeme za nevyhnutné, aby humanitné a spoločenské vedy dostali dostatočný priestor na všetkých školách univerzitného typu v SR. Súčasne žiadame prehodnotiť systém schvaľovania a vydávania učebníc tak, aby sa zabezpečila ich odborná a didaktická kvalita.

*Účastníci 15. zjazdu Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV
Skalica, 11. mája 2016*

DISKUSIA

K ČLÁNKU PETRA MOSNÉHO A MIRIAM LACLAVÍKOVEJ
*SLOVÁCI A SLOVENSKÁ ŠTÁTNOŠŤ 1939 – 1945 ALEBO NEMALI BY SME UŽ
KONEČNE PRIJAŤ NAŠU ŠTÁTOPRÁVNNU MINULOSŤ?*

IVAN KAMENEČ

Polemický článok autorskej dvojice rozvíja odbornú diskusiu, ktorá je na stránkach *Historického časopisu* dosť zriedkavým javom a obyčajne sa rýchlo skončí. Oslovil ma však hlavne preto, že jeho autori sa na profesionálnu obec historikov a vari aj na širšiu čitateľskú verejnosť obrátili s nezvyčajnou, veľmi emotívnou otázkou: „*Nemali by sme už konečne prijať našu štátoprávnu minulosť?*“ Na takto ostro formulovaný problém dávajú P. Mosný a M. Laclavíková vo svojom texte hneď aj jednoznačnú odpoveď, ktorá sa dá zhrnúť do záveru, že slovenskí historici, až na výnimky, doteraz nie sú schopní a ani ochotní „*prijať našu štátoprávnu minulosť*“, čo je vraj „*výsledok politických rezíduí tej-ktorej doby, nezmieriteľnosti a jednostranných ideových prístupov v hodnotiacich súdoch k historickým i historicko-právnym javom, a to žiaľ v dlhodobom horizonte*“. Je to veľmi razantné, takpovediac na hranu noža postavené konštatovanie, ktoré má chtiac-nechtiac podobu vážneho obvinenia kolegov z odborného i občianskeho zlyhania. Tvrdo kritizuje výsledky vedecko-výskumnej práce príslušných historikov, ktorá má vraj aj širšie negatívne dôsledky, lebo sa snaží v spoločnosti spochybníť ideu slovenskej štátnosti. Tento pohľad však má, okrem samotnej vecnej stránky, ktorej sa ešte dotknem, jeden závažný nedostatok. Akokoľvek ostrá oprávnená či neoprávnená kritika práce slovenských historikov (a nielen tých, ktorí sa vo výskume zaoberajú obdobím rokov 1938 – 1945) by mala byť vždy konkrétna, adresná. V tomto prípade je však až na jednu výnimku (týka sa textu K. Zavackej) úplne anonymná, nepodložená vecnými argumentmi, no o to viac razantná a mentorská. Pri polemike takéhoto charakteru je to prinajmenšom nezvyklé a v konečnom dôsledku to oslabuje či znehodnocuje presvedčivosť tvrdení dvoch spomínaných autorov.

Pravidelným čitateľom *Historického časopisu* asi neušlo, že diskusia sa začala odvíjať od materiálovej štúdie Jána Drgu (HČ, 2014, č. 2) zaoberajúcej sa problémom legislatívneho vymedzenia pojmu „žid“ v čase druhej Česko-Slovenskej republiky, v Protektoráte Čechy a Morava a na území vojnovnej Slovenskej republiky. Poznávam, že na Drgov rukopis som vypracoval recenzný posudok a odporučil som ho na publikovanie v *Historickom časopise*. Na štúdiu s takmer dvojročným časovým odstupom kritickou replikou reagovala Katarína Zavacká (HČ 2015, č. 4). Jej článok vzápätí vyvolal polemickú reakciu P. Mosného a M. Laclavíkovej (HČ 2016, č. 3). Všetci zainteresovaní autori sú právní historici, ktorí sa venujú problematike dejín Slovenska v 20. storočí, v tomto prípade osobitne obdobiu rokov 1938 – 1945. Na tejto polemickú diskusiu je zvláštny a trochu zarážajúci ešte jeden moment: Jej účastníci sa nezamerali ani tak na vlastný obsah Drgovej štúdie, ale na niektoré jej širšie aspekty a súvislosti. Zavacká

kriticky poukázala na Drgovo narábanie s odbornou literatúrou, resp. na absenciu pôvodnej pramennej základne v štúdií, ako aj na niektoré sporné terminologické otázky. Mosný a Laclavíková si zas za predmet svojej polemiky so Zavackou vybrali v podstate len jej niektoré záverečné konštatovania o právno-historických, resp. terminologických problémoch týkajúcich sa právnej existencie či neexistencie Československej republiky a novej Slovenskej republiky v rokoch 1918 – 1992.

K polemike právnych historikov o terminologických otázkach sa nechcem na tomto mieste priamo vyjadrovať, lebo sa domnievam, že nie sú podstatné pre charakteristiku a vecnú analýzu dejín vojnového slovenského štátu, resp. jeho politického systému. Domnievam sa však, že používanie termínu I. Slovenská republika je legitímne, aj keď nemusí byť pre každého bádateľa prijateľné. Na druhej strane je však nekorektné, aby historici, ktorí tento termín odmietajú, boli automaticky svojimi oponentmi označovaní za odporcov slovenskej štátnosti, či dokonca slovenskej národnej svojbytnosti. Takto totiž formulujú P. Mosný a M. Laclavíková svoje závery, ktoré majú často podobu obviňením nielen na adresu K. Zavackej, ale dotýkajú sa aj tých slovenských historikov (žiaľ, bez uvedenia mien a konkrétnych odborných prác), ktorí sa zaoberajú problematikou Slovenskej republiky z rokov 1939 – 1945.

Práve z tohto dôvodu chcem reagovať na niektoré emotívne, zjednodušené, niekde až prekvapujúco nekvalifikované, teda v konečnom dôsledku nepravdivé, no o to viac autoritatívne formulované závery P. Mosného a M. Laclavíkovej. Spomínaní autori si totiž „sadli na vysokého koňa“ a z tejto pozície adresujú slovenským historikom, zaoberajúcim sa problematikou vojnového slovenského štátu, resp. povojnového dejinného vývoja, zásadné výčitky metodologického i vecného charakteru. Prirudzene, nemožno im upierať právo na akokoľvek prísny kritický názor voči odbornej produkcii slovenských historikov najnovších dejín. Je a vždy tam bude čo kritizovať a o čom polemicky diskutovať. Kritika by mala byť však konkrétna a adresná, čo však v článku P. Mosného a M. Laclavíkovej úplne absentuje. V ich texte ma však zarazil jednak mentorský postoj, jednak a hlavne nezalost, resp. ignorantstvo (neviem čo je horšie) najnovších, v nemalej miere základných, hoci vždy korigovateľných prác z pera súčasných slovenských historikov. Nemožno sa totiž stotožniť s ich kategorickým tvrdením, že v dôsledku politických tlakov a reziduí v našej historiografii „*nie je vôbec žiaduca prítomnosť vedeckej práce, ktorou by mala byť aspoň snaha o historickú pravdu [...] Nad'alej nebol odstránený stav absencie komplexného či komplexnejšieho nezaujato-podmieného pohľadu na vznik slovenského štátu v súčinnosti vtedajšej dobovej situácie*“. Na viacerých miestach svojho textu obaja jeho autori dávajú kolegom historikom poučenia o základných profesionálnych a metodických princípoch vedecko-výskumnej práce. Napríklad: „*menšinová príslušnosť sa nemôže stať jediným a rozhodujúcim východiskom zaujatia postoja ‚pocívneho‘ bádateľa k vedeckej problematike.[...] Pravda je kniha, ktorú ešte nikto nedočítal do konca*“ a pod. Spomínané konštatovania sú vhodnejšie i potrebné na proseminár začínajúcich študentov histórie. Na stránkach odborného časopisu však vyznievajú prinajmenšom ako banalita či lacné demagogické frázy, tým viac, že ich polemické zameranie, lepšie povedané obviňenie je nekonkrétne, všeobecné. Je adresované nemenovanej „*časti všeobecnohistorickej a právnohistorickej obce*“, ktorá vraj trpí nostalgiou „*za československou štátnosťou v jej idealizovanej podobe – bez poškrvny*“.

Samozrejme so spoluúčasťou čechoslovakizmu nielen v jeho ideovej konštelácii, ale aj s praktickou realizáciou – prinajmenšom popieraním slovenskej národnej identity, svojbytnosti“. Pri podobných hodnoteniach je potom ťažko uveriť obom spomínaným autorom, že sa vo svojej polemike nechcú dopustiť *akýchkoľvek diskriminácií*. S argumentáciou, vyšperkovanou ideologickými a politickými frázami, proti ktorým, mimochodom, P. Mosný a M. Laclavíková vehementne a oprávnene broja, majú slovenskí historici už svoje bohaté skúsenosti, hoci aj oni sami neraz boli alebo sú ich šíriteľmi a teda nesú za ne aj primeranú mieru zodpovednosti či si to už uvedomujú, alebo nie. Pokiaľ sú však výčitky všeobecné, nekonkrétne, ako je to v tomto prípade, dá sa na ne dosť ťažko reagovať. Napriek tomu sa pokúsím poukázať na ich, v niektorých smeroch až zarážajúco nízku profesionálnu úroveň, hoci sa objavili na stránkach odborného časopisu.

Moje polemické poznámky na adresu textu P. Mosného a M. Laclavíkovej sa týkajú predovšetkým ich všeobecne odmietavého alebo ignorantského postoja voči odborným prácam slovenských historikov k problematike vojnovnej Slovenskej republiky. Podľa ich slov *„nebol doteraz odstránený stav absencie komplexného či komplexnejšieho nezaujato- podmieneného pohľadu na vznik slovenského štátu v súčinnosti vtedajšej dobovej situácie“*. Autori tento stav hneď aj pohotovo vysvetľujú v tejto, po logickej i štylistickej náročnej, dosť ťažko zrozumiteľnej vete: *„Paradoxnou je však skutočnosť pretrvávania, neuvedomovaného“* *vžitia sa a súčasne názorového pribalenia si pozostatkov postoja slovenskej historiografie k slovenskému štátu, založenej na princípe odvrátenia pozornosti od vlastného socialistického totalizmu k podobnému autoritatívnemu režimu slovenského štátu.*“ Na takto vyslovené názory majú autori plné právo, no mali by ich konkrétne vyargumentovať. Len pripomínam, že v tejto súvislosti P. Mosný a M. Laclavíková úplne ignorujú aj kľúčové diela slovenskej i českej historiografie zo šesťdesiatych rokov minulého storočia (pripomeniem aspoň práce Jozefa Jablonického, Ľubomíra Liptáka, Viléma Prečana), ktoré buď nepoznajú, alebo ich ignorujú, hoci vedecký a poznávací prínos spomínaných autorov o dejinách I. Slovenskej republiky dodnes nestratil na aktuálnosti a nebol v mnohých smeroch prekonaný. Okrem toho, za posledných dvadsaťpäť rokov vzniklo z pera slovenských historikov množstvo (na tomto mieste nie je priestor na ich vymenovanie) syntetických prác, monografií, zborníkov, štúdií, základných pramenných edícií, ktoré zo širokého názorového spektra rekonštruujú nielen vznik a medzinárodné i vnútorné okolnosti utvorenia slovenského štátu, ale aj jeho ďalší politický, hospodársky, kultúrny a spoločenský vývoj – aj *„v súčinnosti vtedajšej dobovej situácie“*. Možno tieto práce kritizovať, prekonávať ich v polemickej diskusii, no nie sa tváriť, že neexistujú alebo ich demagogickými frázami odmietnuť. Ide len o to, či dvaja autori polemiky ich vôbec poznajú. Z ich hodnotení a postojov sa dá o tom oprávnene pochybovať. Aj tu však urobili jednu výnimku. V poznámke pod čiarou totiž konštatujú: *„V týchto súvislostiach je potrebné uviesť prinajmenšom pozoruhodne vyváženú monografiu Jozefa Hajku* *Nezrelá republika.*“ Toto kladné hodnotenie je zároveň aj priamou či nepriamou kritikou odbornej (stále anonymnej!) produkcie slovenskej profesionálnej historiografie, čo nemožno P. Mosnému a M. Laclavíkovej apriórne zazlievať. Treba akceptovať ich názor a vkus. Hajkova, inak po štylistickej stránke pútavo napísaná kniha, však zďaleka nenapĺňa predsavzatia, ktoré si dával jej autor a nie je ani pozoruhodne vyvážená, ako to tvrdia dvaja právni historici. J. Hajko v snahe po originalite totiž často

„vylamuje otvorené dvere“, pasuje sa do úlohy akéhosi priekopníka „nových pohľadov“ na vojnový slovenský štát. Pod rúškom naoko novátorských hypotéz vytvára rôzne navivné konštrukcie opisovaných udalostí a tvrdí, že vo svojej knihe využíva historickými nedocenené či zanedbávané pramene z oblasti umeleckej literatúry. Aj táto jeho publikácia svedčí o povrchnosti a slabej orientácii jej autora v bohatej produkcii slovenskej i zahraničnej historiografie venovanej rokom 1938 – 1945. Okrem toho, kniha sa doslova hemží množstvom až nepochopiteľných faktografických i terminologických chýb a nepresností. (Kritickú recenziu s konkrétnymi polemickými pripomienkami k obsahu Hajkovej knihy som publikoval v *Česko-slovenskej historickej ročenke* 2010).

Pri vášnivej obhajobe slovenskej štátnosti P. Mosný a M. Laclavíková striktné rozlišujú hodnotenia vojnového slovenského štátu a v prvom rade medzinárodných okolností, za ktorých štát vznikol, od charakteru jeho politického režimu. Tieto dva pojmy (štát a režim) nemožno síce mechanicky stotožňovať, no nemožno ich ani od seba jednoznačne oddeľovať a dávať do vzájomného protikladu. Autori takéhoto výkladu si predsa len mali lepšie preštudovať najnovšiu odbornú historickú literatúru, napríklad práce Valeriána Bystrického, resp. kolektívnu monografiu *Rozbite alebo rozpad. Historické reflexie zániku Československa*. Pri ich poznaní by asi ťažko mohli konštatovať, že v našej historiografii „*dosiaľ nebola ani položená hypotetická otázka*“, či bolo možné na situáciu a na okolnosti rozbitia Česko-Slovenska, resp. vzniku Slovenského štátu roku 1939 vtedy tu vládnuccich politických elít inak reagovať... Nemôžem si pomôcť, ale pri čítaní takýchto a im podobných vyjadrení sa vnucuje záver, že ich autori svoju vlastnú neinformovanosť, resp. nevedomosť o základných odborných historických prácach, považujú za všeobecnú úroveň poznania a snažia sa o tom presvedčiť aj potenciálnych čitateľov a odbornú verejnosť. Takýto postup je (asi nielen) u nás dosť častým javom. Pestujú ho hlavne málo zorientovaní, no o to sebavedomejší publicisti, laici i šarlatáni. Nemali by ho však používať v polemických diskusiách, ani mimo nich, profesionálni historici.

Vo svojej polemickej replike som sa sústredil v podstate iba na problém jednostranne vnímaného, všeobecne negatívneho hodnotenia produkcie slovenskej historiografie zo strany P. Mosného a M. Laclavíkovej. V ich texte sa však objavujú tiež pasáže, ktoré sú prinajmenšom diskutabilné alebo aj nepresné. Napríklad tvrdenie, že v decembri 1938, pri voľbách do Snemu Slovenskej krajiny, Hlinkova slovenská ľudová strana nebola v tom čase v pozícii štátostrany, „*ale rovnocenne pôsobila vo vtedajšom celostnom československom straníckom systéme*“. Z kontextu vyplýva, že voľby do Snemu Slovenskej krajiny sa vlastne konali v rámci tradičnej parlamentnej demokracie. Nesprávny je aj údaj, že Jozef Tiso bol v tomto čase už predsedom HSLS a pod. To sú však všetko veci pre inú odbornú diskusiu a hlavne pre budúci výskum. Nepatria teda do rámca týchto mojich polemických poznámok.

Na záver ešte jedno konštatovanie: Úplne súhlasím s názorom P. Mosného a M. Laclavíkovej, ktorí tvrdia, že nie je správne „*vnášať do odborných diskusií podmienených inopostojovými názormi a hodnoteniami pocity či až vášne*“. Otázkou však je, prečo to oni sami vzápätí robia a svoje vyššie citované slová úplne popierajú? Podľa nich totiž v iných štátoch (teda mimo Slovenska) „*nenavrtávajú domáci historici a iní intelektuáli [sic!] diery v historicite ich štátnosti. Pravdepodobne preto, lebo nie sú prinajmenšom proti vlastnej národnej podstate*“. Ako by tu zaznievali zlovestné tóny alebo ozveny vý-

hrazných hlasov, ktoré sa v nedávnej minulosti a vlastne i dnes ozývajú na adresu nielen historikov, ale aj iných spoločensko-vedných pracovníkov a občanov vôbec.

Pochybujem, že taký spôsob polemiky, aký v 3. čísle *Historického časopisu* z roku 2016 prezentovali vo svojom článku P. Mosný a M. Laclavíková, vytvára priaznivú pôdu pre konštruktívnu kritickú diskusiu medzi všeobecnými historikmi, právnymi historikmi a intelektuálmi vôbec – nielen o historických otázkach, ale aj o akýchkoľvek iných závažných problémoch minulosti, prítomnosti a budúcnosti našej spoločnosti.

PhDr. Ivan Kamenec, CSc.
Historický ústav SAV
P. O. BOX 198, 814 99 Bratislava, Klemensova 19
e-mail: histkame@savba.sk

Michal Štefanský / Slavomír Michálek

MÍLNIKY STUDENEJ VOJNY A ICH VPLYV NA ČESKOSLOVENSKO

(Od Trumanovej doktríny po Vietnam)

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ
AKADÉMIE VIED

JÁN DRGO

Doktorka Katarína Zavacká publikovala koncom roku 2015 v *Historickom časopise* reakciu na moju materiálovú štúdiu, ktorá bola publikovaná v spomínanom časopise roku 2014 pod názvom *Legislatívne vymedzenie pojmu Žid v II. Česko-Slovenskej republike, I. Slovenskej republike a Protektoráte Čechy a Morava v rokoch 1938 – 1942*. Vzhľadom na to, že doktorka Zavacká zaujala k mojej štúdiu veľmi kritické stanovisko, rozhodol som sa na jej pripomienky s určitým časovým odstupom v krátkosti zareagovať.

Domnievam sa, že každý autor by mal uvítať vecnú a odôvodnenú kritiku, a to aj so zreteľom na to, že sa tak v budúcnosti môže vyvarovať chýb a nedôsledností, ktorých sa vo svojej bádateľskej činnosti dopustil. Veď odbornosť autora sa okrem iného zakladá aj na schopnosti nezotrávať tvrdohlavo na svojich záveroch, pokiaľ sú preukázateľne mylné. Kritické stanovisko, ktoré zaujala doktorka Zavacká k mojej štúdiu však pokladám za vecné či odôvodnené iba v obmedzenej miere. Jej výhrady by sa dali rozdeliť na tie, ktoré sa dotýkajú práce s prameňmi a sekundárnou literatúrou a na výhrady, ktoré sa vzťahujú k niektorým obsahovým aspektom materiálovej štúdie. V tomto poradí sa im aj budem na nasledujúcich riadkoch venovať.

Publikovaná štúdia predstavuje analýzu iba určitého výseku z veľmi širokej problematiky protižidovského zákonodarstva, ktorej som sa podrobne venoval vo svojej dizertačnej práci, ako aj v ďalších mojich článkoch či štúdiách (napríklad: DRGO, J. *Východiská, štruktúra a všeobecná povaha protižidovskej legislatívy v nacionálno-socialistickom Nemecku po roku 1933*. In *Právnik* 9/2013). Vymedzenie pojmu Žid však v rámci protižidovskej legislatívy zastávalo osobitne dôležité miesto, keďže určovalo, akých osôb sa budú ďalšie protižidovské normy týkať. Cieľom mojej štúdie preto bolo analyzovať vývoj vymedzenia pojmu Žid so zreteľom na jednotlivé návrhy či legislatívne definície s konečným zámerom preukázať, že protižidovská legislatíva prešla určitými vývojovými zmenami a postupne sa prispôbovala nemeckému modelu. Aby som neobjavoval objavené či „nevynachádzal koleso“ (s. 679) a dodal textu potrebné zovšeobecnenie i komparatívny aspekt, nevenoval som sa výhradne často opakovanej téme I. Slovenskej republiky, ale zaoberal som sa otázkou vymedzenia pojmu Žid aj so zreteľom na Protektorát Čechy a Morava, II. Česko-Slovenskú republiku, Nemecko či vo veľmi okrajovej miere Maďarsko.

Predmetnú cieľu práce som potom prispôbil aj výber prameňov a sekundárnej literatúry. Vzhľadom na to, že nejde o historický, ale o právno-historický text, vychádzal som predovšetkým z textu slovenských, protektorátnych či nemeckých právnych noriem, ktoré sú zväčša dostupné v elektronickej alebo v printovej podobe a ich štúdiom teda nevyžaduje navštíviť archívne fondy. Použité právne normy som potom dopĺňal výňatkami a citáciami z dostupnej sekundárnej literatúry. Hoci je pravdou, že som pri písaní predmetnej štúdie nevychádzal priamo z vlastného výskumu archívnych fondov a spoliehal som sa okrem iného aj na už publikované archívne materiály (NIŽŇANSKÝ,

Eduard – KAMENEC Ivan. *Holokaust na Slovensku. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939 – 1945)*. Zvolen: Klemo, 2003), neznamená to, že by som štúdiu napísal takpovediac „od stola“. Napríklad pokiaľ ide o dobovú tlač a právnické časopisy citované v práci, tie som si zaobstaral v bádateľni Ústavu pamäti národa (*Slovák*), v Moravskej zemskej knižovne v Brne (*Venkov*), v Starom fonde knižnice Právnickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne (*Deutsches Recht*) či v Univerzitnej knižnici v Bratislave (*Verejné právo*).

Rád by som sa ohradil proti námietke, že som v práci nevyužil dizertačnú prácu Ivana Kamenca, ktorá vyšla knižne pod názvom *Po stopách tragédie* (s. 679). Hoci uznávam hodnotu vyššie zmienenej publikácie, zastávam názor, že výber sekundárnej literatúry je vždy subjektívny a je predovšetkým vecou samotného autora. Vzhľadom na to, že mojím zámerom bolo predovšetkým interpretovať a porovnávať jednotlivé právne normy, vybral som si takú sekundárnu literatúru, ktorú som pokladal pre tento účel za najvhodnejšiu (napr. KÁRNY, Miroslav. *Konečné riešenie. Genocida českých židů v německé protektorátní politice*. Praha: Academia, 1991). Pokiaľ mi Katarína Zavacká vyčíta, že som citačný aparát karentovaného časopisu naplnil „odkazmi na prvácke učebnice, resp. skriptá z pera vlastných kolegov z právnickej fakulty“ (s. 686), je potrebné uviesť, že predmetné učebnice sú kvalitnými učebnými pomôckami a ich autori slovenskí právni historici s vynikajúcou reputáciou. Čitateľov pritom odkazujem na právo-historickú literatúru, ktorá sa dotýka, tak ako to uvádzam i v predmetnej poznámke pod čiarou, právneho postavenia židovskej komunity na našom území v historickom priereze. Nuž a napokon, pokiaľ ide o autorkine námietky k môjmu odkazu na stranu 51 učebnice *Dejiny štátu a práva na území Slovenska I*. (s. 686) myslím si, že nie sú úplne na mieste. Pokiaľ predmetná učebnica používa pojmy „privilegia favorabilia“ a „privilegia odiosa“, nazdávam sa, že jej autori pravdepodobne čerpali z nosnej publikácie vynikajúceho slovenského právnika profesora Štefana Lubyho *Dejiny súkromného práva na Slovensku* (reedícia z roku 2002). Práve Luby používa predmetné pojmy v súvislosti s právnym postavením Židov, pričom však zdôrazňuje, že zväčša išlo o *privilegia odiosa*. Luby vo vzťahu k postaveniu Židov v stredovekom Uhorsku na strane 172 uvádza, že na základe privilégia kráľa Kolomana mali Židia v porovnaní s inými európskymi krajinami dosť výhodné postavenie, keďže „držali celý rad kráľovských dôchodkov, úradov a nehnuteľností, voľne sa pohybovali v ríši a opúšťali getá“. Na rovnakej strane ďalej zdôrazňuje, že kráľ Belo IV. vo svojom privilégii z roku 1251 zabezpečil Židom „najmä zvýšenú ochranu poddaných komory (servi camerae) a právo voľného pohybu a obchodovania, aj výhody čo do platenia cla atď.“. Mojím zámerom však koniec-koncov nebolo hovoriť o právnom postavení Židov v stredoveku, ale čitateľa iba odkázať na publikácie, ktoré sa tejto téme podrobnejšie venujú.

Okrem práce s prameňmi a sekundárnou literatúrou sa doktorka Zavacká dotkla aj niektorých obsahových aspektov štúdie. Tu mi vyčíta, okrem iného, napríklad to, že citujúc popularizačnú prácu Jozefa Hajka uvádzam, že na Slovensku sa negatívne pocíťovala silná hospodárska pozícia Židov. Katarína Zavacká v tomto smere odkazuje na redakčný názor časopisu *Politika* z 1. decembra 1938, ktorý pasivitu Slovákov v podnikateľskej sfére objasňoval tým, že iba neradi idú do podnikania (s. 682). O tomto názore redakcie som nevedel, preto považujem uvedenú pripomienku za konštruktívnu. Ako však autor-

ka diskusného príspevku sama uviedla, redakčný názor časopisu *Politika* bol súčasťou verejnej polemiky. Nuž a názor o určitom odpore voči židovskému obyvateľstvu z dôvodu, že malo „*hospodársky vplyvné pozície*“ sa vyskytuje aj v publikáciách autorov, ktorým len ťažko možno pričítať popularizačný štýl (napríklad SOBOTA, Emil. *Co to byl protektorát*. Praha: Kvasnička a Hampel, 1946, s. 146). Faktom okrem iného zostáva aj to, že Židia mali silnú hospodársku pozíciu aj v iných štátoch stredoeurópskeho medzivojnového priestoru, ako napríklad v Maďarsku či Poľsku. Podľa sčítania z roku 1920 predstavovali Židia v Maďarsku 70 % novinárov, 60 % lekárov či 50 % právnikov. Roku 1931 bolo v Poľsku 62 % obchodu v rukách židovských obchodníkov, 26 % priemyslu a remesiel a pod. (NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a Slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov : Universum, 1999, s. 218, 224).

Rád by som sa ohradil aj voči námietke, že pri odkaze na vyhlášku Ministerstva pravosúdia a vnútra č. 102 Ú. n. zo dňa 26. apríla 1939, ktorou sa uverejňuje prevádzacie vládne nariadenie o vymedzení pojmu Žida a usmernení počtu Židov v niektorých slobodných povolaniach, sa dovoľávam komentára v dobovej slovenskej tlači, namiesto pozutia primárneho prameňa, pričom vraj možno predpokladať, že tento primárny prameň vôbec nepoznám (s. 683). Autorka diskusného príspevku nadobudla toto presvedčenie asi preto, že odkazujem priamo na dobovú tlač (denník *Slovák*) a azda aj preto, že som v tomto odseku zreteľne neodlíšil parafrázovanie textu vyhlášky. Na mieste by teda bolo kritizovať ma za nedôslednosť, nie však naznačovať neznalosť predmetného predpisu. Na tomto mieste treba najprv uviesť, že v denníku *Slovák* nebol uverejnený komentár k príslušnej vyhláške, ale časť jej doslovného prepisu (§§ 1-2). Doktoru Zavackú ubezpečujem, že disponujem aj kópiou textu vyhlášky (*Úradné noviny*, ročník XXI, č. 27, s. 257-260), ale vzhľadom na to, že oba texty boli v mnou citovanej časti totožné, rozhodol som sa využiť denník *Slovák*. V tejto súvislosti sa v texte diskusného príspevku ďalej uvádza, že je zaujímavé „*ako sa autor vysporiadava s vymedzením pojmu ‚žid‘ vo vyhláške ministerstva pravosúdia a vnútra č. 102 Ú. n. zo dňa 26. apríla 1939...*“ (s. 683). Azda som nesprávne pochopil autorkinu námietku, no pokiaľ ide o chápanie definície, ktorú zakotvovalo vládne nariadenie č. 63/1939 Sl. z. ako konfesionalnej, takto chápu toto vymedzenie aj iní autori (napríklad HUBENÁK, Ladislav. *Rasové zákonodarstvo na Slovensku*. Bratislava: Vydavateľské oddelenie UK, 2003, s. 50). Konfesionalné chápanie definície má odkazovať predovšetkým na to, že vymedzenie zakotvené v § 1 ods. 1 predmetného vládneho nariadenia malo vo všetkých svojich bodoch primárne spojitosť so židovským náboženstvom. Myslím, že na tom nič nemení fakt, že vykonávacía vyhláška Ministerstva pravosúdia a vnútra hovorí o vymedzení pojmu Žid z hľadiska sociálneho a hospodárskeho. Pokiaľ vyhláška uvádza, že sa nemieni „*nikto konfesionalne triediť*“, domnievam sa, že toto vyjadrenie je potrebné v kontexte vyhlášky chápať tak, že pokiaľ ide o sociálne a hospodárske hľadisko, definícia sa dotýka za určitých predpokladov aj pokrstených Židov. Pokiaľ však ide o náboženské či vieroučné hľadisko, tieto osoby zostávajú kresťanmi.

Doktoru Zavacká ďalej na strane 683 uvádza, že „*Pri porovnaní s pramenným textom neobstojí ani tvrdenie autora zo s. 313, že ‚Slovenské nariadenie neobsahovalo ani ustanovenie o možnosti udelenia výnimiek pre osoby už dlhšie žijúce na území*

Slovenska. “ Nazdávam sa, že moje tvrdenie v porovnaní s pramenným textom obstojí. Predmetný výrok je totiž potrebné chápať doslovne a v širšom kontexte štúdie. Vládne nariadenie č. 63/1939 Sl. z. som na s. 312-313 porovnával s návrhom protektorátnej vlády z mája 1939, ktorý sa týkal právneho postavenia Židov. Tento návrh viazal možnosť oslobodenia z dosahu protižidovského predpisu okrem iného aj na dlhodobý pobyt osoby na území Čiech, Moravy a Sliezska. Slovenské vládne nariadenie č. 63/1939 Sl. z. v § 1 ods. 2 síce hovorilo o výnimkách („*Výnimku v prípadoch zvláštneho zreteľa hodných stanoví vláda.*“), no ich udeľovanie neviazalo napríklad na dĺžku pobytu žiadateľa ako v prípade protektorátneho návrhu. V tomto smere je teda môj výrok „*Slovenské nariadenie neobsahovalo ani ustanovenie o možnosti udelenia výnimiek pre osoby už dlhšie žijúce na území Slovenska*“ správny. Otvorene však priznávam, že text som mohol sformulovať zrozumiteľnejšie a logickejšie, keďže čitateľa môžem týmto spôsobom uviesť do omylu, čo sa v tomto prípade azda aj stalo. Pokladám za čestné zdôrazniť aj to, že pri analýze návrhu protektorátnej vlády z mája 1939 a jeho komparácii s vládnym nariadením č. 63/1939 Sl. z. som z dôvodu väčšej autentickosti mal siahnuť aj po vlastnom texte návrhu, ktorým som však v danej dobe nedisponoval.

Napokon posledná vážnejšia pripomienka, ktorej by som sa rád dotkol, sa týka výčítky, že článok doktora Jozefa Martinku publikovaný v časopise *Verejně právo* som „*fyzicky nemal v rukách*“ (s. 684). Doktoru Zavacký môžem ubezpečiť, že to tak nie je. Martinkov článok nebol publikovaný ako celok, ale bol zverejnený na pokračovanie na stranách 245-249, 272-277 a 308-312. V štúdiu som pritom čerpal z jeho prvej a druhej časti, ktoré boli uverejnené vo *Verejnom práve* na stranách 245-249 a 272-277. Mojmým zámerom tu pritom nebolo dokazovať, či osnovatelia vládneho nariadenia č. 63/1939 Sl. z. poznali znenie norimberských zákonov alebo nie, ale iba poukázať na Martinkovu argumentáciu, prečo treba nahradiť pôvodnú konfesijnú definíciu norimberským modelom.

Záverom mojej reakcie by som rád uviedol, že si plne uvedomujem, že štúdia, ktorej som autorom má určité nedostatky, spočívajúce napríklad v nie vždy dostatočnom historiografickom pohľade, niekedy zložitom vyjadrovaní sa či v niektorých logických nedôslednostiach. Koniec-koncov štúdia nebola v *Historickom časopise* publikovaná v časti „Štúdie“, ale v časti „Materiály“. Doktorke Zavackej preto ďakujem za upozornenie na niektoré mne neznáme pramene ako listy dr. Szadola prezidentovi Jozefovi Tisovi či predsedovi Snemu Martinovi Sokolovi (hoci pre účely predmetnej štúdie majú iba zanedbateľnú relevanciu) či poukázanie na polemiku ohľadom nedostatočného zastúpenia Slovákov v hospodárskom živote. Ako som však už uviedol, a ako sa mi azda na predchádzajúcich riadkoch podarilo preukázať, som presvedčený, že autorkina kritika je z väčšej časti neodôvodnená, nepresná a málo vecná. Osobitne to platí o námietkach, že som mnou uvádzanú literatúru „*fyzicky nemal v rukách*“.

JUDr. Ján Drgo, PhD,
Trnavská univerzita v Trnave,
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava
jan.drgo@gmail.com

RECENZIE

KOVÁČ, Dušan a kol. *DEJINY SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2014, 688 s. ISBN 9788022413169.

Rozsiahle dielo kolektívu autorov z Historického ústavu SAV a Ústredného archívu SAV síce bolo pripravované v spojitosti so 60. výročím vzniku Slovenskej akadémie vied, ale prináša oveľa viac ako bežné jubilejné publikácie. Už samotná koncepcia monografie, ktorá nesie znaky rukopisu vedeckého redaktora a editora Dušana Kováča, prezrádza, že ambíciou autorov bolo nielen vytvorenie jednoduchej kroniky vývoja akadémie, ale podrobná a kritická historická analýza tohto vývoja. Dielo síce, formálne vzaté, má predchodcov v podobe viacerých jubilejných publikácií, ale je priekopnícke tým, že autorom sa prvý raz podarilo skoncipovať dejiny akadémie v širokej komplexnosti s organickou väzbou na politické, kultúrne, hospodárske a spoločenské podmienky vývoja. Čitateľ má v rukách zároveň prvé „slobodné“ dejiny SAV, bez ideologickej pečate predchádzajúceho totalitného režimu, čo má celkom prirodzene pozitívny vplyv na exaktnú kritickosť a objektivnosť hodnotení i vyslovených záverov. Bližší pohľad na poznámkový aparát, resp. na zoznam literatúry a prameňov prezrádza, že ide o skutočne originálne dielo, spracované predovšetkým na báze dostupných archívnych materiálov a v najnovšom období aj primeraným využitím metód *oral history* a kritickou analýzou mediálnych ohlasov.

Kniha má v jednom zväzku dva diely a každý z nich je ďalej štruktúrovaný na dve časti. Historický opis a analýzu prináša prvý diel, ktorý je pôvodnou, autorskou časťou práce. Prvý diel sa ďalej člení – chronologicky a obsahovo – na kapitoly. Druhý diel obsahuje dokumenty a prílohy, ktoré dotvárajú a spresňujú obraz vytvorený autormi, ale poskytujú aj dobré východisko k ďalším výskumom, čiže sú funkčnou časťou celého diela, nielen akýmsi formálnym doplnkom. Fotografický obrazový materiál je súčasťou spomenutej prílohy.

Súborný názov prvého dielu, *Slovenská akadémia vied a slovenská veda na pozadí historického a spoločenského vývoja*, dobre charakterizuje obsah a zameranie tejto ťažiskovej časti práce. Prvá kapitola z pera Karola Hollého je venovaná predhistórii vzniku akadémie. Autor sa v nej sústredil najmä na snahu o organizovanie vedy v podobe inštitúcií akademického typu. Výklad začína prvými projektmi a pokusmi na založenie učených spoločností v súdobom Uhorsku v 18. storočí, ďalej popisuje a analyzuje aj iniciatívy slovenskej národoveckej komunity na pôde Matice slovenskej a po jej zrušení, približuje inštitucionalizovanie vedeckého výskumu na Slovensku v medzivojnovom období až po dianie v súvislosti so vznikom Slovenského štátu roku 1939. Autor sa tu síce mohol oprieť o celý rad publikovaných prác, osobitne o diela Jána Tibenského a Františka Bokesa, ale najmä pri analýze diskurzov slovenskej národnej vedy v závere 19. a na začiatku 20. storočia, ako aj pri hodnotení medzivojnového obdobia vykročil oveľa ďalej, celým radom originálnych postrehov a záverov.

Najväčší autorský podiel na prvej, analytickej časti knihy má Adam Hudek, ktorému sa podarilo uchopiť problematiku vzniku a 60-ročného vývoja akadémie vedeckou exaktnosťou, zároveň mimoriadnym nadhľadom a výskumnou pripravenosťou. Hudekova autorská originalita a nezávislosť zrejme síví aj s generačným odstupom a „nezaťaženosťou“ vlastným subjektívnym prežívaním osobného účastníka popisovaných dejov. Jeho uvážená kritickosť zároveň svedčí aj o profesionálnej zrelosti historika. Prínos Hudekových textov napokon nespočíva len v dejinách akadémie, ale v nemalej miere aj v opise historického vývoja vednej politiky na Slovensku, sčasti aj v Československu, čo iste ocení i česká historická obec. Na túto líniu nadväzujú aj ďalší autori prvého dielu Jozef Klačka, Dušan Kováč a krátkou staťou aj Ľudmila Nemeskürthyová. Ide o tex-

ty mimoriadne autentické, ktoré žijú v symbióze s Hudekovým výkladom, i napriek tomu, že ich autenticita v tomto prípade vyplýva aj zo zovšeobecnenia vlastných skúseností. Jozef Klačka ako dlhoročný pracovník a riaditeľ Ústredného archívu SAV, zároveň aj člen výboru Snemu SAV je jedným z najkompetentnejších a najlepších znalcov dejín akadémie. Dušan Kováč ako bývalý člen Predsedníctva SAV mal tiež možnosť viaceré funkčné obdobia „zblízka“ sledovať vývoj SAV ako jej vedecký sekretár a podpredseda. Táto pozícia mu isteže zvyšovala kompetentnosť pri koncipovaní a zostavovaní diela. V premyslenej koncepcii a osobitne v jeho vlastnej kapitole o prerode akadémie po roku 1989 sú samozrejme zhmotnené nielen náhľady osobného účastníka, ale najmä profesionalita uznávaného historika. Je pozoruhodné, že D. Kováč ako editor zostáva decentne v úzadí, ale spomenuté mnohostranné poňatie a skúmanie dejín SAV v širokých spoločenských súvislostiach treba považovať pri takomto rozsiahlom diele za jeho dôležitý vklad. Nie je zanedbateľné ani manažovanie prípravy monografie, do ktorej zapojil aj ústavy a ďalšie organizácie SAV.

Druhá a tretia kapitola knihy (autor A. Hudek) je venovaná predchodkyni SAV Slovenskej akadémii vied a umení. Jej história je krátka, dejstvovala vlastne len dve desaťročia. Rozčlenenie výkladu do dvoch kapitol súvisí s odlišnými podmienkami fungovania v Tisovej Slovenskej republike a v povojnovom Československu. Závažné zmeny podmienok priniesol aj ďalší politický medzník – prevzatie moci komunistami vo februári 1948, ale kontinuitu existencie SAVU neporušila ani jedna zo zmien režimu. Autor nás oboznamuje s dejinami SAVU najmä cez prizmu postojov meniacich sa politických štruktúr k akadémii. Po vyhlásení samostatnosti Slovenska 14. marca 1939 sa vytvorila nová situácia aj z pohľadu jestvujúcich, ale i chýbajúcich slovenských vedeckých inštitúcií. V kapitole je podrobne popísané ich postavenie v prvej etape existencie slovenského štátu, ale aj konkrétna východisková politická motivácia a iniciatívy vedúce k vzniku SAVU. Medzi množstvom detailných informácií zaniká samotný akt uzákonenia novej inštitúcie, ako aj presnejšie údaje o vzniku jej prvých vedeckých pracovísk, čo však môže súvisieť aj s absenciou relevantnej dokumentácie. Zaujímavé sú autorove konštatovania a postrehy o tom, ako zástupcovia SAVU hľadali svoju vlastnú cestu a nezávislé postoje aj v podmienkach ľudáckeho režimu. Výstižná je aj charakteristika postojov povojnových politikov, ale i vedcov, ktoré sa premietli do nového zákona o SAVU, ako aj do formovania vzťahov k českej/československej vede v obnovenom Československu.

Otázka týchto vzťahov dostáva výrazný akcent aj v ďalších kapitolách v spojitosti so SAV. Čitateľ môže získať dojem, že otázkam slovensko-českých vzťahov je v práci venovaná neprimerane veľká pozornosť. Zrejme nejde o autorské preceňovanie problému, ale o skutočnosť, že vedenie SAV venovalo (muselo venovať) veľa energie a pozornosti tomuto problému. Autorom podkapitol o vzťahoch medzi ČSAV a SAV je J. Klačka, v piatej kapitole v spoluautorstve s A. Hudekom. Za vydarenú a originálnu treba považovať časť tretej kapitoly, v ktorej A. Hudek približuje zložitý vývoj SAVU po februárovom prevrate. Súčasťou tejto vývojovej etapy boli snahy o budovanie vedeckých pracovísk (nie príliš úspešné), riešenie vzťahov s Maticou slovenskou, prevzatie niektorých jej úloh akadémiou, ale aj silnejúce pokusy komunistov o ideologické ovládnutie vedy. Vedecká obec spočiatku pomerne úspešne odolávala propagandistickým tlakom, ale IX. zjazdom KSS v máji 1950 bol intenzívne spustený program soviétizácie slovenského školstva a vedy, ktorý okrem iných prenikol do tejto sféry kádrovačkami. Autor si všima aj paralelný vývoj v Prahe, kde Nejedlého program vytvorenia ČSAV podľa sovietskeho vzoru zároveň búral tradíciu jestvujúcich a pomerne silných českých vedeckých inštitúcií. Na Slovensku bola situácia odlišná. Súviselo to s tým, že tradícia konformnosti voči požiadavkám štátnej moci tu bola silnejšia a v oblasti vedy a výskumu prevládalo budovateľské úsilie, snaha o inštitucionálne rozšírenie výskumnej základne. Sovietsky model akadémie s výskumnými inštitúciami bol preto spájaný s veľkým očakávaním.

SAVU mala kladný postoj aj k založeniu ČSAV a jej posledné vedenie sa aktívne podieľalo na prípravách založenia SAV. Vznikla tak špecifická kontinuita vo vývoji SAVU a SAV.

O prípravách na vytvorenie SAV, o prvom zákone o akadémií, o jej počiatočnej organizačnej štruktúre, personálnych i priestorových podmienkach píše v 4. kapitole knihy J. Klačka. Osobitnú pozornosť venuje prvým koncepciám budovania SAV, ale aj formovaniu vzťahu k ČSAV, v čom sa sovietsky vzor so systémom všezväzovej akadémie a republikových akadémií javil ako vhodný. Klačka poukazuje aj na skutočnosť, že niektorí členovia vládnej komisie pre vybudovanie ČSAV mali snahu zužovať poslanie SAV na skúmanie „slovenských záležitostí“. Znamenalo by to, že základný výskum by centrálnie zastrešovala a zabezpečovala ČSAV, ktorá by prevzala aj niektoré jestvujúce slovenské inštitúcie. Táto koncepcia síce nezvítazila, ale vzhľadom na to, že základné dokumenty neriešili príliš konkrétne vzťahy medzi ČSAV a SAV, slovenská strana pomerne často otvárala vzťahové a kompetenčné otázky aj v ďalších etapách vývoja. Autori – nielen v tejto kapitole, ale aj v ďalších – správne poukazujú na skutočnosť, že riešenie týchto otázok, niekedy sporov, malo bezprostrednú súvislosť aj s riešením štátoprávneho usporiadania a vzťahov medzi štátnymi celkami aj v ďalších oblastiach spoločenského života. Citlivé vnímanie vzťahových otázok na pôde SAV súviselo aj s nedobudovanosťou výskumnej základne na Slovensku. Treba oceniť snahu autorov o vyváženosť, keď okrem problémov poukázali aj na celý rad pozitívnych príkladov úspešnej a prínosnej spolupráce medzi českými a slovenskými ústavmi oboch akadémií, ktorá v ich symbióze napokon jednoznačne prevažovala.

Prvú etapu vývoja SAV po jej založení, roky 1953 – 1967 spracovávajú autori A. Hudek a J. Klačka v 5. kapitole. Obsahuje charakteristiku protirečivého vývoja SAV v podmienkach komunistickej totality, ale aj jej prehlbujúcej sa krízy. Protirečivosť je okrem iného v extenzívnom raste pracovísk SAV, ktorý sa však dial na pozadí tlakov politickej moci. Ťažisko rastu bolo v oblasti prírodných a technických vied, čo bolo pri danej štruktúre žiaduce, ale už pri zabezpečovaní prístrojovej infraštruktúry sa vynárali vážne problémy. Výstavbu nových objektov napriek pomerne vysokým investíciám sprevádzali ťažkosti. Najmä spočiatku bola otázná aj schopnosť výskumu pokryť všetky potreby spoločnosti. Zámery vedcov nie vždy korešpondovali s politickými objednávkami. Problémy sa vyskytovali aj v personálnej oblasti, sčasti pre nedostatok odborníkov, ale aj v dôsledku kadrových čistiek a atmosféry politickej nedôvery. Touto nedôverou obzvlášť trpeli spoločenskovedné pracoviská, ktorých zložitú situáciu v osobitnej podkapitole spracováva A. Hudek. On je autorom aj ďalšej podkapitoly, v ktorej je charakterizovaný vzťah SAV k ostatným vedeckým inštitúciám na Slovensku, vrátane vysokých škôl, čím zároveň otvára zaujímavú tému z pohľadu vývoja vedecko-výskumnej základne.

Hudek systematicky analyzuje a hodnotí prítomnosť problematiky vedeckého výskumu v stranických dokumentoch. Dochádza k záveru, že absencia dostatočne stabilnej vednej politiky KSČ a nestabilita hospodárskych a ekonomických pomerov negatívne vplývali aj na vývoj ČSAV a SAV. Dlhodobu rozporuplný bol aj vzťah výskumu a aplikácií, nielen zo strany výskumných inštitúcií, ale aj pre nepripravenosť výrobnjej sféry na inovácie. Od prvej polovice 60. rokov 20. storočia sa v celom Československu zintenzívnili centralizačné tendencie, ktoré zvýraznili nadradené postavenie ČSAV v sústave štátnych výskumných inštitúcií. Boli vypracované princípy jednotnej sústavy vedecko-výskumných a vývojových pracovísk, ako aj systému štátneho plánu výskumu. Niektoré z týchto tendencií sa premietli aj do nového zákona o SAV z roku 1963, ktorý autori podrobne analyzujú, Klačka aj osobitne z pohľadu vzťahov ČSAV a SAV. Bude zaujímavé porovnať tieto vzťahové analýzy s náhľadmi českých historikov, hoci autori dejín SAV pracovali aj so súvisiacimi relevantnými výsledkami českej historiografie.

Účasti SAV na obrodných procesoch rokov 1968 – 1969 je venovaná v knihe osobitná kapitola z pera A. Hudeka. Súvisiace iniciatívy pracovníkov a vedenia SAV sú tu popisované v dvoch líniách: 1) ako súčasť prípravy nového zákona o SAV, ktorý nakoniec nebol schválený a 2) v pria-

mej účasti celého radu pracovníkov v politických a legislatívnych procesoch doby, včítane prípravy federalizácie. Autor poukazuje na to, že pri rokovaníach o štátoprávnom usporiadaní osobitne významné boli stanoviská viacerých spoločenskovedných pracovníkov, zvlášť Historického ústavu SAV. Federalizácia štátu síce otvorila teoretickú možnosť modelu troch akadémií, spoločnej, českej a slovenskej, ale pre ťažkosti pri rokovaníach sa prijatie oddaľovalo a v dusivej atmosfére „normalizácie“ už boli tieto smelé plány nerealizovateľné.

Normalizačné obdobie aj v podmienkach SAV začínalo personálnymi zmenami a čistkami, ktoré viedli k umŕtvneniu spoločnosti, ako to nazýva A. Hudek, autor 7. kapitoly zameranej na obdobie 1969 – 1989. Mnohí to riešili emigráciou na Západ, čo spolu s kádrovačkami malo výrazný dopad aj na personálny stav akadémie. Previerky a vznik kádrových útvarov postihli akadémiu celoplošne a viedli k posilneniu prítomnosti a vplyvu komunistickej strany nielen v personálnej politike, ale aj v novelách zákonov o akadémiách. Stranícky aparát ideologicky ovplyvňoval aj tvorbu výskumných programov, čo zvlášť citlivo vnímali odborníci z okruhu spoločenských a humanitných vied. Autorovi sa podarilo zachytiť atmosféru previerok a normalizácie, rozličné spôsoby ich realizácie, od formálneho vykonávania až po agresívne kádovanie. Porovnávanie priebehu daného procesu v jednotlivých častiach republiky síce ukazuje tvrdšie dopady v Čechách, ale zhubný proces kapitulácie pred normalizáciou negatívne poznačilo vývoj akadémie prinajmenšom do polovice 80. rokov. Dôsledkom boli pomalé a rozpačité reakcie na „perestrojku“ ohlásenú Michailom Gorbačovom – nielen v akadémií, ale v celej československej spoločnosti. Je pozoruhodné, že autor citlivo zachytáva aj ľudskú dimenziu týchto postojov a reakcií, napr. v súvislosti so straníckymi previerkami, pri ohlasoch na Chartu 77 a pod. Súčasťou kapitoly je aj stať o organizačných zmenách v štruktúre SAV, o zlučovaní ústavov a vytváraní centier výskumu, ktorej autorkou je L. Nemeskürthyová.

Transformáciu SAV v rokoch po nežnej revolúcii (1989 – 1993) popisuje v ďalšej kapitole D. Kováč, ktorý využil aj vyjadrenia bývalých predsedov a ďalších osobností SAV k tejto téme. Po novembri 1989 bolo prvoradá, aby sa odstránili legislatívne a organizačné deformácie spôsobené totalitným režimom a aby sa vytvorili samosprávne orgány akadémie. Autor zasvätené popisuje proces vytvorenia Rady vedcov SAV, orgánu, ktorý uviedol do života demokratizačné zmeny a zorganizoval aj prvé demokratické voľby predsedníctva SAV. Vzhľadom na dlhodobé prerušenie demokratických tradícií v Československu nebolo uplatnenie demokratických zmien jednoduché, i napriek tomu sa podarilo vypracovať a schváliť novelu zákona o SAV už v januári 1990. Súčasťou kapitoly je aj popis systémových zmien v rámci organizačnej štruktúry a spôsobu práce SAV, zrušenie násilne vytvorených centier, zavedenie grantového systému, evaluácií a akreditácií atď. Prvé ponovembrové vedenia, ale aj celá SAV zápasili začiatkom 90. rokov s viacerými problémami, predovšetkým výrazným poklesom rozpočtu, znížením počtu pracovníkov SAV asi na polovicu stavu pred rokom 1989, ale aj závažnými útokmi na samotnú existenciu akadémie v podobe návrhov priradenia jej ústavov k univerzitám. Náročné bolo vyrovnáť sa aj s novými výzvami, ktoré nastolilo rozdelenie republik roku 1993. Autor D. Kováč oprávnene nazval zmeny rokov 1989 – 1993 transformáciou SAV, lebo podstatou týchto zmien bolo nielen vymanenie sa z kurately štátostrany, ale aj vybudovanie samosprávnosti a prevzatie zodpovednosti za vlastný osud, od roku 1993 v plnej miere aj na medzinárodnom poli.

Ostatnú, v zásadných atribútoch dodnes trvajúcu etapu vývoja SAV približuje opäť A. Hudek v 9. kapitole. Prvé roky samostatnej SAV v samostatnom štáte prebiehali nielen v znamení úsilia o medzinárodnú akceptáciu. Zahraničná emancipácia SAV bola úspešná, dodnes však trvá boj akadémie o prijateľný a najmä stabilný rozpočet. Ako konštatuje autor, ekonomická podpora vedy a výskumu v Slovenskej republike ďaleko zaostáva za väčšinou krajín vyspelého sveta, včítane krajín bývalého sovietskeho bloku, ktoré tiež museli zvládnuť náročnú transformáciu z totalitných režimov. Poukazuje na negatívne vplyvy mečiarizmu na oblasť vedy a výskumu na Slovensku,

osobitne na jej zahraničný integračný potenciál. Spomína opakovaně, politicky podfarbené iniciatívy Matice slovenskej zamerané na narušenie integrity SAV, ale aj zomknutosť vedeckej obce a medzinárodnú podporu pri riešení týchto problémov. Vstupom SR do NATO a EÚ roku 2004 sa výrazným spôsobom rozšírili aj možnosti SAV v oblasti medzinárodnej spolupráce, na ktorú bola akadémia pripravená a do ktorej sa zapojila intenzívnym spôsobom. Rôzne formy tejto integrácie do európskej vedy sú motívom ďalších statí, na pozadí s permanentne nedostatočnou domácou podporou výskumu, ktorá spôsobuje problémy aj v oblasti medzinárodnej spolupráce.

Autor približuje čitateľom aj domácu spoluprácu, predovšetkým s vysokými školami, špeciálne aj riešenie otázky doktorandského štúdia na pôde SAV. Pri sledovaní domácich podmienok výskumu venuje pozornosť aj vzniku APVV a rozličným iným domácim programom na podporu vedy a výskumu. Vysvetľuje tiež hlavné zásady pri tvorbe dodnes platného zákona o SAV z roku 2002. Výklad končí podkapitolou s názvom *Nové výzvy a nové problémy*. Medzi otvorenými problémami okrem pretrvávajúcej slabej finančnej podpory vedy a výskumu uvádza aj opakovane sa vynárajúce napätie vo vzťahu medzi spoločenskými a humanitnými na jednej, prírodnými a technickými disciplínami na druhej strane. Na toto napätie poukazovali autori aj v predchádzajúcich kapitolách. Súvisí s rozličnými prežitkami a stereotypmi vo vnímaní „tých druhých“ disciplín a nepochopením úlohy spoločenských a humanitných vied na pôde akadémie. Napätie prináša aj necitlivá, technokratická aplikácia scientometrie, násilné používanie jej metodiky na odbory, ktoré vyžadujú iný typ hodnotenia. Pozoruhodné je aj zhrnutie zámerov aktuálne pripravovanej transformácie, ktorá by mala otvoriť nové právno-ekonomické formy existencie ústavov SAV, blízke nielen príbuzným akadémiám z okolitých krajín, ale aj štandardom EÚ.

Druhá časť prvého dielu knihy je uvedená pod názvom *Vnútrotný vývoj Slovenskej akadémie vied*. Jej prvá kapitola o najvýznamnejších výsledkoch vedeckého bádania v akadémii je zostavená na základe materiálov vypracovaných jednotlivými ústavmi. Táto časť, napriek zjavnej snahe editora zjednotiť texty, vykazuje istú nehomogenitu, ktorá súvisí s rozličným prístupom jednotlivých ústavov vytypovať si najvýznamnejšie výsledky z niekoľkých, často šiestich desaťročí a sprístupniť ich všeobecne zrozumiteľným spôsobom. Pri danom obmedzenom rozsahu je to určite náročná úloha, vždy spochybniteľná aj samotným výberom malého počtu výsledkov. Úloha je neľahká aj požiadavkou jednoduchej a prístupnej interpretácie väčšinou mimoriadne zložitých výsledkov. Zrejme u niektorých čitateľov zostane pocit, že predložené dejiny akadémie vied sa málo venujú samotnej vede. Takéto nenaplnené očakávanie môže vzniknúť nielen v kapitole s výberom najvýznamnejších výsledkov, ale aj v rámci všeobecného výkladu o dejinách akadémie.

Ďalšie kapitoly sú už prevažne dokumentačné a pochádzajú z dielne Ústredného archívu SAV. Túto spoluprácu medzi archívom a Historickým ústavom SAV na dejinách akadémie považujem za prínosnú, lebo umožnila organické a efektívne spojenie dvoch vzájomne komplementárnych metodických prístupov. Kapitoly sú venované témam: riadenie vedeckého výskumu v SAV (Kristína Majerová), vedecká výchova v SAV († Alexandra Marčeková), zahraničná spolupráca SAV (Lýdia Kamencová), finančné, materiálne a personálne zabezpečenie činnosti SAV (Jana Gubášová Baherníková), vydateľská a patentová činnosť, ako aj činnosť vedeckých spoločností pri SAV (Júlia Pavlová). Časť informácií z prvej časti knihy sa tu síce opakuje, ale nie je to rušivé, vzhľadom na iný prístup k výkladu. Niektoré z kapitol druhej časti sú doplnené grafmi a tabuľkami, čo v istých prípadoch by vhodne doplnilo aj prvú, analytickú časť. Pri viditeľnej a bezpochyby úspešnej ambícii monografie stať sa aj pramenným dielom neskorších alebo iných výskumov by nebolo na škodu zaradiť aj viac tabuliek a grafov. Túto pramennú funkciu napokon účinne realizuje aj rozsiahly druhý diel knihy, ktorý obsahuje zbierku dôležitých dokumentov z dejín SAV v celkovom rozsahu asi 180 strán. Užitočnú zbierku by vylepšili vzájomné odkazy medzi analytickou časťou a dokumentmi, prípadne interpretačné poznámky k jednotlivým dokumentom. Aktívnych

záujemcov o dejiny SAV zrejme poteší aj zoznam prameňov a literatúry, podobne ako menný register.

Druhá časť druhého dielu obsahuje prílohy, užitočné kvôli prehľadu, ale aj ako východisko ďalších výskumov. Ide o tieto prehľady, zoznamy: predsedovia SAV (aj s krátkymi životopismi), akademici, členovia korešpondenti a členovia Učenej spoločnosti SAV, členovia jednotlivých predsedníctiev SAV, členovia výboru Rady vedcov, neskôr Snemu SAV, vedecké kolégiá SAV. Praktická a užitočná je aj príloha, ktorá prináša zoznam pracovísk SAV aj s krátkym zhrnutím poslania a základných údajov jednotlivých inštitúcií. Obrazová príloha obsahujúca cca 250 fotografií a iných ilustrácií je zaradená na záver knihy.

Na záver treba spomenúť a oceniť dôkladnú prácu zodpovedného redaktora Emila Borčina, vyjadrujúcu vari aj jeho osobný vzťah k SAV. Vynikajúca je i grafická úprava knihy (Jana Sapáková), ako aj jej celková realizácia vo Vede, vydavateľstve SAV, ktoré knihu vydalo ako svoju publikáciu so špeciálnym poradovým číslom 4 000.

Vedecký redaktor a editor knihy v úvode napísal: „*Dejiny SAV nemožno odtrhnúť od dejín slovenskej spoločnosti a od dejín štátu, v ktorom sa odohrávali. Viaceré udalosti a fakty by boli bez tejto historickej súvislosti nepochopiteľné.*“ Práve skúmanie v historických väzbách a súvislostiach je najsilnejšou stránkou *Dejín SAV*, ktoré nás oprávňuje tvrdiť, že autorom sa podarilo naplniť svoj cieľ: „...*podat' historický vývoj SAV vo všetkej tejto zložitosti a protirečivosti*“. Túto knihu odporúčam nielen záujemcom o dejiny našej vrcholnej vedeckej inštitúcie, ale aj tým, ktorí spochybňujú jej opodstatnenie len preto, lebo vznikla v 50. rokoch 20. storočia podľa sovietskeho vzoru.

Miroslav Tibor Morovics

GLOSÝ BIBLIOGRAFIA

1526 – 1848

HUMANISTES DU BASSIN DES

CARPATES II. Johannes Sambucus. Eds.

Gábor Almási, Farkas Gábor Kiss. Turnhout : Brepols, 2014, LXXIV+291 s., 11 ilustrácií. ISBN 9782503531625.

Osobnosť trnavského humanistu Jána Sambuca, ktorého si privlastňuje maďarská rovnako ako slovenská veda, podnietila vznik mnohých publikácií. Svojím medzinárodným pôsobením a širokou záujmov poskytuje Sambucus celý rad možných uhlov, z ktorých možno skúmať jeho zaujímavý život i plodnú tvorbu. Keďže spočiatku vzbudzovala viac záujmu jeho životná púť, predovšetkým vyše dvadsaťročné cestovanie za vzdelaním, vzniklo od začiatku 18. storočia viacero viac či menej detailných životopisov od autorov, z ktorých môžeme spomenúť Mateja Bela či Karla Gottlieba von Windischa. Popri maďarských a rakúskych bádateľoch sa u nás osobnosti Sambuca dlhé roky venoval Anton Vantuch a svoj výskum korunoval komplexnou monografiou *Ján Sambucus: Života dieťa renesančného učenca*. Nemenej intenzívny výskum sa zameriaval na Trnavčanovu básnickú tvorbu, predovšetkým na úspešnú zbierku *Emblemata*, ktorú nám v kontexte poézie 16. storočia literárno-vedne viackrát priblížila Zuzana Kákošová. Podstatná časť Sambucovho významu však spočíva v jeho editorskej práci, nakupovaní starých rukopisov a vydávaní gréckych a latinských diel. Práve tomuto aspektu humanistickej práce je venovaná anotovaná publikácia, ktorá si kládze za úlohu prezentovať všetky Sambucove edície pomocou zozbieraných paratextov. Práca je súčasťou významnej edície *Europa Humanistica* a stojí za ňou dvojica maďarských odborníkov Farkas Gábor Kiss a Gábor Almási, ktorý sa už predtým prezentoval kvalitne spracovanou monografiou *The Uses of Humanism: Johannes Sambucus*

(1531-1584), *Andreas Dudith (1533-1589), and the Republic of Letters in East Central Europe*.

Anotovaná publikácia pozostáva z rozsiahleho úvodu a hlavnej časti, v ktorej editori chronologicky zoradili všetky Sambucum pripravené vydania. Súčasťou diela je aj niekoľko príloh, medzi ktorými je Sambucova kompletná bibliografia vrátane jeho autorských diel, zoznam jeho rukopisov zachovaných vo fondoch Rakúskej národnej knižnice a prehľadný index adresátov venovaní.

Obsažný, vyše sedemdesiatstranový úvod je rozdelený na dvanásť podkapitol. Editori tu najprv na malom priestore podávajú komplexný pohľad na Sambucov život a jeho kariéru dvorana a zároveň v kritickom aparáte odkazujú čitateľa na veľké množstvo sekundárnej literatúry. V ďalšej podkapitole je načrtnutá Sambucova sieť kontaktov, ktorú si stihol vybudovať počas svojho dlhoročného štúdia a ciest po Európe. Opäť nájdeme v aparáte odkazy na literatúru k jednotlivým osobnostiam, zamrzí však absencia kvalitnej štúdie Miloslava Okála o Žigmundovi Geloovi Tordovi. Nasleduje opis okolností, ktoré viedli k vydávaniu diel, spolu s objasnením Sambucovej terminológie týkajúcej sa edovania a prípravy vydání. Zaujímavými sú podkapitoly opisujúce Sambucove zrušené projekty a jeho samotnú filologickú prácu. Zvyšné časti úvodu sa venujú významným vydaniám, okolnostiam ich vzniku a ich významom. Ide o vydanie Caesara, *Životopisy slávnych filozofov* od Diogena Laërtia, Petroniov *Satyrikon*, Plautove komédie, Vegetiovo dielo *Mulomedicina*, vydania humanistických autorov (Pietro Ransano, Janus Pannonius, Antonio Bonfini) a uhorského zvykového práva *Opus Tripartitum*. V závere sa autori zamerali na nemalý počet vydání, ktoré niesli v názve formulku „*ex bibliotheca Sambuci*“, a na ich editorov.

Hlavná časť, s vlastným číslovaním strán, ponúka po stručnom chronologickom prehľade všetky Sambucum pripravené vydania. Zoznam rozprestierajúci sa na viac ako dvesto stránach obsahuje obrovské množstvo informácií o často ťažko dostupných knihách. Po úplnom názve každého vydania a bibliografických údajoch,

obsahujúcich tiež francúzsku podobu miesta vydania a mena vydavateľa, nasledujú všetky dôležité paratexty s pagináciou, ako napríklad dedikačné básne, listy, prípadne poznámky pre čitateľa. Všetky texty sú uvedené *in extenso*, pričom je často pripojené aj krátke francúzske zhrnutie. Grécke pasáže sú vždy preložené v poznámkovom aparáte, ktorý je opäť bohatý na dodatočné informácie a okrem relevantnej literatúry poskytuje detaily o adresátoch dedikačných listov a krátke zhodnotenie toho-ktorého vydania.

Informácie, ktoré publikácia zhromažďuje pri každom zo Sambucových vydání, sú neoceniteľné. Napriek postupnej digitalizácii starých tlačí a ich sprístupneniu na internete sa ešte stále často stretávame s kvalitatívne nedostatočnými materiálmi a neraz je získanie lepšej verzie, či dokonca vypátranie nedostupného vydania, časovo i finančne náročné. Práve v tomto je práca Almásiho a Kissa prínosná – poskytuje na jedinom mieste všetky informácie užitočné najmä pre sambucovský výskum, opierajúci sa neraz o detaily obsiahnuté v sprievodných textoch Sambucových vydání. Rovnako cenné sú ojedinelé ukážky básnickej tvorby Sambucovho žiaka Juraja Bonu, synovca ostrihomského arcibiskupa Mikuláša Oláha.

Je pochopiteľné, že dielo takéhoto rozsahu sa nevyhlo chybám; ide však o chyby ojedinelé a v prevažnej väčšine tlačové. Vítané by bolo číslovanie veršov, ktoré by pri básňach prispelo k lepšej orientácii. Za výnimočnú faktografickú chybu možno považovať tvrdenie v Sambucovej bibliografii, že posledné, tretie vydanie jeho cicerónovských dialógov *De imitatione Ciceroniana* je na rozdiel od rozšíreného druhého vydania opravené. Toto takmer nedostupné vydanie je v skutočnosti identickým reprintom vydania z roku 1563. Rovnako absencia mena jeho vydavateľa Antheunisa Thielensa zo zoznamu Sambucových tlačiarov tak môže naznačovať, že editori sa k tomuto vydaniu nedopracovali alebo sa spoliehali na staršiu sekundárnu literatúru, ktorá neskoršie vydania *De imitatione Ciceroniana* (neskôr *De imitatione a Cicerone petenda*) výraznejšie nerozlišuje.

Publikácia obsahuje za textom ešte sprievodnú obrazovú prílohu, v ktorej čitateľ nájde okrem dvoch Sambucových portrétov aj ukážku emblémov zo zbierky *Emblemata* a titulný list spolu s dedikáciou cisárovi Maximiliánovi II. z vydania Eunapia Sardiana. Na záver je priložený kompletný zoznam použitej literatúry a veľmi užitočný index mien.

Na záver možno konštatovať, že kniha pôsobí kompaktným a homogénnym dojmom. Text je jasný, prehľadný a dá sa mu len máločo vyčítať. Dielo Gábora Almásiho a Farkasa Gábora Kissa *Humanistes du bassin des Carpates II: Johannes Sambucus* je teda ďalším kvalitným zväzkom edície *Europa Humanistica* a hoci je určený primárne vedeckej obci, jeho pútavý jazyk, najmä v úvodnej stati, a detailné, takmer až encyklopedické spracovanie všetkých Sambucom pripravených vydání zaujme každého, kto sa chce dozvedieť viac nielen o humanistovi Sambucovi, ale aj o jeho plodnej práci filológa a editora. Po veľkom množstve široko koncipovaných a, dalo by sa povedať, vedecko-popularizačných príspevkoch na tému Sambuca prichádza opäť práca, ktorá ide do hĺbky v oblasti, ktorej bolo zatiaľ venované málo priestor. Bolo by teda žiadateľné, aby vznikla aj práca podobného razenia zahŕňajúca všetku nespracovanú Sambucovu korešpondenciu.

Ivan Lábaj

REGIONÁLNE DEJINY – ZBORNÍKY

ZBORNÍK ZÁHORSKÉHO MÚZEA

V SKALICI 7. Skalica : Záhorské múzeum v Skalici, 2014, 255 s. ISBN 9788085446777.

Záhorské múzeum v Skalici patrí k nepočetnej rade slovenských múzeí vydávajúcich zborníky, ktoré sa venujú problematike regiónu, čím si plní popri svojej hlavnej výstavnej a zbier-

kotvornej úlohe aj úlohu kultúrno-osvetovú. Roku 2014 vyšiel siedmy ročník tohto zborníka a treba oceniť snahu zamestnancov múzea o nadviazanie na tradíciu jeho vydávania zo začiatku 70-tych rokov 20. storočia.

Zborník je rozdelený do troch hlavných častí, pričom prvú tvoria štúdie z oblasti numizmatiky a histórie. Druhá časť obsahuje príspevky z dvoch seminárov venovaných skalickým rodákom – Jozefovi Šátekovi a bratom Michalovi a Jánovi Bundalovcom. V tretej časti s názvom *Pramene* sa nachádza prepis dosiaľ nepublikovaných archívnych dokumentov k dejinám Záhoria.

V prvej štúdií *Význam nálezov mincí zo Skalice a blízkeho okolia* predstavuje Ján Hunka súbor nálezov mincí z teritória Borského Mikuláša a Senice až po Skalicu, pričom pri ich opise postupuje chronologicky. Uvádza fakty, ktoré ovplyvnili početnosť nálezov na území Záhoria a konštatuje, že nálezy mincí poukazujú na politický a správny vývoj regiónu, na hospodárske využívanie tejto oblasti, dopĺňajú poznatky získané štúdiom písomných prameňov. Štúdiu by rozhodne obohatili vyobrazenia aspoň najvýznamnejších mincí z opísaných nálezov, ktoré tu chýbajú.

Štúdia Márie Zacharovej *Náčrt histórie mlynov a vodných zariadení na Stupavskom panstve* mapuje pomery v mlynárstve v jednotlivých sídlach Stupavského panstva. Autorka postupuje podľa jednotlivých lokalít od najstarších zmienok o mlynoch po ich zánik v priebehu prvej polovice 20. storočia. Bohaté informácie, ktoré autorka získala nepochybne časovo náročným a starostlivým štúdiom rôznych typov prameňov, by určite sprehľadnila tabuľka, ako aj mapka zachytávajúca polohu jednotlivých mlynov v konkrétnych lokalitách.

V štúdií *Židovská otázka v okrese Skalica, Senica a Myjava v rokoch 1939 – 1945* sa Martin Hoferka pokúsil o rekonštrukciu obrazu postupného obmedzovania a následného perzekvovania židovského obyvateľstva v regióne, pričom vychádzal zo zachovaného archívneho materiálu notárskych úradov vybraných troch okresov. Priblížil situáciu na severnom Záhorí po vzniku Slovenskej republiky so zameraním

na postavenie Židov, vzťah obyvateľov k tejto skupine a dopad prijímaných vládnych nariadení a vyhlášok na židovskú komunitu, a to všetko cez príklady konkrétnych ľudí. Štúdia obsahuje viaceré tabuľky vhodne dopĺňajúce text.

V druhej časti zborníka sú zaradené, ako sme už spomínali, príspevky z organizovaných seminárov. V prvom rade ide o texty pojednávajúce o živote skalického rodáka, kňaza, historika a vysokoškolského pedagóga Jozefa Šáteka (1910 – 1978). Romana Petrovičová v príspevku *Život a dielo Jozefa Šáteka* predstavila rodinné pomery, z ktorých vyšiel, jeho detstvo, vzťah so súrodencami, štúdiá. Osobitnú pozornosť zamerala na jeho vzťah k histórii, ktorá bola jednou z jeho lások. Prostredníctvom analýzy náboženských kázni a prác z jeho pozostalosti v skalickom archíve, ktorý je teraz pracoviskom Štátneho archívu v Trnave, vykreslila aj jeho vzťah ku kňazskému povolaniu. Prínosom pre komplexné zhodnotenie tejto mnohostranne zameranej a činorodej osobnosti by bolo preštudovanie osobného fondu, ktorý je uložený v Slovenskom národnom archíve, keďže autorka vychádzala len z tej časti pozostalosti, ktorá sa nachádza v archíve v Skalici. Rovnako by sme tu videli aj priestor na zostavenie personálnej bibliografie Jozefa Šáteka.

Príspevok Slavomíra Komendu *Pastoračné poslanie kňaza Jozefa Šáteka* opätovne približuje skalického rodáka ako kňaza, tentokrát však nielen cez optiku archívnych dokumentov, ale tiež cez spomienky jeho súčasníkov.

Antonín Konečný sa ako niekdajší pracovník skalického archívu zamerl na predstavenie obsahu Šátekovej pozostalosti, uloženej v uvedenom archíve. Tento archívny fond je pomerne rozsiahly, pozostáva z 84 škatúl a časti jeho osobnej knižnice. Pozostalosť je možné rozdeliť do ôsmich častí, ktoré autor v príspevku stručne charakterizuje a umožňuje tak vytvoriť si predstavu o potenciáli, ktorý má tento archívny materiál pre bádateľov.

Prvá knižná monografia Jozefa Šáteka, vydaná v Spolku sv. Vojtecha roku 1946, pod názvom *Náboženské pomery v Skalici od reformácie do jezuitizmu*, je predmetom rov-

nomenného príspevku už raz spomenutého Martina Hoferku. Ten v krátkosti načrtol nielen štruktúru diela a obsah jednotlivých častí, ale sprostredkoval aj názory niektorých členov vtedajšej historickej obce na túto publikáciu. Richard Drška v príspevku *Holíčsko-Šaštínske panstvo* zameral svoju pozornosť na významné dielo z pera Jozefa Šáteka, ktoré, bohužiaľ, ostalo v rukopise. Dielo založené na podrobnom archívnom výskume ostalo dodnes neprekonané a musíme súhlasiť s autorom, že jeho vydanie by privítala odborná i laická verejnosť.

Inej stránke Šátekovej osobnosti je venovaný príspevok Petra Michaloviča, ktorý ho vníma cez jeho hudobný talent a lásku k hudbe, odzrkadľujúcej sa i v jeho dielach venovaných tejto problematike. Viera Drahošová v *Spomienke na profesora Jozefa Šáteka* podala správu o priebehu podujatia konaného pri príležitosti 100. výročia jeho narodenia roku 2010. Nechýbajú ani fotografie z podujatia, ako aj zo Šátekovho života.

Nasledujúce dva krátke príspevky Dušana Dúbravického sa zaoberajú životom a pôsobením ďalších dvoch rodákov zo Skalice – bratov Michala (1853 – 1922) a Jána (1864 – 1923) Bundalovcov, ktorí sa obaja vydali na kňazskú dráhu. Osobitná pozornosť je venovaná Jánovi, ktorý sa angažoval v oblasti liturgického spevu a chrámovej hudby. Dúbravický ako rodák z Nadlic, kde Ján istú dobu pôsobil, zdôraznil jeho zásluhu na pozdvihnutí tamjšej farnosti.

V tretej časti s názvom *Pramene* sa nachádzajú publikované tri typy archívnych prameňov týkajúcich sa dejín regiónu. V prvom rade ide o účty mestského špitála v Skalici. Richard Drška v úvode štúdie *Rationes Xenodochiales – účty mestského špitála v Skalici v prvej polovici 17. storočia* osvetlil okolnosti vzniku tejto inštitúcie, organizačnú štruktúru, priblížil platy zamestnancov i materiálne zabezpečenie špitála. Jadro štúdie tvoria dva špitálske účty z rokov 1607 – 1608 a 1624 – 1625 a dva inventáre z rokov 1641 a 1642 – 1643.

Úplne odlišný typ prameňa si na analýzu vybrala Ivana Fialová, ktorá sa zaoberala testa-

mentmi poddaných Šaštínskoho panstva z druhej polovice 18. storočia. Tento druh prameňa je zdrojom informácií o živote obyvateľstva v minulosti, majetkových pomeroch, vzťahu k Bohu a cirkvi, poskytuje obraz o zložení a fungovaní rodiny, pričom je možné využiť ho aj pri rekonštrukcii zariadenia domácností. Po zhodnotení formálnej i obsahovej stránky skúmaných dokumentov nasledujú publikované pramene, konkrétne päť testamentov a tri inventáre pozostalostí.

Záver zborníka je venovaný prameňom k dejinám prvej svetovej vojny a prevratu v roku 1918, ktoré do tlače pripravila Mária Zacharová. Roku 1928 pri príležitosti 10. výročia vzniku ČSR sa predstavitelia Bratislavskej župy rozhodli vydať knihu o vojne, rozpade Rakúsko-Uhorska a vzniku republiky, ktorá napokon nevyšla. Zozbieraný materiál, dnes uložený v Štátnom archíve v Bratislave, sa aspoň v takejto forme dočkal svojho vydania. Publikované sú tu správy z 26 obcí severného Záhoria, pričom ide len o prvú časť, ďalšia skupina správ by mala byť uverejnená v nasledujúcom čísle zborníka. Úplne na záver je zaradená recenzia Mareka Ďurča na publikáciu Martina Hoferku *Šaštínsky (vice)archidiakonát v 16. – 18. storočí. Náboženský život farnosti vo svetle kanonických vizitácií*, ktorú vydalo Záhorské múzeum v Skalici roku 2011. Veríme, že aj táto sekcia sa v nasledujúcich číslach zborníka rozšíri a záujemcovia o históriu Záhoria sa budú môcť aj prostredníctvom recenzií dozvedieť o literatúre vychádzajúcej k dejinám tohto regiónu.

Záhorskému múzeu v Skalici prajeme do ďalších rokov, aby sa mu podarilo nájsť prispievateľov, ktorí svojimi štúdiami či menšími príspevkami pomôžu postupne doplniť chýbajúce informácie o živote v regióne v minulosti, a tak obohatovať nielen lokálpatriotov, ale každého, kto sa aktívne zaujíma o históriu svojho kraja, resp. národa.

Ivana Červenková

KRONIKA

ZASADANIE SLOVENSKO-POĽSKEJ KOMISIE HUMANITNÝCH VIED

Už 18 rokov vyvíja činnosť Slovensko-poľská komisia humanitných vied pod spoločným patronátom slovenského ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu a poľského ministerstva vedy a vysokých škôl. Združuje slovenských a poľských vysokoškolských pedagógov aj vedeckých pracovníkov z rôznych vedeckých pracovísk. Schádza sa raz ročne, obvykle v októbri, a to striedavo v Poľsku alebo na Slovensku. Na programe týchto trojdňových stretnutí je vždy konferencia na vopred dohodnutú tému, na ktorú si členovia komisie prizývajú rôznych odborníkov z oboch štátov, aby si pripravili a predniesli referáty o aktuálnej problematike. Ďalšia časť stretnutia je zvyčajne zameraná na prehľadné informácie o regionálnych územno-správnych oblastiach na slovensko-poľskom pohraničí. V súčasnosti zameriava svoju pozornosť najmä na problematiku Spiša a Oravy. Vedeckí pracovníci z oboch susedných štátoch si počas svojich stretnutí porovnávajú historický vývoj danej oblasti, národopisné zvyklosti obyvateľstva, sledujú tiež špecifiká dejín školstva, zdravotníctva, športu i ďalších súčastí každodenného života obyvateľstva v tzv. prihraničných slovenských a poľských regiónoch. Tretí deň spoločného zasadania venujú jeho účastníci príprave periodika *Kontakty*, ktoré pravidelne publikuje referáty z aktuálneho zasadania, upravené do formy vedeckých štúdií. V tomto periodiku sa tiež sumarizujú informácie o mnohorakej činnosti členov Slovensko-poľskej komisie humanitných vied a uverejňujú recenzie nových kníh z oboch krajín a rozhovory so známymi (najmä jubilujúcimi) osobnosťami.

Zasadaní Slovensko-poľskej komisie humanitných vied sa zúčastňujú nielen jej členovia, menovaní do komisie oboma spomínanými ministerstvami, ale aj prizvaní experti a autori referátov. Býva zvykom, že zasadania komisie poctia svojou prítomnosťou diplomatickí zástupcovia z oboch krajín. Pracovníci slovenského aj poľského ministerstva zabezpečujú organizáciu pravidelných každoročných stretnutí oboch častí komisie. Majú na starosti nielen výber konkrétnej lokality a hotela, v ktorom sa zasadanie koná, ale aj finančné zabezpečenie vydania časopisu *Kontakty*, dopravu účastníkov zasadania a ďalšie nevyhnutné podmienky pre činnosť komisie.

Tohoročné, už 18-te zasadanie Slovensko-poľskej komisie humanitných vied sa konalo v dňoch 7. – 10. októbra 2015 na Orave v Zuberici. Svojou návštevou ho poctili chargé d'affaires Poľskej republiky v SR Piotr Samerek a generálny konzul SR v Krakove Ivan Škorupa. Prítomní boli tiež: zástupca riaditeľa Poľského inštitútu v Bratislave Jacek Gajewski, z poľského ministerstva školstva zástupca riaditeľa Odboru medzinárodnej spolupráce Marek Korowajczyk a Maria Klimkiewicz, zo slovenského ministerstva školstva generálny riaditeľ Sekcie medzinárodnej spolupráce Mgr. Ivar Štaffa a Mgr. Martina Stiffelová. Delegáciu poľskej časti Slovensko-poľskej komisie humanitných vied tvorili: jej novovymenovaná predsedkyňa prof. dr. hab. Joanna Goszczyńska a členovia dr. hab. Maryla Papierz, prof. UJ, ďalej prof. dr. hab. Teresa Smolińska, dr. hab. Stanislaw Sroka a dr. Mateusz Gniadzowski. Členmi slovenskej časti boli predsedníčka prof. PhDr. Marta Pančíková, prof. Mgr. Martin Homza, PhD., PhDr. Alena Bartlová, CSc., doc. PhDr. Kornélia Jakubíková, CSc. a doc. PhDr. Peter Káša, CSc. Ďalšiu časť prítomných tvorili prizvaní experti a referenti: Mgr. Marcela Szczerbová, PhD., Mgr. Vojtech Bagín, doc. Mgr. Pavol Matula, PhD., Mgr. Ondrej Podolec, PhD. a Mgr. Dušan Segeš, M.A., PhD.

Hneď v prvý deň zasadania prebiehala vedecká konferencia pod názvom *Slovensko-poľské vzťahy v 20. storočí*, v ktorej O. Podolec rozoberal niektoré momenty vzniku oboch susedných štátov ČSR a Poľska. V tej súvislosti hovoril aj o Martinskej deklarácii slovenského národa. Za ďalší dôležitý míľnik vo vývoji susedských vzťahov oboch národov považoval rok 1938. Vo

svojom referáte využil aj mnohé menej frakventované a známe dokumenty i monografie (napr. F. Hrušovského). O slovensko-poľských vzťahoch hovorila aj M. Papierz. Sústredila sa na život viacerých skupín slovenských a poľských emigrantov, ktorí nachádzali nové domovy po celom svete. Išlo o emigrantov, ktorých motivovali dôvody politické aj ekonomické.

M. Szczerbová opierala svoj referát o 5-ročný výskum goralského nárečia, a to rovnako v severných lokalitách na Slovensku, ako aj v obciach, ktoré sa nachádzajú na území Poľska. P. Matula sa venoval problematike obyvateľstva Kysúc. Podarilo sa mu nájsť množstvo nových, doteraz neprebádaných prameňov o zápase o pohraničné územia medzi oboma susednými krajinami. Nesústredil sa – ako to bolo v predchádzajúcich prácach o tejto problematike – na tvorbu a závery medzinárodných dohôd, vnímal skôr reakcie konkrétnych obyvateľov pohraničných oblastí kysuckého územia. V. Bagina zaujala tradícia novodobých „zbojníkov“ i pašerákov v týchto pohraničných oblastiach medzi Slovenskom a Poľskom. Skúmal rodiny, z ktorých títo zbojníci pochádzali. Motívom ich neobvyklých aktivít bolo presvedčenie, že pomáhajú svojim rodinám a blízkym i keď svojím spôsobom (neplatením daní) okrádali štát. Čerpal najmä zo svedeckých výpovedí pri odhaľovaní týchto trestných skutkov.

Počas tretieho dňa sa účastníci komisie zoznámili so súčasným stavom pripravovaných prác o dejinách Spiša a Oravy. S referátmi o problematike Spiša vystúpili M. Homza a S. Sroka, o zborníku dejín Oravy A. Bartlová a M. Pančíková. S novopripravovanou monografiou, ktorá bude zameraná na slovensko-poľské vzťahy špeciálne v 20. storočí hovorili D. Segeš a M. Gniazdowski.

Komisia sa zaoberala aj personálnymi otázkami, ktoré súvisia aj so zmenami v redakčnej rade časopisu *Kontakty*. Na vlastnú žiadosť pre zdravotné problémy odišli z komisie bývalý dlhoročný predseda poľskej časti komisie prof. Dr. Jacek Baluch, tiež prof. Dr. Michał Pulaski a zo slovenskej časti komisie prof. Dr. Ján Michálek. Predsedkyne oboch častí Slovensko-poľskej komisie humanitných vied im zatiaľ iba ústne, ale neskôr i písomne vyjadria hlboké poďakovanie za ich dlhoročnú nezištnú prácu v komisii.

Na záver vedenia komisií spolu so zástupcami oboch ministerstiev podpísali oficiálny *Protokol z 18. zasadania Slovensko-poľskej komisie humanitných vied* a dohodli sa, že sa opäť stretnú 5.–8. októbra 2016.

Alena Bartlová

ZMENY V POZEMKOVOM VLASTNÍCTVE V 20. STOROČÍ

V dňoch 21. – 22. októbra 2015 sa v Trnave pod záštitou dekanke Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave Kataríny Slobodovej Novákovej uskutočnila vedecká konferencia venovaná zmenám v pozemkovom vlastníctve v 20. storočí. Na podujatí, ktoré po odbornej stránke pripravila Katedra historických vied a stredo európskych štúdií FF UCM, vystúpilo dovedna šesťnásť slovenských a českých účastníkov. Okrem historických pohľadov konferencia priniesla aj referáty odborníkov z iných vedných disciplín (právna veda, etnológia). V popredí záujmu boli dominantné procesy, ktoré priniesli kľúčové zmeny v slovenskom poľnohospodárstve v 20. storočí so širokým dopadom na celú spoločnosť – pozemkové reformy či kolektivizácia.

Úvodný referát konferencie predniesol Tomáš Gábriš (Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave). Venoval sa obdobiu rokov 1848 – 1950 z hľadiska vývoja pozemkového práva – od feudálnych reliktov v podobe deleného vlastníctva, ktoré oddeľovalo vlastníka podstaty a vlastníka úžitku, až po začiatok päťdesiatych rokov 20. storočia, keď sa vytvoril inšti-

tút vecných bremien. Nasledujúce dva referáty prezentovali pracovníci Slovenského národného múzea – Múzea Červený Kameň v Častej a spájala ich problematika rodu Pálffyovcov. Michal Kovačik analyzoval a porovnával pozemkové zmeny v červenokamenskom panstve po roku 1918 s tými po roku 1945. Prišiel k záveru, že kým po roku 1918 išlo o útok na majetok Pálffyovcov, po roku 1945 to bol okrem útoku na majetok aj útok na osobu motivovaný snahou trestať. Prejavilo sa to aj na konečnom dopade oboch akcií – po vzniku prvej ČSR stratili Pálffyovci časť majetku, zatiaľ čo po jej obnovení v povojnovej podobe stratili všetko. Daniel Hupko sa zaoberal realizáciou prvej pozemkovej reformy na veľkostatkoch Smolenice a Chtelnica, ktoré po smrti svojho otca zdedil Jozef Pálffy ml. a o časť z nich v rámci pozemkových zmien prišiel. V poslednom referáte prvého bloku sa Eduard Laincz (Ľubovnianske múzeum – Hrad Stará Ľubovňa) venoval osudom Jána Zamoyského i jeho majetkov, medzi ktoré patrili okrem hradu Ľubovňa aj kúpele Vyšné Ružbachy, od obdobia rozkvetu až po druhú polovicu 40. rokov, keď Zamoyský o svoje majetky prišiel.

V prvom príspevku druhého bloku sa Tomáš Tandlich (Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre) sústredil na súvislosti pozemkových reforiem a vývoja archívnicstva na Slovensku po roku 1918. Henrich Hrehor (Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach) hovoril o pozemkovej reforme na východnom Slovensku po prvej svetovej vojne. Ondrej Podolec (Právnická fakulta UK v Bratislave/Ústav pamäti národa) sa venoval pozemkovej reforme počas Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945, ako výraznému zásahu do vlastníckych práv, a jej širším súvislostiam, vrátane formovania pôdohospodárskej politiky po roku 1938 a vývoja pôdohospodárskeho zákonodarstva v Slovenskej republike. V poslednom bloku prvého dňa odzneli dva referáty. Ivan A. Petránský (FF UCM v Trnave) sa sústredil na priebeh pozemkovej reformy po druhej svetovej vojne v súvislosti s majetkami katolíckej cirkvi a reštitúcie, ktorými sa po roku 1993 táto pôda opäť dostala do rúk cirkvi. Peter Sokolovič (FF UCM v Trnave) hovoril o vplyve povojnových zmien v pozemkovom vlastníctve na život v regiónoch, pričom si ako modelový príklad zvolil mesto Trnava. Zaoberal sa dopadom prvej etapy povojnovej pozemkovej reformy na Nemcov a Maďarov i procesmi proti príslušníkom národnostných menšín pred ľudovým súdom, s čím súviseli aj konfiškácie pôdohospodárskeho majetku.

Rokovanie druhého dňa konferencie otvoril referát Kataríny Slobodovej Novákovej (FF UCM v Trnave). Priniesol informácie o pohľade etnografie na kolektivizáciu poľnohospodárstva ako tému zaujímavú aj pre etnografov, súvisiacu s výraznou diskontinuitou v spôsobe života obyvateľstva. Príspevok sa osobitne zaoberal aj otázkou kolektivizácie v trnavskom regióne. Michal Pehr (Masarykův ústav a Archiv AV ČR Praha) sa venoval pohľadu českej tlače na pozemkové zmeny po druhej svetovej vojne. Všimol si pritom rozdiely medzi periodikami jednotlivých politických strán a analyzoval argumentáciu používanú v prospech pozemkových zmien. Regionálnu tému spracoval Martin Garek (Filozofická fakulta Trnavskej univerzity). Zaoberal sa prípravami a priebehom vystaňovania z územia, na ktorom mala vzniknúť Oravská priehrada, a problémami, ktoré tento proces sprevádzali. Ivan Mrva (FF UCM) nazval svoj referát *Čriečky zo združstevňovania Stupavy* a pozoroval v rámci neho rôzne druhy opatrení, ktoré používali štátne orgány ako nátlak na roľníkov v 50. rokoch – od miernejších (vypínanie elektriny, presvedčanie detí v škole) cez prepúšťanie rodinných príslušníkov zo zamestnania až po podávanie trestných oznámení a v najväznejších prípadoch aj realizovaný trestnoprávny postih.

Prvé dva referáty posledného bloku konferencie sa tiež koncentrovali na združstevňovanie, mali však všeobecnejší charakter. Vladimír Varinský (Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici) hovoril o realizácii agrárnej politiky Komunistickej strany Československa v rokoch 1948 – 1950 v súvislosti s nástupom kolektivizácie. Viera Hlavová (Historický ústav SAV) sa sústredila na otázku pôdy v procese obmedzovania a zatlačovania bohatých roľníkov počas kolektivizácie na Slovensku. Posledný príspevok konferencie znamenal tematické premos-

tenie s obdobím po roku 1989, ktoré prinieslo aj pokus o zmiernenie krívd a nepravostí z doby komunistického režimu v oblasti zmien pozemkového vlastníctva. Jan Rychlík (Filozofická fakulta Univerzity Karlovej Praha), ktorý sa sám z pozície experta na týchto procesoch podieľal, v tomto „referáte pamätníka“ hovoril v širších súvislostiach o príprave zákona o vlastníctve pôdy a iného poľnohospodárskeho majetku z roku 1991.

Dvojdňová konferencia, ktorú moderoval Peter Sokolovič, bola po minuloročnom podujatí *Roky prelomu*, venovanom rokom 1945 – 1948, druhou konferenciou nového cyklu vedeckých podujatí na Katedre historických vied a stredoeurópskych štúdií FF UCM v Trnave. Otvorila širokú škálu problémov súvisiacich s pozemkovými zmenami, na ktoré boli slovenské dejiny v 20. storočí mimoriadne bohaté. Okrem sumarizujúcich príspevkov priniesla výsledky najnovšieho výskumu problematiky, ktoré vyvolali širokú diskusiu v rámci všetkých blokov konferencie.

Ivan A. Petranský

OBHÁJENÉ DIZERTÁCIE NA ZÍSKANIE VEDECKEJ HODNOSTI DOKTORA HISTORICKÝCH VIED V ODBORE SLOVENSKEJ DEJINY

PHDR. ĽUDOVÍT HALLON, CSC.: FIRMA PITTEL A BRAUSEWETTER
V DEJINÁCH SLOVENSKA PRIEKOPNÍK BETÓNOVÉHO STAVITEĽSTVA
ZO SLOVENSKA

Obhajoba sa konala 10. 12. 2015.

Oponenti: prof. PhDr. Drahomír Jančík, CSc. (ČR); prof. Ing. Viktor Milata, DrSc. (SK);
prof. PhDr. Eduard Nižňanský, CSc (SK); prof. Paedr. Štefan Šutaj, DrSc. (SK)

Doktorská dizertácia bola vypracovaná v Historickom ústave SAV v Bratislave.

Vedeckú hodnosť doktora historických vied udelila PhDr. Ľudovítovi Hallonovi, CSc. vedecká
rada SAV na svojom zasadnutí 9. 2. 2016.

AUTOREFERÁT DIZERTÁCIE NA ZÍSKANIE VEDECKEJ HODNOSTI DOKTORA HISTORICKÝCH VIED

Obsah doktorskej dizertácie

Úvod

I. Z BRATISLAVY DO CELEJ MONARCHIE

- 1/ Hospodárske pomery na území Slovenska 1867 - 1918
- 2/ Stavebníctvo a staveiteľské podnikanie na území Slovenska
na prelome 19. a 20. storočia
- 3/ Vznik firmy Pittel a Brausewetter
a rozmach jej uhorského podniku do roka 1918

II. VEĽKÁ FIRMA V MALEJ KRAJINE

- 1/ Hospodárstvo Slovenska v medzivojnovom Československu
- 2/ Stavebníctvo a staveiteľské podnikanie na Slovensku 1918 – 1938
- 3/ Slovenská vetva firmy Pittel a Brausewetter v medzivojnovom období

III. VO VOJNOVOM HOSPODÁRSTVE

- 1/ Hospodárstvo Slovenskej republiky 1939 - 1945
- 2/ Stavebníctvo a staveiteľské podnikanie na Slovensku v období 1939 – 1945
- 3/ Slovenský podnik firmy Pittel a Brausewetter počas rokov 1939 - 1945

IV. NA CESTE K ZÁNIKU

- 1/ Hospodárstvo Slovenska v povojnovom Československu 1945 - 1950
- 2/ Firma Pittel a Brausewetter pod národnou správou 1945 - 1950

Namiesto záveru

Pramene a literatúra

Summary

Obrazová príloha

Obrazová príloha – dnešný stav

CHARAKTERISTIKA DIZERTAČNEJ PRÁCE A JEJ VÝSLEDKY

I. Úvod k problematike

Firemné dejiny sú dôležitou súčasťou národných aj svetových dejín. Odrážajú nielen hospodársky, ale aj hospodársko-politický, národný a sociálny vývoj jednotlivých krajín a celých regiónov sveta. Zároveň prinášajú osobné príbehy významných postáv hospodárskeho a spoločenského života na regionálnej, národnej, štátnej, ako aj medzinárodnej úrovni. Historiografie veľkých národov venujú dejinám popredných firiem, podnikov, bánk a koncernov mimoriadnu pozornosť. Odborný systematický výskum často iniciujú samotné firmy, či už z dôvodov propagácie svojej dlhodobej tradície, najväčších firemných úspechov alebo aby sa vyrovnali s minulosťou, ako napríklad nemecké koncerny a banky s obdobím nacistického režimu. Potreba firemných dejín je dlhodobo aktuálna aj v slovenskej historiografii. Malá komunita hospodárskych historikov sa však musela prednostne orientovať na spracovanie celkového vývoja hospodárstva na území Slovenska a na dejiny kľúčových odvetví ekonomiky. Zmena nastala až v ostatnom období, keď sa objavili pokusy o komplexné monografické spracovanie histórie niektorých významných podnikov a bánk, pôsobiacich na Slovensku. Jedným z týchto pokusov je aj dizertačná práca o dejinách popredného stavebného podniku celého regiónu strednej Európy firmy Pittel a Brausewetter, ktorá vznikla v Bratislave v 70. rokoch 19. storočia a pôsobí až do súčasnosti s hlavným sídlom vo Viedni. Podnik firmy Pittel a Brausewetter má významné miesto v hospodárskych dejinách a osobitne v dejinách stavebníctva na Slovensku a v celej strednej Európe najmä ako priekopník betónového staviteľstva. Zakladatelia podniku použili prvý raz na území habsburskej monarchie, konkrétne v Bratislave, betón z novodobého portlandského cementu a firma medzi prvými presadzovala ďalšie moderné druhy betónu na industriálnych stavbách, ako aj na stavbách terciárnej sféry.

Dizertačná práca o pôsobení firmy Pittel a Brausewetter na území Slovenska vznikla ako súčasť medzinárodného výskumného projektu, organizovaného Ústavom hospodárskych a sociálnych dejín Viedenskej univerzity, konkrétne prof. Aloisom Mosserom a financovaná manažmentom viedenskej centrály firmy Pittel a Brausewetter v prvej dekáde 21. storočia. Cieľom projektu bol komplexný pohľad na dejiny podniku s centrálou aj so všetkými pobočkami na území viacerých krajín, konkrétne v dnešnom Rakúsku, Českej republike, na Slovensku, v Maďarsku, Bulharsku a v niektorých ďalších štátoch. Predkladaná práca zachytáva dejiny slovenskej vetvy podniku s pobočkami v Bratislave, Trnave, Žiline, Poprade a v Košiciach od poslednej tretiny 19. storočia do konca 40. rokov 20. storočia. Bratislava zohrala v dejinách podniku osobitnú úlohu. Bola miestom zrodu firmy a sídlom jej prvej centrály. Logickým dôsledkom rozšírenia siete filiálok podniku do rôznych častí monarchie bolo premiestnenie centrály do Viedne. Bratislava však ostala srdcovou záležitosťou firmy a je ňou až do súčasnosti. Firmu založil mladý stavebný inžinier Viktor Brausewetter, pôvodom z Východného Pruska, ktorý v úsilí o uplatnenie nových metód a materiálov spojil svoje podnikateľské aktivity s kapitálom baróna a továrnika Adolfa Pittela. V. Brausewetter si zvolil za prvé sídlo firmy Bratislavu, či Prešporok, Pressburg alebo Pozsony ako významné centrum nastupujúcej industrializácie Uhorska, kde mohol nové postupy realizovať ľahšie než v konzervatívnom ovzduší Viedne alebo Budapešti.

Firma Pittel a Brausewetter je na Slovensku známa v odborných kruhoch aj v širšej verejnosti svojou účasťou na stavbe viacerých významných, či dokonca kultových, budov a industriálnych objektov v Bratislave a v niektorých ďalších mestách, ako je sídlo Slovenskej filharmónie (Reduta), budova Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Modrý kostolík v Bratislave (Kostol sv. Alžbety), budova niekdajšej firmy Manderla v Bratislave, budovy textilných závodov Danubius a Cvernová továreň v Bratislave (bývalé závody MDŽ), kolonádny most v Piešťanoch, kúpele Irma v Piešťanoch a mnohé iné. Na všetkých uvedených stavbách sa využili rôzne postupy

betónového staviteľstva. Napriek tomu neboli dejiny firmy Pittel a Brausewetter na Slovensku doteraz monograficky spracované.

S cieľom zdôrazniť významnú úlohu firmy Pittel a Brausewetter v dejinách Slovenska od konca 19. až do polovice 20. storočia, dizertácia líči jej obraz na pozadí celkového hospodárskeho vývoja a v rámci dejín stavebníctva na území Slovenska v období do roka 1918, v medzivojnových rokoch, počas existencie Slovenskej republiky 1939 – 1945 a v druhej polovici 40. rokov minulého storočia. Firma vznikla a expandovala v procese prvej vlny industrializácie Uhorska na prelome 19. a 20. storočia, spojenej s budovaním novodobej modernej infraštruktúry, priemyslu a mestských centier. Po roku 1918 sa jej slovenská vetva musela prispôbiť novým hospodársko-politickým podmienkam medzivojnovej ČSR a čeliť vážnym ekonomickým problémom Slovenska, ako aj medzivojnovým krízam svetového hospodárstva. Po vzniku samostatnej Slovenskej republiky 1939 – 1945 využila možnosti vojnovej konjunktúry a ekonomickej spolupráce s Nemeckou ríšou. Po roku 1945 sa však stala obeťou procesu znárodnenia a konfiškácie podnikov v majetku Nemcov. Vo všetkých uvedených obdobiach mala významný podiel na formovaní staviteľstva ako samostatného odvetvia hospodárstva, najmä v oblasti cestného staviteľstva, industriálnych objektov aj stavieb terciárnej sféry. Zavádzala pritom najmodernejšie postupy staviteľstva a nové materiály, predovšetkým betón, železobetón a betónové konštrukcie.

Vývoj na pôde mnohonárodnostnej monarchie do roka 1918 vtisol firme Pittel a Brausewetter od začiatku multinacionálny charakter, aj keď oficiálne bola vnímaná ako nemecký podnik. Nástup ekonomického nacionalizmu, ktorý využíval rozmach národného hnutia v strednej Európe na prelome 19. a 20. storočia na hospodárske ciele, zasiahol dejiny sledovanej firmy iba okrajovo. Slovenská odnož podniku si do značnej miery zachovala multinacionálnu podobu aj v podmienkach medzivojnovej ČSR. Nemecký profil pobočiek na území Slovenska, najmä bratislavskej, sa prehĺbil až v podmienkach Slovenskej republiky 1939 – 1945. Po obnovení ČSR v roku 1945 bola firma ako nemecký podnik označená za konfiškát a v rámci Československa postupne likvidovaná. Jej vývoj na území Slovenska umožňuje priblížiť osudy významného inonárodného neslovenského podniku so širokými medzinárodnými konotáciami, čo je v slovenskej historiografii zriedkavý fenomén. Ďalší kľúčový rozmer aktivít sledovanej firmy spočíval v jej personálnej stránke. Na čele medzinárodného podniku a jeho slovenskej vetvy stáli poprední odborníci, ktorí v sebe spájali vysokú teoretickú úroveň s vynikajúcou kvalitou jej praktického využitia vo sfére staviteľstva. Obraz dejín slovenskej vetvy firmy Pittel a Brausewetter je teda zároveň obrazom vývoja hospodárstva a staviteľstva na území Slovenska od nástupu priemyselnej revolúcie až na prah socialistickej industrializácie. Obsahuje aspekty vývoja techniky, hospodárstva, aj širších hospodársko-politických, národno-politických, sociálnych a personálnych súvislostí.

II. Stav výskumu spracovanej problematiky

Predkladaná dizertácia je prvou prácou, ktorá na úrovni monografie zobrazuje celý vývoj pôsobenia firmy Pittel a Brausewetter na území Slovenska. Napriek tomu, že aktivity sledovanej firmy sú známe hospodárskym historikom a historikom techniky 19. a 20. storočia, ako aj mnohým odborníkom z oblasti stavebníctva a architektúry, jej monograficky spracované dejiny v podmienkach Slovenska doteraz chýbali. Rovnako chýba aj monografické spracovanie pôsobenia firmy v okolitých krajinách, najmä v Rakúsku, českých krajinách a v Maďarsku, kde mala tiež veľmi bohaté aktivity. Dizertačná práca je prvým monografickým výstupom z dlhodobého výskumného projektu k dejinám firmy Pittel a Brausewetter v strednej Európe. V slovenskej historiografii sa vývojom predmetnej firmy osobitne zaoberajú iba dve priekopnícke štúdie od autora dizertácie. Čiastočné zmienky o firme môžeme nájsť v popularizačných článkoch, v pamätniciach mestských centier, kde pôsobila a na vyššej odbornej úrovni napríklad v prácach z dejín architektúry alebo pamiatkového výskumu. Niektoré stavby firmy Pittel a Brausewetter sa stali objektom architekto-

nického rozboru v diplomových prácach. V rámci historiografie hospodárskych dejín, respektíve dejín industriálnych pamiatok, sú niektoré výsledky stavebnej činnosti firmy uvedené napríklad v monografii Viery Obuchovej o priemysle Bratislavy na prelome 19. a 20. storočia. Vzhľadom na stav spracovania hlavnej témy dizertačná práca vo svojej základnej rovine, pojednávajúcej o dejinách firmy Pittel a Brausewetter na území Slovenska, vychádza prevažne z archívneho výskumu, a to najmä v podnikovom archíve viedenskej centrály firmy a z domácich archívov, osobitne z Mestského archívu v Bratislave. Ďalej čerpá z dobových štatistík, periodík, hospodárskych správ a dobových publikácií.

Na pôvodnom pramennom výskume je založený aj prehľadný obraz vývoja stavitel'stva ako samostatného hospodárskeho odvetvia na území Slovenska od poslednej tretiny 19. do polovice 20. storočia, obsiahnutý v druhej samostatnej rovine dizertačnej práce. Informácie o stavebnom vývoji v podmienkach Slovenska nachádzame v prácach z dejín architektúry alebo z dejín jednotlivých technických odborov stavebníctva. Syntetizujúci pohľad na vývoj stavitel'stva ako odvetvia ekonomiky Slovenska v zornom uhle hospodárskych dejín však doteraz spracovaný nebol. Vzorovou monografiou k dejinám stavitel'stva je dielo českých autorov Ireny Seidlerovej a Jiřího Dohnálka, citované v dizertačnej práci, ktoré sa týka osobitne betónovom stavitel'stva. Pojednáva však o uvedenej téme v českých krajinách a len do konca 19. storočia. K vývoju na území Slovenska prináša len niekoľko čiastkových informácií. Pokiaľ sa týka strešnej roviny dizertačnej práce, mapujúcej prehľadným spôsobom hospodársky vývoj v hraniciach dnešného Slovenska od rakúsko-uhorského vyrovnania v roku 1867 až do nástupu komunistickej strany k moci v rokoch 1948- 1949, je syntézou doterajšieho výskumu a produkcie slovenských a českých hospodárskych dejín a dlhodobého výskumu autora dizertácie. Obraz vývoja do roka 1918 vychádza napríklad z monografií a štúdií historikov Pavla Hapáka, Romana Holeca, Mikuláša Píscha, Kataríny Vadkertyovej, spracovanie hospodárskych dejín obdobia 1918 – 1945 čerpá z prác českých historikov Václava Průchu, Vlastislava Lacinu, slovenských historikov Jozefa Faltusa, Štefana Horvátha, Milana Strhana, Jána Valacha, Ľubomíra Liptáka, Petra Mička, Vlastislava Bauchu, Samuela Cambela, Ivana Kamenca, ako aj autora dizertácie a časový úsek po roku 1945 sa zakladá na prácach Miroslava Londáka, Františka Tučana a iných.

III. Cieľ práce a metódy spracovania

Cieľom dizertačnej práce je obraz hospodárskych dejín a vývoja stavitel'stva na dnešnom území Slovenska od priemyselnej revolúcie v poslednej tretine 19. storočia až do rozkladu trhovej ekonomiky a nástupu centrálne riadeného hospodárstva v druhej polovici 40. rokov 20. storočia na príklade stavebnej firmy európskeho významu Pittel a Brausewetter, ktorá vznikla v Bratislave a na Slovensku pôsobila celé uvedené obdobie. Cieľ dizertačnej práce je teda viac vrstevný, rozdelený do troch základných rovín. Strešná rovina sleduje prehľad hospodárskych dejín Slovenska od rakúsko-uhorského vyrovnania v roku 1867 až do nastolenia vládneho režimu komunistickej strany v Československu v rokoch 1948 – 1949. Druhá stredná rovina mapuje vývoj stavitel'stva na Slovensku v predmetnom období v širších hospodárskych a hospodársko-politických súvislostiach a tretia základná rovina približuje dejiny slovenskej vetvy medzinárodného stavitel'ského podniku Pittel a Brausewetter v podmienkach Uhorska do roka 1918, v medzivojnovnej ČSR, v Slovenskej republike 1939 – 1945 a v prechodnom období druhej polovice 40. rokov minulého storočia. Medzinárodný charakter sledovaného podniku umožňuje koncipovať všetky tri roviny v širších stredo európskych konotáciách.

Zámerom práce je tiež priblížiť vzájomné prelínanie troch uvedených rovín historického vývoja, aby vynikli vzájomné súvislosti technického rozvoja, hospodárskych dejín, ako aj príčinných súvislostí hospodársko-politického, národno-politického, sociálneho a personálneho charakteru. Zatiaľ čo strešná rovina hospodárskeho vývoja na území Slovenska od konca 19. do polovice

20. storočia je syntézou niekoľkých desaťročí výskumu a produkcie autora a širšej medzinárodnej komunity hospodárskych historikov, dve roviny dejín stavitelstva a historického vývoja slovenskej vetvy podniku Pittel a Brausewetter vychádzajú zo základného pramenného výskumu doma a v zahraničí a prinášajú najnovšie poznatky, získané v rámci dlhodobého medzinárodného výskumného projektu.

Dizertácia je rozdelená do štyroch hlavných kapitol, ktoré sú koncepcne založené na kombinácii chronologického a tematického prístupu, čiže sledujú tri vytýčené roviny historického vývoja v štyroch obdobiach, konkrétne v rokoch 1867 – 1918, v medzivojnových rokoch, počas existencie Slovenskej republiky 1939 – 1945 a v druhej polovici 40. rokov.

Prvá kapitola mapuje hospodársku situáciu na území dnešného Slovenska v podmienkach rozmachu prvej a následnej aj druhej priemyselnej revolúcie v Uhorsku na prelome 19. a 20. storočia, keď nastala prvá veľká vlna industrializácie. Poukazujem na skutočnosť, že nástup industrializácie bol do značnej miery výsledkom cieľavedomej politiky uhorskej vlády formou tzv. priemyselných zákonov, ktoré poskytovali celú sústavu hospodárskych podpôr. Následne prehľad výsledkov prvej fázy industrializácie na území Slovenska a charakterizujem vývoj jednotlivých hospodárskych odvetví. Zdôrazňujem, že dnešné Slovensko sa zaradilo medzi priemyselne najrozvinutejších oblastí Uhorska, ale jeho ekonomická štruktúra bola spojená s veľkými disproporciami, čo bolo zárodkom neskorších hospodárskych problémov. V druhej rovine kapitola líči odraz nástupu industrializácie v oblasti stavitelstva, konkrétne v rozvoji infraštruktúry, najmä železníc a ďalších sietí, vo výstavbe industriálnych objektov a novodobých mestských centier s budovami a mestskými časťami rôzneho účelu a sociálneho charakteru. Novodobé stavitelstvo si vyžiadalo nové postupy a materiály, čo bolo podľa môjho výkladu motívom k podnikateľským aktivitám progresívnych firiem, ako bola stavebná firma Pittel a Brausewetter, založená inžinierom V. Brausewetterom a továrnikom A. Pittelom, ktorá po prvý raz v monarchii uplatnila betón z portlandského cementu, neskôr ďalšie druhy betónu a rôzne postupy betónových konštrukcií. Zdôvodňujem prečo za svoje sídlo a uplatnenie nových materiálov zvolila práve Bratislavu a popisujem jej expanziu do celej strednej Európy. Ďalej sa už kapitola venuje osobitne uhorskej vetve podniku so sídlom v Bratislave a Budapešti. Hodnotí jej hospodársky a personálny vývoj a podáva hospodársko-technickú charakteristiku jej stavebnej činnosti na území dnešného Slovenska a Maďarska. Časť o hospodárskom vývoji syntetizuje doterajšiu produkciu k hospodárskym dejinám Slovenska na prelome 19. a 20. storočia, kým dejiny stavitelstva a najmä samotnej firmy Pittel a Brausewetter vychádzajú s archívneho výskumu vo Viedni a z dobových štatistík a periodík.

Druhá kapitola začína analýzou hospodársko-politických zmien na území Slovenska po vzniku nového ekonomického priestoru ČSR v roku 1918, kde Slovensko malo iba 8 % podiel na priemyselnej výrobe. Vysvetľuje príčiny hospodárskych problémov Slovenska v dôsledku rozpadu jednotného trhu monarchie, narušenia infraštruktúry a tlaku vyspelého hospodárstva českých krajín. Ďalej hodnotí vývoj štrukturálnych zmien ekonomiky, spojených so stagnáciou industrializácie Slovenska v 20. rokoch, približuje vplyv medzivojnových hospodárskych kríz a zdôvodňuje príčinné súvislosti oživenia industrializácie Slovenska v 30. rokoch. Kapitola následne prináša obraz vývoja stavitelstva ako samostatného odvetvia, ktoré za pomoci legislatívnych opatrení štátu zaznamenalo aj napriek hospodárskym problémom pomerne úspešné výsledky, najmä v prestavbe infraštruktúry, v modernizácii priemyslu a vo výstavbe slovenských miest, nadobúdajúcich v novom štáte nového úlohy. Osobitná pozornosť je venovaná rozmachu stavebných firiem v rôznych častiach Slovenska. V tretej rovine kapitola približuje dejiny firmy Pittel a Brausewetter po roku 1918 ako modelový príklad postavenia nadnárodnej firmy v strednej Európe po rozpade monarchie. Na základe legislatívy ČSR musela firma vytvoriť na území nového štátu samostatný podnik so sídlom v Prahe a s autonómnou vetvou na Slovensku. Obsahom ďalšej časti kapitoly

je práve hospodársky, personálny a stavebný vývoj slovenskej vetvy podniku s centrálnym postavením bratislavskej pobočky a so sieťou filiálok v Trnave, Žiline, Poprade a v Košiciach. Tu zdôrazňujem ako sa dokázala firma na Slovensku presadiť aj za ťažkých ekonomických podmienok vďaka manažérskym schopnostiam a technickej kvalite. Nezabúdam ani na pozíciu sledovaného multinacionálneho podniku v nových národno-politických podmienkach ČSR. Hospodársky vývoj medzivojnového Slovenska v danej kapitole je výsledkom dlhoročného výskumu a produkcie autora a ďalších slovenských a českých hospodárskych historikov. Dejiny stavebníctva a slovenskej odnože podniku Pittel a Brausewetter sú založené na dobovej hospodárskej literatúre, štatistikách a periodikách a na dlhodobom archívnom výskume.

Tretia kapitola je zameraná na hospodárske pomery v podmienkach Slovenskej republiky 1939 – 1945. Medzi kľúčové aspekty ekonomického vývoja v tomto období radím vazalský hospodársky vzťah k nacistickému Nemecku, priaznivý vplyv vojnovnej konjunktúry a aktívnu politiku vládneho režimu, ktorá využila schopnosti slovenských národohospodárov a oživenie industrializácie v prechádzajúcich rokoch. Hodnotím výsledky konjunktúry v jednotlivých odvetviach, ale aj negatívne aspekty hospodárskej politiky, ako arizácia a exploatácia ekonomiky Nemeckom. Druhá časť kapitoly analyzuje vplyv konjunktúry a motivačných legislatívnych opatrení na rozvoj staviteľstva, osobitne cestných a železničných stavieb, elektrárrenstva, nových industriálnych komplexov a objektov rôznych oblastí terciárnej sféry. Mapuje tiež zmeny štruktúry stavebných podnikov, ktorá bola ochudobnená o firmy na odtrhnutých južných územiach Slovenska, ale rozšírená o nové aktivity domácich nemeckých a ríšskonemeckých firiem. Ďalej nasleduje charakteristika vývoja slovenskej vetvy firmy Pittel a Brausewetter po roku 1938, keď sa transformovala na samostatný podnik so sídlom v Bratislave. Kontinuita jej personálneho vedenia ostala zachovaná. Na jej čele stáli vynikajúci odborníci, najmä z nemeckých krajín a z radov nemeckej menšiny. Zdôrazňujem pritom, že nemecký národnostný profil slovenského podniku sa vzhľadom na vtedajší vývoj značne prehĺbil. Kapitola uzatváram obrazom stavebných aktivít a technických postupov firmy na stavbách ciest, industriálnych komplexov, ako chemické závody Dynamit Nobel a Apollo a tiež na stavbách obytných, administratívnych, kultúrnych, či rekreačných objektov. Hospodárska charakteristika Slovenskej republiky 1939 – 1945 syntetizuje môj výskum doma a v Nemecku a využíva výsledky slovenskej historiografie. Vývoj stavebníctva a slovenského podniku firmy Pittel a Brausewetter čerpá pramene z nemeckých archívov, z domácej pramennej bázy a z archívneho výskumu v Rakúsku.

Štvrtá kapitola mapuje obdobie prechodu od trhovej ekonomiky k centrálne plánovanému hospodárstvu a k nástupu socialistickej industrializácie v druhej polovici 40. rokov 20. storočia. Za kľúčový aspekt ekonomického vývoja kapitola označuje proces znárodnenia, respektíve poštátnenia, podnikovej sféry, ktorého predobrazom bolo dosadzovanie národných správ do konfiškovaných nemeckých a maďarských podnikov. Poukazuje na skutočnosť, že medzi objekty konfiškácie nemeckého majetku bol zaradený aj slovenský a český podnik firmy Pittel a Brausewetter, po čom nasledoval odchod alebo nútená deportácia nemeckých odborníkov a zamestnancov týchto podnikov z obnovenej ČSR. Ďalšia časť kapitoly pojednáva o krátkom období nádejného vývoja stavebného podniku Pittel a Brausewetter pod národnou správou na čele s novým odborne schopným manažmentom, ktorý firmu zapojil do povojnovej rekonštrukcie Slovenska. Na záver však musím konštatovať, že nádejný vývoj bol prerušený nástupom vládneho režimu komunistickej strany a následným začlenením majetkovej podstaty bývalého slovenského podniku firmy Pittel a Brausewetter do rámca socialistických stavebných veľkopodnikov. Štvrtá kapitola je koncipovaná na základe syntézy slovenskej a českej historiografie hospodárskych dejín obdobia 1945 – 1950 a kombináciou domácich archívnych prameňov, konkrétne z Archívu mesta Bratislavy, s prameňmi podnikového archívu firmy Pittel a Brausewetter. Epilógom dizertačnej práce je stručná charakteristika vývoja obnoveného slovenského podniku firmy Pittel + Brausewetter po roku 1989,

ktorý vykazuje bohaté stavebné aktivity aj v súčasnosti. Dôležitú úlohu plní tiež pomerne rozsiahla obrazová príloha s pôvodnými ukázkami stavebnej činnosti sledovanej firmy a s príkladmi jej stavebných a konštrukčných postupov, najmä v oblasti betónového staviteľstva.

IV. Výsledky práce

Firma Pittel a Brausewetter vznikla v roku 1870 v Bratislave a nadobudla medzinárodný význam ako priekopník nových revolučných postupov betónového staviteľstva. Založil ju mladý inžinier Victor Brausewetter, pôvodom z Východného Pruska. Bratislavu si zvolil za sídlo firmy, lebo predstavovala jedno z hlavných centier industrializácie Uhorska a ohľadne uplatnenia nových stavebných materiálov a postupov tu vládol liberálnejší duch než v konzervatívnej Viedni alebo Budapešti. Keďže potreboval kapitál, spojil sa s továrnikom barónom Adolfom Pittelom. V roku 1880 ich spoločná firma ako prvá v habsburskej monarchii uplatnila pri stavbe kanalizácie v Bratislave betón z portlandského cementu, ktorý sa používa až do súčasnosti. Sledovaná firma ostala priekopníkom betónového staviteľstva, najmä železobetónových konštrukcií aj v ďalších desaťročiach. Postupne expandovala do celej strednej Európy a svoju centrálu preniesla do hlavného mesta monarchie Viedne. Na území Slovenska však ďalej pôsobila osobitná vetva jej medzinárodného koncernu až do 40. rokov 20. storočia. Táto rozvíjala podnikateľské aktivity na pozadí štátoprávnych, hospodársko-politických, ekonomických a sociálnych zmien Slovenska v rokoch 1870 až 1950. Cez prizmu dejín firmy sa teda prejavovali aj širšie hospodársko-politické, hospodárske, národno-politické a sociálne súvislosti vývoja na Slovensku a tiež rozvoj staviteľstva ako samostatného odvetvia ekonomiky počas 80 rokov.

Vzhľadom na uvedené skutočnosti je výsledkom dizertačnej práce obraz hospodárskych dejín a vývoja staviteľstva na dnešnom území Slovenska od priemyselnej revolúcie v poslednej tretine 19. storočia až do rozkladu trhovej ekonomiky a nástupu centrálne riadeného hospodárstva v druhej polovici 40. rokov 20. storočia na príklade stavebnej firmy európskeho významu Pittel a Brausewetter. Výsledný tvar dizertačnej práce je rozdelený do troch základných rovín. Strešná rovina prináša prehľad hospodárskych dejín Slovenska od rakúsko-uhorského vyrovnania v roku 1867 až do nastolenia vládneho režimu komunistickej strany v Československu v rokoch 1948 – 1949. Druhá stredná rovina zobrazuje vývoj staviteľstva na Slovensku v predmetnom období v širších hospodárskych a hospodársko-politických súvislostiach a tretia základná rovina približuje dejiny slovenskej vetvy medzinárodného staviteľského podniku Pittel a Brausewetter v podmienkach Uhorska do roka 1918, v medzivojnovnej ČSR, v Slovenskej republike 1939 – 1945 a v prechodnom období druhej polovice 40. rokov minulého storočia. Medzinárodný charakter sledovaného podniku umožnil predstaviť všetky tri uvedené roviny aj v širších stredoeurópskych konotáciách.

Výsledkom dizertačnej práce je zároveň modelový príklad vzájomného prelinania troch sledovaných rovín historického vývoja, pričom vynikajú vzájomné súvislosti technického rozvoja, hospodárskych dejín, ako aj príčinných súvislostí hospodársko-politického, národno-politického, sociálneho a personálneho charakteru počas 80 rokov života spoločnosti na dnešnom území Slovenska.

V. Prínos práce a uplatnenie v praxi

Dizertačná práca je novým príspevkom v oblasti firemných dejín, ktoré sú doteraz málo rozvíjaným segmentom slovenskej historiografie. Na príklade stavebnej firmy medzinárodného významu Pittel a Brausewetter zároveň približuje obraz hospodárskych dejín a vývoja staviteľstva na dnešnom území Slovenska od priemyselnej revolúcie v poslednej tretine 19. storočia až do rozkladu trhovej ekonomiky a nástupu centrálne riadeného hospodárstva v druhej polovici 40. rokov 20. storočia. Z uvedeného vyplýva, že práca okrem hospodárskych, technických, sociálnych a personálnych súvislostí imanentného vývoja sledovanej firmy v rokoch 1870 - 1950 prináša

aj prehľad hospodárskych dejín Slovenska od rakúsko-uhorského vyrovnania v roku 1867 až do nastolenia vládneho režimu komunistickej strany v Československu v rokoch 1948 – 1949 a vývoj stavitel'stva na Slovensku v predmetnom období v širších hospodárskych a hospodársko-politických súvislostiach. Práca teda svojim obsahom a výsledkami zasahuje do sféry dejín techniky, ako aj hospodárskych a sociálnych dejín.

Z viacodborového a tematicky viac vrstevného charakteru dizertácie vyplýva jej rôznorodé uplatnenie v praxi. Prehľad hospodárskych dejín na území Slovenska počas 80 rokov, obsiahnutý v strešnej rovine práce bude vhodným zdrojom základných informácií pre študentov histórie, ako aj pre širšiu verejnosť. Dejiny stavitel'stva od poslednej tretiny 19. do polovice 20. storočia v podmienkach Slovenska, ktoré sú obsahom druhej roviny práce, môžu využiť študenti viacerých odborov stavitel'stva a študenti architektúry ako doplnkové študijné materiály k dejinám svojich odborov. Rovnako to platí o základnej rovine dizertácie, pojednávajúcej o dejinách firmy Pittel a Brausewetter, kde sú uvedené desiatky príkladov stavebných a konštrukčných postupov, využitia nových stavebných materiálov a architektonického stvárnenia rôznych druhov objektov v sledovaných historických obdobiach. Študenti stavitel'stva a architektúry nájdu v práci aj širšie hospodársko-politické, národno-politické a sociálne súvislosti vývoja svojich odborov. Študenti histórie sa v práci oboznámia s dejinami techniky v predmetnej oblasti, čo aspoň čiastočne prispeje k štúdiu vývoja techniky na katedrách histórie. Prístupnou formou podané dejiny stavitel'stva a výsledkov technickej činnosti firmy Pittel a Brausewetter využije aj bežný čitateľ.

IX. Summary

Corporate history is an important part of both national and world history. It reflects not only economic, but also political, economic and social development of particular countries and entire regions of the world. At the same time it brings personal stories of important figures of the economic and social life at a regional, national, state and international level. An important example of corporate history in the broader socio-political, national-political, technical and social context of development on the territory of the Slovak Republic and in the entire area of Central Europe is the history of Pittel and Brausewetter company.

The company was founded in 1870 in Bratislava and entered into international significance as a pioneer of the new revolutionary concrete construction procedures. It was founded by a young engineer Victor Brausewetter, originally from East Prussia. He chose Bratislava as a seat of his business, because it was one of the main industrial centers of the Hungarian Empire with more liberal spirit when it comes to implementation of new construction materials and procedures. As he needed the start-up capital, he teamed with a factory owner, Baron Adolf Pittel. In 1880, their joint company as the first in the Habsburg monarchy applied Portland-cement concrete in the construction of the sewer system, which has been used until today. The company has pioneered the use of concrete engineering, in particular reinforced concrete structures in the upcoming decades. It gradually expanded to the whole Central Europe and its headquarters moved to the capital city of the monarchy - Vienna. On the territory of Slovakia, however, a separate branch of the international group had continued to operate until 40's of the 20th century. This branch developed its activities on the background of state, socio-political, economic and social changes in Slovakia between the years 1870 to 1950. Through the lens of the history of the company can thus be viewed the broader socio-political, economic, national and social context of the development of Slovakia and also the development of construction engineering as a separate sector of the economy during the 1980s.

Based on the above mentioned facts is the goal and, consequently the result in drafting of economic history and development of construction on today's territory of Slovakia from the industrial revolution in the last third of the 19th century up to the destruction of market economy and dawn of the centrally managed economy in the second half of the 40's of the 20th century on the

example of the Pittel and Brausewetter construction company which was of European significance. The content of the dissertation is divided into three fundamental levels. The “roof” level monitors an overview of economic history of Slovakia from the Austrian-Hungarian settlement in 1867 until the establishment of Government of the Communist Party in Czechoslovakia in 1948-1949. The second “medium” level maps the development of construction engineering in Slovakia in the respective period in wider economic and socio-political context and the third level approaches the history of the Slovak branch of the international construction engineering company Pittel and Brausewetter in Hungary by the year 1918, in interwar Czechoslovakia, in the Slovak Republic 1939-1945 and in the second half of the transitional period of the second half of 40’s of the 20th century. The international character of the Enterprise allows to draft all three levels in a broader Central European terms.

Mutual interweaving of the three levels of the historic development can be seen in the dissertation, in order to emphasize mutual respect of technological development, economic history, as well as socio-political causation, national-political, social and personal characteristics. While the roof level of economic development in the territory of Slovakia from the end of the 19th up to the half of the 20th century is a synthesis of several decades of author’s and a wider international community economic historians research and production, the two levels of the history of construction engineering and the historical development of the Slovak branch of Pittel and Brausewetter are based on the basic resource research at home and abroad, and they deliver the latest findings obtained within the framework of a long-term international research project.

Dissertation is divided into four main chapters, which are conceptually based on a combination of chronological and thematic approach, which is pursuing three levels set out in four periods of the historical development, in particular in the years 1867-1918, in the interwar years, during the existence of the Slovak Republic 1939-1945 and in the second half of the 40’s.

X. Schlussbemerkungen

Unternehmensgeschichte ist ein wichtiger Bestandteil sowohl von nationaler als auch von Welt-Geschichte. Sie spiegeln nicht nur wirtschaftliche, sondern auch politische, wirtschaftliche und soziale Entwicklung der einzelnen Länder und der gesamten Regionen der Welt. Gleichzeitig bringen sie persönliche Geschichten von populären Promis des wirtschaftlichen und sozialen Lebens auf regionaler, nationaler, staatlicher und internationaler Ebene. Ein wichtiges Beispiel für Unternehmensgeschichte im breiten sozio-politischen, national-politischen, technischen und sozialen Kontext der Entwicklungen auf dem Gebiet der Slowakischen Republik und im gesamten Gebiet Mitteleuropas ist Geschichte von Pittel und Brausewetter.

Das Unternehmen wurde 1870 in Bratislava gegründet und erworben internationale Bedeutung als Pionier des neuen revolutionären Verfahrens im Betonbau. Es wurde von einem jungen Ingenieur Victor Brausewetter, mit Ursprung in Ostpreußen, gegründet. Er wählte Bratislava als ein Firmensitz, weil es eines der wichtigsten Zentren von Industrialisierung des ungarischen Reiches und im Hinblick der Anwendung der neuen Baumaterialien sowie Praktiken herrschte dort liberaler Geist als in der konservativen Wien oder Budapest. Als benötigte er das Kapital, verband er eigene Kräfte mit Baron Adolf Pittel. Im Jahre 1880 ihr Gemeinschaftsunternehmen hat als die erste in der Habsburgermonarchie beim Bau der Kanalisation der Beton von Portland Zement angewendet, der bis heute verwendet wird. Das Unternehmen wurde zum Pionier von Betonbau, insbesondere von Stahlbeton Strukturen, gefolgt in den kommenden Jahrzehnten. Stufenweise erweitert sich das Unternehmen im ganzen Mitteleuropa und hat seinen Sitz in die Hauptstadt der Monarchie Vienna verschoben. Jedoch handelte weiterhin auf dem Gebiet der Slowakei mit einen separaten Zweig seiner internationalen Gruppe bis zu 40. Jahren des 20. Jahrhunderts. Dieser Zweig entwickelte seine Handlungen auf dem Hintergrund von rechtsstaatlichen, politischen, wirtschaftlichen und so-

zialen Veränderungen in der Slowakei in den Jahren 1870 bis 1950. Im Kontext der Geschichte des Unternehmens kann man so folgen den breiteren sozio-politischen, wirtschaftlichen, politischen und sozialen Zusammenhang der Entwicklung in Slowakei sowie die Entwicklung der Bauwesen von gesonderten Bereich der Wirtschaft in den 1980er Jahren.

Im Lichte der oben genannten Fakten besteht das Ziel und folglich die Ausarbeitung der Doktorarbeit aus der Konzipierung des Bildes von Unternehmensgeschichte und der Entwicklung des Bauwesens auf dem heutigen Gebiet der Slowakei seit der industriellen Revolution im letzten Drittel des 19. Jahrhundert bis zum Verfall des zentral verwalteten Marktwirtschafts in der zweiten Hälfte der 40. Jahren des 20. Jahrhunderts auf dem Beispiel einer Baufirma von europäischer Bedeutung - Pittel und Brausewetter .

Der Inhalt der Doktorarbeit gliedert sich in drei grundlegende Ebenen. Hauptebene präsentiert ein Überblick über die wirtschaftliche Geschichte der Slowakei seit der österreichisch-ungarischen Ausgleichung im Jahre 1867 bis zur Umsetzung der Regierung der kommunistischen Partei in der Tschechoslowakei 1948-1949. Die zweite Mittelebene zeigt die Entwicklung der Bauwesens in der Slowakei in der Zeit von den größeren wirtschaftlichen und sozio-politischen Kontexten und die dritte Ebene bringt näher die Geschichte slowakischen Teil des internationalen Bauwesens von Firma Pittel und Brausewetter in Ungarn im Jahre 1918, in der Tschechoslowakei in der Zwischenkriegszeit, in der Slowakischen Republik in Jahren 1939-1945 sowie in der zweiten Hälfte von 40. Jahren des 20. Jahrhunderts. Die Internationalität des beschriebenen Unternehmens kann man auf alle drei Ebenen in der breiteren mitteleuropäischen Zusammenhängen entwerfen.

In der Doktorarbeit ist es möglich gleichzeitig die gegenseitigen Verflechtung der drei Ebenen der historischen Entwicklung zu folgen, sowie die sich daraus ergebenden gegenseitigen Zusammenhänge von technischen Entwicklung, der Wirtschaftsgeschichte und Ursache-Zusammenhängen von sozio-politischen, national-politischen, sozialen und persönlichen Charakter. Bis jetzt jede Hauptebene von der wirtschaftlichen Entwicklung auf dem Gebiet der Slowakei vom Ende des 19. bis zur Hälfte des 20. Jahrhundert ist eine Synthese bestehend aus mehreren Jahrzehnten von Forschung und Produktion vom Autor sowie breiteren, internationalen Gemeinschaft der Wirtschaftshistoriker, zwei Ebene von Bauwesensgeschichte und historischer Entwicklung der slowakischen Zweigniederlassung der Firma Pittel und Brausewetter beruhen auf den grundlegenden Mittel Forschung Inland und im Ausland und bringen die neuesten Erkenntnisse im Rahmen eines langfristigen internationalen Forschungsprojekts.

Doktorarbeit gliedert sich in vier Hauptkapitel, die konzeptionell auf einer chronologischen Kombination und thematischer Einstellung basieren, das bedeutet, sie verfolgen drei aufgeführten Ebenen von historischer Entwicklung in vier Perioden, insbesondere in den Jahren 1867-1918, in der Zwischenkriegszeit, während des Bestehens der Slowakischen Republik 1939-1945 und in der zweiten Hälfte der 40. seit Jahren.

OBSAH 2016, ROČ. 64

ŠTÚDIE

Bahna, Miloslav – Krivý, Vladimír. Ako volili národnosti a konfesie v parlamentných voľbách roku 1929 na Slovensku. Možnosti nových metód ekologickej inferencie	57
Balážová, Barbara. Písomné a obrazové pramene k banskoštiavnickej rodine Reutter ako východisko pre konštrukciu kultúrneho sveta meštianskych elít stredoslovenských bankských miest v závere 16. a prvej polovici 17. storočia	249
Botek, Andrej. Veľkomoravské kontexty v ranostredovekej sakrálnnej architektúre na Slovensku	385
Falisová, Anna – Morovicsová, Eva. Príprava a pôsobenie pôrodných asistentiek na Slovensku v posledných desaťročiach 19. a v prvej tretine 20. storočia	35
Homola, Tomáš. Vzťahy Uhorského a Českého kráľovstva v druhej polovici 60. rokov 15. storočia	3
Hudáček, Pavol. Silva Berég. Kráľovský les v stredovekom Uhorsku	193
Chytka, V. Stanislav. Církev československá v Liptovské Osadě	451
Kušniráková, Ingrid. Sociálna a zdravotnícka starostlivosť v Uhorsku v prvej polovici 19. storočia	401
Michálek, Slavomír. Tripartitná komisia a československé menové zlato	299
Simon, Attila. Vnútorne rozpory v Maďarskej strane v rokoch 1939 – 1945 a nevydarené pokusy o odstránenie Jánoša Esterházyho z čela strany	87
Staněk, Karel. Podíl českých vojáků na portugalsko-nizozemském konfliktu v Brazílii v 17. století	21
Špilka, Jozef. Mocensko-politické zápasy vo vedení Komunistickej strany Slovenska v rokoch 1950 – 1953	473
Šprocha, Branislav – Tišliar, Pavol. Obraz rómskej populácie v Uhorsku na konci 19. storočia	267
Špulerová, Jana – Dobrovodská, Marta – Štefunková, Dagmar – Piscová, Veronika – Petrovič, František. História vzniku a vývoja historických štruktúr tradične obhospodarovanej poľnohospodárskej krajiny ...	109
Šuligoj, Metod. Impact of the Great War on the conditions for the development of the hospitality industry in Gorizia/Görz/Gorica and its surroundings	431
Švecová, Adriana. Inštitút manželstva v novoveku na pozadí sporu o rozluku Jána Dubníčku versus Alžbety Magyaryovej	231

ROZHLADY

Mesiarkin, Adam. Veča. Príspevok k dejinám slovanského práva	333
--	-----

MATERIÁLY

Dulovič, Erik. Slovenský miestopis v Prahe (1918 – 1938)	127
--	-----

Uličný, Ferdinand. Latinské etnonymá Slovákov v stredoveku a novoveku: Sclavi, Pannoni, Slavi.....	497
---	-----

ARCHÍV

Gradoš, Juraj. Dokument Užhorodskej únie z 24. apríla 1646	511
Kucík, Štefan. Otvorený list newyorských Slovákov grófovi Mihályovi Károlyimu z roku 1914	521

DISKUSIA

Drgo, Ján. Reakcia na diskusný príspevok Kataríny Zavackej publikovaný v <i>Historickom časopise</i> v č. 4/2015, s. 679-687.....	751
Kamenec, Ivan. K článku Petra Mosného a Miriam Laclavikovej <i>Slováci a slovenská štátnosť 1939 – 1945 alebo nemali by sme už konečne prijat' našu štátoprávnu minulosť?</i>	745
Mosný, Peter – Laclaviková, Miriam. Slováci a slovenská štátnosť 1939 – 1945 alebo nemali by sme už konečne prijat' našu štátoprávnu minulosť?.....	545
Uličný, Ferdinand. Evolučný, živelný alebo zakladateľský, privilegiálny pôvod mešťanov a miest na Slovensku?	153

XV. ZJAZD SLOVENSKEJ HISTORICKEJ SPOLOČNOSTI PRI SAV

Benko, Juraj – Gogoláková, Elena. Plagiátorstvo vo vede, etické štandardy a autorský zákon.....	645
Čičaj, Viliam. Historiografia v preprojektivizovanom svete.....	713
Holec, Roman. Historický prameň a etika (na stole, pod stolom a kdesi inde....)....	597
Kováč, Dušan. Veda, historiografia a etika	579
Lengyelová, Tünde. Historik a médiá v dobe povrchnosti	611
Orosová, Martina. Ochrana osobných údajov podľa zákona o archívoch a registratúrach – problém prístupu k informáciám pri výskume	639
Pekár, Martin. Historik medzi mlynskými kameňmi (Analýza aktuálnych kritérií hodnotenia kvality výstupov vysokoškolského výskumu v oblasti historických vied na Slovensku a ich praktické dôsledky).....	683
Správa o činnosti Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV máj 2011 – máj 2016 (Gabriela Dudeková).....	729
Správa o činnosti Slovenského národného komitétu historikov v rokoch 2011 – 2016 s odkazom na prehľad všetkých aktivít (Bohumila Ferenčuhová).....	741
Szeghyová, Blanka. Začnime od seba: kvalita verzus kvantita alebo kde sa stratili korektúry?	719
Škvarna, Dušan. Otázky nad vysokoškolským štúdiom histórie	669
Šuch, Juraj. Konštruktivistické chápanie histórie a jej etická dimenzia	587
Švorc, Peter. Etika bádateľa vo vzťahu k minulosti a súčasnosti	631
Vorel, Petr. Hodnocení výsledků vědy a výzkumu v oboru „Historie“ v České republice v letech 2013–2016.....	699

Vörös, László. Sociálna funkcia historického poznania a vedecké písanie dejín v 21. storočí.....	619
Výzva účastníkov 15. zjazdu Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV.....	742
Zavacká, Marína. Diplom ako záručný list.....	679

RECENZIE

Drahošová, Viera (Ed.). Skalica (Eva Frimmová).....	555
FalISOVÁ, Anna – Lengyelová, Tünde. Bioterapie optikou histórie; FalISOVÁ, Anna – Takáč, Peter – Lengyelová, Tünde. Výskum a vývoj nových bioterapeutických metód (Katarína Pekařová).....	361
Heindl, Waltraud. Josephinische mandarine. Bürokratie und Beamte in Österreich. Band 2: 1848 – 1914. Studien zu Politik und Verwaltung, Band 107 (Elena Mannová).....	163
Kováč, Dušan. Dejiny Slovenskej akadémie vied (Miroslav T. Morovics).....	755
Krakovský, Roman. Réinventer le monde. L'espace et le temps en Tchecoslovaquie communiste (Michal Kšišian).....	363
Londáková, Elena. Slovenská kultúra v rokoch 1968 – 1970 (Vlasta Jaksicsová)....	558
Mosný, Peter – Laclavíková, Miriam. Dejiny štátu a práva na území Slovenska II. 1848 – 1948 (Ján Drgo).....	167
Pálffy, Géza – Soltész, Gábor Ferenc – Tóth, Csaba. Coronatus Posonii... Bratislavské korunovačné medaily a žetóny 1563 – 1830 / A pozsonyi magyar uralkodókoronázások érmei 1563–1830 (János Buza).....	161
Teich, Mikuláš. The Scientific Revolution Revisited (Antonie Doležalová).....	169

GLOSY

Všeobecné dejiny

Adamová, Karolína – Lojek, Antonín. Právnicki doby rudolfinské (Katarína Zavacká).....	171
Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848 – 1867.III. Abteilung Das Ministerium Buol-Schauenstein. Band 7, 4, Mai 1858 – 12. Mai 1859. Bearbeitet und eingeleitet von Stefan Malfèr (Dušan Kováč).....	174
Dokumenty Tridentského koncilu (Daniel Škoviera).....	173
Krawczyk, Andrzej. Słowacja Ksiedza Prezydenta. Jozef Tiso 1887 – 1947 (Ivan Kameneč).....	176
Michálek, Slavomír. San Francisco 1945. Vznik Organizácie spojených národov (Linda Osyková).....	175
Vyšný, Peter. Historicko-právne súvislosti dobytia Nového sveta Španielmi (Miriam Laclavíková, miroslav Lysý).....	367

1526 – 1848

Bel, Matej. Oravská stolica (Ivona Kollárová).....	563
Humanistes du bassin des Carpates II. Johannes Sambucus (Ivan Iábaj).....	761
Sipekiová, Nicol. Syntaxis ornata seu de tribus Latinae linguae virtutibus, puritate, elegantia, copia. Príspevok k dejinám vyučovania latinčiny	

a školstva v Trnave v 17. a 18. storočí (Daniel Škoviera).....	368
1848 – 1945	
Osyková, Linda – Hanula, Matej et al. Ideológia naprieč hranicami: Myšlienkové transfery v Európe a na Slo-vensku v 1. polovici 20. storočia (Matej Posch).....	564
Po roku 1945	
Bláhová, Ivana – Blažek, Lukáš – Kuklík, Jan – Šouša, Jiří a kol. Oběti komunistické spravedlnosti. Právní aspekty politických procesů 50. let 20. století (Alexandra Letková).....	177
Regionálne dejiny – zborníky	
Nováková, Mária – Turcsány, Juraj. Archív na okraji mesta. Dejiny okresného archívu v Modre. Vydané k 60. výročiu organizovaného archívniectva na Slovensku 1954 – 2014 (Katarína Popelková)	565
Zborník Záhorského múzea v Skalici 7 (Ivana Červenková)	762
KRONIKA	
22. Medzinárodný kongres historických vied – Jinan 23. – 29. august 2015 (Bohumila Ferenčuhová, Matej Hanula, Dušan Kováč)	182
Dva svetové kongresy v Japonsku (Roman Holec)	179
Konferencia k storočnici vstupu Bulharska do 1. svetovej vojny vo Viedni (Roman Holec)	188
Krieg und Stadt im 20. Jahrhundert. Jahrestagung der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission (Martin Pekár).....	569
Stretnutie mladých historikov V. Vojenské konflikty v dejinách Európy (Marek Oravec)	572
Uhorsko a Poľsko v stredoveku (Angelika Herucová)	570
Za Boha, kráľa a vlasť! Koháryovci v uhorských dejinách (Martina Orosová, Henrieta Žažová)	370
Zasadanie Slovensko – poľskej komisie humanitných vied (Alena Bartlová)	765
Zmeny v pozemkovom vlastníctve v 20. storočí (Ivan A. Petranský)	766
OBHÁJENÉ DIZERTÁCIE NA ZÍSKANIE VEDECKEJ HODNOSTI DOKTORA HISTORICKÝCH VIED V ODBORE SLOVENSKEJ DEJINY	
Dvořáková, Daniela. Čierna kráľovná. Barbora Celjská. Životný príbeh uhorskej, rímsko-nemeckej a českej kráľovnej (1392 – 1451)	374
Hallon, Ludovít. Firma Pittel a Brausewetter v dejinách Slovenska. Priekopník betónového staviteľstva zo Slovenska	769

POKYNY PRE AUTOROV

Historický časopis vychádza štyrikrát do roka. Uverejňuje výhradne pôvodné články, ktoré sú výsledkom vlastnej bádateľskej činnosti autora. Príspevky redakcia predloží na posúdenie dvom lektorom. O ich prijatí alebo neprijatí na základe lektorských posudkov a rozhodnutia redakčnej rady *Historického časopisu* autorov upovedomíme. Autori poskytujú svoje rukopisy exkluzívne *Historickému časopisu* a pred rozhodnutím redakčnej rady ich neuverejnia v iných časopisoch. Rukopisy sa nevracajú.

Príspevky do *Historického časopisu* odovzdávajte, resp. posielajte na adresu redakcie v elektronickej forme (na diskete alebo e-mailom formou prílohy) v textovom editore Word pod operačným systémom Windows. Pri písaní poznámok pod čiarou (nie na konci príspevku) používajte príkaz *Vložiť* a následne *Poznámka pod čiarou*.

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán (72 000 znakov vrátane medzier), recenzií 10 strán (18 000 znakov vrátane medzier) a anotácií 3 strany (5 400 znakov vrátane medzier). K štúdiu je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca 1 400 znakov, krátky abstrakt (cca 700 znakov) a osobné údaje o autorovi (bydlisko, zamestnanie, e-mail a telefonický kontakt).

Vzhľadom na platnosť *STN ISO 690 – Dokumentácia. Bibliografické odkazy* – je potrebné rešpektovať jej zásady. Niektoré interpunkčné znamienka sa v odkazoch používajú odlišne od pravidiel slovenského pravopisu. Pre uľahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

Odkaz na monografiu (1 – 3 autori):

¹KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa, 1991, s. 56. ISBN.

²PEŠEK, Jan - BARNOVSKÝ, Michal. *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava : Veda, 1997, 311 s. ISBN.

Pozn.: dve alebo tri mená sa navzájom oddeľujú spojovníkom s medzerami po oboch stranách spojovníka.

Odkaz na monografiu (viac ako 3 autori):

³HOLEC, Roman et al. *Stopäťdesiat rokov slovenského družstevníctva : Víťazstvá a prehry*. Bratislava : Družstevná únia SR, 1995, s. 201-202. ISBN.

Pozn.: čísla strán v rozpätí strán sa uvádzajú so spojovníkom.

Odkaz na zborník ako celok:

⁴BYSTRICKÝ, Valerián (ed.). *Slovensko v politickom systéme Československa : Materiály z vedeckého sympózia Časť 11. – 13. novembra 1991*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1992, 99 s. ISBN.

Pozn.: Ako prvý údaj sa uvádza meno editora, ak má primárnu zodpovednosť za zostavenie diela. Pri viacerých zostavovateľoch meno prvého na titulnom liste.

Pozn.: Osoby, ktoré majú sekundárnu zodpovednosť (napr. vedeckí redaktori, editori, prekladatelia...) sa uvádzajú za názvom.

⁵*Slovenská veda : zborník zo 14. medzinárodnej konferencie*. Ed. Elena Nedorostová. Bratislava : Veda, 2001, 248 s. ISBN.

Odkaz na štúdiu v zborníku alebo v kolektívnej práci:

⁶MICHÁLEK, Slavomír. *Hodža a Osuský, názory a pozície v rokoch 1939 – 1945*. In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Milan Hodža štátnik a politik*. Bratislava : Veda, 2002, s. 301-317. ISBN.

Odkaz na štúdiu publikovanú v periodiku:

⁷KOVÁČ, Dušan. Popoluška slovenskej historiografie – vlastné dejiny. In *Historický časopis*, 2004, roč. 52, č. 2, s. 233-244. ISSN.

Odkaz na už uvedený prameň:

⁸KAMENEC, ref. 1, s. 37.

V prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa:

⁹KAMENEC, Po stopách, ref. 1, s. 12.

Odkaz na elektronický zdroj:

¹⁰KUCIANOVÁ, Anna. Personálie v elektronickej súdežnej Slovenskej národnej bibliografii. In *Bibliografický zborník 2000 – 2001* [online]. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 136-139. Dostupné na internete: <http://www.snk.sk/nbuu/Zbornik_2000_2001.pdf>

Všeobecné poznámky:

- Ak v prameni nie je uvedené miesto vydania, rok vydania, vydavateľstvo uvádzame:

b. m., b. r., b. v.

- V prípade viacerých miest vydania a vydavateľstiev sa názov vydavateľstva pridá k príslušnému miestu vydania:

Praha : Argo; Bratislava : Concordia, 1999.

- Ak je viac miest vydania a len jeden vydavateľ, tak miesta vydania oddelíme bodkočiarkou a medzerou:

Bratislava; Martin : Osveta, 1956.

- Údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu. Preklad názvu sa môže pripojiť v hranatých zátvorkách.

- Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

- Odkaz na archívny prameň:

Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Poverenictvo informácií a osvetu (ďalej PIO), kartón (ďalej k.), č. j. 785.

Adresa redakcie:

Historický časopis, Historický ústav SAV, P. O. BOX 198, 814 99 Bratislava, Klemensova 19

IČO vydavateľa: 00 166 944

Tel.: +421-2-529 25 753; 0908 09 89 37

E-mail: hiscaso@gmail.com

http: <http://www.historickycasopis.sk/>

objednávky: písomne, telefonicky, mailom, prípadne prostredníctvom elektronického objednávkového formuláru na webovej stránke časopisu

Dátum vydania: november 2016